

*ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ*

***ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ***

ΘΕΜΑ:

***ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
Α' & Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ «ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ» & ΕΙΔΙΚΑ ΜΕ
ΤΟ ΧΑΣΙΣ ΣΕ ΛΥΚΕΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ***

Υπεύθυνη Καθηγήτρια: κ. Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα

***Φοιτήτρια:
Σμυρνάκη Μαρία
Α.Μ. 866***

ΡΕΘΥΜΝΟ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2002

«Ποτέ σου μην ξεχνάς ότι για μια ευτυχισμένη ζωή, τα πράγματα που χρειάζονται δεν είναι πολλά».

Μάρκος Αυρήλιος

«Σε όλους τους ανθρώπους το λάθος είναι κάτι το συνηθισμένο και όποιος το διαπράττει, ούτε αξιοκατάκριτος είναι, ούτε ασυγχώρητος, αρκεί μετά το λάθος του να μη μείνει αδρανής, αλλά να προσπαθεί να το διορθωθεί».

Σοφοκλής

«Ο φόβος της ζωής είναι, για την πλειοψηφία των ναρκομανών μεγαλύτερος από το φόβο του θανάτου...».

Βασίλης Φύλιας

«Το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομείται η ευτυχία και η ισχύς ενός κράτους, είναι η υγεία του λαού του».

Ντισραέλι

«Αν μια κυβέρνηση επιθυμεί να υποδουλώσει τους υπηκόους της, δεν έχει παρά να ενθαρρύνει τη χρήση του χασις».

Μποντλέρ

«Γίνεσαι τοξικομανής χωρίς να το σχεδιάζεις. Αφήνεσαι να κάνεις μια επαφή με την ουσία και η καθημερινότητα αυτόματα κάνει τα υπόλοιπα. Γίνεσαι τοξικομανής γιατί δεν έχεις ισχυρά κίνητρα προς καμιά άλλη κατεύθυνση».

William Burroughs

«Δεν είναι καθόλου δύσκολο να μπεις στο δρόμο των ναρκωτικών. Και μπορώ να πω με σιγουριά ότι όσο εύκολο είναι να μπεις, τόσο δύσκολο είναι να βγεις...».

Άννα

«Τα ναρκωτικά παρουσιάζονται ως οι θαυματουργές ουσίες, που υποτίθεται ότι λύνουν όλα τα προβλήματα της ανάπτυξης και της ζωής σε έναν κόσμο γεμάτο ένταση. Από ένα σημείο όμως κι έπειτα, παύουν να είναι μια συναρπαστική εμπειρία, κάτι που κάνει κανείς για να διασκεδάσει, και γίνονται ένα δεκανίκι χωρίς το οποίο δεν μπορεί να κάνει βήμα στη ζωή...».

Martin Herbert

«Τα ναρκωτικά σε κάνουν να ξεχνάς τα προβλήματά σου, να τα αποφεύγεις και μετά είτε προσπαθείς να βρεις λύσεις στα προβλήματά σου, είτε προσπαθείς πάλι να τα ξεχάσεις...».

Ανώνυμος Χρήστης

«...Δεν είναι τα ναρκωτικά που με ελκύουν, αλλά όλες αυτές οι ιστορίες που πάνε με τα ναρκωτικά...».

Ανώνυμος Χρήστης

«...Μπορεί ανά πάσα στιγμή να ξαναρχίσω τα ναρκωτικά, σε μια δύσκολη στιγμή, όταν δεν έχω κάποιο στήριγμα...δεν μπορώ να προβλέψω το μέλλον...έχω αδύναμο χαρακτήρα...».

Ανώνυμος Χρήστης

«...Το να παίζεις με τον κίνδυνο σε αφαιρεί από την πραγματικότητα, σε απορροφά σε τέτοιο βαθμό που ούτε την πρέζα δεν χρειάζεσαι...».

Ανώνυμος Χρήστης

«Η εκπλήρωση ή η προσβολή της κοινωνικής προσδοκίας αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα ταξινόμησης μιας συμπεριφοράς και κατ' επέκταση του ατόμου, στην κατηγορία των "κανονικών" ή των "αποκλινόντων" ...».

Γεώργιος Δήμου

«Στην εφηβεία η εξάρτηση από τις ναρκωτικές ουσίες αποτελεί, από τη μια πλευρά, έκφραση της αποτυχίας συγκρότησης της ταυτότητας και, από την άλλη, μια απελπισμένη και διαστρεβλωμένη προσπάθεια να αποκτηθεί ταυτότητα».

Ηλίας Κουρκούτας

Η εφηβεία έχει την αρχή της στη βιολογία και το τέλος της στον πολιτισμό».

Martin Herbert

Το πώς οι έφηβοι βλέπουν τον εαυτό τους εξαρτάται όχι μόνο από το πώς τους βλέπουν οι άλλοι αλλά και από το πώς νομίζουν ότι τους βλέπουν οι άλλοι».

Martin Herbert

«Οι δραστηριότητες πρόληψης, όσον αφορά στην εφαρμογή τους, είναι εμπειρίες πριν το συμβάν, που ενισχύουν την ικανότητα των ανθρώπων να διαχειρίζονται με επιτυχία εν δυνάμει δύσκολες καταστάσεις ζωής».

Gerald Edwards

	ΣΕΛ
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
.....	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
.....	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
	15
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	33
1. Εφηβεία	37
2. Κοινωνικές αναπαραστάσεις -προκατάληψη - ψυχοκοινωνική ταυτότητα και παρέμβαση	50
3. Σχολείο	57
4. Κάνναβη	57
	73
ΜΕΘΟΔΟΣ	76
1. Δείγμα	78
2. Μέσα Συλλογής Δεδομένων	78
3. Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων	80
	82
ΕΥΡΗΜΑΤΑ	84
1. Υπόθεση	87
2. Υπόθεση 2η	90
3. Υπόθεση 3η	92
4. Υπόθεση 4η	94
5. Υπόθεση 5η	96
6. Υπόθεση 6η	99
7. Υπόθεση 7η	102
8. Υπόθεση 8η	105
9. Υπόθεση 9η.....	108
10. Υπόθεση 10η.....	111
11. Υπόθεση 11η.....	111

12. Υπόθεση 12 ^η	
13. Υπόθεση 13 ^η	114
14. Υπόθεση 14 ^η	
15. Υπόθεση 15 ^η	117
<i>ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ</i>	117
1. Ο βαθμός ενημέρωσης των σημερινών εφήβων μαθητών σχετικά με τα «Ναρκωτικά» και ειδικά με το χασίς	121
	125
2. Το αποτέλεσμα της ύπαρξης αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών»	131
3. Ο χρόνος έναρξης της ενημέρωσης των μαθητών για τα «ναρκωτικά»	135
4. Η επίδραση της ομάδας των συνομηλίκων στις στάσεις και απόψεις των εφήβων μαθητών σχετικά με το χασίς	143
5. Η διακίνηση και χρήση «ναρκωτικών» στα σημερινά σχολεία και η διαθεσιμότητά τους	149
6. Η ευκολία έναρξης της χρήσης χασίς και η ευκολία ή δυσκολία διακοπής της.....	152
7. Η επικινδυνότητα της χρήσης χασίς σε σχέση με το απλό τσιγάρο	157
8. Η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη χρήση νόμιμων (τσιγάρο, αλκοόλ) και παράνομων (χασίς, μαριχουάνα) ψυχοτρόπων ουσιών	163
9. Η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη χρήση «μαλακών» και «σκληρών ναρκωτικών».	166
10. Οι πηγές ενημέρωσης των σημερινών εφήβων μαθητών σχετικά με τα «Ναρκωτικά»	172
11. Η συχνότητα χρήσης νόμιμων και παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών από τους σημερινούς εφήβους μαθητές	188
12. Οι αιτίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς	199
13. Οι παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στη συστηματική χρήση χασίς.....	
14. Οι επιπτώσεις της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή.....	204

15. Οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε σήμερα να περιοριστεί το πρόβλημα της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα	228
.....	230
.....	232
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	
ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	235
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	235
.....	238
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
1. Ελληνική	240
2. Ξένα	249
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I: Το ερωτηματολόγιο της έρευνας	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II: Εικονογραφημένο υλικό	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών είναι ένα από τα μεγαλύτερα σε έκταση κοινωνικά προβλήματα, με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη σήμερα όλη η ανθρωπότητα. Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τους ταχύτατους ρυθμούς εξάπλωσης του σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία, χωρίς διάκριση φύλου, φυλής, ηλικίας, θρησκείας, κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης, γεγονός που συνεπάγεται ιδιαίτερα δυσμενείς επιπτώσεις για το παρόν και το μέλλον της ανθρωπότητας.

Πλήθος πρόσφατων ερευνητικών δεδομένων φανερώνουν την αύξηση των θυμάτων της εξάρτησης με την παράλληλη πτώση του κατώτερου ορίου ηλικίας έναρξης της χρήσης σε παγκόσμιο αλλά και τοπικό επίπεδο.

Καθώς η χρήση και κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών συνδέεται άμεσα με κυκλώματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ουσιών, διαφθοράς, βίας και εγκληματικότητας, η πιθανότητα εμπλοκής μικρών παιδιών και εφήβων χρηστών σε τέτοιου είδους κυκλώματα είναι πια αρκετά διευρυμένη. Η κατάληξη παιδιών και εφήβων στην κόσμο της εξάρτησης αποτελεί αναμφισβήτητο σοβαρό σύμπτωμα της κρίσης που διέρχεται η σημερινή κοινωνία, κύρια χαρακτηριστικά της οποίας είναι η καταναλωτική μανία, η υλιστική νοοτροπία, ο άκρατος ευδαιμονισμός, ο πνευματικός και ηθικός αποπροσανατολισμός.

Η ραγδαία εξάπλωση της χρήσης και κατάχρησης ψυχοδραστικών ουσιών τα τελευταία χρόνια σε όλες τις ανθρώπινες ομάδες αύξησε το ενδιαφέρον όλων γύρω από τους παράγοντες που πιθανόν εμπλέκονται στη δημιουργία του φαινομένου της εξάρτησης. Και καθώς η ανθρώπινη συμπεριφορά – τις περισσότερες φορές – αποτελεί έκφραση των προσωπικών απόψεων και βαθύτερων πεποιθήσεων του ατόμου, η παρούσα έρευνα έχει στόχο να διερευνήσει τις απόψεις εφήβων μαθητών (ηλικίας 15 έως 18 ετών) σχετικά με τα «ναρκωτικά» και ειδικά με το χασίς, απόψεις που σαφώς επηρεάζουν την πιθανότητα εμπλοκής τους στη χρήση και κατάχρηση ψυχοτρόπων ουσιών.

Η ευαλωτότητα της εφηβικής ηλικίας, η οποία οφείλεται στην ψυχοσυναισθηματική αστάθεια και στη διαρκή αναζήτηση του ατόμου, καθιστά την μεταβατική αυτή περίοδο της ζωής ιδιαίτερα κρίσιμη και σημαντική για την μελλοντική ανάπτυξη και εξέλιξη του ατόμου, για τη συγκρότηση του χαρακτήρα, της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του.

Η διαπίστωση ότι οι περισσότεροι από τους σημερινούς ενήλικες χρήστες ψυχοδραστικών ουσιών, ξεκίνησαν την χρήση κατά τη διάρκεια της εφηβείας, τονίζει την αναγκαιότητα ενασχόλησής μας με τη συγκεκριμένη αυτή ηλικία και εκδήλωσης ουσιαστικού ενδιαφέροντος προς αυτήν. Μια πρώτη προσπάθεια θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της διερεύνησης των απόψεων των εφήβων μαθητών γύρω από τα «ναρκωτικά», γεγονός που θα μπορούσε σημαντικά να βοηθήσει στην πρόληψη της χρήσης και κατάχρησης ψυχοδραστικών ουσιών κατά τη διάρκεια της – τόσο σημαντικής για την μετέπειτα εξέλιξη του ατόμου – εφηβικής ηλικίας.

Για την επιτυχή ολοκλήρωση της ερευνητικής αυτής διπλωματικής εργασίας υπήρξε καθοριστική η συνεισφορά κάποιων ανθρώπων, στους οποίους οφείλονται ιδιαίτερες ευχαριστίες.

Καταρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επόπτρια καθηγήτρια μου, κυρία Αναστασία – Βαλεντίνη Ρήγα (αναπληρώτρια καθηγήτρια Κοινωνικής – Κλινικής Ψυχολογίας του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης), για την τόσο σημαντική βοήθεια που μου παρείχε στην προσπάθεια μου να διεκπεραιώσω το έργο μου. Η άμεση επικοινωνία και η δημιουργική συνεργασία που αναπτύχθηκε μεταξύ μας ενίσχυσε σημαντικά το ενδιαφέρον μου για το έργο που είχα αναλάβει και συνέβαλε ουσιαστικά στη συνεχή βελτίωση της προσπάθειάς μου. Παρόλο που στην αρχή ήμουν αρκετά επιφυλακτική να αναλάβω μια ερευνητική διπλωματική εργασία – μια και δεν είχα ποτέ άλλοτε ασχοληθεί με την διεξαγωγή κάποιας έρευνας – η συνεχής ενίσχυση και ενθάρρυνση των προσπαθειών μου από την καθηγήτρια μου, η συνεπής καθοδήγηση και ο κατάλληλος έπαινος, όλη αυτή η ανατροφοδότηση που μου παρείχε, με έκανε να πιστέψω στον εαυτό μου περισσότερο από κάθε άλλη φορά και να ξεπεράσω χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία τα προβλήματα που μου παρουσιάστηκαν. Δείχνοντας μεγάλη εμπιστοσύνη στις δυνατότητες μου και ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέμα με το οποίο επέλεξα να ασχοληθώ συνέβαλε αναμφισβήτητα στην δημιουργική διεξαγωγή της διπλωματικής μου εργασίας. Πραγματικά την ευχαριστώ θερμά.

Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω πολύ τον κύριο Γιώργο Σφακιανάκη (Δρ. Φιλοσοφίας και Διευθυντή του Κέντρου Πρόληψης Ο.ΚΑ.ΝΑ Ρεθύμνου), ο οποίος με μεγάλη ευχαρίστηση και έντονο ενδιαφέρον συνεργάστηκε μαζί μου και συνέβαλε σημαντικά στη διεξαγωγή αυτής της έρευνας καθιστώντας δυνατή την πρόσβαση μου στο σχολείο, στο οποίο πραγματοποιήθηκε.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την υποδιευθύντρια του σχολείου στο οποίο πραγματοποιήθηκε η έρευνα, η συνεργασία της οποίας υπήρξε καθοριστική για τη διεξαγωγή της. Τέλος, θα ήθελα θερμά να ευχαριστήσω τους εφήβους μαθητές που δέχτηκαν να αφιερώσουν ένα μέρος από τον πολύτιμο χρόνο τους, προκειμένου να συμμετάσχουν ως υποκείμενα στην έρευνα αυτή, συμβάλλοντας έτσι στην παρούσα προσπάθεια περιγραφής και κατανόησης των στάσεων και απόψεων των σημερινών εφήβων μαθητών γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών».

Θα ήθελα να αφιερώσω την παρούσα έρευνα σε όλους τους εφήβους, στους οποίους συνιστώ να αξιοποιήσουν δημιουργικά τα χρόνια που διανύουν μέσα από την ανάπτυξη πολύπλευρων ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων σεβόμενοι πάντα τον εαυτό τους αλλά και την σημαντικότητα των χρόνων που διανύουν για την πορεία της μετέπειτα ζωής τους. Ο σεβασμός του εαυτού, η διατήρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αποτελεί την ιδανική στάση ζωής, την βασικότερη προϋπόθεση για την ουσιαστική ανάπτυξη, τη συνεχή βελτίωση και ολοκλήρωση της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Τέλος θα ήθελα να αφιερώσω την ερευνητική αυτή εργασία σε όλους όσους ενδιαφέρονται για το έργο της Πρόληψης, σε όλους όσους έχουν συνειδητοποιήσει την αξία και την αναγκαιότητα της ύπαρξής της για την αναστολή της περαιτέρω εξάπλωσης της χρήσης και κατάχρησης ψυχοδραστικών ουσιών στη σύγχρονη κοινωνία.

Μαρία Σμυρνάκη
Σεπτέμβριος 2002

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έρευνα αυτή επιχειρεί να διερευνήσει τις απόψεις εφήβων μαθητών (ηλικίας 15 έως 18 ετών) γύρω από κάποια βασικά θέματα που σχετίζονται γενικά με τα «ναρκωτικά» και ειδικά με το χασίς. Για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο, το οποίο χορηγήθηκε τυχαία σε ένα σημαντικό μέρος των μαθητών της Α΄ και της Γ΄ τάξης ενός λυκείου της πόλης του Ρεθύμνου. Κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, η οποία πραγματοποιήθηκε επί τόπου και ομαδικά, μέσα στη σχολική τάξη, κατά τη διάρκεια κάποιας διδακτικής ώρας, έγινε παρατήρηση της συμπεριφοράς των υποκειμένων. Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι οι έφηβοι του δείγματος, στην πλειονότητα τους, έχουν συνειδητοποιήσει την αξία της ύπαρξης αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από τα «ναρκωτικά», την σημερινή έλλειψή της και την αναγκαιότητα της έγκαιρης έναρξής της, τις επιδράσεις που δέχονται από τους συνομηλίκους τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς, την έκταση της διακίνησης «ναρκωτικών» και χρήσης χασίς στα σημερινά σχολεία, την ευκολία με την οποία μπορεί σήμερα ένας έφηβος μαθητής να προμηθευτεί χασίς, τη μεγάλη συχνότητα της χρήσης κάνναβης σήμερα και τους κινδύνους της, τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη χρήση νόμιμων (τσιγάρο, αλκοόλ) και παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών, αλλά και τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη χρήση «μαλακών» και «σκληρών ναρκωτικών». Επιπλέον, οι έφηβοι της έρευνας δείχνουν ότι έχουν επίγνωση της επίδρασης των ΜΜΕ, και ειδικά της τηλεόρασης, στην ενημέρωση για τα «ναρκωτικά», του ρόλου των οικογενειακών προβλημάτων στην έναρξη της χρήσης χασίς αλλά και του ρόλου της παρέας με άτομα που κάνουν χρήση χασίς στη διατήρησή της, των επιπτώσεων της συστηματικής χρήσης χασίς στη σχέση του εφήβου με τους γονείς αλλά και της συμβολής της Πρόληψης στην προσπάθεια αναστολής της περαιτέρω εξάπλωσης της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών στη σύγχρονη κοινωνία. Η αισιοδοξία που, στο σύνολο τους, εμπνέουν τα ευρήματα αυτά δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αναστείλει ή να περιορίσει, αλλά αντίθετα να ενισχύσει τις οποιεσδήποτε προληπτικές προσπάθειες που επιχειρούνται σήμερα για τον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών».

Λέξεις – κλειδιά: έφηβοι μαθητές, απόψεις, εφηβική ηλικία, «ναρκωτικά», ψυχοτρόπες ουσίες, ψυχοδραστικές ουσίες, εξαρτησιογόνες ουσίες, χασίς, μαριχουάνα, κάνναβη, χρήση, κατάχρηση, οικογένεια, σχολείο, ομάδα συνομηλίκων, ενημέρωση, πληροφόρηση, Πρόληψη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα έρευνα στόχο έχει να διερευνήσει τις απόψεις εφήβων μαθητών (ηλικίας 15 έως 18 ετών) γύρω από κάποια βασικά θέματα που σχετίζονται γενικά με τα «ναρκωτικά» και ειδικά με το χασίς. Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος οφείλεται στη ραγδαία εξάπλωση της χρήσης και κατάχρησης «ναρκωτικών» τα τελευταία χρόνια, η οποία εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για το παρόν και κυρίως για το μέλλον της σύγχρονης κοινωνίας. Η έρευνα αυτή επικεντρώνεται στη διερεύνηση των απόψεων εφήβων μαθητών σχετικά με το χασίς, καθώς η συγκεκριμένη ουσία – η οποία εντάσσεται στην ομάδα των κανναβινοειδών – αποτελεί την περισσότερο διαδεδομένη από τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες ανά τον κόσμο, ενώ τις περισσότερες φορές αποτελεί την πρώτη από τις «ναρκωτικές» ουσίες με την οποία έρχεται σε επαφή το άτομο κατά την εφηβική συνήθως ηλικία.

Η επιλογή της διερεύνησης των απόψεων εφήβων μαθητών οφείλεται στην κρισιμότητα της εφηβικής ηλικίας όσον αφορά την έναρξη ή/και τη διατήρηση της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών¹. Το ενδιαφέρον της έρευνας αυτής εστιάζεται στη διερεύνηση των απόψεων εφήβων μαθητών ηλικίας 15 έως 18 ετών, καθώς στο διάστημα αυτό, το οποίο χαρακτηρίζεται από τον I.N. Παρασκευόπουλο (1985) ως «εφηβική νεότητα», κυριαρχούν οι αλλαγές στο συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα της ζωής του ατόμου – οι οποίες μας ενδιαφέρουν περισσότερο – παρά οι βιοσωματικές και γνωστικές αλλαγές².

Η χρησιμότητα της έρευνας αυτής έγκειται στο γεγονός ότι μέσω της διερεύνησης των απόψεων εφήβων μαθητών σχετικά με τα «ναρκωτικά» και ειδικά με το χασίς μπορεί να βοηθηθεί το τόσο σπουδαίο και σημαντικό έργο της Πρόληψης, καθώς, όπως είναι γνωστό, οι εσφαλμένες αντιλήψεις συνήθως οδηγούν σε αποκλίνουσες συμπεριφορές. Γνωρίζοντας τις ακριβείς πεποιθήσεις των εφήβων μαθητών γύρω από τα «ναρκωτικά» μπορούμε να εντοπίσουμε τις εσφαλμένες αντιλήψεις που προκύπτουν από την παραπληροφόρησή τους και να παρέμβουμε

¹ Ο όρος «εξαρτησιογόνες ουσίες» περιλαμβάνει εύστοχα όλα τα είδη εξαρτησιογόνων ουσιών σε αντίθεση με τον γνωστό, περισσότερο συνηθισμένο και εύχρηστο όρο «ναρκωτικά». Ο όρος άλλωστε που προτάθηκε από την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO), υιοθετήθηκε διεθνώς και χρησιμοποιείται σήμερα στην παγκόσμια βιβλιογραφία είναι: «φάρμακα που προκαλούν εξάρτηση» (*dependence producing drugs*). Βλέπε σύγγραμμα: Δουρδούνη, Ε. (2001). *Εξαρτησιογόνες ουσίες και ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στην παιδική και εφηβική ηλικία*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σελ. 17

² Για τις δύο επιμέρους φάσεις, στις οποίες πραγματοποιούνται τα αναπτυξιακά φαινόμενα της εφηβείας, βλέπε σύγγραμμα: Παρασκευόπουλος, I.N. (1985). *Εξελικτική ψυχολογία. Τόμος Δ*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη, σελ. 15-16.

διορθώνοντας τέτοιες αντιλήψεις, μέσω της αντικειμενικής και ουσιαστικής ενημέρωσής τους. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή η πρόληψη της συμπεριφοράς της χρήσης και κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών στον εφηβικό πληθυσμό.

Παρά τη χρησιμότητά της η έρευνα αυτή παρουσιάζει και κάποιους περιορισμούς, τους οποίους οφείλουμε να εντοπίσουμε. Η έρευνα αυτή λόγω πρακτικών δυσκολιών και χρονικών περιορισμών πραγματοποιήθηκε μονάχα σε ένα σημαντικό μέρος των μαθητών της Α΄ και Γ΄ τάξης ενός συγκεκριμένου και μάλιστα περιφερειακού λυκείου. Πιο ασφαλή συμπεράσματα θα μπορούσαν να διεξαχθούν αν στο δείγμα μας περιλαμβάνονταν μαθητές όλων των τάξεων Λυκείου (Α΄, Β΄, Γ΄) και μάλιστα περισσότερων περιφερειακών σχολείων. Εφόσον λοιπόν η παρούσα έρευνα διεξήχθη σε λύκειο της περιφέρειας, είναι επόμενο ότι δεν μπορούμε να γενικεύσουμε τα ευρήματα της σε μη περιφερειακά λύκεια, στα οποία συνήθως επικρατούν διαφορετικές απόψεις, λόγω του ιδιαίτερου κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου, μέσα στο οποίο εντάσσονται και λειτουργούν.

Στο παρελθόν έχουν διεξαχθεί διάφορες έρευνες, με τις οποίες σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα, η παρούσα έρευνα. Πολύ σχετική είναι η έρευνα των Α. Κοκκέβη, Μ. Τερζίδου, Κ. Πολιτικού και Κ. Στεφανή του 2000 για τη χρήση νόμιμων και παράνομων τοξικών ουσιών στην εφηβεία. Συγκεκριμένα η έρευνα αυτή, η οποία επικεντρώνεται στη χρήση καπνού, οινοπνευματωδών, ψυχοτρόπων φαρμακευτικών ουσιών χωρίς ιατρική συνταγή και παράνομων «ναρκωτικών» ουσιών (μαριχουάνα, ηρωίνη, όπιο, παραισθησιογόνα, κοκαΐνη, κρακ, εισπνεόμενα και άλλα), πραγματοποιήθηκε σε εφήβους μαθητές ηλικίας 14 έως 18 ετών το 1984, το 1993 και το 1998 με σκοπό τη σύγκριση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν με το πέρασμα του χρόνου³.

Πολύ σχετική είναι και η έρευνα του Μ. Μαρσέλου και Χ. Φραγκίδη του 1985 για τα «ναρκωτικά» στα σχολεία, η οποία βασίζεται σε ένα ερωτηματολόγιο επιδημιολογικής έρευνας για τις γνώσεις, τη στάση και τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης και αποσκοπεί στην αποτύπωση της έκτασης

³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το άρθρο: Kokkevi, A., Terzidou, M., Politikou, K. & Stefanis, C. (2000). Substance use among high school students in Greece: outburst of illicit drug use in a society under change. *Drug and Alcohol Dependence*, 58. 181-188. Επίσης, βλέπε σύγγραμμα: Κοκκέβη, Α. & Στεφανής, Κ. (1994). *Τα ναρκωτικά στην Ελλάδα: η διαχρονική πορεία της χρήσης, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στο γενικό και στο μαθητικό πληθυσμό*. Αθήνα: ΕΠΨΥ, σελ. 92-192. Ακόμη, βλέπε εγχειρίδιο: Τσιάντης, Γ. & Μανωλόπουλος, Σ. (1988). *Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής. Τόμος Β. Μέρος Β*. Αθήνα: Καστανιώτη, σελ. 358-379.

του προβλήματος της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών από τους νέους. Συγκεκριμένα διερευνώνται πληροφορίες για πολλές δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους, για στοιχεία της προσωπικότητας του νέου, για τις γνώσεις του για τα «ναρκωτικά» και για τη στάση του απέναντι στο κοινωνικό αυτό πρόβλημα⁴.

Συναφής είναι και η έρευνα της Ε. Χείλαρη του 1990 για τους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες που οδηγούν τον έφηβο στη χρήση τοξικών ουσιών, στην οποία διερευνάται ο βαθμός που το άγχος ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, καθώς και η επίδραση της οικογένειας και των συνομήλικων επηρεάζουν τη χρήση τοξικών ουσιών από τους εφήβους^{5,6,7}.

Επίσης, η έρευνα των Κ. Στεφανή και Α. Κοκκέβη του 1986, για τη σχέση ανάμεσα στην καταθλιπτική διάθεση και τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Στη μελέτη αυτή παρουσιάζονται ευρήματα από μια πανελλαδική έρευνα σ' ένα εφηβικό μαθητικό πληθυσμό έχοντας ως κέντρο βάρους τη σχέση των καταθλιπτικών διαταραχών και τη χρήση τοξικών ουσιών⁶.

Ακόμη, η έρευνα των Α. Κοκκέβη, Α. Μοστριού, Μ. Τερζίδου, Χ. Δαρβίρη, Ε. Λεντάκη και Κ. Στεφανή του 1988, για τις ψυχοκοινωνικές ανάγκες εφήβων μαθητών και τη σημασία τους στην ανάπτυξη προγράμματος για την πρόληψη της χρήσης «ναρκωτικών» ουσιών. Η έρευνα αυτή έγινε στα πλαίσια ενός διακρατικού Προληπτικού Προγράμματος Εκπαίδευσης για την Προαγωγή της Υγείας με στόχο την πρόληψη της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών από εφήβους μαθητές⁷.

Σχετική είναι και η έρευνα του Κ. Μάνου του 1990 για τη μελέτη της ψυχοσωματικής ανάπτυξης του έλληνα εφήβου. Στην έρευνα αυτή, μεταξύ άλλων, διερευνώνται οι σχέσεις των εφήβων με τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς, τους φίλους τους, οι απόψεις τους για τα «ναρκωτικά», η αισιόδοξη στάση ζωής εκ μέρους τους⁸.

Αλλά και η έρευνα των Μ. Μαρσέλου, Β. Κούτρα, Θ. Υφαντή, Ε. Καφετζόπουλου, Χ. Φραγκίδη και Μ. Μάλαμα του 1988 είναι αρκετά σχετική με την παρούσα έρευνα. Η συγκεκριμένη έρευνα, αναφέρεται στη χρήση και κατάχρηση

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το σύγγραμμα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (1999). *Συμπλήρωμα στην ελληνική βιβλιογραφία για τα ναρκωτικά για το έτος 1998*. Αθήνα: ΕΚΤΕΠΝ, σελ. 3.

^{5,6,7} Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συγκεκριμένες έρευνες, βλέπε εγχειρίδιο: Herbert, Μ. (1999). *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 321-323.

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το σύγγραμμα: Μάνου, Κ. (1990). *Στάσεις εφήβων ή πως μας βλέπουν και τι θέλουν οι έφηβοι*. Αθήνα: Βιβλία Για Όλους.

ψυχοτρόπων ουσιών από μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης. Σκοπός της έρευνας ήταν η καταγραφή της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών από τους μαθητές και η διερεύνηση των παραγόντων που την ενισχύουν^{9,10}.

Σχετική είναι ακόμη η έρευνα των B. Hibell, B. Andersson, T. Bjarnason, A. Kokkevi και A. Narusk του 1997 (The 1995 ESPAD report: a alcohol and other drug use among students in 26 European Countries). Ο κύριος στόχος της έρευνας ESPAD ήταν η συγκέντρωση συγκρίσιμων στοιχείων για την επικράτηση της χρήσης οινοπνευματωδών ποτών και άλλων «ναρκωτικών» από αντιπροσωπευτικά δείγματα ευρωπαϊών μαθητών, ηλικίας 15-16 ετών. Η έρευνα αυτή περιλαμβάνει στοιχεία για το κάπνισμα, την κατανάλωση και υπερβολική χρήση οινοπνευματωδών ποτών, την παράνομη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών και τη χρήση παράνομων ουσιών¹⁰.

Σχετική είναι και η έρευνα των Α. Δημητρίου, Μ. Μάλαμα, Τ. Παπαϊωάννου και Μ. Μαρσέλου του 1998, για τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από τους μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, στην οποία εξετάζεται η συχνότητα χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών από τους μαθητές της τελευταίας τάξης του Λυκείου της σχολικής χρονιάς 1996-1997^{11,12}.

Η παρούσα έρευνα σχετίζεται και με την έρευνα της Α.Β. Ρήγα του 1996 για την ψυχοκοινωνική ταυτότητα του έλληνα χρήστη. Στην ερευνητική αυτή μελέτη διερευνώνται διάφορα θέματα σχετικά με τη χρήση τοξικών ουσιών από τους νέους χρήστες. Μεταξύ άλλων διερευνώνται οι αναπαραστάσεις που έχουν για τον εαυτό τους οι χρήστες χασίς, αλλά και οι αναπαραστάσεις των χρηστών άλλων τοξικών ουσιών (π.χ. ηρωίνης, χαπιών) για τους χρήστες χασίς. Στη συγκεκριμένη έρευνα προκύπτουν σημαντικά δεδομένα μέσα από τη μελέτη περιπτώσεων για τις αιτίες που οδηγούν τους νέους στη χρήση τοξικών ουσιών¹².

Σχετική είναι και η έρευνα των Γ. Καλαρρύτη, Α. Κλαδευτήρα και Κ. Υφαντή του 1997 για την προκαταρκτική μελέτη των κοινωνιοδημογραφικών και άλλων χαρακτηριστικών των εφήβων που προσέγγισαν τη Στροφή κατά τα έτη 1994,1995 και 1996¹³. Επίσης, και η έρευνα των Γ. Καλαρρύτη, Α. Κλαδευτήρα και Κ. Υφαντή

^{9,10} Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συγκεκριμένες έρευνες, βλέπε το σύγγραμμα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (1999). *Συμπλήρωμα στην ελληνική βιβλιογραφία για τα ναρκωτικά για το έτος 1998*. Αθήνα: ΕΚΤΕΠΝ, σελ. 3,5.

^{11,12} Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συγκεκριμένες έρευνες, βλέπε το σύγγραμμα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (1999). *Συμπλήρωμα στην Ελληνική βιβλιογραφία για τα ναρκωτικά για το έτος 1998*. Αθήνα: ΕΚΤΕΠΝ, σελ. 6-7.

¹³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το εγχειρίδιο: Ρήγα, Α.Β. (1997). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Μαυρομμάτη, σελ. 19-121.

του 2001 για τα χαρακτηριστικά των εφήβων χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000, στην οποία διερευνώνται τα κοινωνιοδημογραφικά στοιχεία, η εκπαίδευση, η απασχόληση, η στρατιωτική θητεία, η ηλικία έναρξης – ουσία χρήσης, η παραβατική συμπεριφορά, η χρήση καπνού και αλκοόλ κ.τ.λ.¹⁴.

Σχετική είναι και η έρευνα των E. Gilvarry, S. McCarthy & P. McArdle του 1995, στην οποία διερευνάται η χρήση ουσιών μεταξύ των μαθητών της Βόρειας Αγγλίας. Συγκεκριμένα διερευνάται η χρήση καπνού, αλκοόλ και παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών από εφήβους μαθητές¹⁵. Επίσης, η έρευνα των D. Clark, L. Kirisci & R. Tarter του 1998, στην οποία εξετάζεται η επίδραση της εφηβικής ηλικίας στην έναρξη και ανάπτυξη διαταραχών χρήσης ουσιών¹⁶. Αλλά και η έρευνα των S. Adalbjarnardottir & F. Rafnsson του 2002, στην οποία διερευνάται το πώς η αντικοινωνική συμπεριφορά των εφήβων στα 14 σχετίζεται μακροπρόθεσμα με το καθημερινό κάπνισμα, τη βαριά χρήση αλκοόλ και τη χρήση παράνομων ουσιών (χασίς, αμφεταμινών) στα 17¹⁷.

Συναφής είναι και η έρευνα των D. Kandel, K. Chen, L. Warner, R. Kessler & B. Grant του 1997, στην οποία διερευνάται μεταξύ άλλων και η έναρξη της χρήσης κάνναβης κατά την εφηβική ηλικία¹⁸. Επιπλέον, η έρευνα των D. Miller & T. Miller του 1997, η οποία εξετάζει την επίδραση του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου στη χρήση μαριχουάνας από τους εφήβους (ηλικίας 11 έως 17 ετών)¹⁹. Αλλά και η έρευνα των D. Clark, L. Kirisci & H. Moss του 1998, στην οποία μεταξύ άλλων διερευνάται

¹⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το σύγγραμμα: Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (2001). *Χαρακτηριστικά των εφήβων χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000*. Αθήνα: ΚΕΘΕΑ.

¹⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Gilvarry, E., McCarthy, S. and McArdle, P. (1995). Substance use among schoolchildren in the north of England. *Drug and Alcohol Dependence*, 37, 225-259.

¹⁶ Για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Clark, D., Kirisci, L. and Tarter, R. (1998). Adolescent versus adult onset and the development of substance use disorders in males. *Drug and Alcohol Dependence*, 49, 115-121.

¹⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Adalbjarnardottir, S. and Rafnsson, F. (2002). Adolescent antisocial behavior and substance use: longitudinal analyses. *Addictive Behaviors*, 27, 227-240.

¹⁸ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Kandel, D., Chen, K., Warner, L., Kessler, R. and Grant, B. (1997). Prevalence and demographic correlates of symptoms of last year dependence on alcohol, nicotine, marijuana and cocaine in the U.S. population. *Drug and Alcohol Dependence*, 44, 11-29.

¹⁹ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Miller, D. and Miller, T. (1997). A test of socioeconomic status as a predictor of initial marijuana use. *Addictive Behaviors*, 22, 479-489.

και ο βαθμός στον οποίο η προεφηβική χρήση καπνού και αλκοόλ αποτελούν παράγοντες πρόβλεψης της πρώιμης χρήσης κάνναβης από τους εφήβους²⁰.

Σχετική είναι και η έρευνα των K. Sydow, R. Lieb, H. Pfister, M. Höfler, H. Sonntag & H. Wittchen του 2001, στην οποία διερευνώνται διάφορα θέματα σχετικά με την χρήση κάνναβης από εφήβους και νεαρούς ενήλικους, όπως τα ποσοστά χρήσης, κατάχρησης και εξάρτησης, το φύλο σε σχέση με τη χρήση, η τάση αύξησης ή μείωσης της χρήσης κάνναβης ανάλογα με την ηλικία έναρξης, η σχέση ανάμεσα στη χρήση κάνναβης και άλλων νόμιμων ή παράνομων ουσιών κ.τ.λ.²¹. Επίσης, η έρευνα των K. Poikolainen, A. Henriksson, M. Aalto-setälä, M. Martunnen, T. Anttila & J. Lönnqvist του 2001, στην οποία διερευνώνται κάποια βασικά θέματα γύρω από την έναρξη της χρήσης κάνναβης κατά την διάρκεια της εφηβικής ηλικίας²².

Αξίζει τέλος, να αναφερθεί και η έρευνα του Μ. Αγγέλου του 1997, για την προώθηση της Πρόληψης στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στην έρευνα αυτή διερευνάται το περιεχόμενο που αρμόζει στη φιλοσοφία και οργάνωση των προγραμμάτων πρόληψης στο γυμνάσιο και στο λύκειο²³.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω έρευνες επικεντρώνονται σε αυτή καθεαυτή τη χρήση γενικά των «ναρκωτικών» ουσιών ή ειδικά της κάνναβης, παρά στις απόψεις των ατόμων γύρω από αυτήν. Η διερεύνηση όμως των απόψεων των ατόμων – και ειδικά των εφήβων – γύρω από τα «ναρκωτικά» ή συγκεκριμένα το χασίς, παρόλο που δεν μας δίνει κάποια αντιπροσωπευτική εικόνα της σημερινής έκτασης του προβλήματος της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών²⁴, μπορεί πολύ

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Clark, D., Kirisci, L. and Moss, H. (1998). Early adolescent gateway drug use in sons of fathers with substance use disorders. *Addictive Behaviors*, 23, 561-566.

²¹ Για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Sydow, K., Lieb, R., Pfister, H., Höfler, M., Sonntag, H. and Wittchen, H. (2001). The natural course of cannabis use, abuse and dependence over four years: a longitudinal community study of adolescents and young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 347-361.

²² Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Poikolainen, K., Henriksson, A., Aalto-Setälä, M., Martunnen, M., Anttila, T. and Lönnqvist, J. (2001). Correlates of initiation to cannabis use: a 5-year Follow-up of 15-19 year old adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 62, 175-180.

²³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το σύγγραμμα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (1999). *Συμπλήρωμα στην ελληνική βιβλιογραφία για τα ναρκωτικά για το έτος 1998*. Αθήνα: ΕΚΤΕΠΝ, σελ. 26

²⁴ Ο όρος «ψυχοτρόπες ουσίες» περιλαμβάνει τα ναρκωτικά, το αλκοόλ και το τσιγάρο. Οι ουσίες αυτές ονομάζονται «ψυχοτρόπες», γιατί επιδρούν στο ψυχισμό του ανθρώπου και «προκαλούν μεταβολές στο επίπεδο της νοητικής σφαίρας, του συναισθήματος ή της συμπεριφοράς του ατόμου». Βλέπε σχετικά το σύγγραμμα: Μάτσα, Κ. (2001). *Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές... Το αίτημα της τοξικομανίας*. Αθήνα: Άγρα, σελ. 47.

σημαντικά να βοηθήσει τους σημερινούς εφήβους στον περιορισμό της υπάρχουσας και ιδιαίτερα στην πρόληψη της μελλοντικής χρήσης. Κι αυτή είναι αναμφισβήτητα η αξία και η προσφορά της παρούσας έρευνας.

Γενικός στόχος της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των απόψεων εφήβων μαθητών (ηλικίας 15 έως 18 ετών) σχετικά με τα «ναρκωτικά» και ειδικά με το χασίς. Οι επιμέρους υποθέσεις της έρευνας, οι οποίες αναφέρονται στις απόψεις των εφήβων μαθητών για την διευρυνόμενη πραγματικότητα και όχι στην πραγματικότητα αυτή καθαυτή, είναι οι ακόλουθες:

- 1) Στην πλειονότητα τους οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι είναι ανεπαρκώς ενημερωμένοι για τα «ναρκωτικά» γενικότερα και το χασίς ειδικότερα.
- 2) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ύπαρξη αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών» μειώνει την πιθανότητα ενός μαθητή της ηλικίας τους να οδηγηθεί στα «ναρκωτικά».
- 3) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ενημέρωση των μαθητών για τα «ναρκωτικά» πρέπει να ξεκινάει πολύ νωρίς, από τα χρόνια του δημοτικού ή και νωρίτερα.
- 4) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι επηρεάζονται σημαντικά από τους συνομηλίκους τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς.
- 5) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών» και χρήση χασίς και ότι ένας μαθητής της ηλικίας τους είναι εύκολο να προμηθευτεί χασίς, αν το θελήσει.
- 6) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς τη χρήση χασίς, αλλά δύσκολο να τη σταματήσει.
- 7) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι το χασίς είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία από ό,τι το απλό τσιγάρο.
- 8) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας τους που χρησιμοποιούν συστηματικά νόμιμες ψυχοτρόπες ουσίες (τσιγάρο, αλκοόλ), παρά από μαθητές της ηλικίας τους που δεν χρησιμοποιούν συστηματικά τέτοιες ουσίες.

- 9) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η χρήση χασίς προκαλεί εξάρτηση και μπορεί να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών».
- 10) Οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι ενημερώνονται περισσότερο από την τηλεόραση για το θέμα των «ναρκωτικών».
- 11) Οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι από τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες οι μαθητές της ηλικίας τους χρησιμοποιούν περισσότερο χασίς – μαριχουάνα, ενώ από τις νόμιμες (τσιγάρο, αλκοόλ) καταναλώνουν περισσότερο τσιγάρο.
- 12) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι τα οικογενειακά προβλήματα αποτελούν το σημαντικότερο παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας τους στην πρώτη χρήση χασίς.
- 13) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας τους στη συστηματική χρήση χασίς είναι η παρέα με άτομα που κάνουν χρήση χασίς.
- 14) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι τα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς αποτελούν τη σημαντικότερη συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν μαθητή της ηλικίας τους.
- 15) Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ενίσχυση της Πρόληψης αποτελεί τον σημαντικότερο τρόπο, με τον οποίο θα μπορούσε να περιοριστεί το πρόβλημα της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα.

Συζητώντας κανείς με τους εφήβους αυτής της ηλικίας (15 έως 18 ετών) μπορεί να διαπιστώσει ότι υπάρχουν αρκετά κενά στις γνώσεις τους γύρω από τα «ναρκωτικά», αλλά και σημαντικού βαθμού παραπληροφόρηση, γεγονός που οδηγεί στην υπόθεση ότι η εικόνα αυτή προφανώς ισχύει για τους περισσότερους εφήβους της ηλικίας αυτής σήμερα (1^η υπόθεση). Από την άλλη όμως φαίνεται ότι οι έφηβοι έχουν συνειδητοποιήσει την αξία και την αναγκαιότητα της αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από τα «ναρκωτικά», γεγονός που οδηγεί στη διαμόρφωση της 2^{ης} και 3^{ης} υπόθεσης.

Επιπλέον, οι σημερινοί έφηβοι φαίνεται ότι έχουν επίγνωση της επίδρασης που δέχονται από την ομάδα των συνομήλικων και ειδικά στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με τα «ναρκωτικά», γεγονός που οδηγεί στη διαμόρφωση της 4^{ης} υπόθεσης.

Η διακίνηση και χρήση «ναρκωτικών» στα σχολεία σήμερα, η μεγάλη διαθεσιμότητα τους και η ευκολία πρόσβασης σε αυτά, είναι μια πραγματικότητα, την οποία γνωρίζουν πρώτα από όλα οι ίδιοι οι έφηβοι. Κι αυτή η πεποίθηση οδηγεί στο σχηματισμό της 5^{ης} υπόθεσης.

Οι περισσότεροι από τους σημερινούς εφήβους μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) φαίνεται ότι έχουν επίγνωση της βλαπτικότητας του χασίς, της δυσκολίας με την οποία μπορεί να σταματήσει κανείς τη χρήση του, της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στη χρήση νόμιμων ψυχοτρόπων ουσιών (τσιγάρο, αλκοόλ) και χασίς, της εξάρτησης που προκαλεί και του βαθμού στον οποίο η χρήση χασίς μπορεί να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών». Όλα αυτά συμβάλλουν στη διαμόρφωση της 6^{ης}, 7^{ης}, 8^{ης} και 9^{ης} υπόθεσης.

Εξαιτίας της ανεπάρκειας των περισσότερων γονέων και εκπαιδευτικών σήμερα να ενημερώσουν τους εφήβους σχετικά με τα «ναρκωτικά» και λόγω της δυνατότητας άμεσης πρόσβασης στον ηλεκτρονικό τύπο σήμερα, φαίνεται ότι οι σημερινοί έφηβοι ενημερώνονται κυρίως από την τηλεόραση για το θέμα των «ναρκωτικών». Η πεποίθηση αυτή οδηγεί στη διαμόρφωση της 10^{ης} υπόθεσης.

Παρατηρώντας τους εφήβους μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) σήμερα διαπιστώνουμε ότι περισσότερο καπνίζουν παρά πίνουν, ενώ από τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες χρησιμοποιούν περισσότερο χασίς – μαριχουάνα, γεγονός που αιτιολογεί τον τρόπο διαμόρφωσης της 11^{ης} υπόθεσης.

Καθώς τα οικογενειακά προβλήματα βασανίζουν και στεναχωρούν αρκετά τους εφήβους, λόγω της ευαισθησίας που διακρίνει την ηλικία τους, μπορούν προφανώς ν' αποτελέσουν την βασική αιτία της πρώτης χρήσης χασίς εκ μέρους τους. Επιπλέον, η παρέα με άτομα που κάνουν χρήση χασίς μπορεί χωρίς δυσκολία να οδηγήσει έμμεσα και σταδιακά στη συστηματική χρήση χασίς. Οι συγκεκριμένες πεποιθήσεις οδηγούν στη διαμόρφωση της 12^{ης} και 13^{ης} υπόθεσης.

Οι έφηβοι δίνουν ιδιαίτερη σημασία συνήθως στη σχέση τους με τους γονείς, μια σχέση η οποία επηρεάζεται σημαντικά από τη συστηματική χρήση χασίς, γεγονός που προφανώς θα αποτελεί και τη σημαντικότερη ίσως συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για τους εφήβους. Τέλος, οι έφηβοι φαίνεται ότι έχουν συνειδητοποιήσει την αξία της Πρόληψης σήμερα, την αναγκαιότητα της ύπαρξής της για τον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στη σύγχρονη κοινωνία. Οι παραδοχές αυτές οδηγούν στη διαμόρφωσή της 14^{ης} και 15^{ης} υπόθεσης της παρούσας έρευνας.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

1. ΕΦΗΒΕΙΑ

Η εφηβική ηλικία είναι η τελευταία φάση ανάπτυξης του ατόμου πριν την οριστική είσοδό τους σε αυτό που αποκαλούμε ωριμότητα ή ενήλικη ζωή. Είναι η περίοδος κατά την οποία το άτομο, θεωρητικά τουλάχιστον, δεν ανήκει πλέον στην παιδική ηλικία, αλλά ούτε και στην κανονική ενήλικη ζωή. Πρόκειται επομένως για μια μεταβατική περίοδο, γεγονός που αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της εφηβείας. Η εφηβεία είναι βέβαια μια φάση αυτόνομη, που διαθέτει εγγενή και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, αλλά αποτελεί και μια περίοδο προετοιμασίας για την οριστική «εκτίναξη» του ατόμου στην ενήλικη ζωή (Κουρκούτας, 2001).

Η έννοια των όρων «ήβη» και «εφηβεία» είναι πολύ σημαντικό να διευκρινιστεί στο σημείο αυτό. Η ήβη αναφέρεται σε μια σχετικά σύντομη περίοδο, διάρκειας 2 έως 4 ετών περίπου, βιολογικής ανάπτυξης, κατά την οποία πραγματοποιούνται οι βιοσωματικές αλλαγές που σχετίζονται με την ωρίμανση της γενετήσιας λειτουργίας. Πρόκειται για τα πρωτεύοντα (ωρίμανση των γεννητικών αδένων, παραγωγή ώριμων σπερματικών κυττάρων κ.α.) και τα δευτερεύοντα (ηβική κόμη, διόγκωση των μαστών στα θήλεα, τρίχωση του προσώπου στα άρρενα, αλλαγή του τόνου της φωνής κ.α.) γνωρίσματα της ήβης, εκ των οποίων τα πρώτα αναφέρονται στα μέρη του γεννητικού συστήματος που συμμετέχουν και είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή, ενώ τα τελευταία αναφέρονται σε εξωτερικά χαρακτηριστικά, τα οποία συμβάλλουν στην ετερόφυλη έλξη.

Η εφηβεία αναφέρεται σε μια μακρότερη αναπτυξιακή περίοδο, διάρκειας 7 έως 8 ετών, και περιλαμβάνει τις αλλαγές που συμβαίνουν και στους τέσσερις βασικούς τομείς της ανάπτυξης: το βιοσωματικό, το γνωστικό, το συναισθηματικό και τον κοινωνικό τομέα. Η εφηβεία δηλαδή είναι έννοια ευρύτερη της ήβης και εμπεριέχει την ήβη. Η ήβη ασφαλώς αποτελεί την κορυφαία, την πιο χαρακτηριστική πλευρά της εφηβείας, αλλά είναι μόνο το βιολογικό μέρος της εφηβείας.

Στην προσπάθεια χρονικής οριοθέτησης της εφηβικής ηλικίας έχει επικρατήσει να λαμβάνεται ως αφετηρία της περιόδου αυτής το χρονικό σημείο, κατά το οποίο το άτομο γίνεται ικανό για αναπαραγωγή και ως πέρας της περιόδου αυτής το χρονικό σημείο, κατά το οποίο το άτομο θεωρείται έτοιμο να αναλάβει το ρόλο του ενηλίκου

(Παρασκευόπουλος, 1985). Μάλιστα, όπως αναφέρει ο M. Herbert (1999), η εφηβεία έχει την αρχή της στη βιολογία και το τέλος της στον πολιτισμό.

Επομένως, η εφηβική ηλικία καλύπτει αναπτυξιακά φαινόμενα που συμβαίνουν στη δεύτερη δεκαετία της ζωής του ατόμου, σε ένα διάστημα διάρκειας 7 έως 8 ετών, το οποίο αρχίζει στο 11^ο έτος περίπου για τα κορίτσια και στο 13^ο έτος περίπου για τα αγόρια. Βέβαια τα φαινόμενα αυτά είναι δυνατόν να αρχίζουν να εκτυλίσσονται νωρίτερα ή να συνεχίζουν να υπάρχουν και πέρα από τα χρονικά αυτά όρια. Τα αναπτυξιακά αυτά φαινόμενα της εφηβείας πραγματοποιούνται σε δύο επιμέρους φάσεις: 1) Στην κυρίως εφηβεία (από το 11^ο έως το 16^ο έτος περίπου), όπου εμφανίζονται και διαμορφώνονται όλες οι νέες βασικές βιοσωματικές αλλαγές της ήβης και οι νέες γνωστικές δομές που μετασχηματίζουν το παιδί σε ενήλικο. 2) Στην εφηβική νεότητα (από το 16^ο έως το 20^ο έτος περίπου), όπου το άτομο προσπαθεί να προσαρμοστεί στο νέο του βιοσωματικό και γνωστικό εαυτό και στη νέα κοινωνική πραγματικότητα της εφηβικής ζωής και βαθμιαία να ενταχθεί στην κοινωνία των ενηλίκων (Παρασκευόπουλος, 1985).

Η περίοδος της εφηβείας χαρακτηρίζεται από αλλαγές που συμβαίνουν στους τέσσερις βασικούς τομείς της ανάπτυξης: το βιοσωματικό, το γνωστικό, το συναισθηματικό και τον κοινωνικό τομέα. Οι τομείς αυτοί αποτελούν και τα βασικά επίπεδα της ψυχοδιανοητικής και σωματικής λειτουργίας του ανθρώπου.

Στο βιοσωματικό τομέα, οι απότομες και καθολικές μεταλλαγές της ήβης οδηγούν στη διαμόρφωση της άποψης ότι η εφηβεία αποτελεί το μεγαλύτερο βιολογικό γεγονός μετά τη γέννηση. Στη φάση αυτή επισυμβαίνουν ραγδαίες αλλαγές σε όλες τις παραμέτρους του σώματος: ύψος, βάρος, αναλογίες, περίγραμμα, θέση και λειτουργία οργάνων και οργανικών συστημάτων, με κορυφαία βιοσωματική αλλαγή την ωρίμανση της γεννητήσιας λειτουργίας (Παρασκευόπουλος, 1985). Πολύ σημαντικός στη φάση αυτή είναι ο τρόπος με τον οποίο η σωματική υπόσταση ενσωματώνεται στις αντιλήψεις του εαυτού του εφήβου, καθώς η εικόνα του σώματος συμπληρώνει την γενικότερη εικόνα του Εαυτού (Κουρκούτας, 2001).

Στο γνωστικό τομέα, η εμφάνιση των αφαιρετικών ή τυπικών νοητικών πράξεων δίνει μια άλλη προοπτική στην αντίληψη και κατανόηση του κόσμου. Η σκέψη μπορεί να κινείται πέρα από το χώρο του συγκεκριμένου και του υπαρκτού, στο χώρο του πιθανού, των υποθέσεων και των θεωριών. Εξοπλισμένος ο έφηβος με την αφαιρετική σκέψη μπορεί να συλλαμβάνει για κάθε θέμα διάφορες εναλλακτικές λύσεις, να προτείνει θεωρητικά πρότυπα για την επίλυση ατομικών και κοινωνικών

προβλημάτων, να διαμορφώνει ένα προσωπικό σύστημα αξιολόγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς κ.τ.λ. Με την ανακάλυψη των πολλαπλών εναλλακτικών λύσεων και των θεωρητικών προτύπων, η πραγματικότητα στη σκέψη του εφήβου αποτελεί μια επιμέρους περίπτωση σε μια ολόκληρη δέσμη ποικίλων εναλλακτικών λύσεων. Οι νέες αυτές γνωστικές ικανότητες του εφήβου τροφοδοτούν την ανακαινιστική διάθεση και οδηγούν στην αμφισβήτηση και την πρωτοτυπία.

Στο συναισθηματικό τομέα, κύριο χαρακτηριστικό αποτελεί η μεγάλη ένταση και αστάθεια της ψυχικής διάθεσης. Η συναισθηματική ζωή του εφήβου συνήθως κυριαρχείται από μεταπτώσεις και ταλαντεύσεις ανάμεσα σε αντιφατικές και συγκρουόμενες διαθέσεις. Ο έντονος αυτός ψυχικός αναβρασμός της εφηβικής ηλικίας θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα των βιολογικών αλλαγών της ήβης και κυρίως του ορμονικού συστήματος του εφήβου. Στους αιτιολογικούς παράγοντες ο Freud συμπεριλαμβάνει την αφύπνιση της σεξουαλικότητας και τις συγκρούσεις που δημιουργούνται από την αδιάκοπη πάλη ανάμεσα στις βιολογικές, ενστικτώδεις απαιτήσεις του Εκείνου και στους κοινωνικούς περιορισμούς του Υπερεγώ. Η εφηβεία όμως πέρα από περίοδο κρίσης και ψυχικών εντάσεων, μπορεί ν' αποτελέσει μια πειθαρχημένη και ομαλή αναπτυξιακή πορεία. Φαίνεται ότι το κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο ζει ο έφηβος αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στη μορφή και στην έκταση που παίρνει η θυμική αναστάτωση της εφηβικής ηλικίας.

Στον κοινωνικό τομέα, η τάση για ανεξαρτητοποίηση από τους ενηλίκους και για συμμόρφωση προς την μάδα των συνομήλικων φθάνει στο αποκορύφωμά της. Ο έφηβος νιώθει έντονη την επιθυμία να κόψει τον ψυχολογικό «ομφάλιο λώρο» και ν' ανεξαρτητοποιηθεί από την οικογένεια, γεγονός που συχνά τον οδηγεί σε προστριβές με την οικογένεια του. Παράλληλα, η επιθυμία του εφήβου για κοινωνική αποδοχή οδηγεί συχνά στη δουλική συμμόρφωση και υποταγή του στην ομάδα των συνομήλικων. Σημαντική διαφοροποίηση υφίστανται οι διαπροσωπικές σχέσεις του εφήβου, όχι μόνο προς τους ενηλίκους, αλλά και προς τους συνομηλικούς, με κορυφαία εκδήλωση την ετερόφυλη σεξουαλική συμπεριφορά (Παρασκευόπουλος, 1985).

Όπως υποστηρίζει ο Η. Κουρκούτας (2001), όλοι οι προαναφερόμενοι τομείς βρίσκονται σε συνεχή και δυναμική αλληλεπίδραση και αλληλοδιαπλοκή, για τούτο και ο διαχωρισμός τους παραμένει, έως ένα βαθμό τουλάχιστον, τεχνητός εξυπηρετώντας πρακτικούς κυρίως λόγους.

Οι αναπτυξιακοί στόχοι, τους οποίους πρέπει να επιδιώξει ο έφηβος να κατακτήσει είναι συνοπτικά οι εξής: α) Να αποδεχθεί τη νέα μορφή που παίρνει το σώμα του και να μάθει να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά τις νέες σωματικές και ψυχοκινητικές του δυνατότητες, β) να διαμορφώσει μια ώριμη ετερόφυλη σχέση και να αποδεχθεί τον κοινωνικό ρόλο του φύλου του, γ) να εξασφαλίσει μια βέβαιη προοπτική για οικονομική ανεξαρτησία με την εκλογή επαγγέλματος και τη συστηματική προετοιμασία για την άσκηση του, δ) να αποκτήσει συναισθηματική αυτονομία από τους γονείς και τους άλλους ενηλίκους, ε) να διαμορφώσει νέες σχέσεις αμοιβαιότητας με τους συνομηλίκους του και των δύο φύλων, στ) να αποκτήσει τις γνωστικές δεξιότητες που είναι αναγκαίες για την ενεργό συμμετοχή του στην κοινωνική και πολιτική ζωή, ζ) να διαμορφώσει ένα προσωπικό σύστημα αξιών, μια φιλοσοφία ζωής, η) να δώσει ικανοποιητική απάντηση στα ερωτήματα «ποιος είμαι;», «από που έρχομαι;», «που πηγαίνω;», να αποκτήσει δηλαδή αυτό που ο Erikson αποκαλεί «ταυτότητα του Εγώ».

Οι αλλαγές που συμβαίνουν στην εφηβική προσωπικότητα επηρεάζονται από παράγοντες τόσο ατομικούς (βιολογικούς και ψυχολογικούς) όσο και κοινωνικούς. Βέβαια τα κοινωνικά δεδομένα διαδραματίζουν πρωταρχικό ρόλο. Μάλιστα, λέγεται ότι κάθε εποχή και κάθε κοινωνία έχει και διαφορετική εφηβεία. Ασφαλώς, για όλους τους εφήβους ο απώτερος αναπτυξιακός στόχος είναι ίδιος, είναι κοινός: ο ρόλος του ενηλίκου. Ο βαθμός όμως δυσκολίας, η έκταση, η ένταση και η διάρκεια που θα απαιτήσει η πραγμάτωση του σκοπού αυτού καθορίζονται όχι μόνο από το ατομικό ιστορικό του εφήβου, αλλά και από το είδος της κοινωνίας στην οποία καλείται ο έφηβος να ζήσει και να δράσει. Για παράδειγμα, σε μια μικρή, κλειστή, αποκεντρωμένη, γεωργική κοινωνία, όπου οι ρόλοι των ενηλίκων είναι απλοί και σαφώς καθορισμένοι, το αναπτυξιακό έργο της εφηβείας είναι απλό και μπορεί να ολοκληρωθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα. Αντίθετα, σε μια πολύπλοκη, ταχέως αναπτυσσόμενη, αστική, βιομηχανική, πλουραλιστική κοινωνία, όπου οι ρόλοι των ενηλίκων είναι ποικίλοι, απαιτητικοί, ασαφείς και η εκμάθησή τους απαιτεί μακρά άσκηση, πολύπλευρη πείρα και πολυετή εκπαίδευση, το αναπτυξιακό έργο της εφηβείας γίνεται δύσκολο, πολύπλοκο και μακροχρόνιο. Πολλαπλότητα και ανομοιογένεια, όσον αφορά το αναπτυξιακό έργο της εφηβείας, υπάρχει ακόμη και μέσα στην ίδια κοινωνία, ανάλογα με τις αντιλήψεις και τις συνθήκες που κυριαρχούν στα διάφορα επιμέρους κοινωνικά σύνολα.

Ανάμεσα στις ποικίλες ψυχολογικές αντιδράσεις και ανησυχίες που οι έφηβοι βιώνουν, ως συνέπεια της επερχόμενης ήβης, οι πιο συνήθεις είναι οι εξής: επιθυμία να μείνει μόνος του, αποστροφή προς την εργασία, έλλειψη συντονισμού στις κινήσεις, ανία, νευρικότητα – ανησυχία, αυξημένη ευσυγκινησία, αντιδραστική – εχθρική στάση προς τους άλλους, και κυρίως προς το άλλο φύλο, εναντίωση προς κάθε μορφή εξουσίας, υπεραπασχόληση με θέματα του σεξ, υπέρμετρη αιδημοσύνη, έλλειψη αυτοπεποίθησης, ονειροπόληση.

Οι παραπάνω ψυχολογικές αντιδράσεις χαρακτηρίζουν τους εφήβους ως σύνολο και όχι κάθε έφηβο μεμονωμένα. Δεν πρέπει, με κανένα τρόπο, να θεωρηθεί ότι όλοι οι έφηβοι παρουσιάζουν ανεξαιρέτως όλα τα χαρακτηριστικά αυτά. Επίσης, μεγάλες ατομικές διαφορές υπάρχουν στο χρόνο εμφάνισης του κάθε χαρακτηριστικού, στην ένταση και στη διάρκειά του. Κάθε έφηβος αποτελεί μια ατομική περίπτωση και η γνώση της συμπεριφοράς του απαιτεί εξατομικευμένη, διαφορική αξιολόγηση.

Η βασικότερη αναπτυξιακή απαίτηση στον τομέα της προσωπικότητας κατά την εφηβεία είναι η απόκτηση της ταυτότητας του Εγώ. Ο Erikson υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα διαμορφώνεται και εξελίσσεται καθόλη την πορεία της ζωής, από τη γέννηση ως τη γεροντική ηλικία, και ότι σε κάθε φάση της ζωής του το άτομο αντιμετωπίζει διαφορετικούς στόχους και ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν. Σε κάθε αναπτυξιακή φάση αντιστοιχεί και μια αναπτυξιακή κρίση που πρέπει το άτομο να επιλύσει. Οι αναπτυξιακές κρίσεις είναι συνολικά οκτώ. Κατά την εφηβεία η αναπτυξιακή κρίση, που καλείται να επιλύσει το αναπτυσσόμενο άτομο, είναι η απόκτηση ταυτότητας του Εγώ ή η σύγχυση ρόλων.

Το έργο της διαμόρφωσης της ταυτότητας του Εγώ περιλαμβάνει πολλές πλευρές. Πρώτον, πρέπει το άτομο να διαμορφώσει μια εικόνα για τον εαυτό του ως πρόσωπο. Το άτομο πρέπει να νιώθει ότι είναι ένα ξεχωριστό πρόσωπο, με τη δική του αξία, ανεξάρτητα από το πόσο έχει κοινές αξίες, πεποιθήσεις και ενδιαφέροντα με τους άλλους. Επίσης, πρέπει να νιώθει ότι η εικόνα αυτή του προσώπου έχει μια εσωτερική ενότητα και σταθερότητα μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Το άτομο που έχει διαμορφώσει σαφή εικόνα του Εγώ νιώθει ότι είναι συγχρόνως κάτι το ξεχωριστό από τους άλλους και κάτι σταθερό και ενιαίο αυτό καθεαυτό.

Εκτός από τη διαχρονική σταθερότητα, μια σαφής και ολοκληρωμένη ταυτότητα του Εγώ προϋποθέτει και μια συγχρονική σταθερότητα, την πεποίθηση δηλαδή ότι παραμένει το ίδιο πρόσωπο σε όλες τις διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις, ανεξάρτητα από το πόσο διαφορετικά ενεργεί σε καθεμιά από αυτές. Ακόμη, το άτομο πρέπει να

έχει μια σαφή ιδέα για το ρόλο που θα διαδραματίσει μέσα στην κοινωνία, να διαμορφώσει δηλαδή μια φιλοσοφία ζωής και να αποσαφηνίσει ένα πρόγραμμα δράσης. Κεντρικός πυρήνας στην προσπάθεια του ατόμου να αποσαφηνίσει τον κοινωνικό του ρόλο είναι η ιεράρχηση σκοπών και αξιών ζωής.

Η έλλειψη σαφούς και ολοκληρωμένης ταυτότητας οδηγεί σε αυτό που ο Erikson αποκαλεί σύγχυση ρόλων. Το άτομο, χωρίς μια σαφή, ενιαία εσωτερική εικόνα για τον εαυτό του, χωρίς την εσωτερική βεβαιότητα για το ποιος είναι και τι θέλει στη ζωή, χωρίς ένα αξιολογικό σύστημα και ένα αποσαφηνισμένο σχέδιο δράσης δεν μπορεί να κάνει τις επιλογές του για σημαντικά θέματα της ζωής, ανάμεσα στις εναλλακτικές λύσεις που του παρουσιάζονται και που συχνά είναι αντιφατικές και αλληλοσυγκρουόμενες.

Κυρίαρχο στοιχείο στη διαμόρφωση μιας φιλοσοφίας της ζωής και ενός σχεδίου δράσης είναι η αφοσίωση και η προσήλωση σε αξίες και σκοπούς, η δέσμευση ότι θα επιδιώξει και θα αγωνιστεί να πραγματοποιήσει τις επιλογές του. Ο Erikson τονίζει ότι «...φαίνεται σαν να έχουμε ένα ένστικτο για αφοσίωση, για πίστη σε σκοπούς και σε αξίες. Όταν δηλαδή φθάσουμε σε μια ορισμένη ηλικία, την εφηβική ηλικία, νιώθουμε την ανάγκη να έχουμε την ικανότητα να είμαστε πιστοί και αφοσιωμένοι σε κάποια ιδεολογία. Από ψυχιατρική άποψη, το άτομο που δεν έχει αναπτύξει την ικανότητα αυτή για πίστη και αφοσίωση, θα διαθέτει αυτό που αποκαλούμε ανίσχυρο Εγώ ή θα αναζητήσει κάποια περιθωριακή ομάδα στην οποία θα αφοσιωθεί και θα είναι πιστό» (Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 165).

Μια πολύ διαδεδομένη δοξασία για την εφηβεία είναι ότι ο έφηβος περνά από μια «κρίση ταυτότητας» που του προκαλεί όλα ή κάποια από τα παρακάτω δυσάρεστα συμπτώματα: άγχος, κατάθλιψη, ένα αίσθημα απογοήτευσης, συγκρούσεις και ηττοπάθεια. Η ανάπτυξη της ταυτότητας δεν γίνεται πάντοτε ομαλά αλλά τα ερευνητικά δεδομένα που υπάρχουν θέτουν σε αμφισβήτηση την άποψη του Erikson, ότι οι περισσότεροι έφηβοι περνούν από κρίση ταυτότητας. Οι περισσότεροι έφηβοι έχουν στην πραγματικότητα μια θετική και ρεαλιστική εικόνα του εαυτού και αυτή η εικόνα παραμένει συνήθως σχετικά σταθερή με το πέρασμα του χρόνου.

Οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ που συνήθως χρησιμοποιούν οι έφηβοι είναι: η συναισθηματική απομόνωση, η φυγή (άρνηση της πραγματικότητας), η ονειροπόληση, η εκλογίκευση, η προβολή, η μετάθεση – μετατόπιση. Όλοι μας μαθαίνουμε να χρησιμοποιούμε τέτοιες στρατηγικές. Όταν όμως τις εφαρμόζουμε εκεί που δεν πρέπει ή καθ' υπερβολή, με πολύ μεγάλη ένταση ή χωρίς καμιά

ευκαμψία, τότε γίνονται νευρωτικές. Αυτό ακριβώς που κάνει τους μηχανισμούς άμυνας παθολογικές μορφές προσαρμογής είναι η συχνότητα της χρήσης τους αλλά και η έκταση με την οποία εφαρμόζονται. Το πρόβλημα είναι ότι οι μηχανισμοί άμυνας συνεπάγονται έναν ορισμένο βαθμό αυταπάτης και διαστρέβλωσης της πραγματικότητας, γεγονός που μπορεί να εμποδίσει τη ρεαλιστική επίλυση των διαφόρων προβλημάτων.

Ψυχολόγοι και ψυχίατροι έχουν δείξει ότι σε κάθε μεταβατικό στάδιο της ζωής θέματα αλλαγής, απώλειας και κέρδους βιώνονται πολύ έντονα. Ο M. Parkes, ένας Βρετανός ψυχίατρος, περιγράφει τα γεγονότα της μετάβασης ως εξής: «Στη συνεχόμενη ροή της ζωής, το άτομο υφίσταται πολλές αλλαγές. Η γέννηση, ο θάνατος, η ανάπτυξη, η παρακμή, η επιτυχία, η αποτυχία, κάθε αλλαγή περιλαμβάνει μια απώλεια και ένα κέρδος. Το παλιό περιβάλλον πρέπει να αποσυρθεί και το νέο να γίνει αποδεκτό. Οι άνθρωποι έρχονται και φεύγουν, μια δουλειά χάθηκε, μια άλλη ξεκίνησε, νέες δεξιότητες μαθαίνονται, παλιές εγκαταλείπονται, προσδοκίες εκπληρώνονται ή ελπίδες καταστρέφονται. Σε όλες αυτές τις καταστάσεις το άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο με την ανάγκη να εγκαταλείψει έναν τρόπο ζωής και να αποδεχτεί έναν άλλο». Σε κάθε μεταβατικό στάδιο επομένως, απαιτούνται νέες συμπεριφορές, διαφορετικές αντιδράσεις στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Ωστόσο, είναι πιθανόν οι νέοι άνθρωποι να περνούν μεταβατικές φάσεις χωρίς να συνειδητοποιήσουν ότι απαιτείται η οικοδόμηση ενός νέου ρεπερτορίου συμπεριφορών (Herbert, 1999).

Σύμφωνα με τον Η. Κουρκούτα (2001), η δυνατότητα συνεχούς επιμόρφωσης και κατάρτισης που υπάρχει σήμερα, λόγω της οικονομικής ευρωστίας πολλών κοινωνικών τάξεων, αλλά κυρίως λόγω των απαιτήσεων εξειδίκευσης, και ο συνεχώς αυξανόμενος ανταγωνισμός, διαιωνίζουν την παραμονή του νέου κάτω από την προστατευτική «ομπρέλα» της οικογένειας. Κατά συνέπεια καθιστούν δύσκολη και περίπλοκη τη διαδικασία εγκατάστασής του σε μια συγκεκριμένη ταυτότητα ή ρόλο. Το αποτέλεσμα αυτό έχει παρατηρηθεί από τους ειδικούς (κοινωνιολόγους, ψυχολόγους κ.τ.λ.) και έχει καταγραφεί ως το φαινόμενο της «μετεφηβείας». Κατά την περίοδο της μετεφηβείας (20^{ος} χρόνος +..) οι αλλαγές σε βιοσωματικό επίπεδο έχουν ολοκληρωθεί, σε αντίθεση με τις αλλαγές σε ψυχικό επίπεδο, οι οποίες παραμένουν ακόμη υπό ολοκλήρωση.

Στην εφηβεία, εκτός από τις διανοητικές και τις σωματικές, επιτελούνται και αλλαγές σε ψυχοσυναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο, οι οποίες αφορούν τους

ακόλουθους τομείς: τη σχέση του εφήβου με τους γονείς, τη σχέση του εφήβου με τον εαυτό του και το σώμα του, τη σχέση του με τους άλλους ενήλικους, τη σχέση του με το άλλο φύλο και τους συνομηλίκους, τη σχέση του με την κοινωνική πραγματικότητα και τις απαιτήσεις της.

Όσον αφορά τη σχέση του εφήβου με τους γονείς του, συμβαίνουν αλλαγές τόσο εξωτερικές, σε επίπεδο δηλαδή συμπεριφοράς, όσο και εσωτερικές, ψυχικές αλλαγές. Η συμπεριφορά του εφήβου βαθμιαία μεταβάλλεται. Δεν ανέχεται οι γονείς να τον μειώνουν, προσπαθεί να λειτουργεί σαν ενήλικος και απαιτεί να του συμπεριφέρονται ανάλογα, απεχθάνεται την υπερπροστασία, δεν του αρέσει να τον απομονώνουν, θέλει ελευθερία λόγου, κινήσεων, δράσης, δεν ανέχεται τον έλεγχο, τους περιορισμούς. Απαιτεί από τους γονείς την αναγνώριση της υπόστασής του ως ξεχωριστού και αυτόνομου ατόμου, ενώ δεν δέχεται τις κριτικές τους, οι οποίες προσβάλλουν το αίσθημα αυτονομίας και αξίας του.

Όσο για τις εσωτερικές αλλαγές στη σχέση του εφήβου με τους γονείς, αυτές αφορούν τις αλλαγές στην εσωτερική εικόνα του γονέα, στην ψυχική εικόνα ή αναπαράσταση των γονεϊκών μορφών. Όπως είναι γνωστό, οι πρώτες συναισθηματικές συνδιαλλαγές με τους γονείς καθορίζουν τις βασικές αναπαραστάσεις του εαυτού και του άλλου και επηρεάζουν τις μετέπειτα κοινωνικές σχέσεις του ατόμου. Κατά την εφηβεία, οι αναπαραστάσεις των γονιών εξελίσσονται περιλαμβάνοντας πιο σύνθετα χαρακτηριστικά. Με λίγα λόγια απομυθοποιούνται, αποεξιδανικεύονται οι γονείς, οι οποίοι δεν βιώνονται πλέον ως παντοδύναμοι, αλλά στις πραγματικές τους διαστάσεις. Επιπλέον, πραγματοποιούνται αλλαγές στο Υπερεγώ, στην ηθική συνείδηση του εφήβου, στις εικόνες και αναπαραστάσεις του απαγορευτικού γονέα, αλλά και στο Ιδεώδες ή Ιδανικό Εγώ, στα ιδανικά δηλαδή πρότυπα του εαυτού που προκύπτουν από την εσωτερίκευση των φιλοδοξιών και των ναρκισσιστικών επενδύσεων που κάνουν οι γονείς πάνω στα παιδιά τους.

Αξίζει να σημειώσουμε πόσο σημαντικό είναι για τον έφηβο το βλέμμα του άλλου, πόσο μάλλον του γονέα, το οποίο αποτελεί γι' αυτόν «καθρέπτη» της αξίας του εαυτού του. Παρόλα αυτά, όμως, ο έφηβος είναι απαραίτητο, για την ομαλή ανάπτυξή του, να ανακαλύψει και άλλες πηγές ενίσχυσης του εαυτού, πέρα από τους γονείς, στη σχολική επίδοση, στον αθλητισμό, στις διαπροσωπικές του σχέσεις.

Όσον αφορά τη σχέση με τον εαυτό, κατά την εφηβεία πραγματοποιείται η αποεξιδανίκευση του παντοδύναμου παιδικού εαυτού, του παιδικού εγωκεντρισμού, του αισθήματος του παιδιού ότι βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου, εφόσον μέχρι

τώρα βρισκόταν στο επίκεντρο του γονεϊκού ενδιαφέροντος. Το συναίσθημα της κατάθλιψης, που συχνά παρατηρείται στους εφήβους αποτελεί, έως ένα βαθμό, φυσιολογική διαδικασία, καθώς κλείνει το κεφάλαιο της παιδικής ζωής και ο έφηβος αποκόπτεται έτσι από ένα μεγάλο και σημαντικό κομμάτι του εαυτού του. Κι όσο για τις παραβατικές πράξεις του εφήβου, θεωρείται ότι αυτές εκφράζουν την εσωτερική σύγκρουσή του με κομμάτια του εαυτού του, μια σύγκρουση η οποία σχετίζεται με τις γονεϊκές εικόνες και σχέσεις.

Η σχέση του εφήβου με τους άλλους ενηλίκους επηρεάζεται σημαντικά από τη σχέση που διατηρεί ο έφηβος με τους γονείς του. Οι ενήλικες γενικά μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά τον έφηβο στην εξέλιξη της προσωπικότητας του αποτελώντας αξιόλογα πρότυπα προς μίμηση και βοηθώντας με διάφορους τρόπους στην αυτονομία και την ομαλή κοινωνική του ένταξη και προσαρμογή.

Όσον αφορά τη σχέση του εφήβου με τους συνομηλίκους του, είναι γνωστό ότι η ομάδα ενισχύει την ατομικότητα του κάθε μέλους μέσα από την συλλογικότητα. Το κάθε άτομο της παρέας του εφήβου συνήθως αντιπροσωπεύει και μια πλευρά της προσωπικότητάς του. Στην αρχή της εφηβείας η επιλογή των φίλων γίνεται συνήθως με βάση τα γονεϊκά κριτήρια ή αυτά που θεωρούνται αποδεκτά, ενώ στην πορεία με βάση τα ατομικά κριτήρια του εφήβου. Αν η ομάδα των συνομηλίκων του εφήβου είναι παράνομου ή εγκληματικού χαρακτήρα, τότε ενισχύει τις αντικοινωνικές και καταστροφικές του τάσεις, ενώ αντίθετα η φυσιολογική ομάδα των συνομηλίκων λειτουργεί υποστηρικτικά για την ταυτότητα του εφήβου.

Μέσα από τη σχέση του εφήβου με το σώμα του εκφράζεται η σχέση του με τους γονείς, με τον εαυτό και με το άλλο φύλο. Η αντιμετώπιση του σώματος είναι συνήθως επιφανειακή κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Ο έφηβος μπορεί να βιώσει το νέο του σώμα ως κάτι το επικίνδυνο, ως κάτι που προκαλεί ντροπή, αλλά και ως κάτι το ιδιαίτερα θετικό που τον βοηθά να αποκτήσει μια νέα οντότητα και έτσι να του αναγνωρισθεί ο ρόλος του ενηλίκου.

Η σχέση του εφήβου με τους γονείς του και τους άλλους ενηλίκους θεωρείται ότι επηρεάζει σημαντικά τη σχέση του με την κοινωνική πραγματικότητα. Όταν ο έφηβος διατηρεί καλές σχέσεις με τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς, τότε αποδέχεται την πραγματικότητα και προσαρμόζεται δημιουργικά σε αυτήν, γεγονός που ενισχύει τα κίνητρα και τις μετέπειτα προσπάθειές του για τη συνεχή βελτίωση του εαυτού και της συμπεριφοράς του.

Η λεγόμενη κρίση της εφηβείας αποτελεί μια κατάσταση ανισορροπίας ή αδιεξόδου που βιώνει ο έφηβος σε ψυχολογικό επίπεδο, η οποία προέρχεται από τις σωματικές και ψυχικές αλλαγές που επισυμβαίνουν σε αυτή την περίοδο. Κατά τον Freud, η κρίση της εφηβείας αποτελεί εγγενές συστατικό της εφηβικής περιόδου. Η κρίση αυτή βέβαια μπορεί να είναι λανθάνουσα ή εμφανής. Η ύπαρξη μιας λανθάνουσας κρίσης δεν μας δίνει εμφανή σημάδια ανισορροπίας. Ένα μεγάλο ποσοστό νέων βιώνει μια ομαλή και προοδευτική κατάσταση αλλαγής, την οποία δεν θεωρεί απαραίτητα διαταρακτική της σχέσης του με τον εαυτό του, το σώμα, τον περίγυρο του. Ένα μικρότερο ποσοστό νέων εκδηλώνει εμφανή κρίση.

Η κατάσταση της εφηβικής ανισορροπίας (αποδόμηση και επαναδόμηση του ψυχισμού) δημιουργεί συνήθως κάποιο διαταρακτικό αίσθημα στον έφηβο. Το αν αυτή η κατάσταση θα πάρει τα μορφή σοβαρής κρίσης εξαρτάται από τις πρώιμες εμπειρίες και την προϋπάρχουσα προσωπικότητα του ατόμου, τα ψυχικά του αποθέματα και τις αντοχές του αλλά και από την οικογενειακή δυναμική κατά τη διάρκεια της εφηβείας (υποστηρικτική ή αποδομητική).

Κατά τον Freud, η διαφορά ανάμεσα στο φυσιολογικό και στο παθολογικό είναι ζήτημα ποσότητας και όχι ποιότητας. Η ποσοτική διαφοροποίηση, η υπερβολική δηλαδή «δόση» μιας αντίδρασης, είναι αυτή που δημιουργεί και την ποιοτική διαφοροποίηση, ενώ το σύμπτωμα αποτελεί έκφραση των εσωτερικών συγκρούσεων του ατόμου.

Πολύ σημαντική είναι η στάση των γονέων απέναντι στον έφηβο για την πορεία της ανάπτυξης του. Ο έφηβος έχει την ανάγκη να μεγαλώσει μέσα σ' ένα κλίμα ασφάλειας και όχι υπερπροστασίας ή αδιαφορίας. Θέλει να παίρνει πρωτοβουλίες, να κάνει διάλογο με τους γονείς, να μην τον προσβάλλουν, να δέχονται τις αποτυχίες του, να ανέχονται τις αδυναμίες του, να ενθαρρύνουν την υπευθυνότητά του. Οι γονείς πρέπει να κατανοήσουν τις αλλαγές και τις ανάγκες του εφήβου, τα προβλήματα και τις ανησυχίες του, να είναι ανοιχτοί, άμεσοι, σαφείς, ειλικρινείς και να μην υποκρίνονται, ώστε να μπορέσει ο έφηβος να τους εμπιστευτεί. Επιπλέον, οι γονείς οφείλουν να έχουν λογικές, ρεαλιστικές απαιτήσεις από τον έφηβο, ενώ σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ικανοποιούν όλες τις επιθυμίες του. Είναι πολύ σημαντικό οι γονείς να καταλάβουν ότι δεν είναι φίλοι του εφήβου, γι' αυτό και δεν μπορούν να του εκμυστηρευτούν τις αδυναμίες ή τα λάθη τους. Κι αυτό, γιατί έτσι θα «καταστρέψουν» την εικόνα του δυνατού γονέα που πρέπει, έως ένα βαθμό, να

διατηρήσει μέσα του ο έφηβος. Σε αντίθετη περίπτωση ο νέος θα νιώσει ανασφάλεια και φόβο για την τύχη των γονέων και του εαυτού του.

Πολύ σημαντική είναι, επίσης, και η στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στον έφηβο. Βασική λειτουργία του εκπαιδευτικού είναι η κατανόηση των συμπτωμάτων του εφήβου. Οι προβληματικές συμπεριφορές κρύβουν πάντοτε ένα νόημα, κάποιο μήνυμα. Για να το κατανοήσει αυτό ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να διαθέτει γνώσεις ψυχολογίας ή να συμβουλευτεί κάποιον ειδικό. Η αποκωδικοποιητική λειτουργία του εκπαιδευτικού, όσον αφορά τις συμπεριφορές του εφήβου, αποτελεί έναν βασικό παράγοντα που μπορεί να συντελέσει στην αποφυγή της κλιμάκωσης των εντάσεων και στην εδραίωση μιας δημιουργικής σχέσης με τον έφηβο. Η ελλιπής όμως υποστήριξη των εκπαιδευτικών σήμερα από ειδικούς και η απουσία ανάλογων υποδομών αποτελούν αναμφισβήτητα σοβαρό μειονέκτημα του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος (Κουρκούτας, 2001).

Οι αλλαγές στην περίοδο της εφηβείας συντελούνται δυναμικά μέσα από ψυχολογικές συγκρούσεις, ανατροπές και αντιθέσεις γνώμων μεταξύ εφήβου και οικογένειας, μεταξύ εφήβου και γενικότερου κοινωνικού περιβάλλοντος (Ρήγα, 1989). Η ένταξη του εφήβου στην ομάδα και η προσαρμογή του στην πραγματικότητα καθορίζονται από κοινωνικούς παράγοντες αλλά και από εσωτερικές διεργασίες που πραγματοποιούνται σε προσωπικό επίπεδο.

Κατά την εφηβεία παρατηρείται επισώρευση βιολογικών αλλαγών, οι οποίες επιτείνουν τη σύγχυση στο επίπεδο της διαγωγής και της συμπεριφοράς του εφήβου. Στην εφηβεία επισυμβαίνει μια βιολογική μεταμόρφωση, η οποία γίνεται διαφορετικά αντιληπτή, βιώνεται διαφορετικά από έφηβο σε έφηβο. Αυτές οι βιολογικές αλλαγές προκαλούν στον έφηβο πολλές ακραίες αντιδράσεις, που είναι η απάντηση στις συγκρούσεις του εσωτερικού του κόσμου και στις επιδράσεις του περιβάλλοντος. Πρόκειται ουσιαστικά για μια αντίδραση του υποκειμένου στις εσωτερικές συγκρούσεις που βιώνει, η οποία συχνά εκδηλώνεται με έναν τρόπο άναρχο, βίαιο, επιθετικό (Μάντης, 2001).

Μάλιστα, ο Courtecuisse (1998) υποστηρίζει σχετικά το εξής: «Πράγματι, η εφηβεία, ως εισβολή βιολογικών φαινομένων που καθορίζουν το κύμα της μεταμόρφωσης, κινδυνεύει να γίνει αντιληπτή από ένα νεαρό έφηβο ως μια εσωτερική βία, καθώς το κύμα ξεσπά σε μια στιγμή που δεν το περίμενε, με μια ένταση που τίποτα δε του είχε επιτρέψει να προβλέψει. Επιπλέον, η εφηβεία καθορίζει αλλαγές που δεν είναι πάντοτε εύκολο να γίνουν αποδεκτές. Έτσι,

ορισμένος αριθμός εφήβων δεν κάνει τίποτε περισσότερο από το να υφίσταται τη μεταμόρφωση αυτή, είτε με τη θέληση του είτε όχι». (Μάντης, 2001, σελ. 314).

Εξετάζοντας τις ψυχοβιολογικές διαστάσεις των αλλαγών που συντελούνται στην εφηβεία, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι ο έφηβος, πέρα από την ανάγκη να προσαρμοστεί στον κόσμο των ενηλίκων, επιδιώκει ταυτόχρονα να προσαρμοστεί στο Εγώ του, το οποίο συνθέτει το κοινωνικό του περιβάλλον. Σε μια φυσιολογική εξέλιξη ο έφηβος ανακαλύπτει και λειτουργεί με βάση τις αρχές της αμοιβαιότητας και της συνεργασίας. Ως σημαντική και θεμελιώδη φάση στην εξελικτική πορεία του ανθρώπου, η περίοδος αυτή παρέχει τη δυνατότητα του σχηματισμού μιας ενιαίας και ανεξάρτητης προσωπικότητας, μέσα από βαθιές ανακατατάξεις και μεταβολές στο βιολογικό, ψυχολογικό και κοινωνικό τομέα. Οι έφηβοι γίνονται αναπόφευκτα αποδέκτες τραυματικών γεγονότων και ψυχοπαιστικών καταστάσεων και διέρχονται κρίσεις, με αποτέλεσμα να βιώνουν την ανασφάλεια, το φόβο και το άγχος.

Η παραβατικότητα είναι μια μορφή κοινωνικής παρέκκλισης, η οποία υπερβαίνει τα όρια των κοινωνικά αποδεκτών πράξεων και εκτείνεται εντός των ορίων της παραβίασης των κοινωνικών κανόνων. Οι παραβατικές πράξεις είναι εκδηλώσεις ιδιαίτερων συμπεριφορών που βλάπτουν ατομικά, συλλογικά ή κοινωνικά αγαθά, αξίες ή δικαιώματα. Το εάν κάποιος έφηβος θα υιοθετήσει τελικά μια παραβατική συμπεριφορά εξαρτάται από την αποτελεσματικότητα των φορέων κοινωνικού ελέγχου και από το βαθμό που ο έφηβος επηρεάζεται από τους φορείς κοινωνικοποίησης και κυρίως από την οικογένεια. Η παραβατικότητα του εφήβου εκφράζει μια διαταραχή της διαδικασίας κοινωνικοποίησής του.

Ο παραβατικός έφηβος, με την εκδήλωσή της επιμεμπτής συμπεριφοράς του, τίθεται στο κοινωνικό περιθώριο και στιγματίζεται. Οι νέοι που ζουν έξω από το κύριο σώμα του εκάστοτε κοινωνικού συνόλου βιώνουν την απόρριψη, η οποία τους οδηγεί σε παρέκκλιση και κατ' επέκταση σε πιο έντονες πράξεις παραβατικότητας. Οι παραβατικοί έφηβοι είναι εγκλωβισμένοι σε μια αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους, η οποία αποτελεί την αντανάκλαση των ιδεών και των απόψεων των άλλων για τους ίδιους, είναι άτομα που δεν αισθάνονται μέλη του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Στην προσπάθεια συνολικής αποτίμησης των ευθυνών που προκύπτουν από την κατάσταση αυτή, οφείλουμε να πάψουμε να φοβόμαστε τους εφήβους και να επανεξετάσουμε όχι μόνο τη δική τους στάση απέναντι στη ζωή αλλά κυρίως τη δική μας στάση απέναντί τους (Μάντης, 2001).

Η παραβατική συμπεριφορά των εφήβων μαθητών, που είναι δυνατόν να εκφραστεί είτε μεμονωμένα είτε ως κοινή δράση μεγάλων ομάδων, μπορεί να λάβει εκρηκτικό χαρακτήρα και να οδηγήσει σε συνολική αποδιοργάνωση ολόκληρες εκπαιδευτικές μονάδες, όπως συχνά έχει παρατηρηθεί στα τεχνικά επαγγελματικά λύκεια (Μάντης, 2000). Ο σκοπός του σχολείου θα πρέπει να είναι όχι πως θα εκβάλλει το μαθητή με προβλήματα συμπεριφοράς, αλλά πως θα εντάξει μαθητές που αντιμετωπίζουν ψυχολογικά και οικογενειακά προβλήματα σε ένα πλαίσιο επίλυσης αυτών των προβλημάτων (Ρήγα, 1990).

Η εφηβεία σαν αναπτυξιακή πράξη είναι συνδεδεμένη με μια σειρά από πολύπλοκες διεργασίες. Συχνά αναρωτιόμαστε όσον αφορά την κατανόηση και τη διάκριση του φυσιολογικού από το παθολογικό στη συμπεριφορά του εφήβου. Η διαφοροποίηση του εαυτού και η ψυχική πολυπλοκότητα αυξάνουν συνεχώς, καθώς τα βιώματα, οι φόβοι και οι επιθυμίες, που συνήθως αφορούν το παρελθόν του εφήβου, επαναβιώνονται και επαναπροσδιορίζονται από αυτόν. Οι αλλαγές στο σώμα και στην εικόνα του εαυτού με την αύξηση των ενστικτωδών ενορμήσεων συνοδεύονται από την ανάγκη του εφήβου για αποϊδανικοποίηση των γονιών και αναθεώρηση των απόψεων που από εκείνους είχε υιοθετήσει. Η κρίση ταυτότητας δεν είναι ένα ανεξάρτητο ζήτημα στην εξελικτική πορεία του εφήβου. Είναι ένα από τα ψυχολογικά γνωρίσματα στη φάση αυτή, που υποδηλώνει την ψυχική διαμάχη στη σχέση του εφήβου με τον εαυτό του και στη σχέση του με τους άλλους.

Ο Erikson προσδιόρισε τη διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ σαν το πρωταρχικό στόχο στην εφηβική ανάπτυξη. Βέβαια δεν αρχίζει σ' αυτή τη φάση, αλλά είναι μια συνέχεια διαδικασιών που άρχισαν από τα πρώτα παιδικά χρόνια με στόχο τον καθορισμό του «ποιος είμαι» και που σε κάθε ηλικία οι διαδικασίες αυτές εκφράζονται με διαφορετικό τρόπο. Προσδιορίζοντας λοιπόν την έννοια «ταυτότητα», αναφερόμαστε στην ξεχωριστή εκείνη οντότητα που είναι ο καθένας μας, αυτό που μας διαφοροποιεί από τους άλλους σαν τη μοναδική εμπειρία του αυτού μας. Όλα όσα απαρτίζουν τη λειτουργία του Εγώ στη σχέση με τον αυτό μας και με τους άλλους. Ο Winnicott (1965) εννοεί την ταυτότητα σαν τον αληθινό εαυτό με την έννοια του αυθεντικού και του πραγματικού.

Στην αρχή της ζωής επικρατεί έλλειψη ταυτότητας. Δηλαδή δεν υπάρχει διαφοροποίηση του εαυτού από τον άλλον. Μέσα από μια σειρά όμως αναπτυξιακών σταδίων και πολλαπλών ταυτίσεων ολοκληρώνεται η ταυτότητα του φύλου (μέσω της ταύτισης με το γονιό του ίδιου φύλου) και η κοινωνικοϊδεολογική ταυτότητα. Η

δυναμική της οικογένειας βοηθάει ή περιορίζει τη διαδικασία της ολοκλήρωσης της ταυτότητας του εφήβου.

Η εφηβεία μπορεί να μην είναι υποχρεωτικά θορυβώδης ή ταραγμένη, αλλά οπωσδήποτε ρευστή. Μέσα σε αυτή τη ρευστότητα η κρίση ταυτότητας δεν υπαγορεύει πάντα διαταραχή, αλλά κάποτε μια ταλάντευση μέσα στις παλινδρομικές κινήσεις που κάνει ο έφηβος στην υπηρεσία της εξέλιξής του (Γαλανοπούλου, 1998).

Η εφηβεία είναι η περίοδος της αμφισβήτησης των νοητικών, συναισθηματικών και κοινωνικών σχέσεων που εδραιώνουν τα υποκείμενα με τον εαυτό τους και με τους άλλους. Οι νέοι, προικισμένοι με καινούριες ικανότητες, περιπλανώνται στον κοινωνικό χώρο και συλλαμβάνουν την πραγματικότητα έχοντας την επιθυμία να αναγνωριστούν μέσα από τη δική τους ιδιαίτερη ταυτότητα. Ο έκδηλος χαρακτήρας των ασταθών συμπεριφορών προκαλεί ανασφάλεια και ανησυχία, εξαιτίας και του ότι επιδεινώνεται από το χάσμα μεταξύ βιολογικής και κοινωνικής ωριμότητας και του ότι οι πιθανοί ρόλοι είναι συχνά αντιφατικοί μέσα σε μια μεταβαλλόμενη κοινωνία. Καθώς η πραγμάτωση του εαυτού προϋποθέτει την αποδοχή του εαυτού από τον άλλον, ο έφηβος νιώθει και δοκιμάζει την αναγκαιότητα να επικοινωνήσει με τη μεσολάβηση της γλώσσας, των συναισθημάτων. Η επικοινωνία και η ανακάλυψη ομοιοτήτων θα τον βοηθήσουν να συλλάβει ότι η ζωή δεν φτιάχνεται μόνο από συλλογικές δραστηριότητες, αλλά ότι περιλαμβάνει επίσης δεσμούς και τρυφερότητα.

Η εφηβεία είναι μια περίοδος πειραματισμού, σε ένα πιο συνειδητό επίπεδο, της αναγκαιότητας για επικοινωνία. Ο έφηβος θα επιχειρήσει, θα δοκιμάσει να επικοινωνήσει ερμηνεύοντας ρόλους, κοινωνικές θέσεις, πρόσωπα. Οι νέοι ανακαλύπτουν ότι για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, τις προσδοκίες τους, τις επιθυμίες τους, πρέπει να συναντήσουν τις ανάγκες, τις προσδοκίες και τις επιθυμίες των άλλων. Η ατομικότητα δεν έχει νόημα παρά μόνο σε σχέση και συνάρτηση με τον άλλον (Selosse, 1998).

Η εφηβεία χαρακτηρίζεται ως «μεταβατική φάση» από τον οικογενειακό μικρόκοσμο των διαπροσωπικών σχέσεων στον κοινωνικό μακρόκοσμο των πλεγματικών σχέσεων. Ο έφηβος διακατέχεται από μια τάση έντονης ανησυχίας, επειδή συναισθάνεται ότι έχει παύσει να βιώνει την παιδοκεντρική θέση που είχε στην οικογένεια. Βρίσκεται σε μια μεταβατική περίοδο της ζωής του, σε ένα «χρονικό μεσοδιάστημα», που αρχίζει εκεί που τελειώνει η παιδική ηλικία και σταματά εκεί που αρχίζει η ζωή του ενήλικου. Κατά συνέπεια, ο έφηβος δεν είναι πια παιδί, αλλά ούτε και ώριμος άνθρωπος.

Η είσοδος στην εφηβική φάση και η έξοδος από αυτή νοούνται ως δύο «διασταλτά σημεία», τα οποία επεκτείνουν τα άκρα τους σε αντίθετη κατεύθυνση. Οι νέοι, από τη μια πλευρά, επιθυμούν να επιτύχουν, όσο το δυνατό νωρίτερα, την «πολιτισμική αυτονομία» τους, δηλαδή το να ανήκουν σε ένα δικό τους κόσμο με τις πολιτισμικές του ιδιομορφίες συγκριτικά με την οικογένεια της προέλευσης τους (οικογένεια προσανατολισμού). Από την άλλη πλευρά, όμως, επιβραδύνουν την υλικο-οικονομική ασφάλεια αυτού του «αυτόνομου τρόπου ζωής», επειδή δεν έχουν ανεξαρτητοποιηθεί κοινωνικο-οικονομικά από τους γονείς τους.

Η φάση της εφηβείας αποτελεί την περίοδο της ζωής του ατόμου, κατά την οποία ο έφηβος πρέπει να έχει άποψη για τον εαυτό του, για το αντίθετο φύλο, για τις αξίες του πολιτισμικού συστήματος και για την κοινωνία που ανήκει. Σε αυτή τη φάση της ζωής του, το άτομο δεν πρέπει να πάρει μόνο θέση, αλλά να αποκτήσει και την ικανότητα να αντιτίθεται στον ίδιο του τον εαυτό. Μεταξύ της διαμόρφωσης της εγω-ταυτότητας ενός προσώπου και του χαρακτήρα του ρόλου μιας κοινωνικής ύπαρξης υφίσταται κατ' ανάγκη μια ισορροπία, που αναγκάζει τον έφηβο να παρατηρεί εξεταστικά το «εγώ» του, μέσω της σχέσης του με τους άλλους, οι οποίοι αποτελούν τον «καθρέπτη» του εαυτού του.

Στη φάση της εφηβείας μειώνεται αισθητά το γονεϊκό τρίπτυχο της ασφάλειας, της καθοδήγησης και της προστασίας, μέσω της σταδιακής συρρίκνωσης παθητικών αποδοχών και απολογητικών στάσεων των νέων, ενώ αυξάνονται σταθερά οι ενεργητικές αφομοιώσεις και οι επικριτικές στάσεις στο οικογενειακό περιβάλλον. Στην πραγματικότητα οι γονείς αντιμετωπίζονται σαν «ασθενείς παράγοντες», χωρίς να ασκούν ιδιαίτερη επιρροή. Οι εντυπώσεις και τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τον βιούμενο «πραγματικό γονέα» στην εφηβική ηλικία συγκρούονται αναπόφευκτα με την εξιδανίκευση του «εσωτερικευμένου γονέα» στην παιδική ηλικία. Έτσι, στον έφηβο δημιουργείται ψυχολογική αναστάτωση, που προκαλείται από τη «γνωστική ανισορροπία», η οποία μόνο μέσω της αναδόμησης των σχέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών μπορεί να αποσοβηθεί. Η αποσόβηση της γνωστικής ανισορροπίας συντελείται με τη στροφή του εφήβου στην ομάδα των συνομηλίκων, με την οποία συμφωνεί σε πολλά θέματα. Εάν αυτή η αναζήτηση της υποστήριξης σε άτομα ομοιογενούς συμπεριφοράς βρει ανταπόκριση, τότε οι νέοι παρουσιάζουν μια ενωτική στάση διαμαρτυρίας για θεσμοποιημένους φορείς κοινωνικοποίησης και για τις επιτελούμενες λειτουργίες τους χρησιμοποιώντας συνθηματολογίες εναντίον του «κατεστημένου». Εάν η αναζήτηση υποστήριξης προσκρούσει σε αδιαφορία και

αποτύχει, τότε οι έφηβοι επικρίνουν κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες που τις καθιστούν υπεύθυνες για την επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ των νεαρών ατόμων και των ώριμων – ενηλίκων, λόγω της εξουσίας και του κοινωνικού ελέγχου που ασκούν καταπιεστικά οι τελευταίοι (Κορώσης, 1997).

Η κρίση της εφηβείας δεν σηματοδοτεί κατ' ανάγκη μια παθολογική κατάσταση. Σηματοδοτεί, αντίθετα, μια πολύπλοκη και αντιφατική διαδικασία μετάβασης από την ανωριμότητα στην ωριμότητα, από την παιδική στην ενήλικη ζωή. Η ωριμότητα είναι αποτέλεσμα της ολοκλήρωσης της διαδικασίας της ατομικής ταυτότητας (individuation), της ταυτότητας του φύλου, της ολοκλήρωσης των εσωτερικεύσεων και των ταυτίσεων, της συγκρότησης σε σταθερές βάσεις της ψυχοκοινωνικής ταυτότητας. Η μετάβαση από την παιδική ηλικία στην εφηβεία, ως ψυχολογική και κοινωνική διαδικασία, δεν είναι ευθύγραμμη. Ο έφηβος, λέει ο Γ. Τσιάντης, πρέπει πρώτα να παλινδρομήσει και μετά να κάνει ένα άλμα προς τα εμπρός. Η περίφημη ανωριμότητα του εφήβου, στην οποία όλοι αναφέρονται απαξιωτικά, είναι, σύμφωνα με τον Winnicott, το πιο πολύτιμο στοιχείο της εφηβείας. Από αυτήν πηγάζουν όλες οι πρωτοποριακές ιδέες.

Σήμερα, μέσα σ' ένα κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο σε βαθιά κρίση, αναπτύσσονται όλοι οι όροι της κρίσης της μετάβασης του νέου στην ενήλικη ζωή. Μπλοκάρεται σε πολλά επίπεδα η διαδικασία ενσωμάτωσης του στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή του ενηλίκου, στον ίδιο τον κοινωνικό ιστό. Σ' αυτές τις συνθήκες η διαδικασία της εφηβείας παρατείνεται ακόμη και μέχρι τα τριάντα και πολυπλοκοποιείται. Αντιστοιχεί σε μια περίοδο ρευστότητας, αβεβαιότητας, συναισθηματικής και οικονομικής εξάρτησης από το οικογενειακό περιβάλλον, ανασφάλειας, τεράστιας ψυχολογικής κρίσης. Αυτή η κρίση, που παρατείνεται χωρίς να μπορεί να λυθεί, παίρνει άλλοτε τη μορφή της αναδίπλωσης στον εαυτό, στη μοναξιά και την ονειροπόληση, και άλλοτε της φυγής προς τα εμπρός, μέσα από άσκοπες περιπλανήσεις, εγκατάλειψη του σχολείου και της δουλειάς, απόπειρες αυτοκτονίας, ρισκοκίνδυνες συμπεριφορές (επικίνδυνη οδήγηση με υπερβολική ταχύτητα, βιασμοί, κλοπές κ.α.) αλλά και συμπεριφορές εξάρτησης.

Στη σύγχρονη κοινωνία, οι ανάγκες όλο και περισσότερων υλικών πραγμάτων, που η ίδια η δομή της κοινωνίας προβάλλει και προωθεί, αποτελούν υποκατάστατα των πρωταρχικά ανθρωπίνων αναγκών. Πίσω από την πληθώρα υλικών πραγμάτων βρίσκεται μια ένδεια ουσιαστικών ανθρωπίνων σχέσεων. Αυτό το κενό βιώνεται με πόνο, κάνοντας τον άνθρωπο να αισθάνεται τραγικά μοναχικός. Πίσω από το

αίσθημα της δύναμης που φαινομενικά του δίνει ικανοποίηση των νέο-αναγκών παραμένει βαθιά κρυμμένο μέσα του το βασανιστικό αίσθημα της προσωπικής ανεπάρκειας.

Στη σημερινή «εφηβοκεντρική» κοινωνία λειτουργεί ένα παράδοξο. Οι ενήλικες συμπεριφέρονται σαν έφηβοι, ντύνονται και μιλούν σαν αυτούς, με λίγα λόγια τους μιμούνται, ενώ οι έφηβοι πολλές φορές λειτουργούν ως φίλοι ή ακόμη και ως σύμβουλοι των μεγάλων. Παίρνουν όμως το μήνυμα ότι η κοινωνία ουσιαστικά δεν τους αναγνωρίζει καμία αξία, δεν τους δίνει τη θέση και το ρόλο που τους αρμόζει, τους καταδικάζει στην ανεργία και την περιθωριοποίηση. Αυτό το παράδοξο οξύνει μια τρομακτική αντίφαση που χαρακτηρίζει την εποχή μας. Ο έφηβος και ο νέος, ο φορέας του καινούργιου, αντιμετωπίζεται από τους ενηλίκους σαν να είναι ξένος προς το κοινωνικό σώμα. Η κοινωνία, η οποία θεωρητικά δοξάζει την εφηβεία, στην πράξη δημιουργεί όρους απόταξης του εφήβου (Μάτσα, 2001).

Πολύ σημαντικά υπήρξαν, τέλος, τα ευρήματα της έρευνας του Κ. Μάνου του 1990 για τη μελέτη της ψυχοσωματικής ανάπτυξης του Έλληνα εφήβου. Οι μισοί σχεδόν έφηβοι της έρευνας βρέθηκε ότι έχουν κάποιο πρόβλημα ή προβλήματα στη σχέση τους με τους γονείς τους, από τους οποίους ουσιαστικά ζητούν κατανόηση, χειραφέτηση, εμπιστοσύνη, μη αυταρχική συμπεριφορά και συζήτηση μαζί τους σχετικά με τα προβλήματα που τους απασχολούν. Επιπλέον, βρέθηκε ότι οι μισοί σχεδόν έφηβοι της έρευνας έχουν κάποιο πρόβλημα ή προβλήματα στη σχέση τους με τους εκπαιδευτικούς, από τους οποίους βασικά ζητούν κατανόηση, σεβασμό, διάθεση συνεργασίας, βελτίωση του τρόπου διδασκαλίας και εξέτασης, της διδακτέας ύλης και της υλικοτεχνικής υποδομής για πιο άνετη και αποτελεσματική πραγμάτωση της διαδικασίας της μάθησης.

Ακόμη, οι έφηβοι της έρευνας αναφέρουν ως βασικούς λόγους της αποτυχίας των μαθητών στο σχολείο την τεμπελιά, την αδιαφορία και απροσεξία, την αυταρχικότητα των καθηγητών, την αδιαφορία των γονιών και τις άσχημες περιβαλλοντικές συνθήκες, την αδιαφορία και την ανεπάρκεια των καθηγητών, τις κακές συναναστροφές, καθώς, επίσης, και τις ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος. Σαν βασικά προτερήματα των αρίστων εκπαιδευτικών οι έφηβοι αναφέρουν την κατανόηση, την μεταδοτικότητα, την ευελιξία, την κατοχή της ύλης και κυρίως τα χαρακτηριστικά εκείνα της προσωπικότητας που καθιστούν δυνατή την άμεση, ειλικρινή επικοινωνία και τη δημιουργική συνεργασία. Ακόμη, παρά τη σπουδαιότητα του επαγγελματικού προσανατολισμού για τη μελλοντική

επαγγελματική αποκατάσταση των εφήβων, οι έφηβοι μαθητές της έρευνας αναφέρουν ότι πολύ λίγο βοηθούνται από τους εκπαιδευτικούς στην περιοχή αυτή.

Τέλος, οι έφηβοι της έρευνας αυτής καταδικάζουν με κατηγορηματικό τρόπο τα «ναρκωτικά» εκφράζοντας τις ακόλουθες κυρίως απόψεις: καταστροφή, κίνδυνος, θάνατος, οδηγούν σε ψυχική και σωματική καταστροφή, αληθινή αυτοκτονία, λύση σε αδιέξοδο πολλών ανθρώπων αλλά προσωρινή, επιφανειακή, μάστιγα της εποχής μας, αποτέλεσμα της καταναλωτικής κοινωνίας και φυγή από τα προβλήματα και τον αγώνα της ζωής (Μάνος, 1990).

2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ – ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ – ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Ο Γάλλος Φιλόσοφος – Κοινωνικός Ψυχολόγος Moscovici δημοσίευσε το 1961 τη θεωρία του για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, τοποθετώντας έτσι τις βάσεις στην Κοινωνική Ψυχολογία του 20^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με αυτόν, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν γνωστικά σχήματα που έχουν τη δική τους λογική και γλώσσα, που δεν αντιπροσωπεύουν απλά γνώμες, εικόνες, στάσεις αλλά θεωρίες ή ανεξάρτητους γνωστικούς κλάδους για την ανακάλυψη και την οργάνωση της πραγματικότητας. Πρόκειται για προκατασκευασμένες ιδέες, σκέψεις, με τις οποίες οι άνθρωποι προσπαθούν να κατανοήσουν τη συμπεριφορά των συνανθρώπων τους και να επικοινωνήσουν. Τις κοινωνικές αναπαραστάσεις συνθέτουν έννοιες και εικόνες. Σε κάθε έννοια αντιστοιχεί μια εικόνα και σε κάθε εικόνα μια έννοια, ενώ η συνέντευξη, μέσω της ανάλυσης του λόγου, αποτελεί τη βασική μέθοδο για την ανάλυσή τους.

Οι αναπαραστάσεις είναι κοινωνικές, γιατί προέρχονται από την κοινωνική αλληλεπίδραση, παρέχουν έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας και δημιουργούν την ομάδα. Κατά τον Moscovici, η ομάδα δημιουργείται από το μίγρμα των κοινωνικών αναπαραστάσεων, ενώ οι ακρότητες των κοινωνικών αναπαραστάσεων δημιουργούν περιθωριακά άτομα στην ομάδα. Στις διάφορες ομάδες οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι δομημένες από το επίπεδο επικοινωνίας μεταξύ των μελών, ενώ κάθε μέλος δημιουργεί το δικό του σώμα αναπαραστάσεων, με το οποίο αντιλαμβάνεται το περιβάλλον και τον εαυτό του.

Σύμφωνα με τον Kaës, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι αποτέλεσμα της σύγκρουσης μιας ομάδας με τα κριτήρια κοινωνικής αναφοράς. Τα κριτήρια εκτίμησης που χρησιμοποιεί μια ομάδα αποκαλύπτουν τη σειρά των αξιών της, ενώ το σύστημα των αξιών καθορίζει ποια συμπεριφορά θα επιζητήσουν και ποια θα αποφύγουν τα μέλη της ομάδας. Όσο για τις κοινωνικές αξίες, αυτές αναφέρονται στις προτιμήσεις, επιθυμίες και προτεραιότητες που προσανατολίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου ως μέλους μιας ομάδας. Οι κοινωνικές δεξιότητες αφορούν την εκδήλωση συμπεριφορών που έχουν ενισχυθεί και την αποφυγή συμπεριφορών που έχουν τιμωρηθεί, ενώ η κοινωνική ευταξία προϋποθέτει και οφείλεται στην ύπαρξη κοινά αποδεκτών αξιών.

Θα ήταν σημαντικό να αναφέρουμε και κάποια στοιχεία για την προκατάληψη, μια έννοια που πολύ συχνά χρησιμοποιείται στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνικής ζωής. Πρόκειται για μια αδικαιολόγητη αρνητική συμπεριφορά και άδικη στάση απέναντι σε ένα άτομο ή σε μια ομάδα. Κατά τον Allport, η προκατάληψη απευθύνεται σε ένα άτομο ή μια ομάδα που δεν ανήκει στο σύνολο, δεν διαθέτει τα χαρακτηριστικά του. Η κοινωνία προσαρμόζεται εύκολα στην προκατάληψη αυτή, τη στηρίζει, τη διαδίδει κι έτσι εκείνοι που κατηγορούνται μέσω αυτής, υποτάσσονται αναγκαστικά στην επιθετικότητα της κοινωνίας. Και η προκατάληψη αυτή διαρκεί, έως ότου αλλάξουν οι συνθήκες που την δημιουργήσαν (παραδόσεις Ρήγα, 2000).

Πολύ σημαντική είναι και η έννοια της ψυχοκοινωνικής ταυτότητας, η οποία εκφράζει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα κοινωνικά και τα ατομικά στοιχεία της ταυτότητας του ατόμου, την ενσωμάτωση της κοινωνικής στην προσωπική διάσταση της ύπαρξης. Η ένταξη του ατόμου στην κοινωνική τάξη δεν είναι μόνο μια απλή κατανόηση και αποδοχή των κοινωνικών κανόνων, αλλά μέσω της εσωτερικεύσής τους γίνονται αναπόσπαστο μέρος της προσωπικότητας του ατόμου και έκφρασης της ταυτότητάς του. Η ψυχοκοινωνική ταυτότητα αντανακλά τη γνώση της ιδιαίτερης κοινής λογικής που επικρατεί σε κάθε δεδομένη κοινωνία, ενώ συνιστά μια μορφή της συνείδησης που αναπτύσσεται μέσα από συγκρούσεις, οι οποίες σημαδεύουν την ιστορία των κοινωνικών σχέσεων (Zavalloni, 1996).

«Η ψυχοκοινωνική ταυτότητα είναι συγχρόνως αιτία και αποτέλεσμα μιας γνωστικο-συναισθηματικής διαμεσολάβησης, της οποίας η χρονική σειρά και η εξέλιξη μας διαφεύγουν. Αυτή συνιστά το σημείο συνάντησης ανάμεσα στο ατομικό και στο συλλογικό, το προϊόν της κοινωνικής και της ατομικής ιστορίας. Της κοινωνικής ιστορίας, επειδή ανήκει εκ των πραγμάτων στην κοινωνία και συγχρόνως επειδή συνιστά υποκειμενική συνείδηση της έννοιας του ανήκειν κάπου· της ατομικής ιστορίας, επειδή πρόκειται για βιωμένες εμπειρίες και για ατομικές ιδιοσυγκρασίες. Οι λειτουργικές σχέσεις που εδραιώνονται ανάμεσα στο συλλογικό και στο ατομικό επίπεδο είναι κατά βάση αναπαραστάσεις του Εαυτού, του Άλλου και της Κοινωνίας.

Η σχέση με τον Άλλο (είτε πρόκειται για άτομο είτε για ομάδα) σημαίνει πρωταρχικά τη συνειδητοποίηση που έχει κάποιος γι' αυτή τη σχέση αναφορικά με τη συνείδηση του Εαυτού ως Εγώ εξατομικευμένου και ως κοινωνικής συνείδησης του ανήκειν. Τελικά δεν είναι η ίδια η κατάσταση, αλλά η συνείδηση αυτής της κατάστασης που μας ωθεί στη δράση. Οι αναπαραστάσεις του Εαυτού, του Άλλου

και της Κοινωνίας είναι αδιαχώριστες και βρίσκονται στη βάση της κοινωνικής μας δράσης. Το περιεχόμενο κι ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένες οι αναπαραστάσεις του Εαυτού, του Άλλου και της Κοινωνίας συνιστούν την ψυχοκοινωνική ταυτότητα» (Zavalloni, 1996, σελ. 38-39).

Οι διάφορες πεποιθήσεις και κρίσεις για τη φύση του Εαυτού, του Άλλου και της κοινωνίας, από τη στιγμή που «εγγράφονται» στο πολιτισμικό περιβάλλον ως γνώσεις, ιδεολογίες, συμβάλλουν στη δημιουργία μιας συλλογικής ταυτότητας και γίνονται μέρος του κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος. Υπάρχει μια σχέση δυναμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ ατομικής και συλλογικής ταυτότητας. Η ατομική ταυτότητα αντλεί αναμνήσεις και εικόνες από μια ατομική ιστορία, η οποία συνδέεται με τη συλλογική. Η συλλογική ταυτότητα προσανατολίζει και συμμετέχει άμεσα στην ατομική ταυτότητα, ενώ παράγεται κάτω από ορισμένες συνθήκες και διαμορφώνεται από μεταβολές πεποιθήσεων και ατομικών κρίσεων για τον Εαυτό, τον Άλλο και την Κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνεται η διαδικασία κατά την οποία άτομα ή ομάδες εμπλέκονται στην ιστορία μιας κοινωνίας, που καθορίζει εν μέρει την ταυτότητά τους, και γίνονται επίσης οι δημιουργοί αυτής της συλλογικής ταυτότητας. Η εγω-οικολογία είναι η ανάλυση της αλληλεπίδρασης των ατομικών (ενδοψυχικών) και των συλλογικών (διαψυχικών) διαστάσεων μιας ταυτότητας (Zavalloni, 1996).

«Η ψυχοκοινωνική παρέμβαση αναφέρεται στις υποστηρικτικές τεχνικές που έχουν σχεδιαστεί για να βοηθήσουν το άτομο με συναισθηματικές ή συμπεριφορικές διαταραχές να προσαρμοστεί σε καταστάσεις που απαιτούν κοινωνική συναλλαγή με άλλα μέλη της κοινότητας. Η ψυχοκοινωνική παρέμβαση αποτελεί σήμερα μια ιδιαίτερα σημαντική πρακτική που εφαρμόζεται από φορείς πρόληψης και οργανισμούς στήριξης ομάδων και ατόμων κοινωνικά αποκλεισμένων τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην περιφέρεια» (Ρήγα, 2001, σελ. 15).

«Η ψυχοκοινωνική παρέμβαση στοχεύει στην κατανόηση του κοινωνικού προβλήματος που διερευνάται με σκοπό την επίλυσή του και τη διατύπωση προτάσεων για εφαρμογή με σκοπό τη μείωση ή την εξάλειψή του. Η ψυχοκοινωνική παρέμβαση χρησιμοποιεί την τριγωνική μέθοδο αξιολόγησης του φαινομένου και περιλαμβάνει τις ακόλουθες δράσεις: α) σχεδιασμό μελέτης του κοινωνικού προβλήματος, β) μελέτη στοιχείων που το απαρτίζουν, γ) εκτέλεση της δράσης, εφαρμογή σχεδίου, δ) ανάλυση και αποτέλεσμα, ε) προτάσεις και εφαρμογή» (Ρήγα, 2001, σελ. 56).

«Η αξιολόγηση συναντάται σε διάφορες φάσεις της ψυχοκοινωνικής παρέμβασης. Καθεμία από αυτές βασίζεται στην προηγούμενη και διαμορφώνει την επόμενη, ενώ όλες οι φάσεις περιλαμβάνουν την αναγνώριση του προβλήματος, το σχεδιασμό, τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων και την αξιολόγηση. Η ψυχοκοινωνική παρέμβαση στην κοινωνική – κλινική πρακτική θα πρέπει να περιλαμβάνει: την αναγνώριση του προβλήματος, την περιληπτική καταγραφή της προηγούμενης εμπειρίας, τον προσδιορισμό του σκοπού της παρέμβασης, το σχεδιασμό και την εξέλιξη της μεθόδου παρέμβασης, το σχεδιασμό και την κατασκευή της στρατηγικής της παρέμβασης, την επιλογή των εργαλείων που θα χρησιμοποιηθούν και, τέλος, την ανατροφοδότηση με τον επαναπροσδιορισμό του προβλήματος» (Ρήγα, 2001, σελ. 32).

«Η έρευνα – δράση θεωρείται η βάση για την ψυχοκοινωνική παρέμβαση. Η σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης λειτουργεί με διαλεκτικό τρόπο. Όλοι όσοι εμπλέκονται στην επίλυση του προβλήματος, ερευνητές και ερευνώμενοι, θεωρούνται συνεργάτες και συν-ερευνητές. Η έρευνα πραγματοποιείται *in situ*, στο χώρο όπου εκτυλίσσεται το πρόβλημα, και παίρνουν μέρος όλοι όσοι επηρεάζονται από αυτό. Συνεπώς είναι απαραίτητη η συζήτηση, το κριτικό πνεύμα, η αλληλοκατανόηση των μελών της ομάδας. Τα αποτελέσματα είναι εφαρμόσιμα στο πεδίο διεξαγωγής της μελέτης, ενώ κατά την πορεία της έρευνας οι υποθέσεις μπορούν να αναμορφωθούν, εάν αλλάξουν οι στόχοι του προγράμματος» (Ρήγα, 2001, σελ. 44).

3. ΣΧΟΛΕΙΟ

Ο όρος «αξιολόγηση» σημαίνει γενικά τον καθορισμό της αξίας ενός πράγματος, τη διαδικασία που κρίνει την αξία κάποιου προσώπου, κάποιου προϊόντος ή αντικειμένου, κάποιου προγράμματος, με βάση συγκεκριμένα, σαφή και προκαθορισμένα κριτήρια.

Όσο για την σχολική αξιολόγηση, αυτή αναφέρεται στη συστηματική διαδικασία που καθορίζει την έκταση που έχουν επιτευχθεί οι στόχοι της διδασκαλίας από τους μαθητές. Είναι μια προκαθορισμένη διαδικασία, μέσω της οποίας γίνεται προσπάθεια να διαπιστωθεί κατά πόσο επιτεύχθηκαν οι προκαθορισμένοι στόχοι. Πρόκειται για την εκτίμηση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, που συνθέτουν το όλο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, κατά τρόπο που οδηγεί σε μια τελική κρίση σχετικά με την απόδοση του όλου προγράμματος.

Σκοπός της σχολικής αξιολόγησης είναι, μεταξύ των άλλων, να πληροφορήσει το μαθητή για την επίδοσή του, τον εκπαιδευτικό για το πόσο επιτυχημένη ήταν η διδασκαλία του, γεγονός που φαίνεται και από την επίδοση των μαθητών του, αλλά και όλους όσους ασχολούνται με την εκπαιδευτική διαδικασία. Έχει λοιπόν έναν πολυδιάστατο χαρακτήρα, ο οποίος επεκτείνεται στους στόχους της διδασκαλίας, στις μεθόδους, στις διαδικασίες της μάθησης, στα Αναλυτικά Προγράμματα, στο ίδιο το σχολείο κ.τ.λ.

Όταν η αξιολόγηση στοχεύει στη βαθμολογία (συνήθως είναι ταυτισμένος ο όρος με τη βαθμολογία), δραστηριοποιεί το μαθητή, αλλάζει τις επιδόσεις του και γίνεται κατευθυντήριο όργανο για τη βελτίωση της επίδοσής του. Αυτή η ταύτιση της αξιολόγησης με τη βαθμολογία του μαθητή, έχει δυστυχώς ως συνέπεια να παραμερίζεται η ουσιαστική σημασία της στη διαδικασία της μάθησης (Τσαλκατίδου, 1995).

Πολύ συχνά ακούμε ή χρησιμοποιούμε τους όρους «καλός» ή «κακός» μαθητής. Ας δούμε όμως ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνθέτουν το ψυχολογικό πορτραίτο των μαθητών που ανήκουν στις δύο αυτές κατηγορίες σχολικής επίδοσης.

Οι «κακοί» μαθητές είναι συνήθως άτομα με αδύναμο Εγώ, που δεν δρουν και δεν αντιδρούν ενεργητικά στα εξωτερικά ερεθίσματα, που προσμένουν παθητικά βοήθεια από τον από μηχανής θεό. Οι «κακοί» μαθητές λειτουργούν κυρίως με βασικούς μηχανισμούς άμυνας την άρνηση και την απομόνωση. Με άλλα λόγια, οι

«κακοί» μαθητές μπροστά στο πρόβλημά τους χρησιμοποιούν την τακτική της στρουθοκαμήλου, εθελουφλούν μπροστά σε κάποιες διαστάσεις της πραγματικότητας. Πλαισιώνονται συνήθως από κοινωνικό περιβάλλον ανασταλτικό, απειλητικό, ανίκανο να διαβάσει τις αγωνίες και τις ανάγκες του παιδιού, χώρο συγκρούσεων με εξωτερική τιμωρία, καταπίεση ή πρόκληση εσωτερικής κακουχίας με τη μορφή ενοχών. Οι «κακοί» μαθητές αντιλαμβάνονται τον εξωτερικό κόσμο, το φυσικό περιβάλλον ως εχθρικό, απειλητικό, αναχαιτιστικό στις προσπάθειες προσαρμογής τους.

Κυρίαρχες ανάγκες των «μη παραγωγικών» μαθητών είναι η ανάγκη προστασίας, βοήθειας, ασφάλειας, ενώ η ανάγκη αποφυγής κατωτερότητας δηλώνει την πρόθεσή τους να ξεφύγουν από τα αλλεπάλληλα κτυπήματα, τις οδυνηρές στιγμές που τους προκαλεί ο «κοινωνικός εξοστρακισμός» που καθημερινά βιώνουν. Η «αδιαφορία» των «κακών» μαθητών να ολοκληρωθούν, να εργαστούν δημιουργικά, να μετουσιώσουν, ερμηνεύεται από την ανεπάρκεια, την έλλειψη βασικότερων, απλούστερων αναγκών που δεν έχουν βρει κανάλια ικανοποίησης στο διάλογο με τους άλλους.

Οι «κακοί» μαθητές εκδηλώνουν στάσεις εξάρτησης και υποταγής που αντιστρατεύονται, συγκρούονται με τάσεις φυγής. Η φυγή στους «κακούς» μαθητές παίρνει τη μορφή οπισθοχώρησης, απόσυρσης από το πρόβλημα, εγκατάλειψης των συνθηκών που το προκαλούν. Στους «κακούς» μαθητές κυριαρχεί μια σειρά από συμπεριφορές ενστικτώδεις, που δεν ανήκουν στη σφαίρα της κοινωνικής μάθησης.

Οι «κακοί» μαθητές αποζητούν κι αυτοί ανταμοιβή, βοήθεια και αναγνώριση από άτομα έξω από το περιβάλλον τους, που θα τους προσφέρουν ως δια μαγείας προστασία και ασφάλεια. Η έλλειψη συντονισμού στα μέτρα που υιοθετούν, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους ή η ανεπάρκεια μέτρων είναι ένα χαρακτηριστικό σημείο που επιμαρτυρεί την έλλειψη συγκεκριμένων στόχων και συνδέεται άμεσα με τη συμβιβαστικότητα, τον υψηλότερο βαθμό ανασφάλειας και την αμφιθυμία της διάθεσής τους.

Οι «καλοί» μαθητές, από την άλλη πλευρά, δίνουν ενδείξεις για καλή αυτοαντίληψη, διαθέτουν ισχυρό Εγώ (κοινωνικοποιημένο Εγώ), δομή που εξασφαλίζει σταθερότητα, διάκριση ανάμεσα στην αντικειμενική αλήθεια και την υποκειμενικότητα της φαντασίωσης, ικανοποιητική εικόνα του εαυτού τους (αποζητούν ικανοποίηση στο χώρο της πραγματικότητας). Η πλειοψηφία των «καλών» μαθητών πλαισιώνεται είτε από γονείς αυταρχικούς, καταπιεστικούς, είτε

από γονείς επιβουλητικούς, προστατευτικούς, ενώ βιώνουν ως ενθαρρυντικό το κοινωνικό τους περιβάλλον.

Οι «καλοί» μαθητές εξευγενίζουν τις ενορμήσεις τους σε κοινωνικές δραστηριότητες που όχι μόνο επικροτούνται, αλλά και χειροκροτούνται από το περιβάλλον. Οι «παραγωγικοί» μαθητές στην πλειοψηφία τους επιδιώκουν ικανοποίηση ανώτερων, πολύπλοκων αναγκών, όπως αυτοπραγμάτωσης, καθώς και αναγκών μαθησιακού, διανοητικού περιεχομένου. Οι προσπάθειες των «καλών» μαθητών αναγνωρίζονται από την κοινότητα κι έτσι διαθέτουν μια καλή εικόνα για τον εαυτό τους μετά από μια αλυσίδα επιτυχιών και επιδοκίμασιών από τον περίγυρό τους.

Οι «καλοί» μαθητές εκδηλώνουν στάσεις αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Η αυτονομία βιώνεται ως δυναμική λύση για άτομα που έχουν ξεπεράσει το στάδιο της εξάρτησης και είναι έτοιμα να δοκιμάσουν τη χειραφέτηση. Πρόκειται για επιβεβαιωμένα άτομα που καταφεύγουν στην ανταγωνιστικότητα, ως μορφή κοινωνικοποιημένης επιθετικότητας, με υψηλή «στάθμη βλέψεων», φιλοδοξίες, με τάσεις ηγετικές, διάκρισης, κυριαρχίας, επιβολής πάνω στους άλλους. Η ικανοποιητική πραγμάτωση των αναγκών, μέσα από αισιόδοξη έκβαση των ιστοριών, αποτελεί θετική πρόγνωση για την ικανότητά τους να προσεγγίζουν αποτελεσματικά τους στόχους τους (Ξανθάκου, Ανδρεαδάκης, Καΐλα, 1995).

Στο σημερινό σχολείο υπάρχει μια μεγάλη αντίφαση. Ενώ είναι πλούσιο σε πληροφορίες, εξακολουθεί να είναι πολύ φτωχό σε δράση. Το σχολείο είναι ένας χώρος όπου διδάσκονται δεξιότητες της νόησης και του λόγου, αλλά όπου ελάχιστη πραγματική δράση μπορεί να λάβει χώρα. Η πραγματικότητα του έξω κόσμου αντιμετωπίζεται με αφηρημένα λεκτικά μέσα. Αυτή, βέβαια, είναι και η πραγματική δύναμη του σχολείου. Οι αφηρημένες έννοιες και τα λεκτικά εργαλεία βοηθούν ουσιαστικά τους νέους να αντιμετωπίσουν πνευματικά και τεχνικά τον κόσμο που τους περιβάλλει. Η αδυναμία, όμως, του σχολείου είναι η τάση να γίνεται η λεκτική, αφηρημένη άσκηση αυτοσκοπός, τάση που ενισχύεται ακόμη περισσότερο από την τελετουργία των βαθμών και των εξετάσεων. Αυτός που χειρίζεται με επιτυχία τις τελετουργίες ανταμείβεται, ενώ αυτός που μπορεί να εφαρμόσει αυτά που έμαθε, όχι.

Σήμερα, το σχολείο στον δυτικό κόσμο, σύμφωνα με τις αρχές του, υπηρετεί τον πλουραλισμό ως προς τις αξίες, τις απόψεις και τις πηγές της πληροφόρησης. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή εκπαίδευση, ο δεδηλωμένος σκοπός σήμερα είναι να αποκτήσουν οι μαθητές κριτικό πνεύμα, ώστε να μπορέσουν αδέσμευτα να

καταλήξουν σε συμπεράσματα και πεποιθήσεις. Ο σκοπός αυτός μειώνει κατά πολύ τη δύναμη του σχολείου να επιλέγει και να διαμορφώνει στάσεις και απόψεις.

Το σχολείο προωθεί τον ατομισμό. Ελάχιστες ευκαιρίες υπάρχουν για συλλογική μαθητική δράση, είτε αυτή ονομάζεται ομαδική εργασία είτε όχι. Η τάση προς τον ατομισμό ενισχύεται από το ρόλο του σχολείου ως μηχανισμού διαλογής για τον χώρο της εργασίας. Η αυξανόμενη σημασία των τίτλων σπουδών και του επιπέδου θεσμικής εκπαίδευσης, που είναι απαραίτητο για την απόκτηση μιας καλής θέσης από αυτούς που αναζητούν απασχόληση, έχει αυξήσει τον ανταγωνισμό και έχει εντείνει την ισχύ του θεσμού της εκπαίδευσης, του οποίου ο βασικός ρόλος έγινε η φύλαξη των θυρών του κόσμου της εργασίας και η κατανομή της κοινωνικής ισχύος.

Η υπερβολική σημασία που δίνεται στους τίτλους σπουδών και η συνεχής ενασχόληση με τους βαθμούς, τις εξετάσεις και τα διπλώματα, προκαλούν διαστρέβλωση των βασικών εκπαιδευτικών αξιών και δυσλειτουργίες στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η βαρύτητα που δίνεται στις εξετάσεις οδηγεί συνήθως σε παραμέληση των λιγότερο απτών στόχων, που δεν είναι εύκολα μετρήσιμοι, όπως η ανάπτυξη πρωτοβουλίας, η επιμονή, οι δεξιότητες μελέτης, η ικανότητα συνεργασίας, ανάληψης ευθυνών κ.τ.λ. Το περιεχόμενο του αναλυτικού προγράμματος αποκτά δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με την απόκτηση του τίτλου, γεγονός το οποίο δημιουργεί μια τάση προς την αποσύνδεση του αναλυτικού προγράμματος από το περιεχόμενο της εργασίας. Ο υπερτονισμός της σημασίας των τίτλων σπουδών οδηγεί ακόμη σε παραμέληση των ειδικών ικανοτήτων που απαιτούνται στο χώρο της εργασίας, για τον οποίο υποτίθεται ότι προετοιμάζει τους μαθητές ένα ορισμένο πρόγραμμα.

Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα είναι η «νέα υπό-τάξη», που αποτελείται από αυτούς που (συχνά από την αρχή) αποτυγχάνουν στο σχολείο, όπως αυτοί που αργούν να μάθουν ανάγνωση ή γραφή, αυτοί που μένουν στάσιμοι και αυτοί που εγκαταλείπουν το σχολείο, πολλοί από τους οποίους προέρχονται από μη ευνοημένες οικογένειες. Αργότερα, καταλήγουν σε θέσεις υπηρετικού προσωπικού, καθώς και σε φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, όπως η εγκληματικότητα και η χρήση «ναρκωτικών». Η κατάσταση τους επιδεινώνεται συνεχώς κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στο σχολείο. Σε αρκετά σχολεία της δεύτερης βαθμίδας, στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, το τριάντα με τριάντα πέντε τοις εκατό των μαθητών ηλικίας δεκατριών έως δεκαέξι ετών απλώς δεν παρουσιάζονται στην αίθουσα, «ψηφίζουν με την απουσία τους». Αυτοί που αφήνουν πρόωρα το

σχολείο, με ελάχιστα εφόδια, φεύγουν με πολύ αρνητικές εντυπώσεις και με μικρές απαιτήσεις για επαγγελματική αποκατάσταση.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην εκπαίδευση των παιδιών και των εφήβων είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να οριστεί ως ο οργανωτής των μαθησιακών ευκαιριών για κάθε μαθητή. Το έργο του είναι συνεχές και συστηματικό και απαιτεί από αυτόν να καθοδηγεί την ίδια τη διαδικασία της μάθησης και να ελέγχει τα αποτελέσματα. Η ισορροπία ανάμεσα στα τρία αυτά καθήκοντα καθορίζει το ρόλο του εκπαιδευτικού. Σε ένα περιβάλλον που δίνει έμφαση στα αποτελέσματα, η λειτουργία του εξεταστή υπερτονίζεται εις βάρος των άλλων δύο. Ο ρόλος του εξεταστή συνδυάζεται εύκολα με αυτόν του μετωπικού πομπού γνώσεων.

Εκτός όμως από τα πιο «τεχνικά» καθήκοντα, ο εκπαιδευτικός λειτουργεί και ως ένα είδος προτύπου, σε ευνοϊκές συνθήκες είναι ένας φίλος προς τον οποίο τα παιδιά προσβλέπουν και με τον οποίο θέλουν να συναγωνιστούν. Το πρόβλημα όμως είναι ότι ο ρόλος που ανατίθεται στον εκπαιδευτικό από την κοινωνία, αυτός του κριτή και του φύλακα των θυρών, ο οποίος καθορίζει την επιτυχία ή την αποτυχία στη ζωή, δεν συμβιβάζεται με το ρόλο του φίλου που δείχνει κατανόηση και καθοδηγεί. Σήμερα, ο ρόλος του εκπαιδευτικού, ιδιαίτερα στη δεύτερη βαθμίδα, όπου η επιλεκτική εκπαίδευση αντικαταστάθηκε από τη μαζική εκπαίδευση, αντιμετωπίζει πολλά διλήμματα, μεταξύ των οποίων κυρίαρχη θέση κατέχει αυτό που μόλις αναφέρθηκε.

Οι απαιτήσεις που τίθενται στους εκπαιδευτικούς, από την άποψη των στόχων που πρέπει να πετύχουν, είναι πολλές φορές τρομακτικές. Σύμφωνα με την παραδοσιακή λειτουργία της εκπαίδευσης, το έργο τους είναι η μετάδοση ορισμένων γνωστικών ικανοτήτων. Το φάσμα των καθηκόντων τους, όμως, διευρύνθηκε σημαντικά, συμπεριλαμβάνοντας μια σειρά στόχων που βρίσκονται στη σφαίρα των συναισθημάτων, όπως το αισθητικό κριτήριο, οι ηθικές αξίες, η υπευθυνότητα, η πρωτοβουλία και η συνεργασία. Οι στόχοι διευρύνθηκαν, χωρίς να ληφθεί η ανάλογη μέριμνα για τα μέσα και τους πόρους που απαιτούνται για την εφαρμογή τους. Οι εκπαιδευτικοί, συχνά, αισθάνονται εγκαταλελειμμένοι. Η αναντιστοιχία ανάμεσα στην «ποίηση» του αναλυτικού προγράμματος και τους πόρους που είναι αναγκαίοι για την ικανοποίηση των προσδοκιών αποτελεί για αυτούς πηγή υπερέντασης (Husén, 1991).

Οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν οργανωθεί και λειτουργούν με κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους τις επιδόσεις. Οι επιδόσεις προβάλλουν σε όλους τους τύπους

οργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών, ως κυρίαρχη κατηγορία, η οποία έχει αποφασιστική επίδραση στη διάταξη και λειτουργία της κοινωνικής ζωής. Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής έχει αναγορεύσει και επιβάλλει τις επιδόσεις σε κοινωνικό κριτήριο – νόρμα, με την οποία προσδιορίζεται το κοινωνικό status των ατόμων. Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πρωτίστως κοινωνίες επιδόσεων και ανταγωνισμού, ενώ το υπαρκτό σχολείο έχει οργανωθεί και λειτουργεί με τις αρχές και τα κριτήρια της λογικής των επιδόσεων.

Μια απλή επαφή με τη σχολική πραγματικότητα μπορεί να μας πληροφορήσει για την πλήρη προσαρμογή του σχολείου στη λογική των επιδόσεων. Εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η σχολική πραγματικότητα έχει οργανωθεί και λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να μετρά την «αξία» κάθε μαθητή πρωταρχικά με βάση τις επιδόσεις του στα συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα. Οι βαθμοί λοιπόν κατά πρώτο λόγο προσδιορίζουν το κοινωνικό status του μαθητή στην τάξη και επηρεάζουν σημαντικά τη σταδιοδρομία του στο σχολείο και την κοινωνία. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα φανερό από την κατεύθυνση και την ποιότητα που λαμβάνει η επικοινωνία του μαθητή στο σχολείο, τις ευκαιρίες πρόσβασης στα προνόμια και στις διακρίσεις που αυτό χρησιμοποιεί, και κυρίως από τις τυπικές κυρώσεις που εξουσιοδοτείται να εκδίδει το σχολείο. Είναι προφανές ότι με πιστοποιητικά – τίτλους του σχολείου, οι οποίοι βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά στις επιδόσεις, ανοίγονται δυνατότητες και κατανέμονται ευκαιρίες για την παραγωγική διαδικασία και την κοινωνική ανέλιξη. Η λογική των επιδόσεων είναι φανερό ότι διατρέχει και επηρεάζει, άμεσα ή έμμεσα, όλες σχεδόν τις δραστηριότητες και λειτουργίες του υπαρκτού σχολείου.

Η πίεση που ασκούν σε συγκεκριμένους μαθητές οι επιδόσεις στο σχολείο προφανώς δημιουργεί μια σειρά από προβλήματα, τα οποία έχουν σχέση αφενός με τις επιδόσεις αυτές καθεαυτές και αφετέρου με συμπεριφορές και καταστάσεις που διαμορφώνονται από την αντιμετώπιση των μη επιθυμητών επιδόσεων. Η προσπάθεια του μαθητή να βελτιώσει τις χαμηλές επιδόσεις ή να διατηρήσει τις ήδη υψηλές είναι συνδεδεμένη με αγωνία και αγχώδεις καταστάσεις, διότι το «αγαθό» αυτό το διεκδικούν ανταγωνιστικά πολλοί. Η ψυχολογική αυτή ένταση γίνεται ιδιαίτερα έκδηλη στην περίπτωση των Γενικών Εξετάσεων στη χώρα μας.

Η λογική των επιδόσεων στο σχολείο διατρέχει κάθε διδακτική δραστηριότητα του υπαρκτού σχολείου και αποτελεί βασικό παράγοντα με τον οποίο καθορίζονται οι ευκαιρίες για κοινωνική και επαγγελματική σταδιοδρομία. Συνεπώς, οι επιδόσεις δεν είναι μόνο μια κυρίαρχη παράμετρος με την οποία ρυθμίζεται και λειτουργεί η

εκάστοτε σχολική πραγματικότητα, αλλά και μια σημαντική πηγή μαθησιακών και κοινωνικών ευκαιριών και προβλημάτων.

Το σημερινό σχολείο έχει οργανωθεί και λειτουργεί ανεξάρτητα από την κοινωνική διαστρωμάτωση των μαθητών του, καθώς ασχολείται με έναν μεγάλο αριθμό μαθητών με διαφορετικές προδιαγραφές και πολλές φορές ετερόκλητες κοινωνικοποιητικές προϋποθέσεις. Έτσι, η σχολική ζωή και η διδακτική διαδικασία καθιστούν επιβεβλημένη τη συνύπραξη και αλληλεπίδραση ατόμων με διαφορετική κοινωνικοποιητική υποδομή. Συνεπώς, εκ των πραγμάτων το σχολείο δεν μπορεί να καλύψει τις μαθησιακές και κοινωνικές ανάγκες των μαθητών του ισότιμα, ανάλογα με την κοινωνικοποιητική διαφοροποίηση και την ατομική τους ιδιαιτερότητα. Το σχολείο μόνο σε περιορισμένη έκταση μπορεί να ανταποκριθεί στις ατομικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες του κάθε μαθητή. Έτσι, πολλοί μαθητές έρχονται αντιμέτωποι στη σχολική πραγματικότητα με προϋποθέσεις και όρους δράσης τους οποίους τις περισσότερες φορές, από τη διάρθρωση και τη λειτουργία της οικογένειας, δεν είναι σε θέση να τους γνωρίζουν, αλλά ούτε και να τους κατανοήσουν. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις η σχολική πραγματικότητα εμφανίζεται έτσι, που εύκολα σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι το σχολείο αποκάλυπτα αγνοεί συστηματικά τις προϋποθέσεις συγκεκριμένων μαθητών, και μάλιστα πολλούς από αυτούς τους θεωρεί «περιθωριακούς» και ανεπιθύμητους.

Ο μαθητής αντιμετωπίζεται στο οικογενειακό περιβάλλον συνήθως με παιδοκεντρική και υπερπροστατευτική αντίληψη. Η αντίληψη αυτή του εξασφαλίζει επαρκώς την ικανοποίηση των βασικών βιολογικών και κοινωνικών αναγκών και επιθυμιών του. Στο σχολείο όμως αντιμετωπίζει μια τελείως διαφορετική κατάσταση, η οποία σε συγκεκριμένες περιπτώσεις εμφανίζεται ακατανόητα πειστική και πολλές φορές εχθρική. Τώρα είναι υποχρεωμένος να προσαρμοστεί και να λειτουργήσει σε μια κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από την υποχρεωτική φοίτηση, τη συστηματική εργασία, την αξιολόγηση των πράξεων και επιδόσεων του, την ισόρροπη επικοινωνία και σχέση με τους συμμαθητές του και τον κυρίαρχο ρόλο του εκπαιδευτικού. Θα πρέπει να προσαρμοστεί όσο το δυνατόν συντομότερα και τελειότερα στο ρόλο του μαθητή, όπως τον εννοεί και τον επιβάλλει κάθε φορά η κοινωνική και η σχολική κουλτούρα. Ο μαθητής οφείλει να προσαρμόσει τη δράση και τις επιδόσεις του στα πρότυπα συμπεριφοράς που επικρατούν στο κοινωνικό – μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου και στα κριτήρια που αυτό χρησιμοποιεί στις

αξιολογήσεις του. Με αυτό τον τρόπο θα μπορέσει να ανταποκριθεί, χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα και αρνητικές συνέπειες, στο συγκεκριμένο ρόλο.

Είναι ερευνητικά διαπιστωμένο ότι η οργανωτική και λειτουργική δομή του υπαρκτού σχολείου ευνοεί τους μαθητές των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, σε αντίθεση με τους μαθητές των κατώτερων στρωμάτων. Προφανώς αυτό προκρίνει και αντιμετωπίζει θετικά τις κοινωνικοποιητικές δομές που ενσωματώνουν στοιχεία, όπως ικανότητα για μακροπρόθεσμο προγραμματισμό, μετάθεση και ετεροχρονισμένη ικανοποίηση των αναγκών, διεκδίκηση της κοινωνικής ανέλιξης, θετική στάση απέναντι στις επιδόσεις και το σχολείο κ.τ.λ. Συνήθως οι κοινωνικοποιητικές προδιαγραφές και προϋποθέσεις των μαθητών από μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα δεν φαίνεται να εναρμονίζονται με τις αρχές αυτές, ούτε ανταποκρίνονται πλήρως στις αξιώσεις του σχολείου. Έτσι, πολλοί μαθητές δεν πληρούν τους όρους και δεν ανταποκρίνονται πάντοτε με τη συμπεριφορά και τις επιδόσεις τους στις νόρμες του σχολείου, με συνέπεια να ορίζονται αρνητικά και να ταξινομούνται ως «αποκλίνοντες».

Το σχολείο, με τον προσανατολισμό του και την οργανωτική του δομή, εκτός από το γεγονός ότι συμβάλλει σε ένα βαθμό στη δημιουργία των αποκλίσεων, έχει παράλληλα αποφασιστική επίδραση στην παγίωση και στην παραπέρα εξέλιξή τους. Το παράδοξο είναι ότι, ενώ το σχολείο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, παρουσιάζεται να τηρεί μια στάση και να εφαρμόζει διαδικασίες και αρχές με «αγαθές» προθέσεις, ουσιαστικά αυτές δεν προσφέρουν καμία βοήθεια στην υπό εξέλιξη μαθητή, στην υπέρβαση των προβλημάτων που πιθανόν να αντιμετωπίζει (Δήμου, 1998).

Όπως είναι γνωστό, το αναπτυσσόμενο άτομο δέχεται καθοριστικές επιδράσεις τόσο από τους γονείς όσο και από τους εκπαιδευτικούς. Τα μικροσυστήματα που περιλαμβάνουν το άτομο ως μέλος διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξή του, είτε από μόνα τους είτε σε συνεργασία το ένα με το άλλο. Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η σχέση σχολείου – οικογένειας, των δύο βασικότερων και σημαντικότερων για το άτομο μικροσυστημάτων στο σύγχρονο κόσμο, αξίζει περισσότερης προσοχής, αφού η ένταση και η ποιότητα της ασκούν τόση μεγάλη επιρροή στο αναπτυσσόμενο άτομο.

Η στενή σχέση που αναπτύσσουν οι γονείς με το σχολείο του παιδιού τους και η συχνή επαφή με τους εκπαιδευτικούς, φαίνεται ότι συνδέονται άμεσα με το βαθμό επιτυχίας του παιδιού στα μαθήματα. Τα παιδιά των οποίων οι γονείς συμμετέχουν ενεργά στα σχολικά τους θέματα παρουσιάζουν σημαντική βελτίωση στην

ακαδημαϊκή τους επίδοση. Σε διάφορες χώρες σήμερα βρίσκονται σε εξέλιξη εκατοντάδες παρεμβατικά προγράμματα που σκοπό έχουν να αυξήσουν τη γονεϊκή εμπλοκή στην εκπαιδευτική διαδικασία, για να βελτιωθεί έτσι και η επίδοση των παιδιών, ιδιαίτερα εκείνων που προέρχονται από περιθωριοποιημένες οικογένειες. Τα περισσότερα από τα θεωρητικά και εμπειρικά στοιχεία σήμερα επιβεβαιώνουν τη θετική συσχέτιση ανάμεσα στην ενεργοποίηση των γονιών και την ανάπτυξη των παιδιών τους. Μάλιστα θεωρείται ότι η μεγαλύτερη σε ένταση και η καλύτερη σε ποιότητα σχέση των γονιών με το σχολείο οδηγεί σε βελτίωση των δεικτών επίδοσης των επηρεαζόμενων μαθητών.

Σημαντικές είναι και οι συνέπειες της εμπλοκής των γονιών στην ανάπτυξη της θετικής εικόνας που έχει το παιδί για τον εαυτό του. Όσο πιο κοντά του αισθάνεται το παιδί τους γονείς του κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας, τόσο πιο θετική είναι και η εικόνα που αναπτύσσει για τον εαυτό του. Η υπερβολική βέβαια γονεϊκή εμπλοκή μπορεί να προκαλέσει συναισθηματική «ασφυξία» στο παιδί. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Harter (1990), στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας του παιδιού συμβάλλει η εσωτερίκευση της γονεϊκής αποδοχής ή απόρριψης, την οποία το παιδί εύκολα μπορεί να διακρίνει.

Φαίνεται ότι διάφοροι παράγοντες ωθούν τους γονείς να συμμετέχουν, περισσότερο ή λιγότερο, στα εκπαιδευτικά θέματα του παιδιού τους. Κάποιοι από αυτούς αφορούν τον ίδιο το γονιό, κάποιοι το παιδί και κάποιοι άλλοι το σχολείο. Επιπλέον, φαίνεται να υπάρχει διαφορετικό αποτέλεσμα στην επίδοση του παιδιού ανάλογα με τον τρόπο εμπλοκής του γονιού στη ζωή του.

Η γονεϊκή συμπεριφορά, ως προς τη σχολική εργασία του παιδιού στο σπίτι, μπορεί να τοποθετηθεί σε ένα συνεχές: στο ένα άκρο του συνεχούς βρίσκονται οι γονείς που δείχνουν πλήρη αδιαφορία ή απάθεια και δεν γνωρίζουν το παραμικρό για τα μαθήματα και τις υποχρεώσεις του παιδιού, ενώ στο άλλο άκρο τοποθετούνται οι υπερπροστατευτικοί γονείς, οι οποίοι αφαιρούν ολόκληρη την ευθύνη από το παιδί για να την επωμιστούν οι ίδιοι. Και τα δύο άκρα είναι το ίδιο επικίνδυνα και βλαπτικά. Φαίνεται ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος χειρισμού του παιδιού σχολικής ηλικίας είναι η λεγόμενη «εποπτευόμενη αυτονομία», κατά την οποία ο γονιός δηλώνει παρών, αλλά αφήνει τον πρώτο ρόλο στο ίδιο το παιδί μαζί με την ευθύνη για βελτίωση της εργασίας του.

Είναι γνωστό ότι το εκπαιδευτικό μας σύστημα δίνει υπερβολική έμφαση στη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών παραμελώντας απελπιστικά τα υπόλοιπα είδη

(συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη, ανάπτυξη της προσωπικότητας). Στην οικογένεια εναπόκειται να καλύψει τα κενά και να βοηθήσει το παιδί να αναγνωρίσει και να αναπτύξει τα ενδιαφέροντά του. Το γεγονός ότι η προσπάθεια αυτή σχετίζεται θετικά και με την επίδοση του παιδιού στο σχολείο, μπορεί να δώσει στους γονείς επιπρόσθετα κίνητρα για να λαμβάνουν υπόψη τους τα ευρύτερα ενδιαφέροντα του παιδιού τους και να μην βλέπουν την εκπαίδευση τόσο στενά και ωφελμιστικά.

Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι όσο περισσότερο το σχολείο και οι οικογένειες επικοινωνούν, τόσο το καλύτερο για όλους τους εμπλεκόμενους, δηλαδή τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και ιδιαίτερα τα παιδιά. Μάλιστα, θεωρείται ότι το σχολείο του μέλλοντος δεν θα έχει φυσικά σύνορα, κι έτσι δεν θα αποκλείει αλλά αντίθετα θα συμπεριλαμβάνει τα μικροσυστήματα που υπάρχουν γύρω του και αλληλεπιδρούν με αυτό, το πιο σημαντικό από τα οποία είναι η οικογένεια.

Κεντρικό ρόλο σε όλες τις γονεϊκές συμπεριφορές κατέχει το άγχος και η ανασφάλεια που χαρακτηρίζουν το σύγχρονο γονιό. Είναι γεγονός ότι σε παλαιότερες εποχές ο γονιός ήταν πιο σίγουρος για το τι έπρεπε να κάνει. Ίσως η στάση του απέναντι στα παιδιά του να μας φαίνεται – και όντως να ήταν – απόμακρη και ψυχρή. Οι συνθήκες όμως ήταν τέτοιες που δημιουργούσαν ξεκάθαρους ρόλους μέσα στην οικογένεια. Στις μέρες μας τίποτε πια δεν είναι δεδομένο. Ο γονιός «παραπαίει» ανάμεσα στην προσπάθεια να είναι φίλος με το παιδί του και ταυτόχρονα παιδαγωγός, προστάτης, καμία φορά τιμωρός, αλλά και αυτός που επιτρέπει ή απαγορεύει πράγματα ή πράξεις. Γενικά αισθάνεται μεγάλη σύγχυση και μια διαρκή αγωνία για το κατά πόσο είναι «σωστός» ως γονιός. Τα δεδομένα σήμερα έχουν αλλάξει και η οικογένεια έχει ήδη ένα νέο πρόσωπο, μια νέα δομή και λειτουργία. Γι' αυτό και ο σύγχρονος γονιός οφείλει να εκπαιδευτεί κατάλληλα, ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις των καιρών, κι αυτό θα ήταν πολύ σημαντικό να γίνει προτού το άτομο αποκτήσει την ιδιότητα του γονέα.

Θεωρείται ότι η αιτιακή απόδοση της επίδοσης του παιδιού από το γονιό σε συγκεκριμένους παράγοντες επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο ο γονιός επιλέγει να εμπλακεί στην εκπαιδευτική διαδικασία του παιδιού του. Βέβαια, αυτό που είναι πολύ σημαντικό να κατανοηθεί είναι ότι δεν ισχύει η υπεραπλουστευμένη αρχή «όσο περισσότερη εμπλοκή, τόσο το καλύτερο». Το αν οι συνέπειες της γονεϊκής εμπλοκής θα είναι θετικές ή αρνητικές για το παιδί εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, ο σημαντικότερος από τους οποίους φαίνεται να είναι η ερμηνεία που το ίδιο το παιδί αποδίδει στη συμπεριφορά του γονιού του (Γεωργίου, 2000).

Το σύγχρονο σχολείο οφείλει να είναι προσιτό στους μαθητές, χωρίς να είναι στο ίδιο επίπεδο με αυτούς, να κρατά την κατάλληλη παιδαγωγική απόσταση που θα δώσει το έναυσμα στον μαθητή να προοδεύσει, χωρίς να του προτείνει έναν απρόσιτο στόχο. Η παιδαγωγική, ως απάντηση στο πολιτισμικό χάσμα που βαθαίνει ανάμεσα σε διδάσκοντες και μαθητές, έχει χρέος να φέρει κοντά τον εκπαιδευτικό με το μαθητή και να του προσφέρει τα απαραίτητα εργαλεία προκειμένου να έχει πρόσβαση σε έναν αποδοτικό διάλογο. Είναι δύσκολο να πετύχει κανείς στο σχολείο και τη ζωή, χωρίς να έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στις ικανότητές του. Το σχολείο θα ενισχύσει σε ορισμένους μαθητές αυτή τη συνείδηση των δεξιοτήτων, την ικανότητα να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις, να πετυχαίνουν, καθώς το σχολείο λειτουργεί με βάση τα οικεία σχήματα που οι μαθητές έχουν συναντήσει στο περίγυρό τους. Για άλλους όμως μαθητές, ο αλλόκοτος χαρακτήρας του σχολείου είναι ήδη παρών από το νηπιαγωγείο, όπου το λεξιλόγιο, οι τρόποι σκέψης, οι απαιτήσεις, οι αξίες είναι διαφορετικά απ' ό,τι στην οικογένεια, ή ακόμη βρίσκονται και σε αντίθεση με αυτά της οικογένειας.

Το σχολείο οφείλει να θυμάται διαρκώς ότι απευθύνεται σε άτομα εν τω γίνεσθαι, και πως τουλάχιστον για το λόγο αυτό θα πρέπει να συντροφεύει όλες τις ελπίδες που εναποτίθενται σ' αυτά. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να πιστεύει σε κάθε έναν από τους μαθητές που του εμπιστεύονται, με τη σκέψη πως ακόμη κι αν δεν γίνουν όλοι λόγιοι, είναι σημαντικό καθέναν να βρει στο σχολείο εκείνα τα γνωστικά, συναισθηματικά και κοινωνικά σημεία αναφοράς που θα τον βοηθήσουν να γίνει ένας υπεύθυνος και αποτελεσματικός σε ό,τι κάνει ενήλικας.

Σήμερα υπάρχει η δυνατότητα να ενδυναμωθούν οι δεξιότητες των εκπαιδευτικών, να οργανωθούν δυναμικές παιδαγωγικές ομάδες, αλλά στην κοινωνία εναπόκειται να αποφασίσει και να πει τι είδους σχολείο θέλει. Το να μετατρέπεται το σχολείο σε αποδιοπομπαίο τράγο για όλες τις κοινωνικές δυσλειτουργίες σημαίνει ότι αναγνωρίζεται η εκπαιδευτική του αποστολή (καθώς διαφορετικά θα είχε αποτύχει), χωρίς όμως να του παρέχονται τα μέσα για να την αναλάβει πλήρως. Σημαίνει πως γίνεται αποδεκτό ότι αποτελεί το βαρόμετρο της αναδιοργάνωσης των κοινωνικών δυνάμεων και αξιών, χωρίς να είναι σε θέση να στοχαστεί πάνω στις επιταγές μιας αναγκαίας αλλαγής. Το σχολείο δεν έχει την παράδοση να αναπαράγεται επ' άπειρον στην ίδια μορφή. Όπως άλλωστε υποστηρίζει ο Bertrand, το σχολείο οφείλει να εξασφαλίζει στους μαθητές μια κατάρτιση που θα τους επιτρέψει να διευθετούν τα κοινωνικά, οικολογικά, πολιτισμικά και πολιτικά προβλήματα που είναι και θα είναι

δικά τους, να έχουν δηλαδή «οικο-κοινωνική δεξιότητα», «compétence écosociale» (Selosse, 1998).

Σύμφωνα με την έρευνα της Α.Β. Ρήγα (1987) για τις ενδοοικογενειακές συγκρούσεις των εφήβων με ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά και σχολική αποτυχία, η μη επιθυμία των εφήβων να συνεχίσουν τις σπουδές τους συνήθως οφείλεται στη συνεχή σχολική τους αποτυχία (κακοί βαθμοί, μη αποδοχή τους από το διδάσκοντα, απουσίες) και στις ενδοοικογενειακές συγκρούσεις. Ιδιαίτερο ρόλο στη σχολική αποτυχία των εφήβων διαδραματίζει η αλληλεπίδραση των κοινωνικο-οικογενειακών, εκπαιδευτικών, οικονομικών και ψυχολογικών δομών (Ρήγα, 1989).

Η σχολική αποτυχία παρουσιάζεται να έχει άμεση σχέση με την καταγωγή, την περιοχή διαμονής, τη σύσταση των μελών της οικογένειας και του γλωσσικού κώδικα επικοινωνίας, καθώς και της κοινωνικής τάξης των γονιών. Η αδιάφορη στάση των γονιών προς τη σχολική επίδοση του εφήβου αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες της σχολικής αποτυχίας, ενώ οι κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες διαβίωσης (χαμηλό βιοτικό επίπεδο, αξίες της οικογένειας για τον έφηβο και του εφήβου για τον εαυτό του κ.α.) παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο.

Οι έφηβοι με σχολική αποτυχία δεν αποδέχονται το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα και την εν γένει οργάνωση σπουδών στη μέση εκπαίδευση. Οι σχέσεις μεταξύ διδάσκοντα και μαθητή συνήθως νοσούν, επιδρώντας ανασταλτικά στην ψυχοσύνθεση των εφήβων, καλλιεργώντας έτσι την αδιαφορία για τη μάθηση. Οι σχέσεις των γονιών με το διδάσκοντα εμφανίζονται περιορισμένες ως και ανύπαρκτες, ενώ οι γονείς στηρίζονται στο ρόλο και στις γνώσεις του διδάσκοντα όσον αφορά τους μελλοντικούς στόχους των εφήβων, αποδίδοντας σε εκείνους τα αίτια της σχολικής αποτυχίας των παιδιών τους και τη μη επιθυμία τους να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Κι όσον αφορά τις οικονομικές δομές, οι έφηβοι με σχολική αποτυχία συνήθως εξαρτώνται οικονομικά από κάποιο «δικό» τους πρόσωπο, κυρίως φίλο, φίλη ή συγγενή έξω από την οικογένεια.

Το κύριο πρόβλημα των εφήβων με σχολική αποτυχία εντοπίζεται στην ψυχολογική και κοινωνική τους ταυτότητα. Υπάρχει μια συναισθηματική ανασφάλεια, ένα συναισθηματικό κενό σ' αυτά τα παιδιά που μοιάζουν να «φυτοζωούν» μέσα στα διάφορα κέντρα ψυχαγωγίας, περιμένοντας οι περισσότεροι από αυτούς να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία, το «Γολγοθά» τους, τη «φυλακή» τους, όπως συχνά την αποκαλούν, ενώ άλλοι αναφέρονται στην προσμονή της νόμιμης ή της παράνομης «οικονομικής ευκαιρίας», που θα τους «αλλάξει»

ριζικά τη ζωή. Η στήριξη της πολιτείας κρίνεται, οπότε, απαραίτητη, ώστε οι έφηβοι αυτοί να βοηθηθούν να ξεπεράσουν τη «δύσκολη στιγμή» και έτσι να αποφύγουν το ίδρυμα ή τη φυλακή (Ρήγα, 1989).

Κατά τους Cohen & Filipcrak, είναι αναγκαία η ύπαρξη μιας εξατομικευμένης αντιμετώπισης του εφήβου, εντός και εκτός του σχολικού περιβάλλοντος, καθώς και η πιθανή χρησιμοποίηση ορισμένων κινήτρων βασιζόμενων στην ανταμοιβή. Από την πλευρά της, η Α.Β. Ρήγα (1989) προτείνει μια παιδαγωγική – ψυχοκοινωνική στήριξη του εφήβου με ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά, η οποία θα επιδράσει θετικά στη συμπεριφορά του και θα ενισχύσει τις προσπάθειες του μέσα από τους τρόπους έκφρασης και δημιουργικής πρωτοβουλίας που θα του παρέχει. Με άλλα λόγια, προτείνει να προσφερθούν στο νέο οι προϋποθέσεις για την κοινωνική του προσαρμογή και την επιθυμία του για μάθηση. Με την ανεύρεση της ταυτότητάς του, ο έφηβος θ' αποκτήσει τις απαραίτητες δυνάμεις που θα του εξασφαλίσουν την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητάς του στην πορεία του προς την ωριμότητα.

4. KANNABH

Τα κυριότερα παράγωγα της κάνναβης είναι το χασίς, η μαριχουάνα και το χασισέλαιο. Από αυτά, το χασίς και η μαριχουάνα χρησιμοποιούνται ευρέως για ευφορικούς κυρίως λόγους, ενώ το χασισέλαιο δεν έχει ευρεία χρήση.

Η λέξη «χασίς» είναι αραβική και σημαίνει «ξερόχορτο». Το ακροτελεύτιο τμήμα του ανθοφόρου στελέχους του φυτού της κάνναβης, το οποίο φέρει πυκνά φύλλα και είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε ρητίνη, αποτελεί τη «φούντα». Τα βράκτια φύλλα συμπιέζονται με θερμότητα σχηματίζοντας σκοτεινόχρωμες πλάκες, που περιέχουν την ακατέργαστη ρητίνη του φυτού (το χασίς). Στο σκούρο χρώμα του χασίς οφείλεται και η ονομασία «μαύρο» ή «μαύρη».

Η μαριχουάνα αποτελείται από όλα τα μέρη του φυτού (άνθη, φύλλα και στελέχη), τα οποία ξεραίνονται και κόβονται, όπως ο καπνός του κοινού τσιγάρου. Έχει χρώμα συνήθως πράσινο και γι' αυτό ονομάζεται και «χόρτο».

Το χασισέλαιο προέρχεται από τα βράκτια φύλλα στα οποία έχει γίνει ειδική επεξεργασία (εκχύλιση) με αιθυλική αλκοόλη ή άλλους οργανικούς διαλύτες, οι οποίοι κατόπιν απομακρύνονται με εξάτμιση. Το υλικό που παραμένει είναι κολλώδες και παχύρρευστο. Από όλα τα παρασκευάσματα του φυτού της κάνναβης, το χασισέλαιο είναι το πλουσιότερο σε δραστικά συστατικά.

Οι φαρμακοκινητικές ιδιότητες των κανναβινοειδών εξαρτώνται σημαντικά από τον τρόπο χορήγησής τους. Η λήψη από το στόματος των ουσιών αυτών οδηγεί σε ικανοποιητική απορρόφηση από τον πεπτικό σωλήνα, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιείται κάποιο ελαιώδες έκδοχο. Κατά το κάπνισμα της κάνναβης υπολογίζεται ότι απορροφάται τελικώς από τον καπνιστή ένα ποσοστό 15-50% των συστατικών που υπάρχουν στα φύλλα του φυτού. Η φαρμακολογική ενέργεια της κάνναβης εμφανίζεται σε λίγα λεπτά μετά τις πρώτες ρουφηξιές, ενώ κατά την από του στόματος χορήγηση απαιτείται διάστημα μιας έως τριών ωρών (Μαρσέλος, 1997).

Συχνά η κάνναβη χαρακτηρίζεται λανθασμένα ως ναρκωτικό για λόγους εντελώς άσχετους με τις φαρμακολογικές ιδιότητες ή τη δομή της, ενώ στην πραγματικότητα είναι μια μη ναρκωτική ουσία που συνδυάζει ορισμένα χαρακτηριστικά δύο μεγάλων κατηγοριών ψυχοτρόπων ουσιών, των απλών κατασταλτικών του ΚΝΣ και των ψευδοαισθησιογόνων, και συγχρόνως διαφέρει σημαντικά από αυτές.

Σε μικρές και μέτριες δόσεις οι επιδράσεις της χρήσης κάνναβης μοιάζουν μ' εκείνες που προκαλούν τα «ελαφρά» κατασταλτικά. Σε μεγαλύτερες δόσεις η κάνναβη προκαλεί ευφορία, ενώ σε ακόμη μεγαλύτερες δόσεις προκαλεί φαινόμενα διεύρυνσης της συνείδησης, παρόμοια με αυτά που προκαλούν τα ψευδαισθησιογόνα. Παρόλα αυτά, σε πάρα πολύ μεγάλες δόσεις η χρήση κάνναβης δεν προκαλεί αναισθησία, κώμα ή θάνατο, σε αντίθεση με τα κατασταλτικά. Σήμερα έχει γίνει πλέον αποδεκτό ότι η κάνναβη δεν είναι ναρκωτικό και μπορεί να οριστεί και να κατοχυρωθεί ως μια μοναδική και ιδιαίτερη ψυχοδραστική ουσία, και ότι τα κανναβινοειδή αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα ψυχοτρόπων ουσιών (Γρίβας, 1993). Μάλιστα, σύμφωνα με μια κάπως ευρύτερη θεώρηση, θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει τα κανναβινοειδή ως «ασθενή παραισθησιογόνα» (Μαρσέλος, 1997).

Η χρήση κάνναβης δημιουργεί μια υποκειμενική βεβαιότητα ότι όλες οι αισθήσεις ενδυναμώνονται, ότι η ροή του χρόνου επιβραδύνεται («όλα διαρκούν περισσότερο»), η πρόσφατη μνήμη αποδυναμώνεται και η προσοχή εστιάζεται εύκολα σε ορισμένα πράγματα ή καταστάσεις. Αυτά μπορεί να συνδυάζονται με ευκολοσυγκινησία, ξηροστομία, αίσθηση αυξημένης ψυχοκινητικής δραστηριότητας, μυϊκής δύναμης και όρεξης, εντύπωση απώλειας σωματικού βάρους και ηδονικές φαντασιώσεις που συνοδεύονται από χαλάρωση, ηρεμία και ύπνο με ευχάριστα όνειρα.

Η κάνναβη φαίνεται πως επηρεάζει τον τρόπο λειτουργίας των δύο ημισφαιρίων του εγκεφάλου, αποδυναμώνοντας σε κάποιο βαθμό τις διεργασίες που καθορίζονται από το αριστερό ημισφαίριο (λογικοί συνειρμοί, νοητικές συνθέσεις) και ενδυναμώνοντας τις αντίστοιχες του δεξιού ημισφαιρίου (αισθητικές αποτιμήσεις, καλλιτεχνικές κρίσεις, συνολιστική σκέψη).

Με δόσεις μεγαλύτερες από τις συνήθειες, ο μη πεπειραμένος χρήστης, μπορεί να βιώσει αισθήματα δυσάρεστα ή και εφιαλτικά, να νιώθει παράλογες καχυποψίες για τα άτομα του περιβάλλοντός του ή να διακατέχεται από φόβο ότι θέλουν να του κάνουν κακό. Με μεγαλύτερες δόσεις είναι δυνατό να εκδηλωθούν αλλαγές στην αντίληψη του σώματος, έντονο άγχος και πανικός, ιδίως στις περιπτώσεις που ο λήπτης είναι άπειρος και ευαίσθητος απέναντι στην ουσία. Ο θάνατος από υπερβολική δόση μαριχουάνας είναι πρακτικά άγνωστος (Γρίβας, 1993).

Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος στην εντόπιση και την ταυτοποίηση ειδικών υποδοχέων για τα κανναβινοειδή, οι οποίοι απαντούν σε ολόκληρο το εγκεφαλικό παρέγχυμα, με κάπως μεγαλύτερη συγκέντρωση στο φλοιό,

τον ιππόκαμπο, το ραβδωτό σώμα και την παρεγκεφαλίδα. Στους υποδοχείς αυτούς συνδέεται η ενδογενής ουσία ανανταμίδη. Δεν είναι ακόμη βέβαιο εάν η ανανταμίδη αποτελεί ενδογενές «κανναβινοειδές», κατά αναλογία προς τη μορφίνη και τα ενδογενή οπιοειδή, παρόλο που η ουσία αυτή παρουσιάζει αρκετές βιοχημικές και φαρμακολογικές ομοιότητες με την κάνναβη (Μαρσέλος, 1997).

Όσον αφορά την φαρμακευτική εξάρτηση, η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO) διατύπωσε τον παρακάτω ορισμό το 1976: «Φαρμακευτική εξάρτηση είναι η ψυχική ή σωματική κατάσταση που προκύπτει από τη λήψη της ουσίας και η οποία χαρακτηρίζεται από διαταραχές της συμπεριφοράς και άλλες αντιδράσεις που πάντοτε περιλαμβάνουν παρόρμηση για τη λήψη φαρμάκου σε συνεχή ή περιοδική βάση. Με τη λήψη του φαρμάκου επιδιώκεται ψυχική και σωματική ευεξία και άλλες φορές η αποφυγή της δυσανεξίας από την απουσία του».

Από καθαρά φαρμακολογική και τοξικολογική άποψη η φαρμακευτική εξάρτηση διακρίνεται σε ψυχολογική και σωματική ή φυσική. Τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά της ψυχολογικής εξάρτησης είναι: α) επιθυμία συνεχούς χρήσης και κατάχρησης, β) απουσία ή μικρή τάση για αύξηση της δόσης, γ) ψυχική μόνο εξάρτηση με σκοπό την ευχαρίστηση ή την αποφυγή της δυσφορίας. Τα δυσάρεστα επακόλουθα αφορούν μόνο τον εξαρτημένο. Θεωρείται υποκειμενική κατάσταση που είναι αδύνατο να προσδιοριστεί αντικειμενικά και ποσοτικά.

Η σωματική ή φυσική εξάρτηση εκφράζεται με την παρουσία σωματικών και ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων στις περιπτώσεις που μειώνεται η ουσία απότομα και χαρακτηρίζεται από ψυχαναγκαστική επιθυμία για την εξεύρεση και χρήση της ουσίας και τάση για συνεχή αύξηση. Τα δυσάρεστα επακόλουθα αφορούν τόσο τον εξαρτημένο όσο και τον περίγυρό του. Τα εμφανιζόμενα συμπτώματα είναι χαρακτηριστικά για κάθε κατηγορία ουσίας και φαίνεται ότι νευροχημικοί μηχανισμοί παίζουν τον κυριότερο ρόλο στην έκλυσή τους.

Η κάνναβη και τα προϊόντα της ανήκουν στην κατηγορία των «ψευδαισθησιογόνων – παραισθησιογόνων ουσιών», οι οποίες επιφέρουν παροδικές συνήθως ψυχικές επιδράσεις και μεταβολές στο επίπεδο της συνείδησης, του συναισθήματος και της βούλησης.

Η εξάπλωση της μαριχουάνας τα τελευταία χρόνια υπήρξε ραγδαία, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική, και αυτό συμβαίνει επειδή είναι φθηνότερη από το χασίς, λόγω του ότι δεν έχει υποστεί μεγάλη κατεργασία. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μην περιέχει μεγάλο ποσοστό δραστικών συστατικών. Ταυτόχρονα, η

δραστηριότητα της εξαρτάται και από την πηγή και την εκλεκτικότητα των μερών του φυτού. Η διάδοσή της άρχισε στη δεκαετία του '60 με την εμφάνιση των Χίπις, ένα αντιεξουσιαστικό, αντικομφορμιστικό νεολαιϊστικό κίνημα, μέσα από το οποίο οι νέοι αναζητούσαν τρόπους φυγής από τη σκληρή και απάνθρωπη βιομηχανική κοινωνία της Δύσης.

Το χασίς είναι 8 με 10 φορές δραστικότερο από τη μαριχουάνα και μπορεί να κυκλοφορήσει στη μαύρη αγορά και με τη μορφή μπάλας, πίτας ή λεπτών φύλλων ζαχαροπλαστικής, έχοντας μια ιδιαίζουσα βαριά χαρακτηριστική μυρωδιά. Κύρια πηγή προέλευσης του χασίς είναι η Μ. Ανατολή. Στη χώρα μας διαδόθηκε μέσω των νησιών του Αιγαίου από την Μ. Ασία, γύρω στα 1860 με 1880 και πρωτοεμφανίστηκε στα λιμάνια και στις φυλακές, όπου για αρκετά χρόνια η χρήση του γινόταν ελεύθερα.

Η ιδιαίζουσα κατάσταση εξάρτησης από χασίς έχει ως χαρακτηριστικά: α) τη διάχυτη επιθυμία ή την ανάγκη για τη συνέχιση της λήψης με σκοπό την επανεμφάνιση των φαρμακολογικών ενεργειών της ουσίας (ψυχική εξάρτηση από τις ενέργειες της χρήσης χασίς άμεσα σχετιζόμενη με ατομικούς παράγοντες του χρήστη, β) την απουσία σωματικής εξάρτησης και κατά συνέπεια την απουσία στερητικών φαινομένων, γ) τη μικρή ή παντελή έλλειψη διάθεσης για αύξηση της δόσης, εφόσον δεν υπάρχει θέμα ανοχής (Δουρδούνη, 2001).

Το αλκοολούχο εκχύλισμα του φυτού της κάνναβης είχε θεραπευτικές εφαρμογές κατά τον 19^ο αιώνα, ως ηρεμιστικό και υπνωτικό φάρμακο. Η χρήση αυτή εγκαταλείφθηκε με την αυγή του 20^{ου} αιώνα, η οποία συνέπεσε με μια θεαματική πρόοδο στη Συνθετική Χημεία και τη συνακόλουθη σταδιακή αντικατάσταση των παλαιών φυτικών φαρμάκων με χημικά προϊόντα. Παρόλο που τα κανναβινοειδή δεν χρησιμοποιούνται πλέον στη θεραπευτική, γίνεται ωστόσο προσπάθεια να ξαναέλθουν σε χρήση στην καθημερινή θεραπευτική πράξη (Μαρσέλος, 1997).

Μεταξύ των άλλων, τα κανναβινοειδή έχουν προταθεί για την ανακούφιση των δυσάρεστων συμπτωμάτων στους ασθενείς με AIDS. Όπως είναι γνωστό, δύο από τα πιο εξουθενωτικά συμπτώματα του AIDS είναι η ναυτία και η έλλειψη όρεξης, ενώ παράλληλα οι ασθενείς αυτοί εμφανίζουν έντονη καχεξία και υποφέρουν από σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, εξαιτίας της κοινωνικής απομόνωσης και του αισθήματος του επικείμενου θανάτου. Η χρήση κάνναβης μειώνει τη ναυτία, ενώ βελτιώνει την ψυχική τους διάθεση αλλά και την όρεξη τους.

Επιπλέον, τα κανναβινοειδή θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμα στην αντιμετώπιση των έντονων εμετών που εμφανίζουν οι καρκινοπαθείς, ως αποτέλεσμα της χημειοθεραπείας που ακολουθούν. Θεωρείται ότι το κάπνισμα της μαριχουάνας μπορεί να ανακουφίσει τους καρκινοπαθείς από τα συμπτώματα της ναυτίας και να τους επιτρέψει να ζήσουν μια λιγότερο δυσάρεστη και πιο φυσιολογική ανθρώπινη ζωή.

Η κάνναβη είναι βρογχοδιασταλτική, πράγμα που σημαίνει ότι εκτείνει τις διόδους του αέρα και τους επιτρέπει να παίρνουν περισσότερο καθαρό αέρα. Για τούτο και θεωρείται πως η κάνναβη ενδεχομένως θα ήταν χρήσιμο φάρμακο σε περίπτωση χρόνιου βρογχικού άσθματος.

Επίσης, θεωρείται ότι η κάνναβη θα μπορούσε να αποβεί εξαιρετικά αποτελεσματική στην ανακούφιση των σπασμών που συνδέονται με την επιληψία, τη μυϊκή δυστροφία, τη σκλήρυνση κατά πλάκας και άλλες σπασμώδεις ασθένειες. Ακόμη θα μπορούσε να χρησιμεύσει και ως αναλγητικό, ενώ η δράση της θα μπορούσε να συνδυαστεί με εκείνη της μορφίνης (Robinson, 1997).

Ακόμη, τα κανναβινοειδή έχουν προταθεί για την αντιμετώπιση της νευρικής ανορεξίας (επειδή βελτιώνουν την ψυχική διάθεση και ασκούν ορεξιογόνο επίδραση), αλλά και για την πρόληψη των κρίσεων γλαυκώματος κλειστής γωνίας (επειδή μειώνουν σημαντικά την ενδοφθάλμια πίεση). Αξίζει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι η χρησιμότητα των κανναβινοειδών στη θεραπευτική πράξη περιορίζεται σημαντικά από το γεγονός ότι η λήψη τους προκαλεί σοβαρές ανεπιθύμητες ενέργειες από το ΚΝΣ, όπως σύγχυση, ψευδαισθήσεις, απώλεια ικανότητας προσανατολισμού κ.α.

Όσον αφορά την ισχύουσα νομοθεσία σχετικά με την κάνναβη, η μοναδική χώρα στην οποία επιτρέπεται η καλλιέργεια, η πώληση και η χρήση κάνναβης, μετά από ειδική κρατική άδεια είναι το Νεπάλ. Εντελώς στο άλλο άκρο βρίσκονται οι νομοθετικές ρυθμίσεις διαφόρων χωρών, όπως η Κίνα, η Νότιος Κορέα και η Ταϊβάν, στις οποίες προβλέπεται ακόμη και θανατική ποινή για κατοχή ή χρήση. Αρκετές νομοθετικές ρυθμίσεις προβλέπουν την απαγόρευση της εμπορίας της κάνναβης, αλλά δεν αναφέρουν τίποτα για τη χρήση. Αυτό συμβαίνει στη Χιλή, τη Δανία, την Ισπανία, καθώς και σε ορισμένες πολιτείες των ΗΠΑ. Φαίνεται ότι η τάση αυτή θα επικρατήσει στις νομοθεσίες των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών (Μαρσέλος, 1997).

Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, η κάνναβη είναι απαγορευμένη ουσία, με ανώτατη ποινή φυλάκισης για κατοχή 5 χρόνια και πρόστιμο που ορίζεται από το δικαστήριο,

ενώ για εισαγωγή ισχύει ποινή φυλάκισης 14 χρόνων και άνω. Όσο για το κόστος της, στην Ελλάδα ένα γραμμάριο αλβανικής κάνναβης κοστίζει 300-600 δραχμές, ενώ η ελληνική κάνναβη κοστίζει περίπου 2.000 δραχμές το γραμμάριο και το ινδικό χασίς (ψημένο) κοστίζει αντίστοιχα 5.000 δραχμές περίπου (Rock, 2001).

Οι σύγχρονες απόψεις της επιστημονικής κοινότητας, ορίζουν μια νέα διάκριση, αυτήν ανάμεσα στη χρήση, τη βλαπτική χρήση και την εξάρτηση, όπως έγινε αποδεκτή και διατυπώθηκε από την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO, 1992) και την Αμερικανική Ψυχιατρική Ένωση (APA, 1994). Στη βάση αυτής της διάκρισης, ως απλή «χρήση» ορίζεται η κατανάλωση «ναρκωτικών» που δεν επιφέρει επιπλοκές ή βλάβες (CFES, 1998), μια ιδέα που όμως δεν είναι αποδεκτή από το σύνολο των ειδικών. Αντίθετα, η «βλαπτική χρήση» ορίζεται ως κατάχρηση «ναρκωτικών» που είναι «ύποπτη» για πρόκληση σωματικών, ψυχικών ή κοινωνικών προβλημάτων στον ίδιο το χρήστη, στους γύρω του ή και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (χωρίς να γίνεται αναφορά στο νόμιμο ή παράνομο χαρακτήρα του προϊόντος). Τέλος, η «εξάρτηση» περιγράφεται ως ακατάλληλος τρόπος χρήσης μιας ουσίας, που οδηγεί σε σημαντική κλινική δυσλειτουργία, με κοινωνικές προεκτάσεις. Σύμφωνα με αυτή την τοποθέτηση, η εξάρτηση από μια ουσία δεν είναι αναγκαστικά και σωματικό φαινόμενο. Η Αμερικανική Ψυχιατρική Ένωση αναγνωρίζει ότι η ανάπτυξη ανοχής και τα συμπτώματα στέρησης είναι απαραίτητα κριτήρια για τη διάγνωση σωματικής ή φυσικής εξάρτησης, αλλά αναγνωρίζει και την ύπαρξη εξαρτήσεων που δεν είναι «φυσικού τύπου» (Τριανταφυλλίδου, 2000).

Όσο για την Πρόληψη, τον σημαντικότερο παράγοντα που θα μπορούσε να συμβάλλει ουσιαστικά στην αναστολή της περαιτέρω εξάπλωσης της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών, σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι υπάρχουν τρεις μορφές Πρόληψης: α) η Πρωτογενής Πρόληψη, η οποία στοχεύει στην αποτροπή της χρήσης ουσιών και απευθύνεται σε ομάδες υψηλού κινδύνου, β) η Δευτερογενής Πρόληψη, η οποία περιλαμβάνει προσπάθειες παρέμβασης σε ομάδες χρηστών που χρησιμοποιούν ουσίες αλλά δεν έχουν ακόμη εγκαταστήσει σταθερές συμπεριφορές χρόνιου χρήστη και γ) η Τριτογενής πρόληψη, που μέσω θεραπευτικών και άλλων υπηρεσιών αποσκοπεί στον περιορισμό της περαιτέρω εμπλοκής των χρόνιων χρηστών με τις ουσίες και τα επακόλουθα της χρήσης (Λιάππας, 1999). Όταν λοιπόν αναφέρουμε τον όρο Πρόληψη, εννοούμε ουσιαστικά την Πρωτογενή Πρόληψη.

Μύθοι γύρω από τη χρήση «ναρκωτικών» ουσιών στη εφηβεία¹

Σύμφωνα με τον Newton (1995), υπάρχουν αρκετοί μύθοι που αφορούν τη διάδοση της χρήσης «ναρκωτικών» στη εφηβεία. Οι κυριότεροι είναι οι εξής:

1. *Όλοι οι έφηβοι – σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό – κάνουν χρήση χασίς ή άλλων «ναρκωτικών» ουσιών.*
2. *Πολλοί έφηβοι κάνουν ελεγχόμενη ή ευκαιριακή χρήση «ναρκωτικών» ουσιών.* Σύμφωνα πάντοτε με τον Newton (1995), η αποκατάσταση της ψυχικής διάθεσης μέσω της χρήσης ουσιών, απαιτεί όλο και πιο αυξημένη ποσότητα.
3. *Η χρήση μικρής ποσότητας μαριχουάνας «δεν είναι κακό», αφού πολλοί γονείς κατά τις δεκαετίες του '60 και '70 κάπνιζαν χωρίς να «καταλήξουν» σε πιο «σκληρά ναρκωτικά».* Σύμφωνα με έρευνες, η μαριχουάνα που κυκλοφορεί στις ΗΠΑ σήμερα είναι πολύ πιο ισχυρή από την αντίστοιχη ουσία που κυκλοφορούσε εκείνα τα χρόνια.
4. *Οι θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις μπορεί να αποτελέσουν μια ασπίδα ενάντια στη χρήση «ναρκωτικών».* Ωστόσο, όλα τα παιδιά, όλων των κοινωνικών τάξεων και εθνοτικών ή φυλετικών ομάδων και μειονοτήτων είναι εκτεθειμένα στον κίνδυνο της χρήσης (Newton, 1995).
5. *Πολλοί γονείς νομίζουν ότι τα παιδιά τους «απλώς πίνουν» συγχέοντας τη χρήση αλκοόλ με τον τρόπο που οι έφηβοι το χρησιμοποιούν (ως μέσο διασκέδασης και ανάπτυξης «κεφιού»).* Στην πραγματικότητα όμως οι έφηβοι χρησιμοποιούν τα αλκοολούχα ποτά με αποκλειστικό σκοπό να «φτιαχτούν» και να «αποδράσουν». Γι' αυτό άλλωστε από ένα σημείο και μετά «δοκιμάζουν» τα πάντα.

¹ Βλέπε σχετικά σύγγραμμα: Κουρκούτας, Η. (2001). *Η ψυχολογία του εφήβου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 426-427.

ΜΕΘΟΔΟΣ

1. ΔΕΙΓΜΑ

Όπως είναι γνωστό, τόσο το μέγεθος του δείγματος όσο και ο τρόπος συγκρότησής του αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την αντιπροσωπευτικότητά του (Παρασκευόπουλος, 1993)¹.

Όσον αφορά το μέγεθος του δείγματος, ενώ αρχικά χορηγήθηκαν ερωτηματολόγια σε 110 συνολικά μαθητές της Α΄ και Γ΄ τάξης ενός Λυκείου της πόλης του Ρεθύμνου, η ανάλυση τελικά περιορίστηκε στα δεδομένα των ερωτηματολογίων 100 υποκειμένων, καθώς στα υπόλοιπα 10 ερωτηματολόγια υπήρχαν ελλιπείς απαντήσεις. Η μη ολοκληρωμένη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων αυτών πιθανόν να ήταν αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων, όπως της απροσεξίας, βιασύνης των υποκειμένων, της μη σοβαρής αντιμετώπισης του ερωτηματολογίου και της έρευνας εκ μέρους τους, των χαμηλών τους κινήτρων. Επιπλέον, η ύπαρξη ελλιπών απαντήσεων στα ερωτηματολόγια αυτά μπορεί να ήταν συνέπεια της κόπωσης που πιθανόν να προκάλεσε η σχετικά μεγάλη έκταση του ερωτηματολογίου, το οποίο απαιτούσε την συγκέντρωση και προσοχή των υποκειμένων, καθώς περιείχε αρκετές φαινομενικά παρόμοιες αλλά ουσιαστικά διαφορετικές μεταξύ τους προτάσεις.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όσον αφορά το μέγεθος του δείγματος επικρατεί η άποψη ότι όσο πιο μεγάλο είναι το δείγμα τόσο πιο μεγάλη είναι και η πιθανότητα να είναι το δείγμα πιο αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού (Παρασκευόπουλος, 1993). Πέρα όμως από το μέγεθος του δείγματος, ιδιαίτερα σημαντικός κρίνεται και ο τρόπος συγκρότησης του δείγματος².

Καθώς στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση των απόψεων εφήβων μαθητών (ηλικίας 15 έως 18 ετών) για τα «ναρκωτικά» γενικότερα και το χασίς ειδικότερα, για τη συλλογή των δεδομένων επιλέχθηκε τυχαία ένα Λύκειο της πόλης του Ρεθύμνου, ενώ χορηγήθηκαν τυχαία τα ερωτηματολόγια σε ένα σημαντικό μέρος των μαθητών της Α΄ και Γ΄ τάξης του συγκεκριμένου Λυκείου. Εξαιτίας όμως πρακτικών

¹ Για τον τρόπο συγγραφής της μεθόδου σε μια ερευνητική μελέτη, βλέπε σύγγραμμα: Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993). *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας. Τόμος Β*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη, σελ. 150-152.

² Για τους τρόπους δειγματοληψίας, βλέπε σύγγραμμα: Κομίλη, Α. (1989). *Βασικές αρχές και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας στην ψυχολογία*. Αθήνα: Οδυσσεάς, σελ. 82-93.

δυσκολιών και χρονικών περιορισμών δεν ήταν δυνατή η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου από όλους τους μαθητές όλων των τάξεων του συγκεκριμένου Λυκείου καθώς επίσης και άλλων σχολείων.

Τα κίνητρα που δόθηκαν στους μαθητές προκειμένου να συμμετάσχουν στην έρευνα μέσω της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου ήταν απλές ευχαριστίες. Τα υποκείμενα έτυχαν μεταχείρισης που είναι σύμφωνη με τα κριτήρια της ερευνητικής δεοντολογίας³ καθώς διασφαλίστηκε η ανωνυμία των προσωπικών τους δεδομένων.

Η κατανομή των 100 εφήβων υποκειμένων του δείγματος ως προς το φύλο, την ηλικία, την τάξη φοίτησης, την έδρα σχολείου, την εθνικότητα, τον τόπο διαμονής, το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονέων, τον αριθμό παιδιών στην οικογένεια, την οικονομική κατάσταση της οικογένειας και τον περυσινό μέσο όρο βαθμολογίας είναι η ακόλουθη.

³ Οι κανόνες δεοντολογίας, για τη μεταχείριση των ανθρώπων ως ερευνητικών υποκειμένων, οι οποίοι κανόνες έχουν υιοθετηθεί και τηρούνται στην ψυχολογική έρευνα, δίνονται στο εγχειρίδιο: *Conduct of research with human participants*, American Psychological Association. Βλέπε σύγγραμμα: Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*. Τόμος Β. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη, σελ. 151.

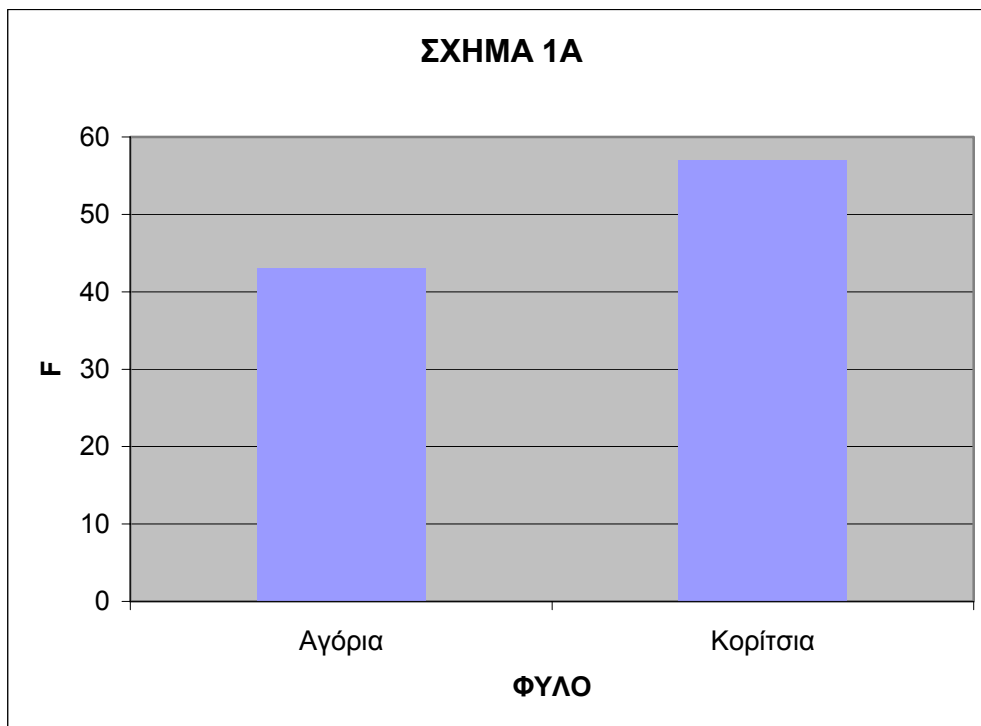
ΠΙΝΑΚΑΣ 1Α.

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)

του φύλου των 100 εφήβων του δείγματος

Φύλο	Απόλυτη Συχνότητα <i>f</i>	Σχετική Συχνότητα %
Αγόρια	43	43
Κορίτσια	57	57
Σύνολο	100	100

Από το σύνολο των 100 υποκειμένων της έρευνας τα 43 είναι αγόρια και τα 57 είναι κορίτσια.

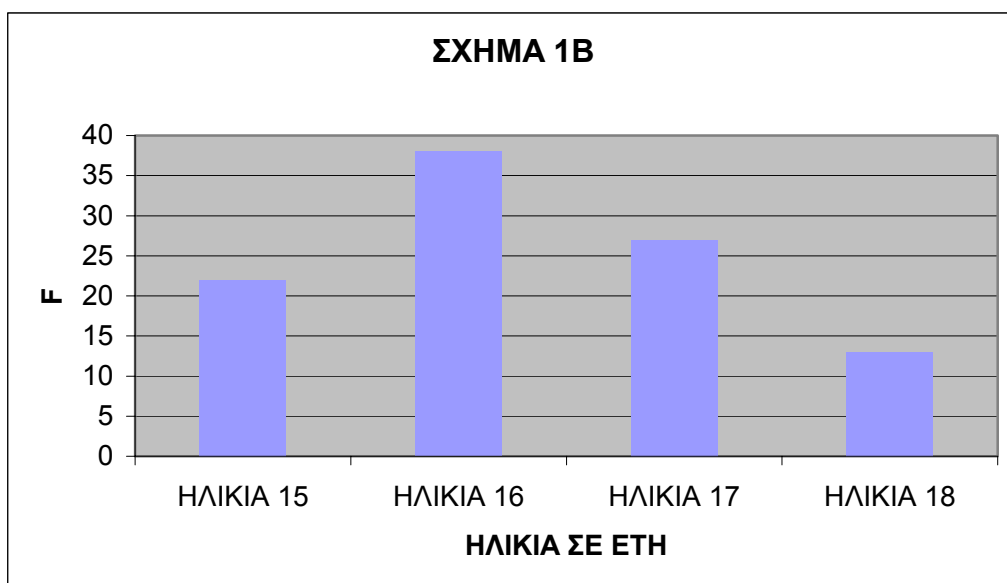
ΣΧΗΜΑ 1Α. Κατανομή του φύλου των 100 εφήβων του δείγματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1B.

**Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)
της ηλικίας¹ των 100 εφήβων του δείγματος**

<i>Ηλικία σε έτη</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
15	22	22
16	38	38
17	27	27
18	13	13
Σύνολο	100	100

Η ηλικία των 100 υποκειμένων της έρευνας κυμαίνεται από 15 έως 18 έτη. Συγκεκριμένα 22 υποκείμενα αναφέρουν ότι έχουν ηλικία 15 ετών, 38 υποκείμενα αναφέρουν ότι έχουν ηλικία 16 ετών, 27 υποκείμενα αναφέρουν ότι έχουν ηλικία 17 ετών και 13 υποκείμενα αναφέρουν ότι έχουν ηλικία 18 ετών. Ο μέσος όρος της ηλικίας των 100 εφήβων του δείγματος είναι 16,32 έτη.

ΣΧΗΜΑ 1B. Κατανομή της ηλικίας των 100 εφήβων του δείγματος.

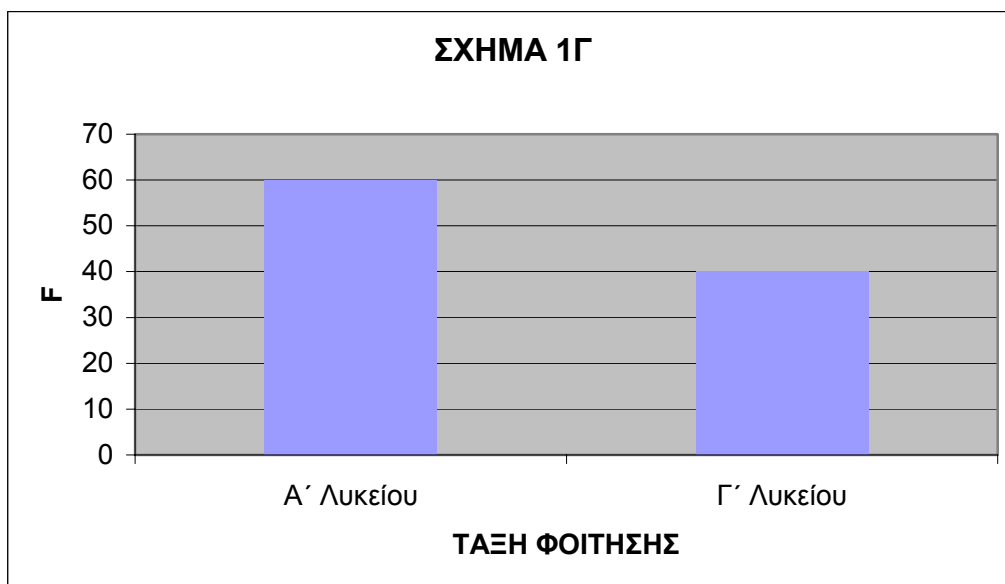
¹ Η ηλικία σε έτη των 100 εφήβων του δείγματος έχει στρογγυλοποιηθεί σε ακέραιους αριθμούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1Γ.

**Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)
της τάξης φοίτησης των 100 εφήβων του δείγματος**

<i>Τάξη</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
Α΄ Λυκείου	60	60
Γ΄ Λυκείου	40	40
Σύνολο	100	100

Από το σύνολο των 100 υποκειμένων της έρευνας τα 60 φοιτούν στην Α΄ Λυκείου και τα 40 φοιτούν στην Γ΄ Λυκείου.

ΣΧΗΜΑ 1Γ. Κατανομή της τάξης φοίτησης των 100 εφήβων του δείγματος.

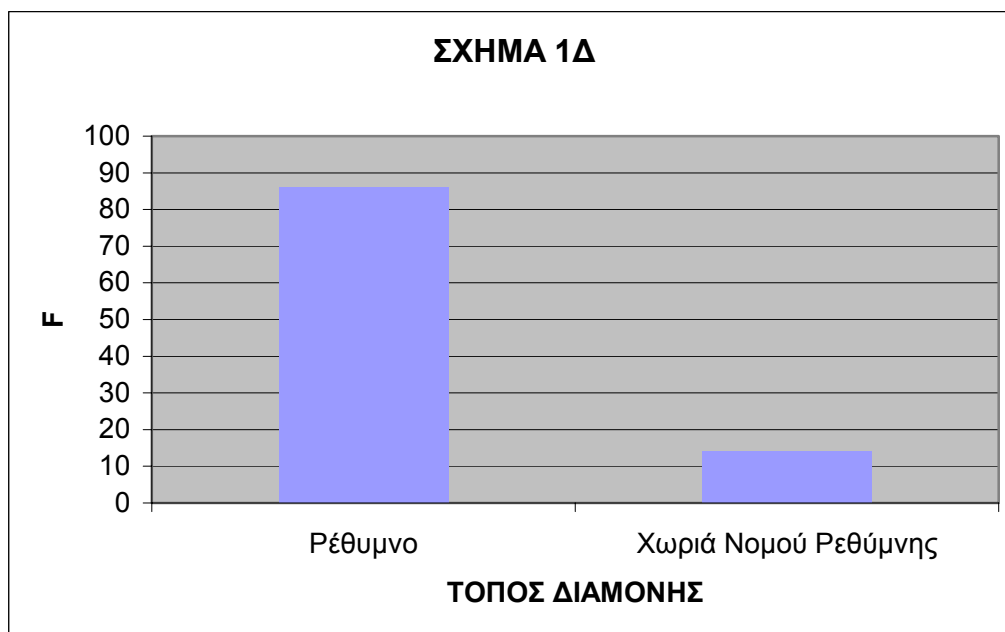
Όσον αφορά την έδρα σχολείου, και οι 100 έφηβοι του δείγματος φοιτούν στο ίδιο Λύκειο της πόλης του Ρεθύμνου. Όσον αφορά την εθνικότητα, και οι 100 έφηβοι του δείγματος αναφέρουν ότι έχουν ελληνική εθνικότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1Δ.

**Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)
του τόπου διαμονής των 100 εφήβων του δείγματος**

<i>Τόπος Διαμονής</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
Ρέθυμνο	86	86
Χωριά Νομού Ρεθύμνης	14	14
Σύνολο	100	100

Από το σύνολο των 100 υποκειμένων της έρευνας, τα 86 αναφέρουν ότι διαμένουν στην πόλη του Ρεθύμνου, ενώ τα 14 αναφέρουν ότι διαμένουν σε χωριά του Νομού Ρεθύμνης.

ΣΧΗΜΑ 1Δ. Κατανομή του τόπου διαμονής των 100 εφήβων του δείγματος.

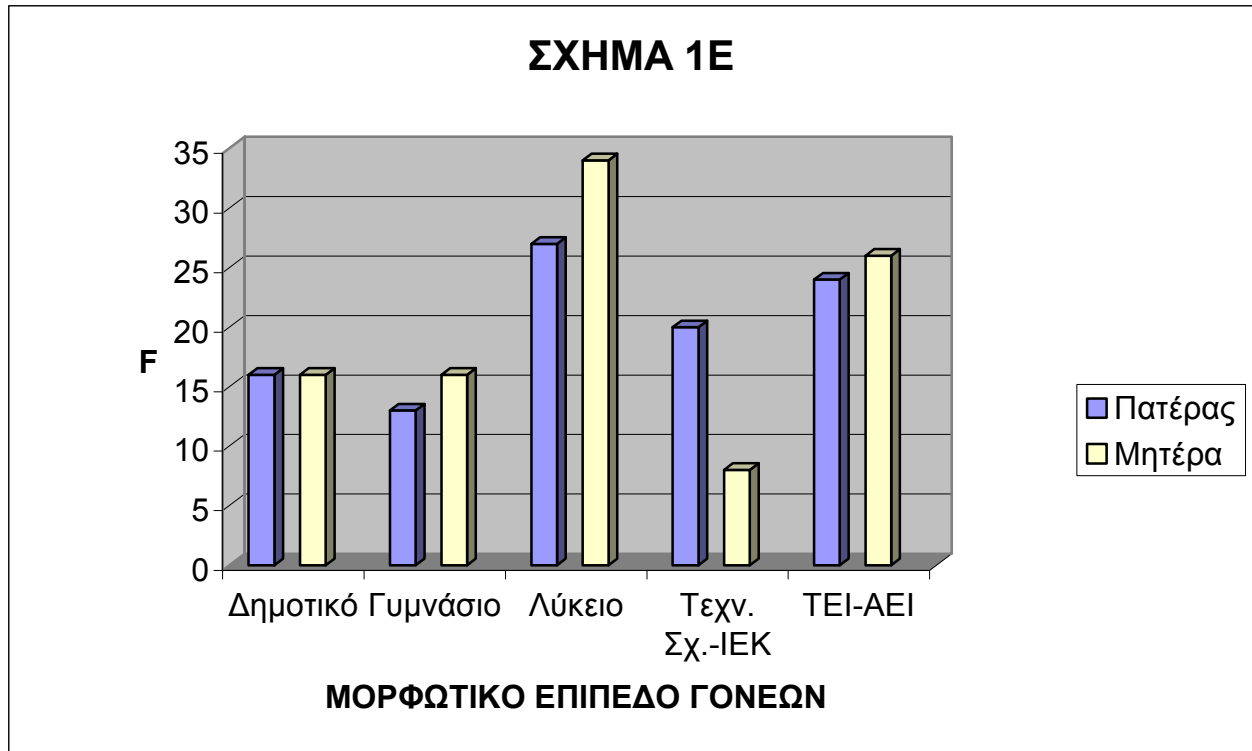
ΠΙΝΑΚΑΣ 1Ε.

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)

του μορφωτικού επιπέδου των γονέων των 100 εφήβων του δείγματος

Μορφωτικό Επίπεδο Γονέων	Πατέρας		Μητέρα	
	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
Δημοτικό	16	16	16	16
Γυμνάσιο	13	13	16	16
Λύκειο	27	27	34	34
Τεχν. Σχ.-ΙΕΚ	20	20	8	8
ΤΕΙ-ΑΕΙ	24	24	26	26
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	100

Από τα 100 υποκείμενα της έρευνας, τα 27 αναφέρουν ότι ο πατέρας τους έχει μορφωτικό επίπεδο Λυκείου, ενώ 13 αναφέρουν ότι ο πατέρας τους έχει μορφωτικό επίπεδο Γυμνασίου. Από τα 100 υποκείμενα της έρευνας, τα 34 αναφέρουν ότι η μητέρα τους έχει μορφωτικό επίπεδο Λυκείου, ενώ 8 αναφέρουν ότι η μητέρα τους έχει μορφωτικό επίπεδο Τεχνικής Επαγγελματικής Σχολής ή ΙΕΚ.

ΣΧΗΜΑ 1Ε. Κατανομή του μορφωτικού επιπέδου των γονέων των 100 εφήβων του δείγματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1ΣΤ.

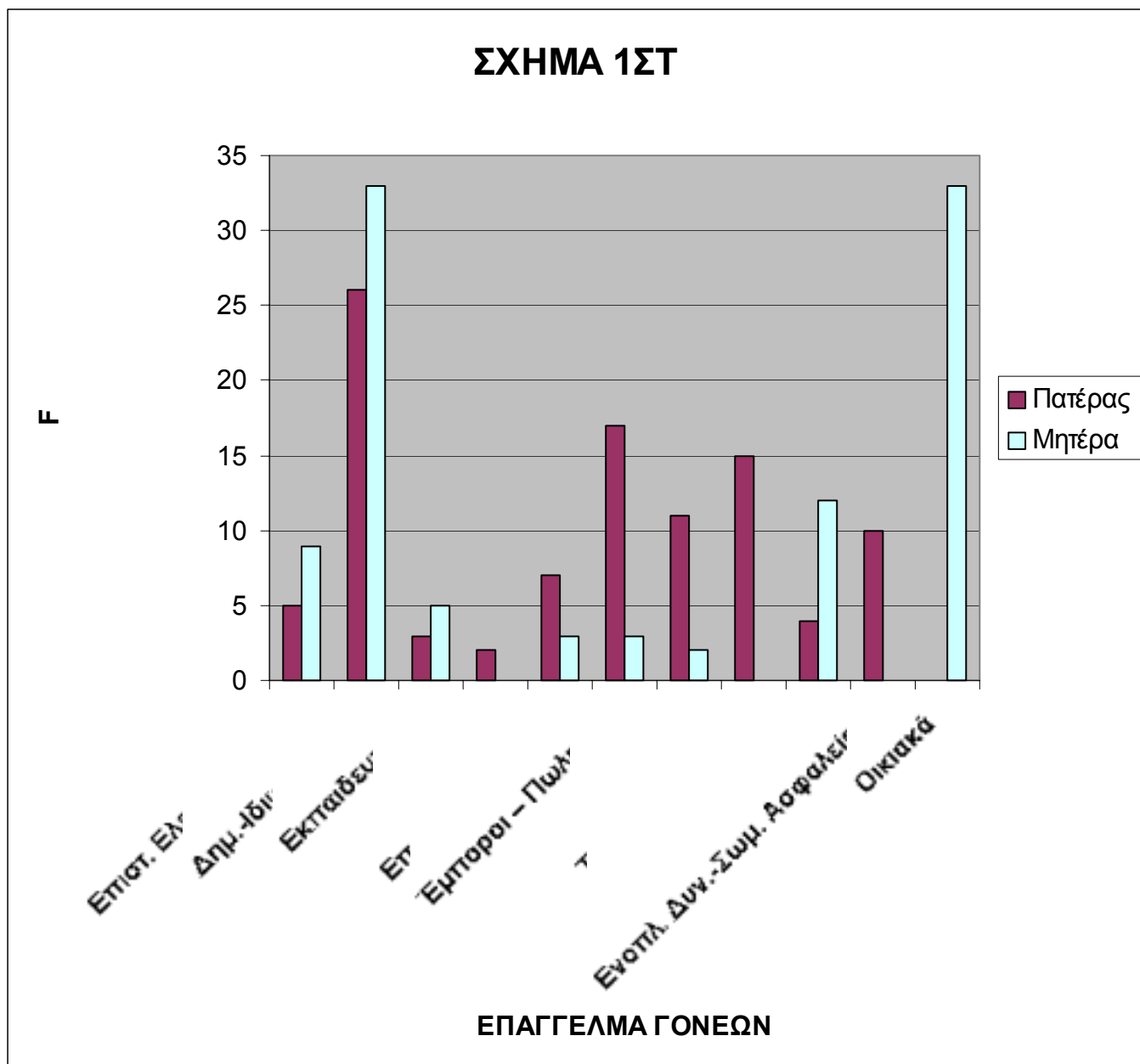
Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)

του επαγγέλματος των γονέων των 100 εφήβων του δείγματος

<i>Επάγγελμα Γονέων</i>	<i>Πατέρας</i>		<i>Μητέρα</i>	
	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
Επιστ. Ελευθ. Επαγγ.	5	5	9	9
Δημόσιοι - Ιδιωτικοί Υπάλληλοι	26	26	33	33
Εκπαιδευτικοί	3	3	5	5
Κληρικοί	2	2	0	0
Επαγγ. Γραφείου	7	7	3	3
Έμποροι – Πωλητές	17	17	3	3
Γεωργοί	11	11	2	2
Τεχνίτες - Εργάτες	15	15	0	0
Υπηρεσίες	4	4	12	12
Ενοπλ. Δυν.-Σωμ. Ασφαλείας	10	10	0	0
Οικιακά	0	0	33	33
Σύνολο	100	100	100	100

Από τα 100 υποκείμενα της έρευνας, τα 26 αναφέρουν ότι το επάγγελμα του πατέρα τους είναι δημόσιος ή ιδιωτικός υπάλληλος, ενώ 2 αναφέρουν ότι το επάγγελμα του πατέρα τους είναι κληρικός. Από τα 100 υποκείμενα της έρευνας, 33 αναφέρουν ότι το επάγγελμα της μητέρας τους είναι δημόσιος ή ιδιωτικός υπάλληλος, 33 αναφέρουν ότι η μητέρα τους ασχολείται με τα οικιακά, ενώ 2 αναφέρουν ότι η μητέρα τους ασχολείται με τη γεωργία.

ΣΧΗΜΑ 1ΣΤ

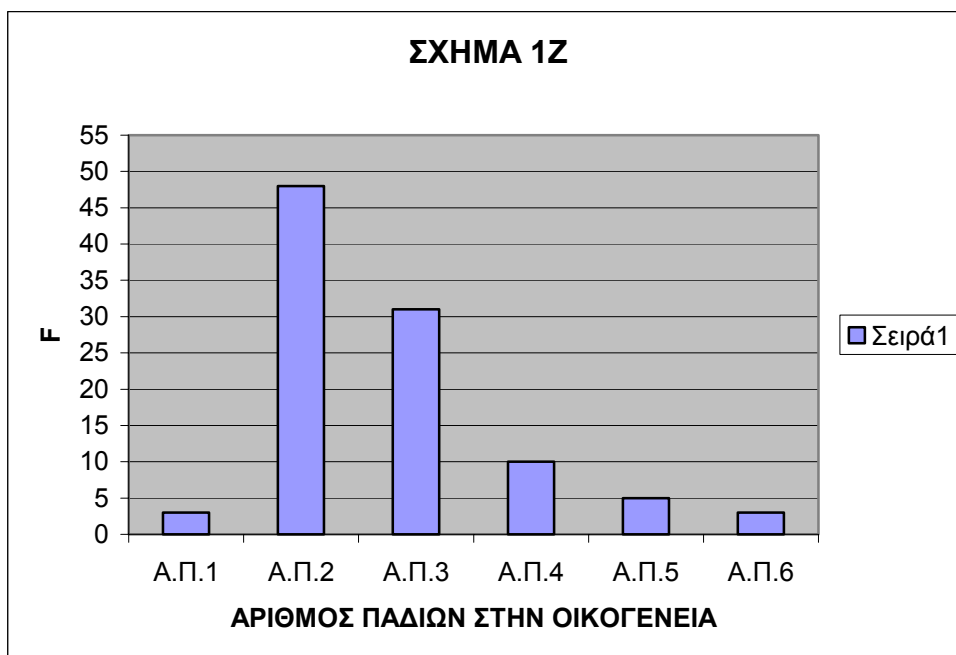
ΣΧΗΜΑ 1ΣΤ. Κατανομή του επαγγέλματος των γονέων των 100 εφήβων του δείγματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1Ζ.

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)
του αριθμού των παιδιών στην οικογένεια των 100 εφήβων του
δείγματος

<i>Αριθμός Παιδιών στην Οικογένεια</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
1	3	3
2	48	48
3	31	31
4	10	10
5	5	5
6	3	3
Σύνολο	100	100

Από τα 100 υποκείμενα της έρευνας, 3 αναφέρουν ότι είναι μοναχοπαίδια, 48 αναφέρουν ότι υπάρχουν δύο παιδιά στην οικογένεια τους, 31 αναφέρουν ότι υπάρχουν τρία παιδιά στην οικογένεια τους, 10 αναφέρουν ότι υπάρχουν τέσσερα παιδιά στην οικογένεια τους, 5 αναφέρουν ότι υπάρχουν πέντε παιδιά στην οικογένεια τους και 3 αναφέρουν ότι υπάρχουν έξι παιδιά στην οικογένεια τους.

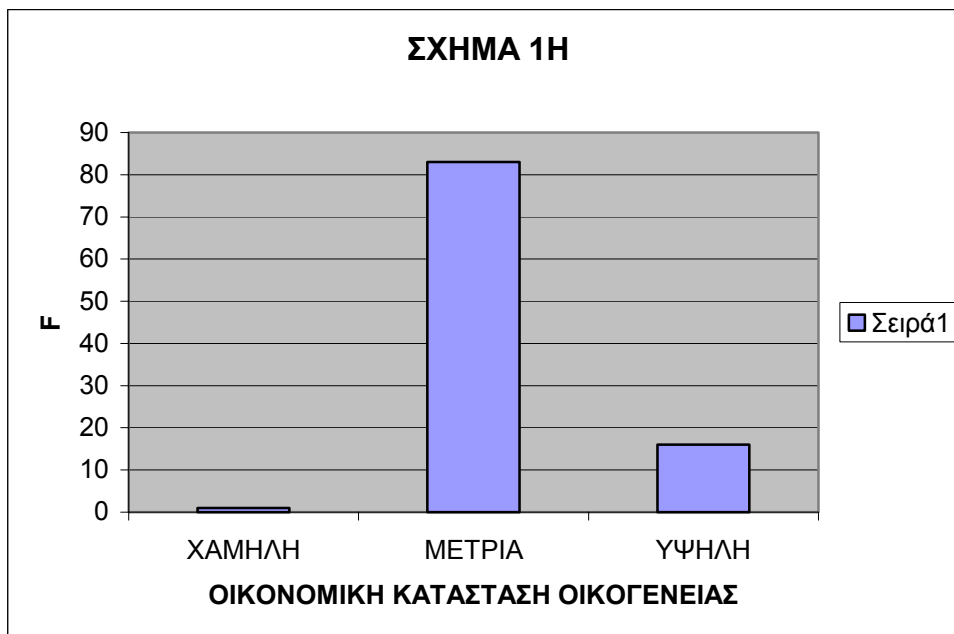
ΣΧΗΜΑ 1Ζ. Κατανομή του αριθμού των παιδιών στην οικογένεια των 100 εφήβων του δείγματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1Η.

**Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)
της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας των 100 εφήβων του
δείγματος**

<i>Οικονομική Κατάσταση Οικογένειας</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
Χαμηλή	1	1
Μέτρια	83	83
Υψηλή	16	16
Σύνολο	100	100

Από τα 100 υποκείμενα της έρευνας, τα 83 αναφέρουν ότι είναι μέτρια η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους, τα 16 αναφέρουν ότι είναι υψηλή η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους και ένα αναφέρει ότι είναι χαμηλή η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του.

ΣΧΗΜΑ 1Η.Κατανομή της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας των 100 εφήβων του δείγματος.

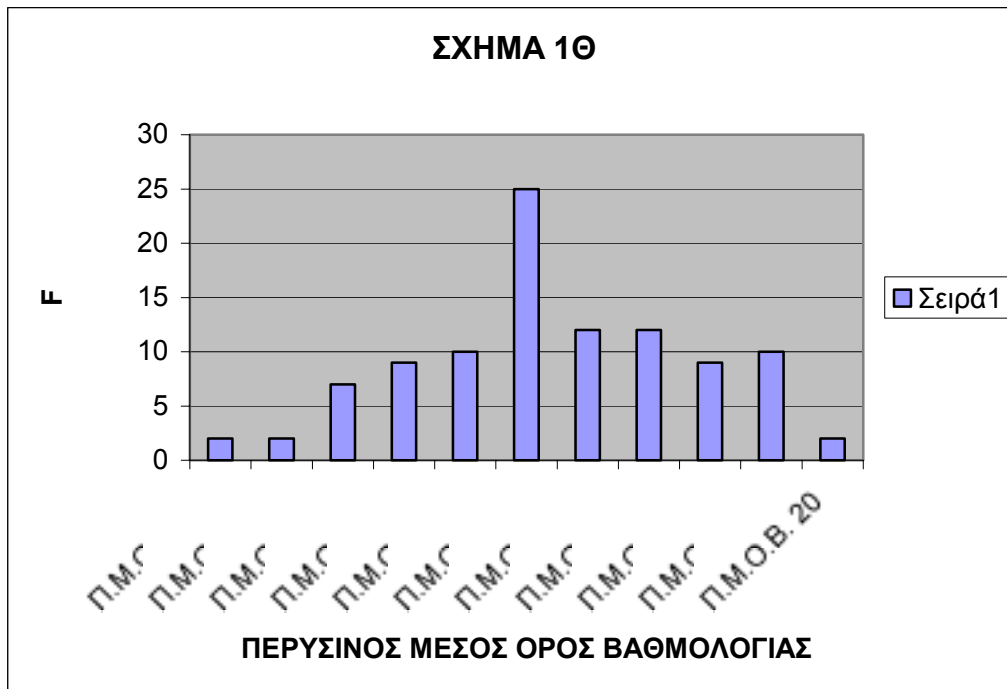
ΠΙΝΑΚΑΣ 1Θ.

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες)
του περυσινού μέσου όρου βαθμολογίας¹ των 100 εφήβων του
δείγματος

<i>Περυσινός Μέσος όρος Βαθμολογίας</i>	<i>Απόλυτη Συχνότητα f</i>	<i>Σχετική Συχνότητα %</i>
10	2	2
11	2	2
12	7	7
13	9	9
14	10	10
15	25	25
16	12	12
17	12	12
18	9	9
19	10	10
20	2	2
Σύνολο	100	100

Ο περυσινός μέσος όρος βαθμολογίας των υποκειμένων κυμαίνεται από 10 έως 20. Ο μέσος όρος των 100 εφήβων της έρευνας έχει περυσινό μέσο όρο βαθμολογίας 15,46.

¹ Οι περυσινοί μέσοι όροι βαθμολογίας των 100 εφήβων του δείγματος έχουν στρογγυλοποιηθεί σε ακέραιους αριθμούς.

ΣΧΗΜΑ 1Θ. Κατανομή του περυσινού μέσου όρου βαθμολογίας των 100 εφήβων του δείγματος.

2. ΜΕΣΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο, το οποίο παρατίθεται αυτούσιο στο παράρτημα I. Η όλη διαδικασία κατασκευής του ερωτηματολογίου υπήρξε ιδιαίτερα επίπονη και χρονοβόρα, με συνεχείς αλλαγές και βελτιώσεις. Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο I.N. Παρασκευόπουλος (1993)⁴, «η προετοιμασία και η σύνταξη τόσο των ερωτήσεων που θα περιληφθούν σε ένα ερωτηματολόγιο όσο και των οδηγιών για τη συμπλήρωσή του αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα και σημαντικότερα καθήκοντα του ερευνητή...η τήρηση κάποιων βασικών αρχών συμβάλλει στη βελτίωση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας των ερευνητικών δεδομένων που θα προέλθουν από ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο» (σελ. 99).

Η χρήση ερωτηματολογίου, και μάλιστα αυτοσχέδιου, θεωρήθηκε ως ο καλύτερος τρόπος για τη συλλογή πληροφοριών απ' ό,τι οι συνεντεύξεις ή η παρατήρηση. Κι αυτό γιατί μέσω του ερωτηματολογίου ήταν δυνατή η σύντομη συλλογή πληροφοριών από πολλά ταυτόχρονα άτομα. Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Judith Bell (2001)⁵, «τα ερωτηματολόγια είναι μια καλή μέθοδος για τη συγκέντρωση συγκεκριμένου τύπου πληροφοριών, σύντομα και με σχετικά μικρό κόστος» (σελ. 122).

Η σύνταξη του ερωτηματολογίου πέρασε από αρκετά στάδια ώστε να αποκτήσει την τελική της μορφή. Το ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας περιλαμβάνει πέρα από τις αρχικές οδηγίες προς τα υποκείμενα και τα κοινωνιοδημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, τάξη φοίτησης, έδρα σχολείου, εθνικότητα, τόπος διαμονής, μορφωτικό επίπεδο γονιών, επάγγελμα γονιών, αριθμός παιδιών στην οικογένεια, οικονομική κατάσταση οικογένειας, περυσινός μέσος όρος βαθμολογίας), έναν αριθμό προτάσεων (30), με τις οποίες καλείται το υποκείμενο να διαφωνήσει ή να συμφωνήσει κάνοντας μια διαβαθμιστική επιλογή ανάμεσα στις εξής δεδομένες απαντήσεις: 1. Διαφωνώ Απόλυτα, 2. Μάλλον Διαφωνώ, 3. Δεν ξέρω, 4. Μάλλον Συμφωνώ, 5. Συμφωνώ Απόλυτα. Επιπλέον, περιλαμβάνει έναν αριθμό ερωτήσεων (6), στις οποίες αντιστοιχούν συγκεκριμένες προτάσεις (48 συνολικά),

⁴ Για τη διαδικασία κατασκευής ενός ερευνητικού ερωτηματολογίου, βλέπε σύγγραμμα: Παρασκευόπουλος, I.N. (1993). *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας. Τόμος Β*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη, σελ. 98-126.

⁵ Για το σχεδιασμό και τη χορήγηση ερωτηματολογίων, βλέπε σύγγραμμα: Bell, J. (2001). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 121-142.

όπου το υποκείμενο καλείται να κάνει μια διαβαθμιστική επιλογή ανάμεσα στις εξής δεδομένες απαντήσεις: 1. Καθόλου, 2. Λίγο, 3. Μέτρια, 4. Πολύ, 5. Πάρα πολύ. Επομένως το ερωτηματολόγιο⁶ περιλαμβάνει ερωτήσεις – προτάσεις κλειστού τύπου και μάλιστα διαβαθμιστικής επιλογής, στην οποία περίπτωση, όπως αναφέρει ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος (1993), «προτείνονται πολλά επάλληλα επίπεδα, διαφορετικού βαθμού, σε ανιούσα ή κατιούσα διάταξη, από τα οποία επιλέγεται το ένα» (σελ. 102).

Όσον αφορά το περιεχόμενο των ερωτήσεων – προτάσεων του ερωτηματολογίου, αυτές αναφέρονται σε μια σειρά θεμάτων γύρω από τα «ναρκωτικά» και ειδικότερα το χασίς, μέσω των οποίων διερευνώνται οι απόψεις των εφήβων μαθητών στα συγκεκριμένα αυτά θέματα.

Όταν το ερωτηματολόγιο έφθασε στην τελική σχεδόν μορφή του, χορηγήθηκε δοκιμαστικά σε τρία υποκείμενα – μαθητές της Α΄ Λυκείου, προκειμένου να εντοπιστούν και να διορθωθούν τυχόν ατέλειές του. Συγκεκριμένα, ένα από τα τρία υποκείμενα σημείωσε ότι στην τελευταία ερώτηση θα έπρεπε να προστεθεί μια επιπλέον πρόταση (εκείνη που αναφέρεται στη θέληση του ανθρώπου να μείνει μακριά από τα ναρκωτικά). Η συμπλήρωση της πρότασης αυτής στη συγκεκριμένη ερώτηση φάνηκε ιδιαίτερα σημαντική, καθώς όπως διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις των εφήβων υποκειμένων, η θέληση του ανθρώπου να μείνει μακριά από τα ναρκωτικά αναφέρεται ως ο πλέον σημαντικός τρόπος, με τον οποίο θα μπορούσε να περιοριστεί το πρόβλημα της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα.

Όπως αναφέρει ο Judith Bell (2001)⁷, «όλα τα εργαλεία συλλογής πληροφοριών πρέπει να χορηγούνται δοκιμαστικά σε κάποια υποκείμενα, ώστε να διαπιστωθεί πόσο χρόνο χρειάζονται οι ερωτώμενοι για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου⁸, κατά πόσο οι οδηγίες και οι ερωτήσεις είναι σαφείς και αν υπάρχει η δυνατότητα πρόσθεσης ή αφαίρεσης θεμάτων που παρέχουν χρήσιμες ή μη πληροφορίες...το ιδανικό είναι βέβαια να δοκιμαστεί⁹ το ερωτηματολόγιο σε μια ομάδα παρόμοια μ' αυτή που θ' αποτελέσει το δείγμα της ερευνητικής μελέτης» (σελ. 134).

⁶ Για τα στάδια μιας έρευνας με ερωτηματολόγιο, βλέπε εγχειρίδιο: Javeau, C. (1996). *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο: το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή*. Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ. 51-53.

⁷ Για τον τρόπο δόμησης του πιλοτικού ερωτηματολογίου, βλέπε εγχειρίδιο: Bell, J. (2001). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 134-135.

⁸ Για τα βασικά χαρακτηριστικά του ερωτηματολογίου, βλέπε εγχειρίδιο: Χαράλαμπος, Κ. (1991). *Στοιχεία μεθοδολογίας*. Αθήνα: Λήδρα, σελ. 30-32.

⁹ Για τη δοκιμαστική εφαρμογή της έρευνας, βλέπε εγχειρίδιο: Δημητρόπουλος, Ε. (1994). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα: Έλλην, σελ. 74-75.

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρουσιάζει κάποιο βασικό πλεονέκτημα, αλλά και ορισμένα μειονεκτήματα, τα οποία δεν μπορούμε να παραβλέψουμε. Προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο τα υποκείμενα απαντούν υπεύθυνα, ειλικρινά ή στην τύχη, και να διερευνηθεί η αξιοπιστία των απαντήσεων τους, οι θεματικές ενότητες που αντιστοιχούν στις 15 υποθέσεις της παρούσας έρευνας διερευνώνται, άμεσα ή έμμεσα, μέσω φαινομενικά παρόμοιων αλλά ουσιαστικά διαφορετικών και στις περισσότερες περιπτώσεις αντίθετων μεταξύ τους ερωτήσεων – προτάσεων. Αυτό, όμως, σημαίνει ότι η υπεύθυνη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου απαιτεί σημαντικό βαθμό συγκέντρωσης και προσοχής από τα υποκείμενα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον μεγάλο αριθμό των ερωτήσεων – προτάσεων, στις οποίες καλούνται να απαντήσουν τα υποκείμενα (συνολικά 78), είναι πιθανό να προκαλεί την κόπωση των υποκειμένων και κατ' επέκταση την όχι σταθερά ειλικρινή συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Επιπλέον, αν σκεφθούμε ότι το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε εφήβους μαθητές, οι οποίοι συνήθως προτιμούν ν' αφιερώνουν το χρόνο τους σε πιο ενδιαφέρουσες γι' αυτούς δραστηριότητες, συνειδητοποιούμε πως ίσως ήταν βοηθητικό το ερωτηματολόγιο της έρευνας να ήταν πιο σύντομο, πιο περιεκτικό, γεγονός όμως που αναπόφευκτα θα περιορίζε τη δυνατότητα ελέγχου της αξιοπιστίας των απαντήσεων των υποκειμένων.

3. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Σε κάθε μαθητή χορηγήθηκε ένα ερωτηματολόγιο, το οποίο έπρεπε να συμπληρώσει. Τα ερωτηματολόγια δόθηκαν και συμπληρώθηκαν επί τόπου και ομαδικά, μέσα στην τάξη υπό την παρουσία της ερευνήτριας. Για την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων αφιερώθηκαν τα τελευταία 20 λεπτά μιας διδακτικής ώρας.

Τα υποκείμενα παρακινήθηκαν από την ερευνήτρια να διαβάσουν με προσοχή τις γραπτές οδηγίες που υπήρχαν στο ερωτηματολόγιο και να συμπληρώσουν με ειλικρίνεια και χωρίς βιασύνη τις προσωπικές τους απόψεις γύρω από κάποια συγκεκριμένα θέματα σχετικά με τα «ναρκωτικά» και το χασίς. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων διεξήχθη ομαλά και δεν ζητήθηκαν περαιτέρω διευκρινήσεις από τα υποκείμενα.

Στα 10 από τα 110 ερωτηματολόγια που χορηγήθηκαν και επιστράφηκαν υπήρχαν κάποιες ελλειπείς απαντήσεις με αποτέλεσμα να μην συμπεριληφθούν στην τελική ανάλυση των δεδομένων. Κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων από τους εφήβους μαθητές έγινε παρατήρηση του τρόπου αντίδρασης τους και γενικότερα της συμπεριφοράς τους.

Κατά την στατιστική επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας, έγινε ομαδοποίηση των προτάσεων που αντιστοιχούσαν σε κάθε συγκεκριμένη υπόθεση και υπολογίστηκαν οι απόλυτες και σχετικές συχνότητες των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος, καθώς επίσης και ο μέσος όρος των απαντήσεων τους σε κάθε συγκεκριμένη πρόταση. Με τον τρόπο αυτό είχαμε στη διάθεσή μας δύο διαφορετικά είδη πληροφοριών (απόλυτες = σχετικές συχνότητες και μέσους όρους), που το ένα συμπλήρωνε το άλλο και έδιναν μαζί μια πιο σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα των απόψεων των υποκειμένων γύρω από τα θέματα του ερωτηματολογίου της έρευνας.

Η παρουσίαση των δεδομένων της έρευνας¹⁰ έγινε με τη χρήση πινάκων και σχεδιαγραμμάτων. Οι πίνακες περιλαμβάνουν τις απόλυτες και σχετικές συχνότητες καθώς επίσης και τους μέσους όρους των απαντήσεων των υποκειμένων σε

¹⁰ Για τον τρόπο συγγραφής μιας ερευνητικής μελέτης, βλέπε το εγχειρίδιο: Μακράκης, Β. (1997). *Ανάλυση δεδομένων στην επιστημονική έρευνα με τη χρήση του SPSS: από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 213-226. Επίσης, βλέπε το σύγγραμμα: Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας. Τόμος Β*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη, σελ. 145-188. Ακόμη, βλέπε το σύγγραμμα: Bell, J. (2001). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 223-240.

συγκεκριμένες προτάσεις, που επίσης περιλαμβάνονται στους πίνακες. Στα σχήματα παρουσιάζονται οι μέσοι όροι των αποκρίσεων των υποκειμένων σε συγκεκριμένες προτάσεις, γεγονός που καθιστά δυνατή και την άμεση σύγκρισή τους.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Υπόθεση 1^η

1^η Υπόθεση: Στην πλειονότητα τους οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι είναι ανεπαρκώς ενημερωμένοι για τα «ναρκωτικά» γενικότερα και το χασίς ειδικότερα.

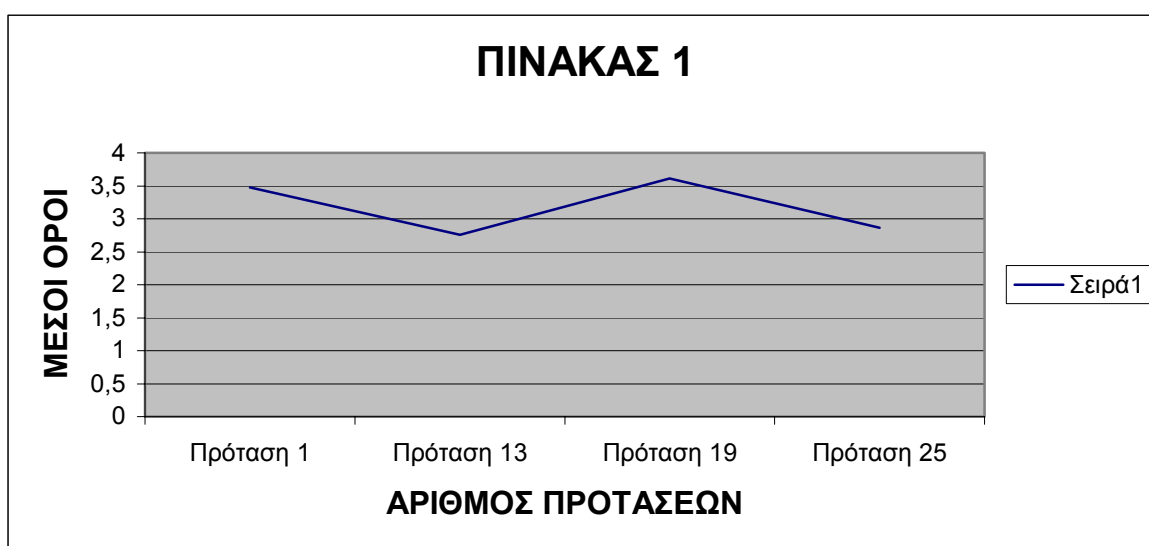
Πίνακας 1: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην ενημέρωση για τα «ναρκωτικά» και το χασίς						
	1 <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	2 <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	3 <i>Δεν ξέρω</i>	4 <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	5 <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	Μέσος όρος
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
1. Γενικά οι μαθητές της ηλικίας μου δεν γνωρίζουν πολλά πράγματα σχετικά με τα ναρκωτικά.	2	22	12	54	10	3,48
13. Γενικά οι μαθητές της ηλικίας μου είναι καλά ενημερωμένοι σχετικά με το χασίς	9	43	18	23	7	2,76
19. Προσωπικά γνωρίζω πολλά πράγματα σχετικά με τα ναρκωτικά.	3	19	13	44	21	3,61
25. Προσωπικά δεν είμαι καλά πληροφορημένος-η σχετικά με το χασίς	18	29	11	33	9	2,86

Στην πρόταση 1, στην οποία αναφέρεται ότι οι έφηβοι μαθητές δεν γνωρίζουν πολλά πράγματα για τα «ναρκωτικά», φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (3,48) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (54%) δηλώνει «Μάλλον Συμφωνώ».

Στην πρόταση 13, στην οποία αναφέρεται ότι οι έφηβοι μαθητές είναι καλά ενημερωμένοι σχετικά με το χασίς, φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,76) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Αυτό επίσης φαίνεται και από την παρατήρηση των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (43%) δηλώνει «Μάλλον Διαφωνώ».

Στην πρόταση 19, στην οποία αναφέρεται ότι σε προσωπικό επίπεδο υπάρχει ικανοποιητική ενημέρωση για τα «ναρκωτικά», φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (3,61) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό άλλωστε φανερώνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (44%) δηλώνει «Μάλλον Συμφωνώ».

Στην πρόταση 25, στην οποία αναφέρεται ότι σε προσωπικό επίπεδο δεν υπάρχει επαρκής ενημέρωση για το χασίς, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (2,86) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Παρόλο όμως που στη συγκεκριμένη πρόταση το μεγαλύτερο ποσοστό (33%) δηλώνει «Μάλλον Συμφωνώ», σημαντικό ωστόσο ποσοστό αναφέρει «Μάλλον Διαφωνώ» (29%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (18%), γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος να τοποθετείται περίπου στο μέσο της κλίμακας.

Σχήμα 1. Μέσοι όροι επιπέδων διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην ενημέρωση για τα «ναρκωτικά» και το χασίς (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 1).

2. Υπόθεση 2^η

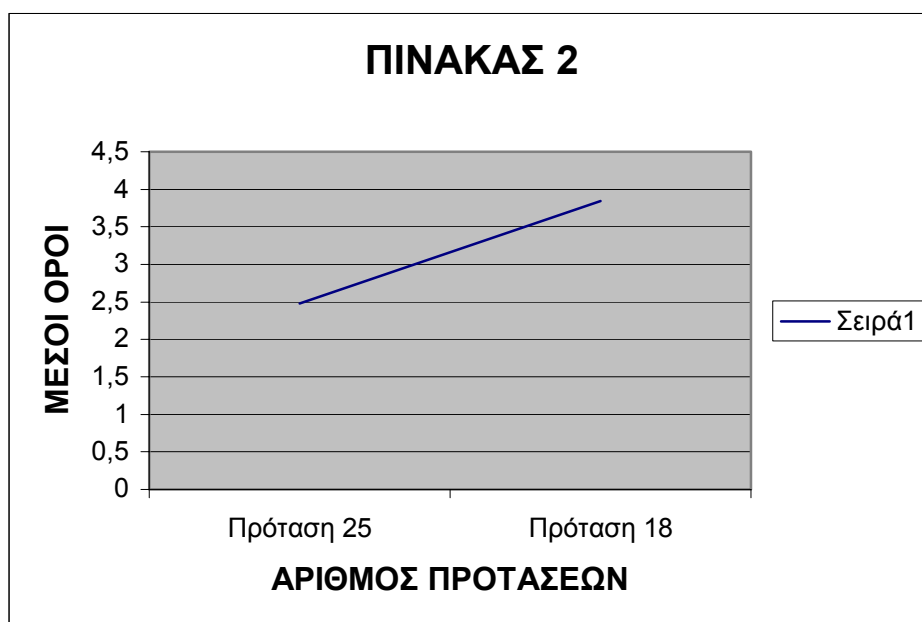
2^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ύπαρξη αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών» μειώνει την πιθανότητα ενός μαθητή της ηλικίας τους να οδηγηθεί στα «ναρκωτικά».

Πίνακας 2: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην αντικειμενική πληροφόρηση γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών»						
	<i>1</i> <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>2</i> <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>3</i> <i>Δεν ξέρω</i>	<i>4</i> <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>5</i> <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
2. Η ύπαρξη αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από το θέμα των ναρκωτικών αυξάνει την πιθανότητα ενός μαθητή της ηλικίας μου να οδηγηθεί στα ναρκωτικά.	31	18	32	10	9	2,48
18. Ένας μαθητής της ηλικίας μου είναι πιο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση ναρκωτικών, όταν δεν γνωρίζει πολλά πράγματα σχετικά με τα ναρκωτικά, παρά όταν είναι καλά ενημερωμένος για τα ναρκωτικά.	6	11	16	27	40	3,84

Στην πρόταση 2, στην οποία αναφέρεται ότι η ύπαρξη αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών» αυξάνει την πιθανότητα ενός εφήβου μαθητή να οδηγηθεί στα «ναρκωτικά», φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,48) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Επιπλέον, εξετάζοντας τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Δεν ξέρω»

(32%), «Μάλλον Διαφωνώ» (18%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (31%), γεγονός που δείχνει να επικρατεί μια τάση διαφωνίας παρά άγνοιας.

Στην πρόταση 18, στην οποία αναφέρεται ότι ένας έφηβος μαθητής είναι πιο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση «ναρκωτικών» όταν δεν γνωρίζει πολλά πράγματα σχετικά με τα «ναρκωτικά», παρά όταν είναι καλά ενημερωμένος για τα «ναρκωτικά», φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (3,84) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Εξετάζοντας εξάλλου τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» (27%) και «Συμφωνώ Απόλυτα» (40%), γεγονός που φανερώνει την επικρατούσα τάση συμφωνίας των υποκειμένων στη συγκεκριμένη πρόταση.

Σχήμα 2: Μέσοι όροι επιπέδου διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην αντικειμενική πληροφόρηση γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών» (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 2).

3. Υπόθεση 3^η

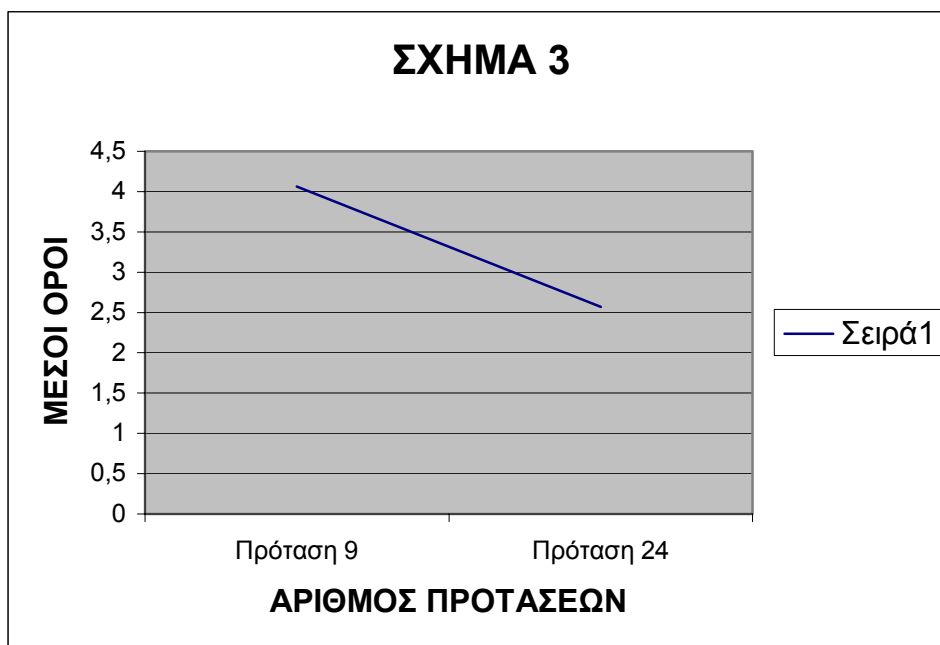
3^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ενημέρωση των μαθητών για τα «ναρκωτικά» πρέπει να ξεκινάει πολύ νωρίς, από τα χρόνια του δημοτικού ή και νωρίτερα.

Πίνακας 3: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στο χρόνο έναρξης της ενημέρωσης των μαθητών για τα «ναρκωτικά»						
	<i>1</i> <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>2</i> <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>3</i> <i>Δεν ξέρω</i>	<i>4</i> <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>5</i> <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
9. Η ενημέρωση των μαθητών για το θέμα των ναρκωτικών πρέπει να ξεκινάει πολύ νωρίς, από τα χρόνια του δημοτικού ή και νωρίτερα.	6	9	7	29	49	4,06
24. Η ενημέρωση των μαθητών για το θέμα των ναρκωτικών δεν ωφελεί να ξεκινάει πριν από την εφηβεία (Γυμνάσιο).	30	27	15	12	16	2,57

Στην πρόταση 9, στην οποία αναφέρεται ότι η ενημέρωση των μαθητών για το θέμα «ναρκωτικών» πρέπει να ξεκινάει πολύ νωρίς, από τα χρόνια του δημοτικού ή και νωρίτερα, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (4,06) και νωρίτερα, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (4,06) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» (29%) και «Συμφωνώ Απόλυτα» (49%).

Στην πρόταση 24, στην οποία αναφέρεται ότι η ενημέρωση των μαθητών για το θέμα των «ναρκωτικών» δεν ωφελεί να ξεκινάει πριν από την εφηβεία (Γυμνάσιο), από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,57) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Εξετάζοντας εξάλλου τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» (27%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (30%),

γεγονός που φανερώνει την επικρατούσα τάση διαφωνίας των υποκειμένων στη συγκεκριμένη πρόταση.

Σχήμα 3. Μέσοι όροι επιπέδου διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στο χρόνο έναρξης ενημέρωσης των μαθητών για τα «ναρκωτικά» (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 3).

4. Υπόθεση 4^η

4^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι επηρεάζονται σημαντικά από τους συνομηλίκους τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς.

Πίνακας 4: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην επίδραση που δέχονται οι έφηβοι μαθητές από τους συνομηλίκους τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς						
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	
	<i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>Δεν ξέρω</i>	<i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
10. Οι περισσότεροι φίλοι μου θεωρούν ότι η χρήση χασίς είναι ακίνδυνη για την υγεία.	65	17	9	5	4	1,66
22. Προσωπικά θεωρώ ότι η χρήση χασίς είναι επικίνδυνη για την υγεία.	5	4	4	15	72	4,45
3. Η απόφαση ενός μαθητή της ηλικίας μου για το αν θα κάνει ή όχι χρήση συνήθως επηρεάζεται από τις απόψεις και τη στάση της παρέας του.	7	12	15	42	24	3,64
23. Η στάση ενός μαθητή της ηλικίας μου στη χρήση χασίς τις περισσότερες φορές δεν επηρεάζεται από τα όσα πιστεύουν οι φίλοι του για το συγκεκριμένο θέμα.	13	45	22	15	5	2,54

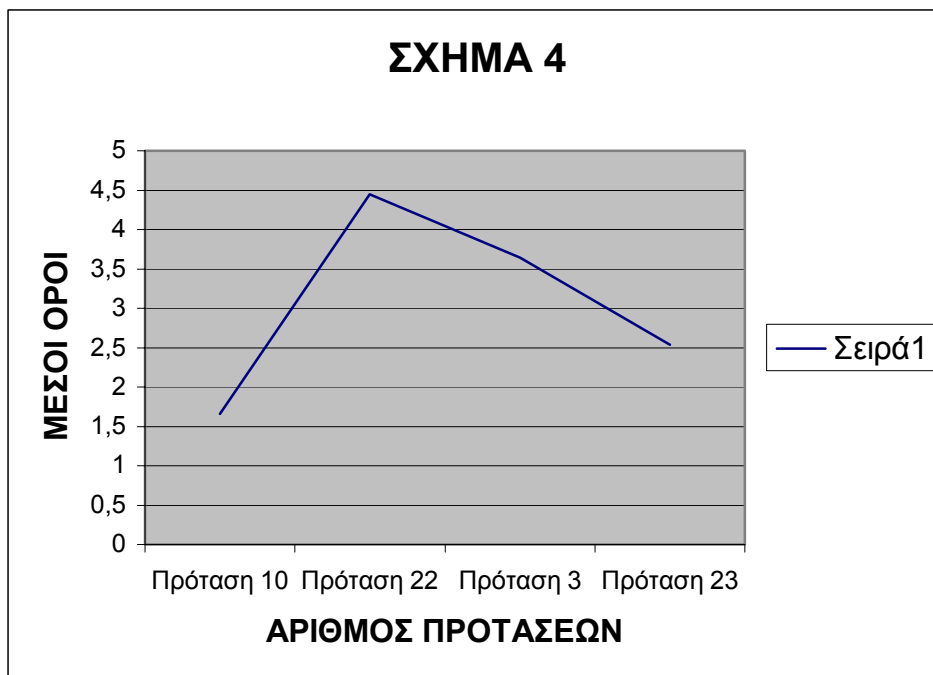
Στην πρόταση 10, στην οποία αναφέρεται ότι οι περισσότεροι φίλοι των εφήβων μαθητών θεωρούν ότι η χρήση χασίς είναι ακίνδυνη για την υγεία, φαίνεται

από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (1,66) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Εξετάζοντας εξάλλου τις συχνότητες βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (65%) απαντάει «Διαφωνώ Απόλυτα», γεγονός που υποδεικνύει την τάση διαφωνίας που επικρατεί.

Στην πρόταση 22, στην οποία αναφέρεται ότι κατά την προσωπική άποψη των εφήβων μαθητών η χρήση χασίς είναι επικίνδυνη για την υγεία, φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (4,45) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Εξετάζοντας άλλωστε τις συχνότητες βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (72%) απαντάει «Συμφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 3, στην οποία αναφέρεται ότι η απόφαση ενός εφήβου μαθητή για το αν θα κάνει ή όχι χρήση χασίς συνήθως επηρεάζεται από τις απόψεις και τη στάση της παρέας του, από τον μέσο όρο (3,64) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Μελετώντας εξάλλου τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» (42%) και «Συμφωνώ Απόλυτα» (24%).

Στην πρόταση 23, στην οποία αναφέρεται ότι η στάση ενός εφήβου μαθητή στη χρήση χασίς τις περισσότερες φορές δεν επηρεάζεται από τα όσα πιστεύουν οι φίλοι του για το συγκεκριμένο θέμα, από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,54) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Άλλωστε εξετάζοντας τις συχνότητες βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (45%) απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ», γεγονός που υποδεικνύει την τάση διαφωνίας που επικρατεί.

ΣΧΗΜΑ 4: Μέσοι όροι επιπέδου διαφωνίας – συμφωνίας των 10 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην επίδραση που δέχονται οι έφηβοι μαθητές από τους συνομηλίκους τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 4).

5. Υπόθεση 5^η

5^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών» και χρήση χασίς και ότι ένας μαθητής της ηλικίας τους είναι εύκολο να προμηθευτεί χασίς αν το θελήσει.

Πίνακας 5: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στη διακίνηση «ναρκωτικών» στα σχολεία και στη χρήση και προμήθεια χασίς από εφήβους μαθητές						
	<i>1</i> <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>2</i> <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>3</i> <i>Δεν ξέρω</i>	<i>4</i> <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>5</i> <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
7. Στα περισσότερα σχολεία σήμερα δεν γίνεται διακίνηση ναρκωτικών.	6	31	43	13	7	2,84
15. Στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται χρήση χασίς	10	17	56	16	1	2,81
20. Στο σχολείο μου γίνεται διακίνηση ναρκωτικών.	32	18	44	5	1	2,25
26. Στο σχολείο μου δεν γίνεται χρήση χασίς	4	6	51	16	23	3,51
8. Ένας μαθητής της ηλικίας μου είναι δύσκολο να προμηθευτεί χασίς, αν το θελήσει.	28	40	19	11	2	2,19
29. Ένας μαθητής της ηλικίας μου μπορεί να βρει χασίς όποτε το θελήσει.	2	12	35	33	18	3,53

Στην πρόταση 7, στην οποία αναφέρεται ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα δεν γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών», από τον μέσο όρο (2,84) φαίνεται ότι επικρατεί

μια τάση διαφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται κι από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (31%) απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ». Επιπλέον όμως η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι περισσότερο επικρατεί μια τάση άγνοιας παρά διαφωνίας, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό (43%) απαντάει «Δεν Ξέρω».

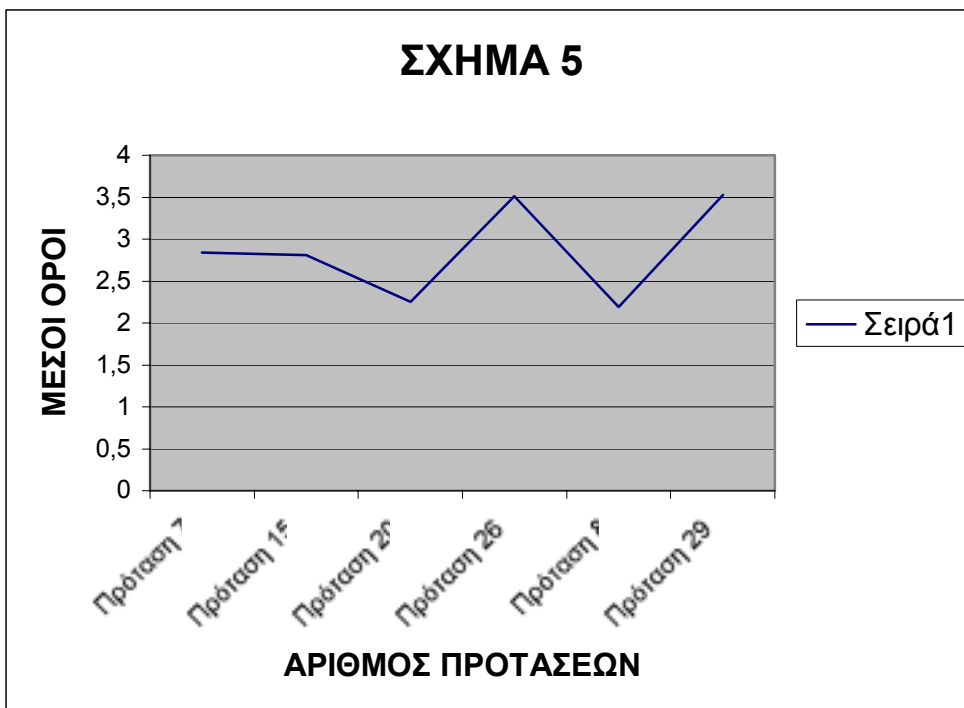
Στην πρόταση 15, στην οποία αναφέρεται ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα, γίνεται χρήση χασίς, φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας από τον μέσο όρο (2,81). Μια προσεκτικότερη όμως μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι περισσότερο επικρατεί μια τάση άγνοιας παρά διαφωνίας, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό (56%) απαντάει «Δεν ξέρω», ενώ μικρότερο ποσοστό απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» (17%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (10%).

Στην πρόταση 20, όπου αναφέρεται ότι στο σχολείο των εφήβων μαθητών γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών», από τον μέσο όρο (2,25) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Εξετάζοντας όμως τις συχνότητες βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (44%) απαντάει «Δεν ξέρω», ενώ σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» (18%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (32%).

Στην πρόταση 26, στην οποία αναφέρεται ότι στο σχολείο των εφήβων μαθητών δεν γίνεται χρήση χασίς, από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (3,51) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Εξετάζοντας όμως τις συχνότητες βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (51%) απαντάει «Δεν ξέρω», ενώ σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» (16%) και «Συμφωνώ Απόλυτα» (23%).

Στην πρόταση 8, όπου αναφέρεται ότι ένας έφηβος μαθητής είναι δύσκολο να προμηθευτεί χασίς αν το θελήσει, φαίνεται από τον μέσο όρο (2,19) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (40%) απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ», ενώ σημαντικό ποσοστό (28%) απαντάει «Διαφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 29, στην οποία αναφέρεται ότι ένας έφηβος μαθητής μπορεί να βρει χασίς όποτε το θελήσει, από τον μέσο όρο (3,53) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Η μελέτη των συχνοτήτων όμως δείχνει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (35%) απαντάει «Δεν Ξέρω», ενώ σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» (33%) και «Συμφωνώ Απόλυτα» (18%).

ΣΧΗΜΑ 5: Μέσοι όροι επιπέδων διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στη διακίνηση «ναρκωτικών» στα σχολεία και στη χρήση και προμήθεια χασίς από εφήβους μαθητές (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 5).

6. Υπόθεση 6^η

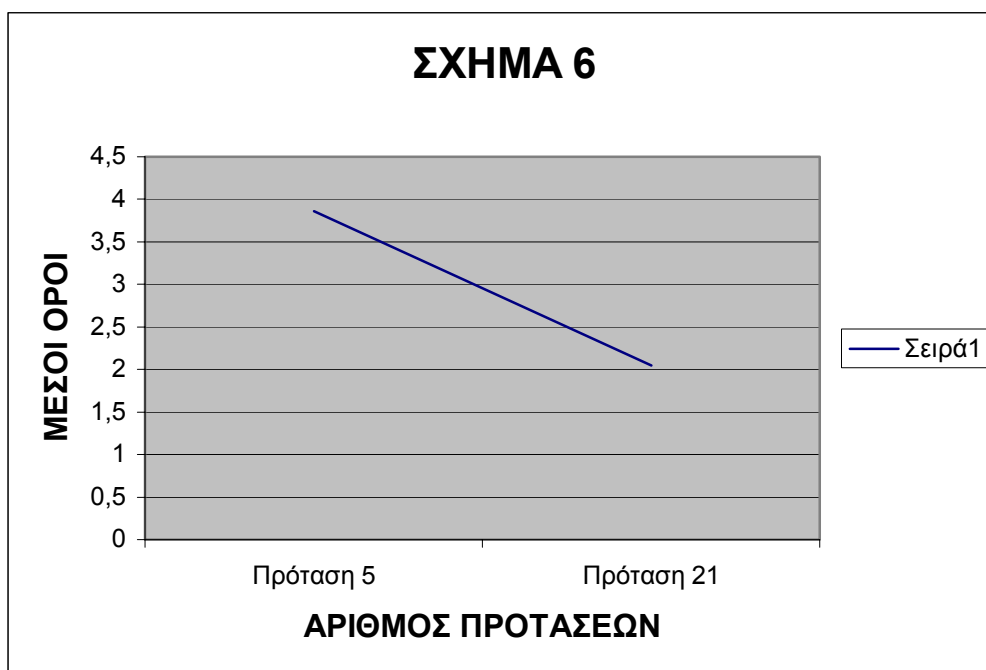
6η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς τη χρήση χασίς, αλλά δύσκολο να τη σταματήσει.

Πίνακας 6: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην ευκολία με την οποία μπορεί κανείς να ξεκινήσει το χασίς και στην ευκολία ή δυσκολία με την οποία μπορεί να το σταματήσει

	1 Διαφωνώ Απόλυτα	2 Μάλλον Διαφωνώ	3 Δεν ξέρω	4 Μάλλον Συμφωνώ	5 Συμφωνώ Απόλυτα	Μέσος όρος
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
5. Το χασίς μπορεί κανείς εύκολα να το ξεκινήσει, αλλά είναι δύσκολο να το σταματήσει.	7	7	20	25	41	3,86
21. Το χασίς μπορεί κανείς να το σταματήσει οποιαδήποτε στιγμή το θελήσει.	34	35	26	2	3	2,05

Στην πρόταση 5, στην οποία αναφέρεται ότι το χασίς μπορεί κανείς εύκολα να το ξεκινήσει αλλά είναι δύσκολο να το σταματήσει, φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (3,86) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου φανερώνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (25%) απαντάει «μάλλον Συμφωνώ» και το μεγαλύτερο ποσοστό (41%) απαντάει «Συμφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 21, όπου αναφέρεται ότι το χασίς μπορεί κανείς να το σταματήσει οποιαδήποτε στιγμή το θελήσει, από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (2,05) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» (35%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (34%).

ΣΧΗΜΑ 6: Μέσοι όροι επιπέδων διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην ευκολία με την οποία μπορεί κανείς να ξεκινήσει το χασίς και στην ευκολία ή δυσκολία με την οποία μπορεί να το σταματήσει (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε πίνακα 6).

7. Υπόθεση 7^η

7^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι το χασίς είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία από ό,τι το απλό τσιγάρο.

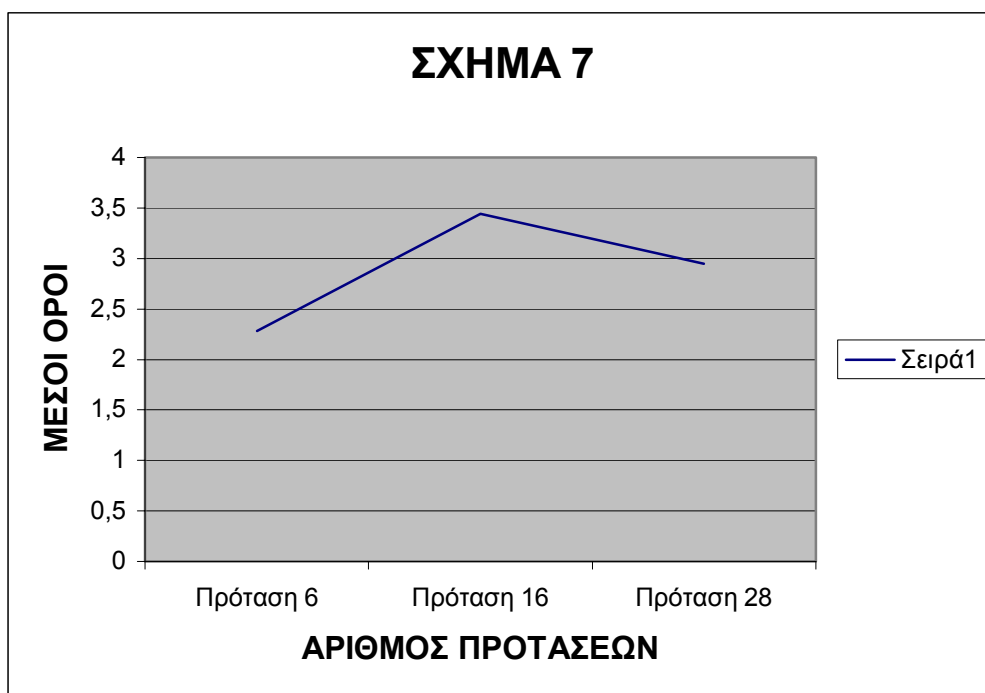
Πίνακας 7: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην βλαπτικότητα του χασίς σε σχέση με το απλό τσιγάρο						
	<i>1</i> <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>2</i> <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>3</i> <i>Δεν ξέρω</i>	<i>4</i> <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>5</i> <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
6. Το τσιγάρο είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία από ότι είναι το χασίς.	32	26	27	12	3	2,28
16. Το χασίς βλάπτει περισσότερο την υγεία από ότι το απλό τσιγάρο.	11	13	28	17	31	3,44
28. Το χασίς και το τσιγάρο είναι το ίδιο επικίνδυνα για την υγεία.	12	29	25	20	14	2,95

Στην πρόταση 6, στην οποία αναφέρεται ότι το τσιγάρο είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία από ό,τι είναι το χασίς, από τον μέσο όρο (2,28) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (26%) απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» και το μεγαλύτερο ποσοστό (32%) απαντάει «Διαφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 16, όπου αναφέρεται ότι το χασίς βλάπτει περισσότερο την υγεία από ότι το απλό τσιγάρο, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (3,44) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό άλλωστε δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (17%) απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» και το μεγαλύτερο ποσοστό (31%) απαντάει «Συμφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 28, στην οποία αναφέρεται ότι το χασίς και το τσιγάρο είναι το ίδιο επικίνδυνα για την υγεία, από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,95) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας, η οποία συνυπάρχει με μια τάση

άγνοιας. Πιο συγκεκριμένα, η εξέταση των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό (25%) απαντάει «Δεν Ξέρω», ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (29%) απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ».

ΣΧΗΜΑ 7: Μέσοι όροι επιπέδου διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην βλαπτικότητα του χασίς σε σχέση με το απλό τσιγάρο (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 7).

8. Υπόθεση 8^η

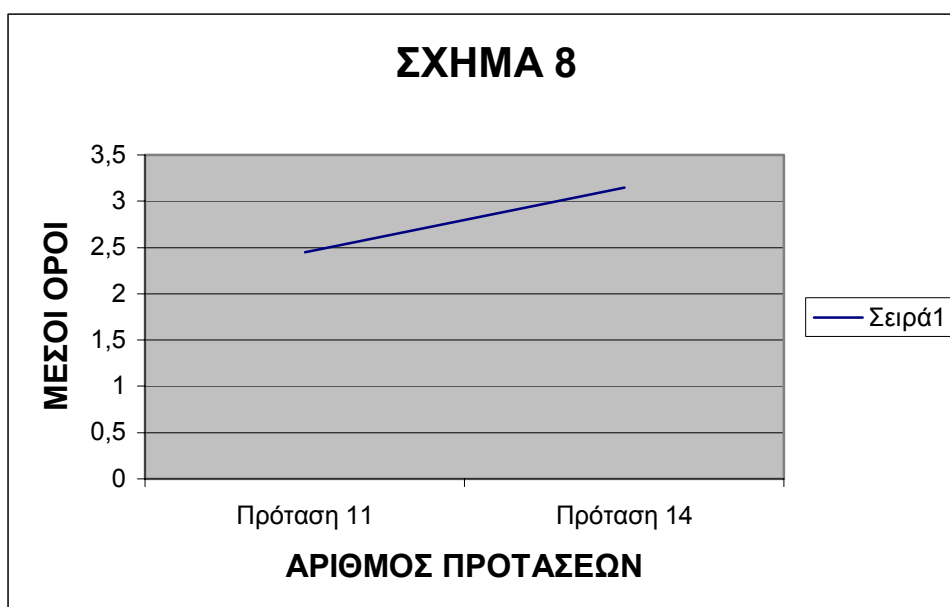
8^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας τους που χρησιμοποιούν συστηματικά νόμιμες ψυχοτρόπες ουσίες (τσιγάρο, αλκοόλ), παρά από μαθητές της ηλικίας τους που δεν χρησιμοποιούν συστηματικά τέτοιες ουσίες.

Πίνακας 8: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην πιθανότητα χρήσης χασίς σε σχέση με τη συστηματική χρήση νόμιμων ψυχοτρόπων ουσιών (τσιγάρο, αλκοόλ)						
	<i>1</i> <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>2</i> <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>3</i> <i>Δεν ξέρω</i>	<i>4</i> <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>5</i> <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
11. Η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας μου που δεν καπνίζουν τσιγάρο, παρά από μαθητές της ηλικίας μου που καπνίζουν τσιγάρο.	21	31	34	10	4	2,45
14. Η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας μου που καταναλώνουν συχνά αλκοόλ, παρά από μαθητές της ηλικίας μου που δεν καταναλώνουν συχνά αλκοόλ.	10	20	27	31	12	3,15

Στην πρόταση 11, στην οποία αναφέρεται ότι η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από εφήβους μαθητές που δεν καπνίζουν τσιγάρο παρά από εφήβους μαθητές που καπνίζουν τσιγάρο, φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,45) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται κι από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» (31%) και «Διαφωνώ Απόλυτα» (21%). Επιπλέον όμως η μελέτη των συχνοτήτων

δείχνει ότι συνυπάρχει και μια τάση άγνοιας, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό (34%) απαντάει «Δεν Ξέρω».

Στην πρόταση 14, όπου αναφέρεται ότι η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από εφήβους μαθητές που καταναλώνουν συχνά αλκοόλ παρά από εφήβους μαθητές που δεν καταναλώνουν συχνά αλκοόλ, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (3,15) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (31%) απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ». Επιπλέον όμως η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι συνυπάρχει μια τάση άγνοιας καθώς σημαντικό ποσοστό (27%) απαντάει «Δεν Ξέρω».

ΣΧΗΜΑ 8: Μέσοι όροι επιπέδων διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην πιθανότητα χρήσης χασίς σε σχέση με τη συστηματική χρήση νόμιμων ψυχοτρόπων ουσιών (τσιγάρο αλκοόλ) (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 8).

9. Υπόθεση 9^η

9^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η χρήση χασίς προκαλεί εξάρτηση και μπορεί να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών».

Πίνακας 9: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στην εξάρτηση που προκαλεί η χρήση χασίς και στην πιθανότητα να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών»						
	<i>1</i> <i>Διαφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>2</i> <i>Μάλλον</i> <i>Διαφωνώ</i>	<i>3</i> <i>Δεν ξέρω</i>	<i>4</i> <i>Μάλλον</i> <i>Συμφωνώ</i>	<i>5</i> <i>Συμφωνώ</i> <i>Απόλυτα</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Προτάσεις						
4. Η χρήση χασίς δεν προκαλεί καμία εξάρτηση	62	21	13	3	1	1,60
17. Η χρήση χασίς προκαλεί σωματική και ψυχολογική εξάρτηση	3	5	17	26	49	4,13
27. Η χρήση χασίς προκαλεί κυρίως ψυχολογική εξάρτηση	3	3	30	29	35	3,90
12. Στη χρήση σκληρών ναρκωτικών (π.χ. ηρωίνης) είναι πιθανό να οδηγηθεί ένας μαθητής της ηλικίας μου που έχει κάνει χρήση χασίς, παρά ένας μαθητής της ηλικίας μου που δεν έχει κάνει χρήση χασίς.	3	8	24	46	19	3,70
30. Ένας μαθητής της ηλικίας μου που έχει κάνει χρήση χασίς είναι λιγότερο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση πιο επικίνδυνων ναρκωτικών, από ό,τι ένας μαθητής της ηλικίας μου που δεν έχει κάνει χρήση χασίς.	14	22	26	27	11	2,99

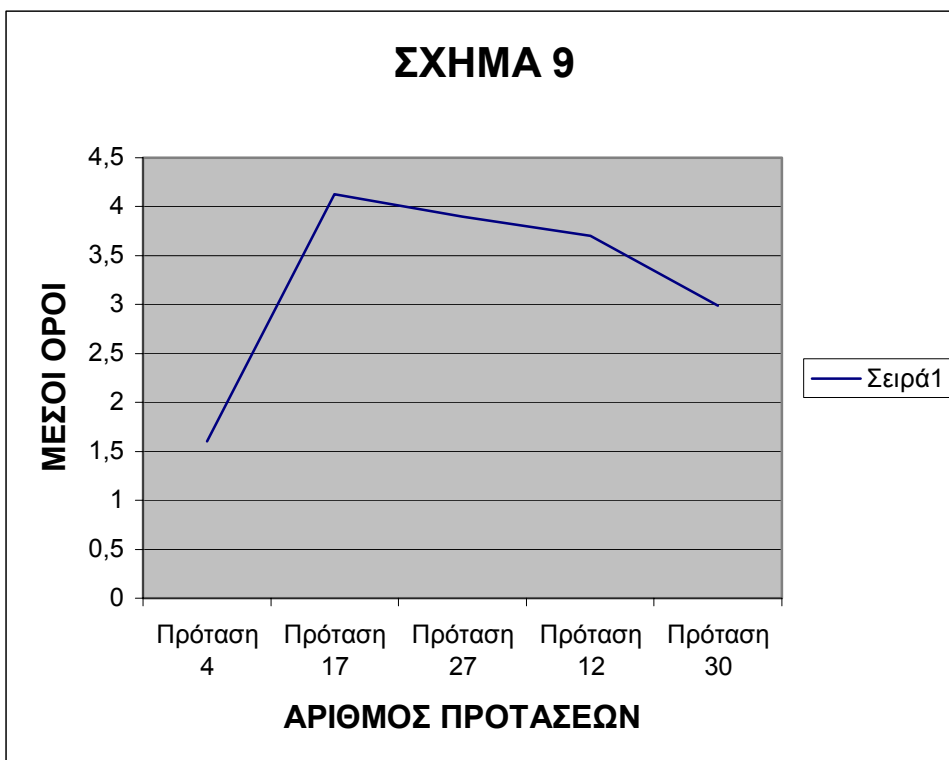
Στην πρόταση 4, στην οποία αναφέρεται ότι η χρήση χασίς δεν προκαλεί καμία εξάρτηση, φαίνεται από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (1,60) ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τα μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (62%) απαντάει «Διαφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 17, όπου αναφέρεται ότι η χρήση χασίς προκαλεί σωματική και ψυχολογική εξάρτηση, φαίνεται από τον μέσο όρο (4,13) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (26%) απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» και το μεγαλύτερο ποσοστό (49%) απαντάει «Συμφωνώ Απόλυτα».

Στην πρόταση 27, στην οποία αναφέρεται ότι η χρήση χασίς προκαλεί κυρίως ψυχολογική εξάρτηση, από τον μέσο όρο (3,90) φαίνεται ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (29%) απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ» και το μεγαλύτερο ποσοστό (35%) απαντάει «Συμφωνώ Απόλυτα». Επιπλέον, από τη μελέτη των συχνοτήτων φαίνεται ότι σημαντικό επίσης ποσοστό (30%) απαντάει «Δεν Ξέρω».

Στην πρόταση 12, όπου αναφέρεται ότι στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών» είναι πιο πιθανό να οδηγηθεί ένας έφηβος μαθητής που έχει κάνει χρήση χασίς παρά ένας έφηβος μαθητής που δεν έχει κάνει χρήση χασίς, φαίνεται από τον μέσο όρο (3,70) ότι επικρατεί μια τάση συμφωνίας. Αυτό εξάλλου δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (46%) απαντάει «Μάλλον Συμφωνώ».

Στην πρόταση 30, στην οποία αναφέρεται ότι ένας μαθητής που έχει κάνει χρήση χασίς είναι λιγότερο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση πιο επικίνδυνων «ναρκωτικών» από ό,τι ένας έφηβος μαθητής που δεν έχει κάνει χρήση χασίς, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (2,99) ότι επικρατεί μια τάση άγνοιας. Εξετάζοντας όμως τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» (22%), «Δεν Ξέρω» (26%) και «Μάλλον Συμφωνώ» (27%), γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος να τοποθετείται περίπου στο μέσον της κλίμακας.

ΣΧΗΜΑ 9: Μέσοι όροι επιπέδου διαφωνίας – συμφωνίας των 100 εφήβων του δείγματος με τις προτάσεις που αναφέρονται στην εξάρτηση που προκαλεί η χρήση χασίς και στην πιθανότητα να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών» (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 9).

10. Υπόθεση 10^η

10^η Υπόθεση: Οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι ενημερώνονται περισσότερο από την τηλεόραση για το θέμα των «ναρκωτικών».

Πίνακας 10: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στις πηγές ενημέρωσης των εφήβων μαθητών για το θέμα των «ναρκωτικών»

	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	
	<i>Καθόλου</i>	<i>Λίγο</i>	<i>Μέτρια</i>	<i>Πολύ</i>	<i>Πάρα Πολύ</i>	<i>Μέσος όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Ερώτηση 1 - Προτάσεις						
1. Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι έχεις ενημερωθεί σχετικά με τα ναρκωτικά από τους παρακάτω; ¹						
1Α. Από τα αδέρφια σου	46	21	15	13	5	2,10
1Β. Από το κορίτσι σου/αγόρι σου	44	23	10	13	11	2,27
1Γ. Από τους φίλους σου	15	35	28	14	8	2,65
1Δ. Από τους ειδικούς επιστήμονες	25	17	25	25	8	2,74
1Ε. Από τις εφημερίδες / τα περιοδικά	12	24	22	33	9	3,03
1ΣΤ. Από τους καθηγητές σου	8	24	32	28	8	3,04
1Ζ. Από τους γονείς σου	7	26	23	31	13	3,17
1Η. Από την τηλεόραση	5	18	23	32	22	3,48

Στην πρόταση 1Α, στην οποία ως πηγή ενημέρωσης των εφήβων μαθητών για το θέμα των «ναρκωτικών» αναφέρονται τα αδέρφια, από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (2,10) φαίνεται ότι η ενημέρωση από τα αδέρφια είναι πολύ περιορισμένη, καθώς ο μέσος όρος βρίσκεται κοντά στο «Λίγο». Το γεγονός αυτό ενισχύεται από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (21%) απαντάει «Λίγο» και το μεγαλύτερο ποσοστό (46%) απαντάει «Καθόλου».

¹ Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν ταξινομηθεί με βάση τον μέσο όρο κατά αύξουσα σειρά.

Στην πρόταση 1B, στην οποία ως πηγή ενημέρωσης αναφέρεται το κορίτσι / το αγόρι των εφήβων μαθητών, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (2,27) ότι είναι αρκετά περιορισμένη η ενημέρωση των εφήβων μαθητών και από αυτή την πηγή, καθώς (ο μέσος όρος) βρίσκεται κοντά στο «Λίγο». Και κάτι τέτοιο ενισχύεται από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (23%) απαντάει «Λίγο», ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (44%) απαντάει «Καθόλου».

Στην πρόταση 1Γ, στην οποία ως πηγή ενημέρωσης των εφήβων μαθητών για το θέμα των «ναρκωτικών» αναφέρονται οι φίλοι, από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (2,65) φαίνεται ότι επικρατούν οι απαντήσεις «Λίγο» και «Μέτρια». Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τη μελέτη συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (35%) απαντάει «Λίγο», ενώ σημαντικό ποσοστό (28%) απαντάει «Μέτρια».

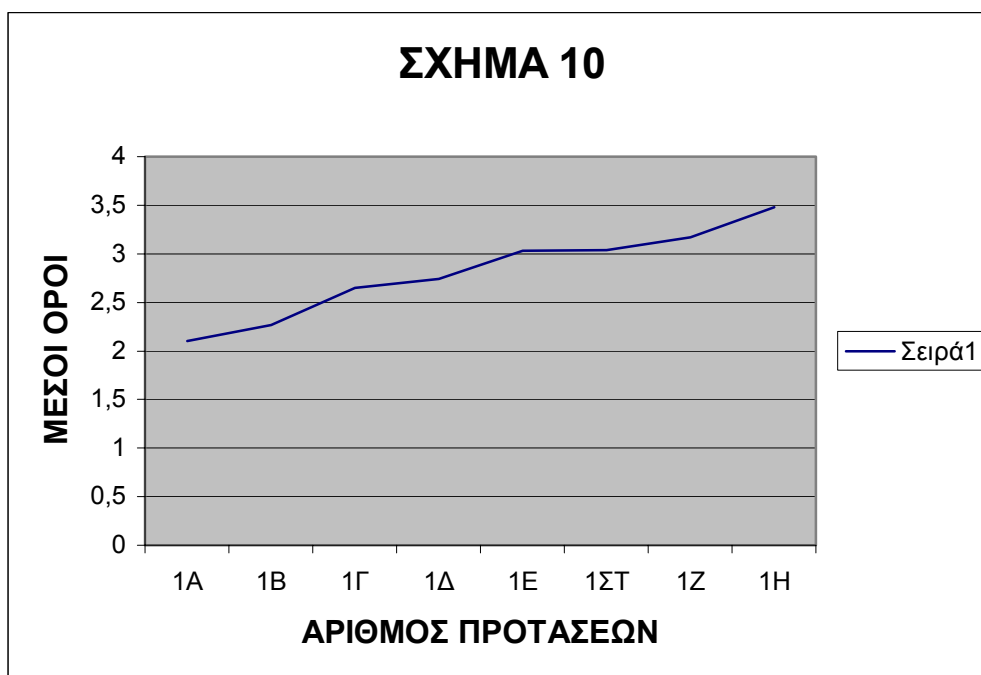
Στην πρόταση 1Δ, όπου ως πηγή ενημέρωσης των εφήβων μαθητών αναφέρονται οι ειδικοί επιστήμονες, από τον μέσο όρο (2,74) φαίνεται ότι επικρατούν οι απαντήσεις που βρίσκονται κοντά στο «Μέτρια». Η μελέτη όμως των συχνοτήτων δεν δείχνει μια σαφή τάση καθώς σημαντικό ποσοστό απαντάει «Καθόλου» (25%), «Λίγο» (17%), «Μέτρια» (25%) και «Πολύ» (25%).

Στην πρόταση 1Ε, στην οποία ως πηγή ενημέρωσης των εφήβων μαθητών αναφέρονται οι εφημερίδες/τα περιοδικά, φαίνεται από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (3,03) ότι επικρατούν οι απαντήσεις που βρίσκονται κοντά στο «Μέτρια». Αυτό εξάλλου φαίνεται κι από τη μελέτη των συχνοτήτων όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (24%), «Μέτρια» (22%) και «Πολύ» (33%).

Στην πρόταση 1ΣΤ, στην οποία ως πηγή ενημέρωσης αναφέρονται οι καθηγητές των εφήβων μαθητών, από τον μέσο όρο (3,04) φαίνεται ότι επικρατούν οι απαντήσεις που βρίσκονται κοντά στο «Μέτρια». Άλλωστε αυτό δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «λίγο» (24%), «Μέτρια» (32%), «Πολύ» (28%).

Στην πρόταση 1Ζ, όπου ως πηγή ενημέρωσης αναφέρονται οι γονείς των εφήβων μαθητών, από τον μέσο όρο (3,17) φαίνεται ότι επικρατούν οι απαντήσεις που βρίσκονται ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη των συχνοτήτων άλλωστε δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό (23%) απαντάει «Μέτρια» και το μεγαλύτερο ποσοστό (32%) απαντάει «πολύ».

Στην πρόταση 1Η, όπου ως πηγή ενημέρωσης των εφήβων μαθητών αναφέρεται η τηλεόραση, από τον μέσο όρο (3,48) φαίνεται ότι επικρατούν οι απαντήσεις που βρίσκονται ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη των συχνοτήτων εκτός του ότι δείχνει κάτι τέτοιο, καθώς σημαντικό ποσοστό (23%) απαντάει «Μέτρια» και το μεγαλύτερο ποσοστό (32%) απαντάει «Πολύ», επιπλέον δείχνει ότι σημαντικό επίσης ποσοστό (22%) απαντάει «Πάρα Πολύ».

ΣΧΗΜΑ 10: Μέσοι όροι των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στις πηγές ενημέρωσης των εφήβων μαθητών για το θέμα των «ναρκωτικών» (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 10).

11. Υπόθεση 11^η

11^η Υπόθεση: Οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι από τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες οι μαθητές της ηλικίας τους χρησιμοποιούν περισσότερο χασίς – μαριχουάνα, ενώ από τις νόμιμες (τσιγάρο, αλκοόλ) καταναλώνουν περισσότερο τσιγάρο.

Πίνακας 11: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στη συχνότητα χρήσης νόμιμων και παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών από εφήβους μαθητές

	<i>1</i> <i>Καθόλου</i>	<i>2</i> <i>Λίγο</i>	<i>3</i> <i>Μέτρια</i>	<i>4</i> <i>Πολύ</i>	<i>5</i> <i>Πάρα</i> <i>Πολύ</i>	<i>Μέσος</i> <i>όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Ερώτηση 2-Προτάσεις						
2. Πόσο συχνά θεωρείς ότι οι μαθητές της ηλικίας σου κάνουν χρήση καθεμιάς από τις παρακάτω ουσίες; ²						
2Α Lsd	48	30	19	2	1	1,78
2Β Αμφεταμίνες	43	39	15	2	1	1,79
2Γ. Κοκαΐνη	52	25	13	8	2	1,83
2Δ. Ηρωΐνη	49	27	13	8	3	1,89
2Ε. Ecstasy	41	33	17	5	4	1,98
2ΣΤ. Χασίς – Μαριχουάνα	28	34	25	7	6	2,29
2Ζ. Αλκοόλ	1	6	16	39	38	4,07
2Η. Τσιγάρο	1	4	7	25	63	4,45

Στην πρόταση 2Α, η οποία αναφέρεται στο Lsd, από τον μέσο όρο των απαντήσεων των υποκειμένων (1,78) φαίνεται ότι η συχνότητα χρήσης της συγκεκριμένης ουσίας από εφήβους μαθητές κυμαίνεται ανάμεσα στο «Καθόλου» και το «Λίγο». Η μελέτη των συχνοτήτων εξάλλου δείχνει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (48%) απαντάει «Καθόλου», ενώ σημαντικό ποσοστό (30%) απαντάει «Λίγο».

² Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν ταξινομηθεί με βάση τον μέσο όρο κατά αύξουσα σειρά

Στην πρόταση 2B, η οποία αναφέρεται στις αμφεταμίνες, από τον μέσο όρο των αποκρίσεων των υποκειμένων (1,79) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών για τη συχνότητα χρήσης αμφεταμινών κυμαίνονται ανάμεσα στο «Καθόλου» και το «Λίγο». Η μελέτη των συχνοτήτων άλλωστε δείχνει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (43%) απαντάει «Καθόλου» και σημαντικό ποσοστό (39%) απαντάει «Λίγο».

Στην πρόταση 2Γ, η οποία αναφέρεται στην κοκαΐνη, φαίνεται από τον μέσο όρο (1,83) ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών για τη συχνότητα χρήσης της συγκεκριμένης ουσίας κυμαίνονται ανάμεσα στο «Καθόλου» και το «Λίγο». Αυτό δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (52%) απαντάει «Καθόλου» και σημαντικό ποσοστό (25%) απαντάει «Λίγο».

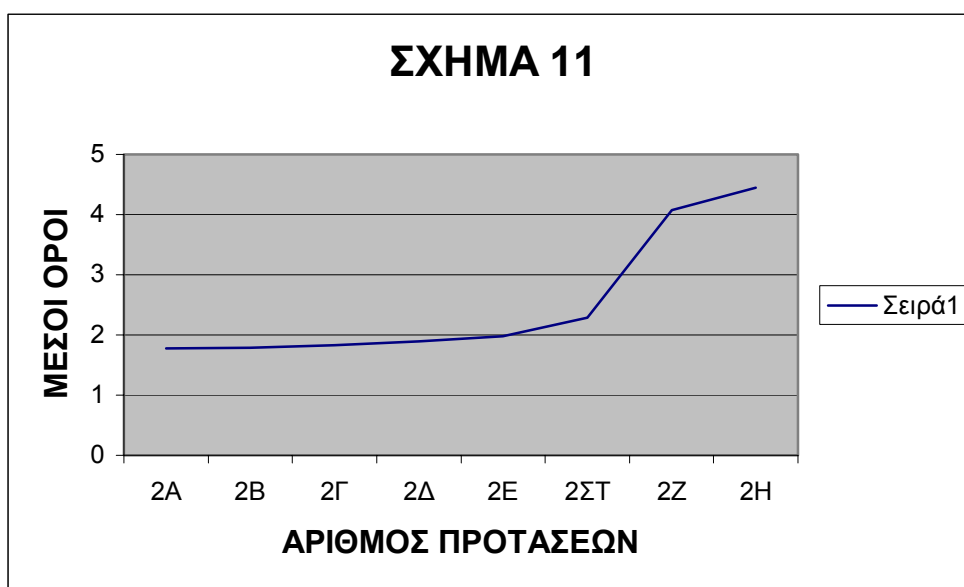
Στην πρόταση 2Δ, οποία αναφέρεται στην ηρωίνη, φαίνεται από τον μέσο όρο (1,89) ότι η συχνότητα χρήσης ηρωίνης από εφήβους μαθητές (όπως οι ίδιοι αναφέρουν) κυμαίνεται ανάμεσα στο «Καθόλου» και το «Λίγο». Αυτό βέβαια φαίνεται και από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (49%) απαντάει «Καθόλου» και σημαντικό ποσοστό (27%) απαντάει «Λίγο».

Στην πρόταση 2Ε, η οποία αναφέρεται στο ecstasy, από τον μέσο όρο (1,98) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων, όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης του ecstasy, βρίσκονται κοντά στο «Λίγο». Και κάτι τέτοιο φαίνεται και από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (41%) απαντάει «Καθόλου», ενώ σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (33%) και «Μέτρια» (17%).

Στην πρόταση 2ΣΤ, η οποία αναφέρεται στο χασίς – μαριχουάνα, από τον μέσο όρο (2,29) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων για τα συχνότητα χρήσης χασίς – μαριχουάνας κυμαίνονται ανάμεσα στο «Λίγο» και το «Μέτρια». Η μελέτη των συχνοτήτων άλλωστε δείχνει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (34%) απαντάει «Λίγο», ενώ σημαντικό ποσοστό (25%) απαντάει «Μέτρια». Η εξέταση όμως των συχνοτήτων δείχνει επιπλέον ότι σημαντικό ποσοστό (28%) απαντάει «Καθόλου», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (2,29) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Λίγο» από ότι στο «Μέτρια».

Στην πρόταση 2Ζ, η οποία αναφέρεται στο αλκοόλ, από τον μέσο όρο (4,07) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών, όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης αλκοόλ, βρίσκονται κοντά στο «Πολύ». Άλλωστε η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Πολύ» (39%) και «Πάρα Πολύ» (38%).

Στην πρόταση 2Η, η οποία αναφέρεται στο τσιγάρο, από τον μέσο όρο (4,45) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων, όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης τσιγάρου, κυμαίνονται ανάμεσα στο «Πολύ» και «Πάρα Πολύ». Η εξέταση εξάλλου των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό (25%) απαντάει «Πολύ» και το μεγαλύτερο ποσοστό (63%) απαντάει «Πάρα Πολύ».

ΣΧΗΜΑ 11: Μέσοι όροι των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στη συχνότητα χρήσης νόμιμων και παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών από εφήβους μαθητές (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 11).

12. Υπόθεση 12^η

12^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι τα οικογενειακά προβλήματα αποτελούν το σημαντικότερο παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας τους στην πρώτη χρήση χασίς.

<i>Πίνακας 12: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στους παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς</i>						
	<i>1</i> <i>Καθόλου</i>	<i>2</i> <i>Λίγο</i>	<i>3</i> <i>Μέτρια</i>	<i>4</i> <i>Πολύ</i>	<i>5</i> <i>Πάρα Πολύ</i>	<i>Μέσος όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Ερώτηση 3-Προτάσεις						
3. Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι καθένας από τους παρακάτω παράγοντες θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας σου στην πρώτη χρήση χασίς ³ .						
3Α Η αμφισβήτηση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας	20	31	28	19	2	2,52
3Β Η σχολική αποτυχία	18	34	28	15	5	2,55
3Γ. Η αναζήτηση νέων, έντονων συγκινήσεων	15	19	30	25	11	2,98
3Δ. Η ερωτική απογοήτευση	13	21	28	24	14	3,05
3Ε. Η πίεση της παρέας	4	20	26	37	13	3,35
3ΣΤ. Η αδυναμία του χαρακτήρα	7	17	25	29	22	3,42
3Ζ. Η περιέργεια	3	12	25	38	22	3,64
3Η. Τα οικογενειακά προβλήματα	2	9	28	36	25	3,73
3Θ. Η μαγκιά	2	6	19	37	36	3,99

³ Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν ταξινομηθεί με βάση τον μέσο όρο κατά αύξουσα σειρά.

Στην πρόταση 3Α, η οποία αναφέρεται στην αμφισβήτηση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, από τον μέσο όρο (2,52) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών κυμαίνονται κυρίως ανάμεσα στο «Λίγο» και το «Μέτρια». Αυτό εξάλλου φαίνεται και από την μελέτη των συχνοτήτων, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό (31%) απαντάει «Λίγο» και σημαντικό ποσοστό (28%) απαντάει «Μέτρια».

Στην πρόταση 3Β, η οποία αναφέρεται στη σχολική αποτυχία ως παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς, φαίνεται από τον μέσο όρο (2,55) ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων κυμαίνονται κυρίως ανάμεσα στο «Λίγο» και το «Μέτρια». Από τη μελέτη των συχνοτήτων άλλωστε βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (34%) απαντάει «Λίγο» και σημαντικό ποσοστό (28%) απαντάει «Μέτρια».

Στην πρόταση 3Γ, η οποία αναφέρεται στην αναζήτηση νέων, έντονων συγκινήσεων, από τον μέσο όρο (2,98) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κοντά στο «Μέτρια». Παρατηρώντας τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό (19%) απαντάει «Λίγο», το μεγαλύτερο ποσοστό (30%) απαντάει «Μέτρια» ενώ σημαντικό ποσοστό (25%) απαντάει «Πολύ».

Στην πρόταση 3Δ, η οποία αναφέρεται στην ερωτική απογοήτευση, από τον μέσο όρο (3,05) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κοντά στο «Μέτρια». Εξετάζοντας εξάλλου τις συχνότητες βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (21%), «Μέτρια» (28%) και «Πολύ» (24%).

Στην πρόταση 3Ε, η οποία αναφέρεται στην πίεση της παρέας ως παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς, από τον μέσο όρο (3,35) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη των συχνοτήτων εξάλλου δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό (26%) απαντάει «Μέτρια», ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (37%) απαντάει «Πολύ».

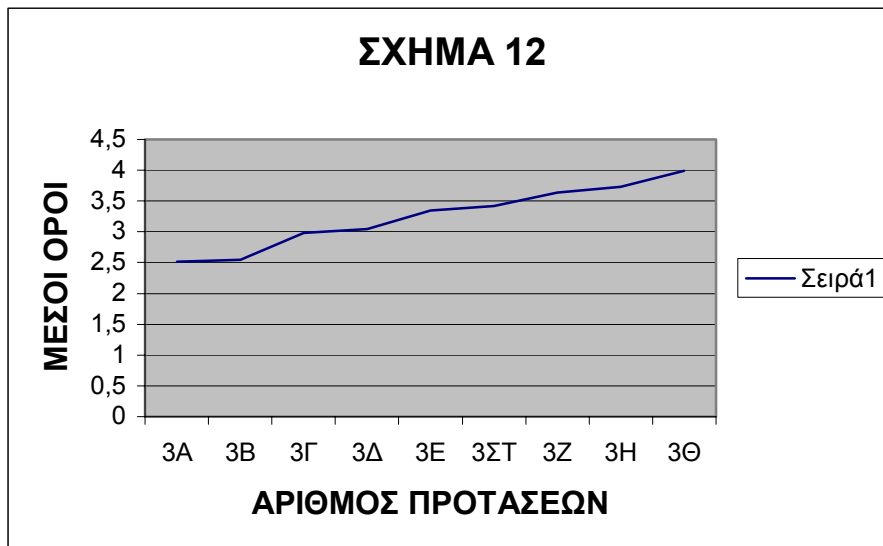
Στην πρόταση 3ΣΤ, η οποία αναφέρεται στην αδυναμία του χαρακτήρα, από τον μέσο όρο (3,42) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη των συχνοτήτων όμως δεν δείχνει να υπάρχει κάποια σαφής τάση, καθώς σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (17%), «Μέτρια» (25%), «Πολύ» (29%) και «Πάρα Πολύ» (22%).

Στην πρόταση 3Ζ, η οποία αναφέρεται στην περιέργεια, φαίνεται από τον μέσο όρο (3,64) ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως μεταξύ του «Μέτρια» και «Πολύ». Η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό

(25%) απαντάει «Μέτρια» και το μεγαλύτερο ποσοστό (38%) απαντάει «Πολύ». Επιπλέον η εξέταση των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό (22%) απαντάει «Πάρα Πολύ», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (3,64) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Πολύ» από ότι στο «Μέτρια».

Στην πρόταση 3Η, η οποία αναφέρεται στα οικογενειακά προβλήματα, από τον μέσο όρο (3,73) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Από τις συχνότητες φαίνεται ότι σημαντικό ποσοστό (28%) απαντάει «Μέτρια» και το μεγαλύτερο ποσοστό (36%) απαντάει «Λίγο». Επιπλέον, φαίνεται ότι σημαντικό επίσης ποσοστό (25%) απαντάει «Πάρα Πολύ», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (3,73) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Πολύ» από ότι στο «Μέτρια».

Στην πρόταση 3Θ, η οποία αναφέρεται στην μαγκιά, από τον μέσο όρο (3,99) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως κοντά στο «Πολύ». Η μελέτη των συχνοτήτων εξάλλου δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Πολύ» (37%) και «Πάρα Πολύ» (36%), γεγονός που ενισχύει την θετική τάση, την οποία υποδηλώνει ο μέσος όρος.

ΣΧΗΜΑ 12: Μέσοι όροι των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στους παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 12).

13. Υπόθεση 13^η

13^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας τους στη συστηματική χρήση χασίς είναι η παρέα με άτομα που κάνουν χρήση χασίς.

Πίνακας 13: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στους παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στη συστηματική χρήση χασίς

	<i>1</i> <i>Καθόλου</i>	<i>2</i> <i>Λίγο</i>	<i>3</i> <i>Μέτρια</i>	<i>4</i> <i>Πολύ</i>	<i>5</i> <i>Πάρα Πολύ</i>	<i>Μέσος όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Ερώτηση 4-Προτάσεις						
4. Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι καθένας από τους παρακάτω παράγοντες θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας σου στην συστηματική χρήση χασίς ⁴ .						
4Α. Η αναζήτηση εντονότερων συγκινήσεων	14	22	30	24	10	2,94
4Β Η ευφορία που προκαλεί η χρήση	11	20	27	28	14	3,14
4Γ. Η κοινωνική απομόνωση και ο στιγματισμός	8	23	32	21	16	3,14
4Δ. Τα οικογενειακά προβλήματα	6	12	38	30	14	3,34
4Ε. Η αδυναμία αντιμετώπισης των δυσκολιών της ζωής	5	13	27	35	20	3,52
4ΣΤ. Η παρέα με άτομα που κάνουν χρήση χασίς	6	14	19	30	31	3,66

⁴ Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν ταξινομηθεί με βάση τον μέσο όρο κατά αύξουσα σειρά.

14. Υπόθεση 14^η

14^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι τα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς αποτελούν τη σημαντικότερη συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν μαθητή της ηλικίας τους.

Πίνακας 14: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στις συνέπειες της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή

	<i>1 Καθόλου</i>	<i>2 Λίγο</i>	<i>3 Μέτρια</i>	<i>4 Πολύ</i>	<i>5 Πάρα Πολύ</i>	<i>Μέσος όρος X</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Ερώτηση 5-Προτάσεις						
5. Πόσο σοβαρή θεωρείς καθεμία από τις παρακάτω συνέπειες της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν μαθητή της ηλικίας σου; ⁵						
5Α. Η πτώση της σχολικής επίδοσης	10	23	28	22	17	3,13
5Β. Τα προβλήματα με το νόμο και την αστυνομία	15	18	23	22	22	3,18
5Γ. Τα προβλήματα στη σχέση με τους φίλους	8	17	28	31	16	3,30
5Δ. Τα οικονομικά προβλήματα	10	16	25	30	19	3,32
5Ε. Τα προβλήματα στη σχέση με το άλλο φύλο	7	9	31	24	29	3,59
5ΣΤ. Η κοινωνική απομόνωση και ο στιγματισμός	2	17	26	26	29	3,63
5Ζ. Τα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς	6	9	19	40	26	3,71
5Η. Οι επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική υγεία	3	8	15	32	42	4,02

⁵ Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν ταξινομηθεί με βάση τον μέσο όρο κατά αύξουσα σειρά.

Στην πρόταση 5Α, η οποία αναφέρεται στην πτώση της σχολικής επίδοσης, από τον μέσο όρο (3,13) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως κοντά στο «Μέτρια». Αυτό εξάλλου δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (23%), «Μέτρια» (28%) και «Πολύ» (22%).

Στην πρόταση 5Β, η οποία αναφέρεται στα προβλήματα με το νόμο και την αστυνομία, από τον μέσο όρο (3,18) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως κοντά στο «Μέτρια». Η μελέτη όμως των συχνοτήτων δεν δείχνει να υπάρχει μια σαφής τάση, αφού σημαντικό ποσοστό απαντάει «Καθόλου» (15%), «Λίγο» (18%), «Μέτρια» (23%), «Πολύ» (22%) και «Πάρα Πολύ» (22%).

Στην πρόταση 5Γ, η οποία αναφέρεται στα προβλήματα στη σχέση με τους φίλους, τα οποία μπορούν να προκύψουν από τη συστηματική χρήση χασίς σ' έναν έφηβο μαθητή, φαίνεται από τον μέσο όρο (3,30) ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Αυτό εξάλλου δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (28%) και «Πολύ» (31%).

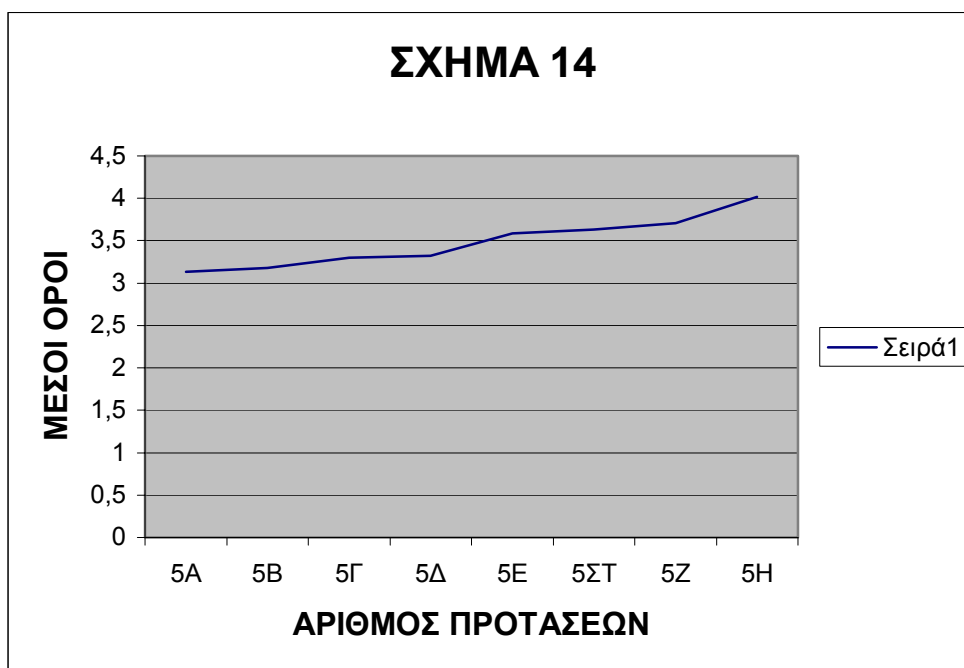
Στην πρόταση 5Δ, η οποία αναφέρεται στα οικονομικά προβλήματα, φαίνεται από τον μέσο όρο (3,32) ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως μεταξύ του «Μέτρια» και του «Πολύ». Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (25%) και «Πολύ» (30%).

Στην πρόταση 5Ε, η οποία αναφέρεται στα προβλήματα στη σχέση με το άλλο φύλο, από τον μέσο όρο (3,59) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Αυτό δείχνει και η μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (31%) και «Πολύ» (24%). Επιπλέον, η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό (29%) απαντάει «Πάρα Πολύ», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (3,59) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Πολύ» από ότι στο «Μέτρια».

Στην πρόταση 5ΣΤ, η οποία αναφέρεται στην κοινωνική απομόνωση και τον στιγματισμό, από τον μέσο όρο (3,63) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Αυτό φαίνεται και από την παρατήρηση των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (26%) και «Πολύ» (26%). Επιπλέον η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (29%) απαντάει «Πάρα Πολύ», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (3,63) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Πολύ» από ότι στο «Μέτρια».

Στην πρόταση 5Z, η οποία αναφέρεται στα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς, από τον μέσο όρο (3,71) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη όμως των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (19%), «Πολύ» (40%) και «Πάρα Πολύ» (26%), γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (3,71) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Πολύ» από ότι στο «Μέτρια».

Στην πρόταση 5Η, η οποία αναφέρεται στις επιπτώσεις της συστηματικής χρήσης χασίσ στη σωματική και ψυχική υγεία, από τον μέσο όρο (4,02) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως κοντά στο «Πολύ». Η μελέτη εξάλλου των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (15%), «Πολύ» (32%) και «Πάρα Πολύ» (42%).

ΣΧΗΜΑ 14: Μέσοι όροι των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στις συνέπειες της συστηματικής χρήσης χασίσ για έναν έφηβο μαθητή (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 14).

15. Υπόθεση 15^η

15^η Υπόθεση: Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ενίσχυση της Πρόληψης αποτελεί τον σημαντικότερο τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να περιοριστεί το πρόβλημα της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα.

Πίνακας 15: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στους παράγοντες που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα

	<i>1</i> <i>Καθόλου</i>	<i>2</i> <i>Λίγο</i>	<i>3</i> <i>Μέτρια</i>	<i>4</i> <i>Πολύ</i>	<i>5</i> <i>Πάρα Πολύ</i>	<i>Μέσος όρος</i>
	F%	F%	F%	F%	F%	X
Ερώτηση 6- Προτάσεις						
6. Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι μπορεί να συμβάλει καθένας από τους παρακάτω παράγοντες στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των ναρκωτικών στην Ελλάδα; ⁶						
6Α. Η αποποινικοποίηση των μαλακών ναρκωτικών	25	20	22	21	12	2,75
6Β. Η ενίσχυση της Καταστολής	6	17	30	21	26	3,44
6Γ. Η ύπαρξη ενός σωστού επαγγελματικού προσανατολισμού	5	16	28	21	30	3,55
6Δ. Η ύπαρξη ψυχολόγων στα σχολεία	5	13	18	30	34	3,75
6Ε. Η βελτίωση των ανθρωπίνων σχέσεων	4	7	30	26	33	3,77
6ΣΤ. Η ενίσχυση του θεσμού της οικογένειας	4	7	19	38	32	3,87
6Ζ. Η ενίσχυση της Πρόληψης	5	6	23	27	39	3,89
6Η. Η ενίσχυση της Θεραπείας	2	6	29	23	40	3,93
6Θ. Η θέληση του ανθρώπου να μείνει μακριά από τα ναρκωτικά	2	8	14	21	55	4,19

⁶ Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν ταξινομηθεί με βάση τον μέσο όρο κατά αύξουσα σειρά.

Στην πρόταση 6Α, η οποία αναφέρεται στην αποποινικοποίηση των μαλακών «ναρκωτικών» ως παράγοντα που θα μπορούσε να συμβάλλει ίσως στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα, από τον μέσο όρο (2,75) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Λίγο» και το «Μέτρια». Η μελέτη όμως των συχνοτήτων δεν δείχνει κάποια σαφή τάση, καθώς σημαντικό ποσοστό απαντάει «Καθόλου» (25%), «Λίγο» (20%), «Μέτρια» (22%) και «Πολύ» (21%).

Στην πρόταση 6Β, η οποία αναφέρεται στην ενίσχυση της καταστολής, από τον μέσο όρο (3,44) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων κυμαίνονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Εξάλλου από τη μελέτη των συχνοτήτων φαίνεται ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (30%) και «Πολύ» (21%), ενώ επίσης σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (17%) και «Πάρα Πολύ» (26%).

Στην πρόταση 6Γ, η οποία αναφέρεται στην ύπαρξη ενός σωστού επαγγελματικού προσανατολισμού, από τον μέσο όρο (3,55) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Από την μελέτη των συχνοτήτων όμως βλέπουμε ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Λίγο» (16%), «Μέτρια» (28%), «Πολύ» (21%) και «Πάρα Πολύ» (30%).

Στην πρόταση 6Δ, η οποία αναφέρεται στην ύπαρξη ψυχολόγων στα σχολεία, από τον μέσο όρο (3,75) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Σχετικά με αυτό, η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (18%) και «Πολύ» (30%). Επιπλέον, όμως δείχνει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (34%) απαντάει «Πάρα Πολύ», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα ο μέσος όρος (3,75) να βρίσκεται πιο κοντά στο «Πολύ» από ότι στο «Μέτρια».

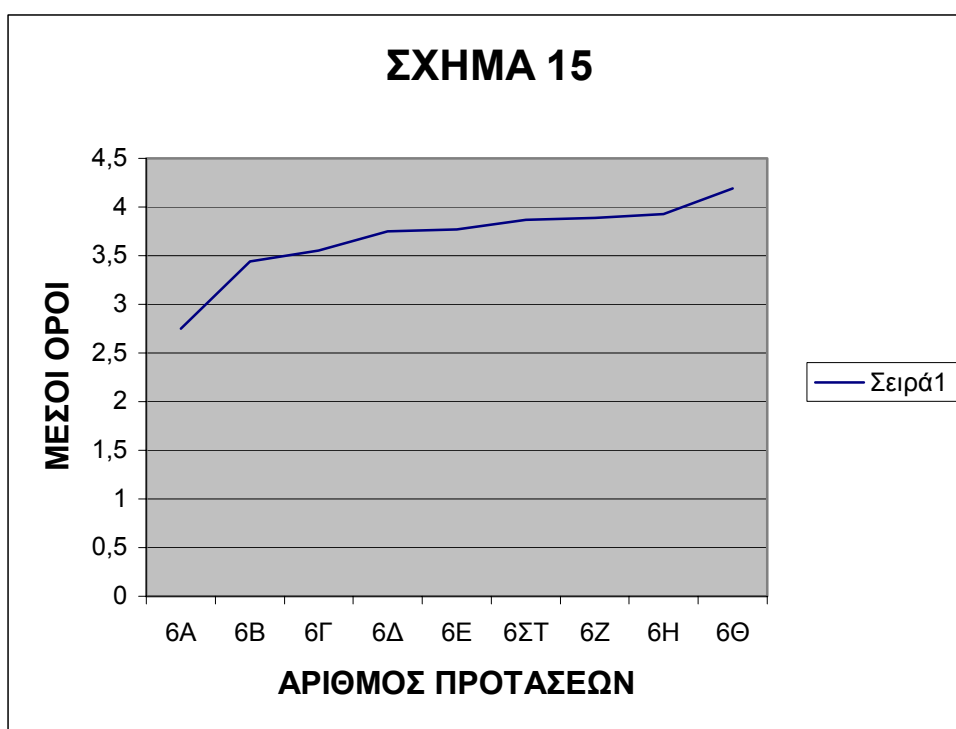
Στην πρόταση 6Ε, η οποία αναφέρεται στην βελτίωση των ανθρωπίνων σχέσεων, από τον μέσο όρο (3,77) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη όμως των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (30%), «Πολύ» (26%) και «Πάρα Πολύ» (33%).

Στην πρόταση 6ΣΤ, η οποία αναφέρεται στην ενίσχυση του θεσμού της οικογένειας, από τον μέσο όρο (3,87) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Μέτρια» και το «Πολύ». Η μελέτη όμως των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (19%), «Πολύ» (38%) και «Πάρα Πολύ» (32%).

Στην πρόταση 6Z, η οποία αναφέρεται στην ενίσχυση της Πρόληψης, από τον μέσο όρο (3,89) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των εφήβων μαθητών κυρίως βρίσκονται κοντά στο «Πολύ». Εξάλλου η μελέτη των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (23%), «Πολύ» (27%) και «Πάρα Πολύ» (39%).

Στην πρόταση 6H, η οποία αναφέρεται στην ενίσχυση της θεραπείας, από τον μέσο όρο (3,93) φαίνεται ότι οι αποκρίσεις των υποκειμένων κυρίως βρίσκονται κοντά στο «Πολύ». Η μελέτη άλλωστε των συχνοτήτων δείχνει ότι σημαντικό ποσοστό απαντάει «Μέτρια» (29%), «Πολύ» (23%) και «Πάρα Πολύ» (40%).

Στην πρόταση 6Θ, η οποία αναφέρεται στην θέληση του ανθρώπου να μείνει μακριά από τα «ναρκωτικά», από τον μέσο όρο (4,19) φαίνεται ότι οι απαντήσεις των υποκειμένων βρίσκονται κυρίως ανάμεσα στο «Πολύ» και το «Πάρα Πολύ». Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τη μελέτη των συχνοτήτων, όπου σημαντικό ποσοστό (21%) απαντάει «Πολύ», ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (55%) απαντάει «Πάρα Πολύ».

ΣΧΗΜΑ 15: Μέσοι όροι των αποκρίσεων των 100 εφήβων του δείγματος στις προτάσεις που αναφέρονται στους παράγοντες που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα (για το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων βλέπε Πίνακα 15).

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. Ο ΒΑΘΜΟΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΣΗΜΕΡΙΝΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ «ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ» ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΧΑΣΙΣ.

Η 1^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Στην πλειονότητα τους οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι είναι ανεπαρκώς ενημερωμένοι για τα "ναρκωτικά" γενικότερα και το χασίς ειδικότερα».

Από την ανάλυση των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (1, 13, 19, 25) που αντιστοιχούν στην πρώτη μας υπόθεση, φαίνεται ότι τα υποκείμενα μιλούν πιο άμεσα, πιο αυθόρμητα και ίσως πιο ειλικρινά όταν αναφέρονται σε μια απρόσωπη ομάδα ανθρώπων, παρά όταν αναφέρονται στον εαυτό τους. Ενώ δηλαδή τα περισσότερα υποκείμενα ισχυρίζονται ότι γενικά οι σημερινοί έφηβοι μαθητές δεν είναι καλά ενημερωμένοι για τα «ναρκωτικά» γενικότερα και το χασίς ειδικότερα, τα ίδια αυτά υποκείμενα όταν αναφέρονται στο ίδιο θέμα αλλά επί προσωπικού επιπέδου δηλώνουν το αντίθετο. Κι αυτό που εύκολα ομολογούν μιλώντας γενικά για ένα σύνολο ανθρώπων είναι δύσκολο να το παραδεχτούν όταν αναφέρονται προσωπικά στον εαυτό τους. Ίσως φταίει το αίσθημα εγωισμού που δεν επιτρέπει στο άτομο να παραδεχτεί τις ελλείψεις, τις αδυναμίες του ίσως η ναρκισστική φύση του ανθρώπου που τον οδηγεί σε μια διαρκή αναζήτηση επιβεβαίωσης και όχι ματαίωσης του εαυτού ίσως η ευκολία με την οποία αποδίδει κανείς ευθύνες στους άλλους, μα ποτέ στον εαυτό του.

Ότι πάντως κι αν ευθύνεται για αυτό το γεγονός, η αλήθεια είναι ότι οι συγκεκριμένες προτάσεις φτιάχτηκαν, εκτός των άλλων, και για να διερευνήσουν αν υπάρχει διαφορά στο περιεχόμενο των απαντήσεων που τίθενται αόριστα και γενικά και αυτών που αναφέρονται άμεσα και προσωπικά. Η ανάλυση των δεδομένων των συγκεκριμένων προτάσεων επιβεβαίωσε την ύπαρξη μιας τέτοιας διαφοράς.

Όσον αφορά το βαθμό στον οποίο οι αποκρίσεις των υποκειμένων στις συγκεκριμένες προτάσεις επιβεβαιώνουν ή απορρίπτουν την πρώτη μας υπόθεση, η αλήθεια είναι ότι οι έμμεσες – γενικές προτάσεις τείνουν να την επιβεβαιώνουν, ενώ οι άμεσες – προσωπικές προτάσεις τείνουν να την απορρίπτουν. Αν λάβουμε όμως υπόψη μας το γεγονός ότι οι έμμεσες απαντήσεις είναι συνήθως πιο αυθόρμητες, πιο

αντικειμενικές σε σχέση με τις άμεσες – προσωπικές, τότε φαίνεται ότι η πρώτη υπόθεση περισσότερο επιβεβαιώνεται παρά απορρίπτεται από τα δεδομένα των προτάσεων που αναφέρονται σε αυτήν.

Στο σημείο αυτό αξίζει να κάνουμε μια διευκρίνιση σχετικά με τον όρο «ναρκωτικά». Όπως αναφέρει ο Μ. Μαρσέλος (1997), «με τον όρο “ναρκωτικά” εννοούμε όλες εκείνες τις χημικές ουσίες που προκαλούν μεταβολές στο επίπεδο της νοητικής σφαίρας, του συναισθήματος ή της συμπεριφοράς ενός ατόμου, και που έχουν εξαρτησιογόνες ιδιότητες. Οι όροι “ναρκωτικά” και “ψυχοτρόπες ουσίες” χρησιμοποιούνται εναλλακτικά με ταυτόσημο εννοιολογικό περιεχόμενο. Παρόλ’ αυτά, ο όρος “ψυχοτρόπες ουσίες” είναι προτιμότερος, επειδή είναι ευρύτερος, φαρμακολογικά ορθότερος και κοινωνικά ηπιότερος»⁷. Σύμφωνα με τον Γ. Βότση (1993), «ο όρος “ναρκωτικά” χρησιμοποιείται αυθαιρέτως για το σύνολο των ψυχοτρόπων ουσιών ή, ακόμη χειρότερα, για όσες από αυτές κατέστησαν παράνομες, επιλεκτικά, από ποικίλες σκοπιμότητες»⁸.

Σχετικά με την ανεπαρκή ενημέρωση που υπάρχει σήμερα γύρω από τα «ναρκωτικά», ο Μ. Μαρσέλος (1997) υποστηρίζει τα εξής: «Ο σημαντικότερος ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης έχει παραμείνει ανεκμετάλλευτος, επειδή ακριβώς οι δημοσιογράφοι τις περισσότερες φορές έχουν οι ίδιοι λανθασμένη πληροφόρηση. Αποτέλεσμα αυτού είναι τα διάφορα σφάλματα και οι προκαταλήψεις που αφθονούν στα άρθρα ή στις εκπομπές για τα «ναρκωτικά». Οι εφημερίδες δείχνουν μια έντονη τάση να ασχολούνται κατά τρόπο σκανδαλοθηρικό με το ζήτημα της κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών, στο οποίο προσδίδουν συστηματικά δραματικές και συναισθηματικές αποχρώσεις, με δακρύβρεχτες περιγραφές και διάφορα άλλα περιττά στοιχεία. Όλα αυτά, αντί να βοηθούν στην σωστή πληροφόρηση της κοινής γνώμης, διαιώνίζουν τις στερεότυπες αντιλήψεις» (σελ. 229-230).

Επιπλέον, όπως προσθέτει ο Μ. Μαρσέλος (1997), «παρατηρείται αρκετά συχνά το παράδοξο κοινωνιολογικά φαινόμενο να γίνονται εκστρατείες κατά των “ναρκωτικών” στα παιδιά των σχολείων, ενώ την ίδια στιγμή υπάρχουν παντού διάφορες έμμεσες διαφημίσεις “ναρκωτικών” (διαφημίσεις νόμιμων ψυχοδραστικών ουσιών, όπως οινοπνευματωδών ποτών, τσιγάρων κ.α.) οι οποίες καλλιεργούν μια υποβόσκουσα στον σύγχρονο πολιτισμό νοοτροπία αυτόβουλης χημικής

⁷ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σύγγραμμα: Μαρσέλος, Μ. (1997). *Εξαρτησιογόνες ουσίες*. Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ. 19.

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σύγγραμμα: Γρίβας, Κ. (1993). *Κάνναβη, μαριχουάνα, χασίς*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, σελ. 15.

παρέμβασης στην ψυχική σφαίρα και στα συναισθήματα» (σελ. 214,223). Η σύγχυση που προκαλούν στο άτομο τα αντιφατικά αυτά ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος περιορίζει ακόμη περισσότερο την πιθανότητα ουσιαστικής ενημέρωσής του γύρω από το τόσο σοβαρό θέμα της χρήσης και κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών.

«Στην ελληνική κοινωνία, τα τυχόν εκπαιδευτικά προγράμματα που προορίζονται για τη νεολαία αποκλείεται να αποδώσουν καρπούς, εάν δεν μεσολαβήσει και κάποια επιμόρφωση του γενικότερου πληθυσμού. Έχει παρατηρηθεί ότι η διατήρηση της συναισθηματικής προκατάληψης της κοινής γνώμης για τα "ναρκωτικά" λειτουργεί ανασταλτικά στον ενστερνισμό νέων, σύγχρονων απόψεων, ακόμη και στους κύκλους της νεολαίας.

Θα ήταν ανεδαφικό αν πίστευε κανείς ότι οι γνώσεις, και η μεταβολή της στάσης μέσα από αυτές, αρκούν για να επιτευχθεί εκρίζωση του κοινωνικού φαινομένου της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών. Όπως αποδεικνύει μια ανασκόπηση της ανθρώπινης ιστορίας, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Άλλωστε, δεν λείπουν και υποστηρικτές της άποψης ότι οι προσπάθειες ενημέρωσης αν δεν γίνουν σωστά και υπεύθυνα από κατάλληλο προσωπικό, όχι μόνο δεν έχουν ευνοϊκά αποτελέσματα, αλλά οδηγούν σε μια γενικότερη σύγχυση και παρερμηνεία του φαινομένου της κατάχρησης, που είναι δυνατό να καταλήξει στο αντίθετο από το ποθούμενο. Πρέπει, επίσης, να υπογραμμιστεί ότι η επιδίωξη προγραμμάτων για την επιμόρφωση του πληθυσμού, η οποία θα έχει ως τελικό στόχο την προοδευτική εκρίζωση της χρήσης των ψυχοτρόπων ουσιών, δε πρέπει να περιοριστεί στην αποκήρυξη και τον εξορκισμό των "ναρκωτικών". Πολλές ψυχοτρόπες ουσίες είναι συνυφασμένες ήδη με τις καθημερινές συνήθειες ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού της γης, χωρίς να αποβαίνουν πάντοτε επιζήμιες για το άτομο ή την κοινωνία.

Η πληροφόρηση πρέπει να είναι υπεύθυνη, αξιόπιστη και συνεπής. Πολλές φορές υποτιμάται το επίπεδο γνώσεων της νεολαίας, με αποτέλεσμα η όλη επιχειρηματολογία να είναι σαθρή μέχρις επιπέδου γελοιοτητας και να παραμένει χωρίς κανένα αντίκτυπο στις γνώσεις και τη στάση των νέων. Εκείνο το οποίο πρέπει να βελτιωθεί το συντομότερο δυνατόν είναι η ικανότητα διάκρισης ανάμεσα στην απλή χρήση και την κατάχρηση. Επίσης, πρέπει να αναθεωρηθεί η αυθαίρετη συνεκδοχή ότι η φαρμακευτική κατάχρηση και η εξάρτηση σημαίνουν κατανάλωση και εγκληματική προσωπικότητα ή συμπεριφορά» (Μαρσέλος, 1997, σελ. 231-232).

2. ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ «ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ».

Η 2^η υπόθεση της έρευνάς μας υπήρξε η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ύπαρξη αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από το θέμα των "ναρκωτικών" μειώνει την πιθανότητα ενός μαθητή της ηλικίας τους να οδηγηθεί στα "ναρκωτικά"».

Η ανάλυση των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (2, 18) που αναφέρονται στη συγκεκριμένη υπόθεση δείχνει ότι οι περισσότεροι έφηβοι του δείγματος συμφωνούν με την άποψη ότι ένας μαθητής της ηλικίας τους είναι πιο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση «ναρκωτικών», όταν δεν γνωρίζει πολλά πράγματα σχετικά με τα «ναρκωτικά», παρά όταν είναι καλά ενημερωμένος για αυτά. Επομένως, τα δεδομένα που προκύπτουν από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις 2 και 18 οδηγούν στην επιβεβαίωση της παραπάνω υπόθεσης.

Παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη υπόθεση αναφέρεται ουσιαστικά σε μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα (στο ότι δηλαδή η ύπαρξη αντικειμενικής ενημέρωσης γύρω από το θέμα των «ναρκωτικών» μειώνει την πιθανότητα ενός ατόμου να οδηγηθεί στα «ναρκωτικά»), στόχος της υπόθεσης αυτής αλλά και των προτάσεων που αναφέρονται σε αυτήν ήταν να διαπιστωθεί κατά πόσο οι σημερινοί έφηβοι μαθητές έχουν επίγνωση αυτής της πραγματικότητας. Το γεγονός ότι τα δεδομένα της παρούσας έρευνας δείχνουν ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους έχουν συνειδητοποιήσει την αξία και την αναγκαιότητα της ύπαρξης αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από τα «ναρκωτικά» - μάλλον γιατί βιώνουν τις συνέπειες της ανυπαρξίας της – μας καθιστά ιδιαίτερα αισιόδοξους για το παρόν και κυρίως για το μέλλον της σύγχρονης κοινωνίας.

Όσον αφορά την αντικειμενική ενημέρωση σχετικά με τα «ναρκωτικά», ο Μ. Μαρσέλος (1997) αναφέρει τα εξής: «Βασικό σκέλος της Πρόληψης είναι η σωστή ενημέρωση όχι μόνο για τους κινδύνους που εμπεριέχουν τα "ναρκωτικά", αλλά κυρίως για τη σωστή χρήση τους. Εκτός από την ενημέρωση, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρίσκονται τα κατασταλτικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν, προκειμένου να περιοριστεί η παράνομη παραγωγή και διακίνηση ψυχοτρόπων ουσιών Η μάχη ενάντια στη διάδοση των "ναρκωτικών" θα δοθεί κυρίως σε

επίπεδο ενημέρωσης και σωστής πληροφόρησης. Τα Προληπτικά Προγράμματα ενημέρωσης είναι δύσκολα, χρονοβόρα και απαιτούν πολλά χρήματα. Ωστόσο, εάν γίνουν σωστά, φαίνεται ότι είναι αποτελεσματικότερα από τις προσπάθειες που υπακούουν στο πνεύμα της απλής καταστολής.

.....Η σωστή ενημέρωση του κοινού για τα "ναρκωτικά" χωρίς την επιστράτευση ψεύτικων απειλών και ανυπόστατων πληροφοριών θα βοηθήσει στην ορθότερη εκτίμηση του κοινωνικού φαινομένου της κατάχρησης. Επίσης, θα διατηρήσει την εμπιστοσύνη του ατόμου προς την πολιτεία και θα το καταστήσει υπεύθυνο απέναντι στο πρόβλημα» (σελ. 233, 236).

«Η αποτελεσματική παρέμβαση δεν αρκεί να συνίσταται σε μια απλή "πλύση εγκεφάλου" σε επίπεδο απόψεων και ιδεών, με τον τρόπο που συχνά το επιχειρούν οι εκστρατείες κατά των "ναρκωτικών", αλλά απαιτεί αναστοχασμό εκ μέρους των ατόμων, γνώση για την ίδια τη γνώση τους ή κατανόηση του πώς, γιατί και από ποιες πηγές και εμπειρίες τα άτομα πιστεύουν αυτά που πιστεύουν και συμπεριφέρονται με τους συγκεκριμένους τρόπους» (Ρήγα & Τριανταφυλλίδου, 2001, σελ. 114).

Σύμφωνα με την Α. Κοκκέβη (1988), η αναγνώριση, μέσα στα τελευταία χρόνια, των φτωχών αποτελεσμάτων της θεραπευτικής αντιμετώπισης των εξαρτημένων από ψυχοτρόπες ουσίες ατόμων έστρεψε τις προσπάθειες των κρατών που αντιμετώπισαν το πρόβλημα της ανεξέλεγκτης εξάπλωσης της χρήσης των ουσιών προς την Πρωτογενή Πρόληψη. Οι πρώτες προσπάθειες στηρίχτηκαν στη μέθοδο της πληροφόρησης ή διαφώτισης που έδινε έμφαση στους κινδύνους που συνεπάγεται για την υγεία η χρήση ουσιών και στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στον εκφοβισμό. Η αξιολόγηση των προσπαθειών αυτών απέδειξε πως όχι μόνο ήταν αναποτελεσματικές ως προς τον επιδιωκόμενο στόχο, αλλά ήταν ακόμα δυνατό να προκαλέσουν και το αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στην ευαίσθητη περίοδο της εφηβείας. Ο σημαντικότερος κίνδυνος αυτού του τύπου της πληροφόρησης ήταν να κινήσει την περιέργεια που οδηγεί στη δοκιμή της ουσίας, ενώ, αντίθετα, οι κίνδυνοι για την υγεία είναι μια έννοια που δεν απασχολεί ιδιαίτερα τους νέους, αφού γι' αυτούς η υγεία είναι ένα δεδομένο, μη υποκείμενο σε απειλή.

Ένας άλλος σημαντικός λόγος της αποτυχίας της Πρόληψης μέσα από την ενημέρωση και μόνο ήταν πως οι πληροφορίες απευθύνονταν με τον ίδιο τρόπο και με το ίδιο περιεχόμενο σε όλο τον πληθυσμό, χωρίς να διαφοροποιούνται οι δέκτες. Είχε, με άλλα λόγια, παραγνωριστεί το γεγονός πως η αποτελεσματικότητα της πληροφόρησης εξαρτάται άμεσα από το ποιος είναι ο πομπός και πόσο αποδεκτός

είναι από το δέκτη, ποια είναι τα ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά του δέκτη και ποιο είναι το περιεχόμενο του μηνύματος. Είχε παραγνωρισθεί, επίσης, το γεγονός πως η ιδιομορφία που παρουσιάζει η προσωπικότητα του εφήβου επιβάλλει ιδιαίτερη προσοχή στο χειρισμό του, γιατί εύκολα μπορούν να δημιουργηθούν αντιδράσεις αντίθετες από αυτές που επιδιώκει να δημιουργήσει το μήνυμα.

Η αποτυχία της Πρόληψης μέσω αποκλειστικά της πληροφόρησης και, ταυτόχρονα, η ανάπτυξη της έρευνας για τους αιτιολογικούς παράγοντες που συνδέονται με την έναρξη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών, οδήγησε στην ανάπτυξη, σε αρκετές χώρες, Προληπτικών Προγραμμάτων για τους νέους, προσαρμοσμένων στις ανάγκες της ηλικίας και προσανατολισμένων στην αντιμετώπιση των αιτιολογικών παραγόντων που οδηγούν στη χρήση και όχι στην αντίληψη «καταστολής» που αντιμετωπίζει τη χρήση ουσιών ως σύμπτωμα ξεκομμένο από τις γενεσιουργές του αιτίες.

Η νέα γενιά Προληπτικών Προγραμμάτων είναι βασισμένη, ως επί το πλείστον, στο ψυχοκοινωνικό μοντέλο και δίνει έμφαση στην εκπαίδευση και εξάσκηση και όχι απλά και μόνο στην παροχή πληροφοριών σε παθητικούς δέκτες. Η εκπαίδευση και εξάσκηση έχει στόχο την ανάπτυξη ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που θα επιτρέψουν στον έφηβο να αντισταθεί στις πιέσεις της κοινωνικής του ομάδας και, ταυτόχρονα, να μπορέσει να χρησιμοποιήσει εναλλακτικές διεξόδους στη χρήση ουσιών. Η προσπάθεια Πρόληψης μέσω της αντιμετώπισης των αιτιών που οδηγούν στη χρήση ουσιών μπορεί, ταυτόχρονα, να αποτρέψει την εκδήλωση και άλλων μορφών ανεπιθύμητης συμπεριφοράς (π.χ., απόπειρες αυτοκτονίας, φυγές, αντικοινωνική συμπεριφορά) που πηγάζουν από κοινές αιτίες.

Στα πλαίσια της βασικής αυτής φιλοσοφίας για την Πρόληψη, με κύριο στόχο την εκπαίδευση του μαθητή στην απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων που θα του επιτρέψουν να κάνει υπεύθυνες επιλογές για τον τρόπο ζωής που συνδέεται με τη σωματική και ψυχοκοινωνική του υγεία, στηρίζονται και τα προγράμματα «Εκπαίδευσης για την Προαγωγή της Υγείας», που αφετηρία τους έχουν το σχολείο και επιπλέον, απευθύνονται στην περιβάλλουσα το σχολείο κοινότητα. Την κύρια ευθύνη της Πρόληψης έχουν οι εκπαιδευτικοί, αφού προηγουμένως έχουν οι ίδιοι εκπαιδευτεί κατάλληλα στις αρχές, στη φιλοσοφία, και τις μεθόδους ενός τέτοιου προγράμματος. Σημαντικός παράγοντας επιτυχίας στα προγράμματα αυτά είναι η ενεργητική συμμετοχή των μαθητών στην διαδικασία της εκπαίδευσής τους. Ιδιαίτερη σημασία στην επιτυχία του Προληπτικού Προγράμματος έχουν, επίσης, η προσπάθεια

προσέγγισης των γονιών και η μετάδοση σε αυτούς πληροφοριών με σκοπό τον περιορισμό πρόσληψης από το παιδί αντιφατικών μηνυμάτων σε σχέση με αυτά που δέχεται στο σχολείο, η προσπάθεια παροχής γνώσεων που θα τους επιτρέψουν να κατανοήσουν καλύτερα τα προβλήματα της εφηβείας και να επικοινωνήσουν αποτελεσματικότερα με τα παιδιά τους, καθώς και η ευαισθητοποίηση της ευρύτερης κοινότητας, μέσα στην οποία ζει και αντλεί πρότυπα συμπεριφοράς το παιδί (Κοκκέβη, 1988)¹.

Τέλος, ανάμεσα στις προτάσεις της για τον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» η Α. Κοκκέβη (1998) αναφέρει το εξής: «Πρέπει να δυναμώσουμε τις προσπάθειες επικοινωνίας με τους νέους ανθρώπους δίνοντάς τους μηνύματα που να βασίζονται στην επιστημονική, αντικειμενική γνώση για τους κινδύνους που εγκυμονεί η χρήση “ναρκωτικών”, όχι μόνο τους τοξικολογικούς αλλά και τους ψυχοκοινωνικούς κινδύνους»².

¹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σύγγραμμα: Τσιάντης, Γ. & Μανωλόπουλος, Σ. (1988). *Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής. Τόμος Β. Μέρος Β*. Αθήνα: Καστανιώτη, σελ. 358 – 379.

² Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε άρθρο: Kokkevi, A., Terzidou, M., Politikou, K. & Stefanis, C. (2000). Substance use among high school students in Greece: outburst of illicit drug use in a society under change. *Drug and Alcohol Dependence*, 58, 181 – 188.

3. Ο ΧΡΟΝΟΣ ΕΝΑΡΞΗΣ ΤΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ

«ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ».

Η 3^η υπόθεση της έρευνάς μας διαμορφώθηκε ως εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ενημέρωση των μαθητών για τα “ναρκωτικά” πρέπει να ξεκινάει πολύ νωρίς, από τα χρόνια του δημοτικού ή και νωρίτερα».

Η ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (9,24) που αναφέρονται στο χρόνο έναρξης της ενημέρωσης των μαθητών για τα «ναρκωτικά» δείχνει ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους συμφωνούν με την άποψη ότι η ενημέρωση των μαθητών για τα «ναρκωτικά» πρέπει να ξεκινάει πολύ νωρίς, από τα χρόνια του δημοτικού ή και νωρίτερα. Οπότε, οδηγούμαστε αναμφισβήτητα στην επιβεβαίωση της 3^{ης} μας υπόθεσης.

Η συγκεκριμένη τοποθέτηση των εφήβων μαθητών του δείγματος στο παραπάνω θέμα επιβεβαιώνει αυτό που υποστηρίξαμε και νωρίτερα, ότι δηλαδή η πλειοψηφία των εφήβων της έρευνας φαίνεται ότι έχει συνειδητοποιήσει την αξία της ενημέρωσης – και μάλιστα της αντικειμενικής – σχετικά με τα «ναρκωτικά», για τούτο και υποστηρίζει ότι αυτή πρέπει να ξεκινάει όσο γίνεται πιο νωρίς στη ζωή του αναπτυσσόμενου ατόμου. Το γεγονός ότι οι ίδιοι στην πλειονότητά τους προφανώς στερήθηκαν αυτή την ενημέρωση, τους κάνει να την εκτιμούν ιδιαίτερα και να προτείνουν χωρίς ενδοιασμούς την αναγκαιότητα της πρώιμης έναρξής της.

Όσον αφορά το χρόνο έναρξης της ενημέρωσης των μαθητών για τα «ναρκωτικά», η Μ. Χουρδάκη (2000) αναφέρει τα εξής: «Δεν πρέπει να φανεί παράξενο ότι οι προσπάθειες της Πρόληψης αρχίζουν από το νηπιαγωγείο, αφού η επιστήμη αξιολογεί αυτή την περίοδο της ζωής ως πολύ σημαντική για την οργάνωση της προσωπικότητας του ατόμου. Οι πρώτες φροντίδες μας είναι ν’ απαλλάξουμε το νήπιο από την υπερπροστασία των γονέων, από τις γνωστές ιδιότητες της «κρίσης προσωπικότητας», όπως τον εγωκεντρισμό, την άρνηση, το πείσμα κ.α. Διευκολύνουμε έτσι την κοινωνικοποίηση, την ένταξη στη σχολική ομάδα, τη συνεργασία με τα άλλα νήπια, την παραδοχή, την αλληλοβοήθεια. Προωθούμε ιδιαίτερα την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης σε κάθε διάλογο με τα παιδιά... Αυτό που χρειάζεται και είναι η κινητήρια δύναμη για την εφαρμογή των Προγραμμάτων Πρόληψης είναι η αγάπη για το παιδί, η φλόγα, η πίστη στο έργο, στον σκοπό και βέβαια η υπομονή» (σελ. 143).

Από την πλευρά του ο Μ. Μαρσέλος (1997) υποστηρίζει τα εξής: «Αν δεχτούμε ότι η πληροφόρηση πρέπει να ξεκινήσει σε κάποια πρώιμη ηλικία, τότε μοιραία οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι επιβάλλεται κάποια ειδική επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού, έτσι ώστε οι πληροφορίες που τυχόν θα παρέχονται μέσα στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος να είναι εγγυημένες και σύμφωνες με τη γενικότερη σύγχρονη αντίληψη και κρατική πολιτική για τα "ναρκωτικά". Χωρίς να έχει μελετηθεί ειδικά το θέμα αυτό, φαίνεται ότι οι καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης υστερούν αρκετά από άποψη γνώσεων γύρω από τα "ναρκωτικά", γεγονός που συνήθως αναγνωρίζουν και οι ίδιοι. Στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, άτομα που θα μπορούσαν να πληροφορήσουν το κοινό λόγω επαγγέλματος είναι οι γιατροί, οι νομικοί, οι δημοσιογράφοι και οι φορείς που σχετίζονται με τη δίωξη, δηλαδή τα κατασταλτικά μέτρα κατά της παράνομης διακίνησης ψυχοτρόπων ουσιών. Είναι αυτονόητο ότι ο ρόλος των δημοσιογράφων, τόσο μέσα από τις εφημερίδες και τα περιοδικά, όσο και μέσα από την τηλεόραση, είναι τεράστιος και αναντικατάστατος στη διαμόρφωση της ευρύτερης κοινής γνώμης» (σελ. 227).

«Όταν τα παιδιά μας ρωτούν "γιατί κάποιοι παίρνουν ναρκωτικά", τους απαντάμε: "γιατί τους αρέσουν, γιατί τους κάνουν να αισθάνονται καλύτερα". Δεν υπάρχει λόγος να υποκριθεί κανείς. Αν λες στα παιδιά ψέματα, δεν πρόκειται να σε πιστέψουν στη συνέχεια, τόνισε ο Keith Hellawell, συντονιστής της πολιτικής για τα "ναρκωτικά" στη Μεγάλη Βρετανία σε πρόσφατη συνέντευξή του» (Ρήγα & Τριανταφυλλίδου, 2001, σελ. 118).

Ο J. Bergeret (1999) υποστηρίζει σχετικά τα ακόλουθα: «Είναι χρήσιμο να αντιληφθούμε ότι η ποιότητα της πληροφόρησης που πρόκειται να μεταφέρουμε πρέπει να χαρακτηρίζεται από την πρωταρχική μέριμνα να προβληματιστούν οι συνομιλητές για τις πολύ ανθρώπινες και τις πολύ ευρύτερες όψεις ενός προβλήματος που μας αφορά όλους και που οι τοξικοεξαρτημένοι (όπως και το προϊόν που χρησιμοποιούν) δεν αποτελούν παρά μια από τις όψεις του προβλήματος αυτού.

Πρέπει να αποφεύγονται ορισμένες παγίδες ως προς την επιλογή των ανθρώπων που θα αναλάβουν να κάνουν κατανοητό το δράμα που παίζεται στο εσωτερικό της προσωπικότητας του τοξικοεξαρτημένου. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας επισημαίνει ότι δεν θα ήταν σκόπιμο να εμπιστευόμαστε αποστολές πληροφόρησης σε ανθρώπους που δεν έχουν την κατάλληλη προσωπική γνώση για τα συναισθηματικά προβλήματα, που χρειάζεται να αντιμετωπιστούν στο επίπεδο της προσωπικότητας των τοξικοεξαρτημένων.

Η γνώμη των ειδικών κινείται προς την κατεύθυνση μιας πληροφοριακής δράσης, η οποία δεν μπορεί να γίνει με εγκυρότητα, παρά μόνο από μια ομάδα ανθρώπων από διαφορετικές ειδικότητες που είναι έμπειροι τόσο ως προς τη βαθύτερη γνώση του τοξικοεξαρτημένου όσο και ως προς τα κύρια προβλήματα που αφορούν την παιδαγωγική της υγείας, σε σχέση με τις δυσκολίες που αναφέρονται ιδιαίτερα στις περιόδους της παιδικής ηλικίας και της εφηβείας. Από αυτή την αναγκαιότητα ομαδικής εργασίας προκύπτει ότι η πληροφόρηση είναι υπόθεση που αφορά γονείς αλλά και γιατρούς, ψυχολόγους αλλά και φαρμακοποιούς, παιδαγωγούς ή ψυχιάτρους.

Τα στατιστικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν στο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης για τις Τοξικοεξαρτήσεις δείχνουν τη συχνότητα των αιτημάτων που προέρχονται από ενήλικες, οι οποίοι απαιτούν μια ευρεία πληροφόρηση προς τους νέους με την εξής πιεστική προτροπή: "φοβίστε τους", ενώ συχνά προστίθεται μια δεύτερη προτροπή που ζητά να "φοβίσουμε" τους νέους τονίζοντας τον κίνδυνο των οργανικών αλλοιώσεων, που απορρέουν από τη χρήση τοξικών ουσιών.

Όταν γνωρίζουμε το αυτοτιμωρητικό και αυτοκαταστροφικό συναισθηματικό υπόστρωμα τόσων σοβαρών τοξικοεξαρτήσεων, όταν ξέρουμε ότι η προσωπικότητα του σοβαρά τοξικοεξαρτημένου παίζει με τη ζωή και το θάνατο, πώς μπορούμε να σκεφτόμαστε ότι τέτοιας φύσεως επιχειρήματα μπορούν να έχουν κάποια βαρύτητα στις προσωπικότητες αυτής της κατηγορίας, εκτός του να επιτείνουν το μαζοχιστικό δέλεαρ του κινδύνου, ακόμη και του θανάτου;...

Η αποτελεσματικότητα μιας ενημερωτικής δράσης μπορεί να προκύψει από κάποιον κοινό προβληματισμό μεταξύ των μελών της ομάδας πληροφόρησης, όπως μεταξύ της ομάδας και του κοινού, και από μια συζήτηση με στέρεα επιχειρήματα (βασισμένα σε βιώματα και συναισθηματικές πραγματικότητες) και ικανά να επιφέρουν αναθεωρήσεις, χωρίς ωστόσο να επιβάλλουν απ' έξω οποιαδήποτε επιλογή στην ιδιομορφία του καθενός.

Όπως και η προσωπικότητα του τοξικοεξαρτημένου, η προσωπικότητα αυτού που ενημερώνεται έχει ανάγκη να προβληματίζεται ελεύθερα και σε βάθος για τις επιλογές που έχει να κάνει στα πράγματα της ζωής, για τα προβλήματα που αφορούν το σώμα και τις κύριες λογικές εκδηλώσεις του φαντασιακού» (σελ. 133 – 136).

Ο Κ. Τσαρούχας (1997) από την πλευρά του αναφέρει τα ακόλουθα: «Η πληροφόρηση για τα "ναρκωτικά" πρέπει να γίνεται προσεκτικά και με μέτρο, να σέβεται τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των νέων, να προϋποθέτει τη συμμετοχή

τους. Η υπερβολή και ο εκφοβισμός θα μπορούσε να επιφέρει το αντίθετο αποτέλεσμα, να εξάψει την περιέργεια των νέων, όπως συμβαίνει κατά κανόνα με καθετί το απαγορευμένο.

Ταυτόχρονα, όμως, με την πληροφόρηση και σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτήν, θα πρέπει να δοθεί το βάρος στην κατεύθυνση του να καλλιεργηθεί στους νέους μια θετική στάση απέναντι στη ζωή, γεμάτη ενδιαφέροντα. Να τους προταθούν εναλλακτικές λύσεις για τη ζωή τους, να τους προβληθούν αξίες και πρότυπα, να πιστέψουν στο μέλλον. Αυτό όμως προϋποθέτει πρώτα απ' όλα να πιστεύουν οι ίδιοι οι γονείς τους στη ζωή. Είναι τα σχέδια της δικής τους ζωής, των γονέων, που πρέπει πρώτα να αναθεωρηθούν» (σελ. 33).

Σύμφωνα με την Ε. Δουρδούνη (2001), στη συγκεκριμένη περίπτωση της Πρόληψης της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών βασικοί φορείς που θα παίξουν σημαντικό ρόλο είναι η οικογένεια και το σχολείο. Με την από κοινού συνεργασία τους μπορεί να επιτευχθεί το έργο της Πρόληψης και η παράλληλη συνειδητοποίηση παιδιών και εφήβων ότι ο κόσμος των εξαρτησιογόνων ουσιών είναι πλαστός, ψεύτικος, γεμάτος αδιέξοδα.

Η οικογένεια και το σχολείο, ως βασικοί παράγοντες αγωγής, φέρουν και τη μεγαλύτερη ευθύνη στο θέμα της Πρόληψης παιδιών και εφήβων από τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Αρωγός και συμπορευτής της οικογένειας στο θέμα της αγωγής είναι το σχολείο. Μαζί οδηγούν στην αληθινή οδό, στη χαρά, στη φώτιση, στη σωτηρία και τη γνήσια ελευθερία ή ωθούν στην καταστροφή, την εξάρτηση, την κατάντια της ψυχής και του σώματος.

Η συνεργασία σχολείου – οικογένειας στο θέμα της Πρόληψης είναι απαραίτητη, γι' αυτό και αυτή θα πρέπει να είναι ουσιαστική και όχι τυπική. Απαιτείται εκ μέρους των γονέων, όχι μόνο ο συμβουλευτικός χαρακτήρας της συμμετοχής τους στο θέμα της Πρόληψης αλλά και η ευαισθητοποίησή τους, όπως και η ενεργός δράση τους σε μια κοινή πορεία και κατεύθυνση απέναντι στο πρόβλημα μαζί με το σχολείο. Απαραίτητη προϋπόθεση για να επιτευχθεί αυτό είναι να διαπνέονται τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι γονείς από την ίδια διάθεση για μια καλή, κοινή παιδαγωγική προσπάθεια Πρόληψης στο θέμα της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών. Κεντρικό θέμα απασχόλησής τους η ανταλλαγή πληροφοριών και απόψεων ως προς την εξελισσόμενη προσωπικότητα του μαθητή και η ενημέρωσή τους ως προς τη σχολική του επίδοση, τις συνθήκες διαβίωσής του,

τα ενδιαφέροντά του, τη χρήση του ελεύθερου χρόνου του, τις οικονομικές και μορφωτικές δυνατότητες που υπάρχουν.

Γονείς και εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν στα παιδιά το νόημα της ζωής που τους λείπει. Η Πρόληψη μπορεί να επιτευχθεί κατά βάση με μια πνευματική θωράκιση των νέων, με μια ισχυρή πνευματική καθοδήγηση και με μια ασφαλή πνευματική πορεία. Συμπληρώνοντας το ρόλο της οικογένειας, το σχολείο μπορεί να κατορθώσει να ακυρώσει τις ισχυρές αρνητικές επιρροές της κοινωνίας πάνω στα παιδιά, προσφέροντάς τους το όραμα μιας ζωής επιτυχημένης και ευτυχισμένης, μακριά από τον κίνδυνο της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών.

Όσον αφορά το σχολείο, έχει τις δυνατότητες και έμπρακτα να προφυλάξει τους μαθητές του από τη σύγχρονη μάστιγα της τοξικομανίας μέσα από τη λήψη μιας σειράς μέτρων προστασίας και προφύλαξης που μπορεί να προσφέρει όπως: 1) Με την αναβάθμιση του ρόλου των εκπαιδευτικών και την εξασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου κατάρτισης και μετεκπαίδευσής τους πάνω σε θέματα ψυχοκοινωνικής υγείας του παιδιού και του εφήβου. 2) Με την συστηματική, διαρκή και σε βάθος συνεργασία γονέων – εκπαιδευτικών σε επίκαιρα θέματα και προβλήματα που αντιμετωπίζει η σχολική κοινότητα κάθε φορά. 3) Με την ενίσχυση της αυτοτέλειας των σχολικών μονάδων, με ανάλογη κτηριακή και τεχνική υποδομή, με την ανέγερση σύγχρονων περιφραγμένων και φυλασσόμενων σχολικών κτηριακών συγκροτημάτων, οπότε να καθίσταται δυνατός ο έλεγχός τους. 4) Με την άμεση απομάκρυνση όλων των «ύποπτων» κέντρων διασκέδασης και ψυχαγωγίας που βρίσκονται κοντά σε σχολικά συγκροτήματα. 5) Με τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών των σχολείων με βιβλία και εγχειρίδια ανάλογα των ενδιαφερόντων και απαιτήσεων των μαθητών κάθε ηλικίας, κυρίως πάνω σε σύγχρονους προβληματισμούς και αντικείμενα (κάπνισμα, «ναρκωτικά», AIDS, τουρισμός, αστυφιλία, μοναξιά, καταναλωτισμός κ.α.). 6) Με τη σωστή και πολύπλευρη ενημέρωση των μαθητών πάνω στο θέμα των εξαρτησιογόνων ουσιών, μέσα από ειδικά μελετημένα προγράμματα και από άτομα που είναι γνώστες του προβλήματος με ανάλογη εξειδίκευση, εκπαίδευση και εμπειρία, καταρτισμένα πάνω στην ψυχολογία του παιδιού και του εφήβου, γνώστες παιδαγωγικών τρόπων προσέγγισης του προβλήματος της τοξικομανίας, και το σημαντικότερο, κατάλληλα να κατακτήσουν την εμπιστοσύνη των μαθητών.

Σήμερα είναι αναγκαίο, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη φορά, λόγω της μεγάλης έξαρσης του προβλήματος της τοξικομανίας, ιδιαίτερα ο παιδαγωγός να

είναι γνώστης του θέματος των εξαρτησιογόνων ουσιών αποκτώντας έτσι και έχοντας πλέον τη δυνατότητα να γνωρίζει: τα είδη των εξαρτησιογόνων ουσιών, τα βασικά χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, όπως και τη χημική τους σύσταση, τους τρόπους αναγνώρισης κάθε ουσίας, τα άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα από φυσιολογικής άποψης στο κυκλοφορικό, αναπνευστικό, νευρικό και αναπαραγωγικό σύστημα (ιδιαίτερα επικίνδυνα για άτομα που βρίσκονται σε πλήρη ανάπτυξη και εξέλιξη), τα στάδια της χημικής εξάρτησης και της αδυναμίας που υπάρχει να προβλεφθούν από άτομο σε άτομο, τα συμπτώματα στερητικού συνδρόμου διαφορετικά για κάθε εξαρτησιογόνα ουσία, τα πιθανά μοιραία αποτελέσματα από τον συνδυασμό των ουσιών, τη μελέτη των καινούργιων συνθετικών εξαρτησιογόνων ουσιών.

Μέσα από την ολοκληρωτική και εμπειριστατωμένη μελέτη, γνώση, καθώς και την προσωπική κάθε φορά ενασχόληση του παιδαγωγού με κάθε νέο στοιχείο που έρχεται να προστεθεί στο τεράστιο θέμα των εξαρτησιογόνων ουσιών, ο παιδαγωγός είναι σε θέση να ενημερώσει με κατάλληλα επιχειρήματα προκαλώντας το ενδιαφέρον και την προσοχή, να λύσει απορίες τεκμηριωμένα, να προβάλλει ανάλογη ισχυρή αιτιολόγηση, να προστατέψει και να προφυλάξει παιδιά και εφήβους δίνοντας ένα ξεκάθαρο μήνυμα αντίστασης και απομάκρυνσής τους από κάθε ευκαιριακή και ανώδυνη, όπως πιστεύουν, πρώτη δοκιμή εξαρτησιογόνου ουσίας, που οδηγεί τις περισσότερες φορές άστοχα και επιπόλαια στη συνέχιση της χρήσης με σοβαρές συνέπειες για τη σωματική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του εξελισσόμενου ατόμου (Δουρδούνη, 2001).

4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΩΝ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΧΑΣΙΣ.

Η 4^η υπόθεση της έρευνάς μας υπήρξε η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι επηρεάζονται σημαντικά από τους συνομηλικούς τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς».

Από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (10, 22, 3, 23) που αναφέρονται στην επίδραση που δέχονται οι έφηβοι μαθητές από τους συνομηλικούς τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι τόσο οι φίλοι τους, όσο και οι ίδιοι θεωρούν ουσιαστικά τη χρήση χασίς επικίνδυνη για την υγεία, οι απόψεις τους δηλαδή είναι σύμφωνες. Αυτό μπορεί να υποδηλώνει είτε ότι οι απόψεις τους τυχάνει να ταυτίζονται, είτε ότι οι φίλοι των εφήβων ασκούν επίδραση στη διαμόρφωση των απόψεών τους σχετικά με το χασίς και ότι γενικότερα αναπτύσσεται σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Ωστόσο τα πολύ υψηλά ποσοστά των απαντήσεων των υποκειμένων (65% απάντησαν «Διαφωνώ Απόλυτα» στην πρόταση 10 και 72% απάντησαν «Συμφωνώ Απόλυτα» στην πρόταση 22) δεν φαίνεται να υποδηλώνουν ότι οι απόψεις των εφήβων απλά τυχάνει να ταυτίζονται. Εξάλλου οι προτάσεις 3 και 23 έχουν ακριβώς αυτό το σκοπό: να εξετάσουν άμεσα, όχι έμμεσα, όπως οι προτάσεις 10 και 22, κατά πόσο οι έφηβοι μαθητές επηρεάζονται από τους συνομηλικούς τους στις στάσεις και απόψεις τους σχετικά με το χασίς. Και άμεσα οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους συμφωνούν ότι οι στάσεις και απόψεις των εφήβων μαθητών σχετικά με τη χρήση χασίς επηρεάζονται σημαντικά από εκείνες των συνομηλικών τους. Επομένως, γίνεται φανερό ότι η 4^η υπόθεση τόσο έμμεσα (από τις αποκρίσεις των υποκειμένων στις προτάσεις 10 και 22) όσο και άμεσα (από τις αποκρίσεις των υποκειμένων στις προτάσεις 3 και 23) επιβεβαιώνεται από τα παραπάνω δεδομένα.

Αν δεχτούμε ότι η συμπεριφορά ενός ατόμου αποτελεί έκφραση και προέκταση των ιδιαίτερων πεποιθήσεων και απόψεών του, τότε φαίνεται αρκετά αισιόδοξο το γεγονός ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι τόσο οι ίδιοι όσο και οι φίλοι τους θεωρούν επικίνδυνη για την υγεία τη χρήση χασίς. Αυτό προφανώς υποδηλώνει μια ανάλογη αρνητική στάση και συμπεριφορά μπροστά στο ενδεχόμενο της χρήσης χασίς.

Σχετικά με το ρόλο που διαδραματίζεται η ομάδα των συνομηλίκων στη ζωή των εφήβων, ο Κ. Κορώσης (1997) αναφέρει το εξής: «Στην εφηβική φάση του ατομικού κύκλου οικογενειακής ζωής οι νέοι δεν θεωρούν πλέον την οικογένεια ως μοναδική και ενδεχομένως τη σημαντικότερη ομάδα που παρέχει στους κόλπους της δυνατότητες διαμόρφωσης του ελεύθερου χρόνου. Η νεανική υποκοουλτούρα, που ενσαρκώνεται από τις ομάδες ομηλίκων (ομάδες ομολόγων, peer groups), έρχεται να μεταδώσει αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς, αλλά και να υποκαταστήσει εν μέρει τη γονεϊκή επιρροή και τη διαπλαστική της ικανότητα» (σελ. 102).

Από την πλευρά του, ο Η. Κουρκούτας (2001) υποστηρίζει σχετικά τα εξής: «Η φυσιολογική ομάδα συνομηλίκων λειτουργεί υποστηρικτικά για την ταυτότητα του εφήβου. Με το να του αναγνωρίζει μια θέση, ένα ρόλο και μια λειτουργία, η ομάδα προσδίδει στον έφηβο ένα νόημα ύπαρξης καλύπτοντάς τον σε μεγάλο βαθμό και κοινωνικά αλλά και συναισθηματικά. Η συναισθηματική κάλυψη που προσφέρει η ομάδα, εάν είναι υγιής, συνεισφέρει πραγματικά με δημιουργικό τρόπο στην απαρτίωση της αυτονόμησης του εφήβου, ενώ επίσης τον βοηθάει να αντέξει την συναισθηματική αποκοπή από την οικογένεια... Αν η ομάδα όμως είναι παράνομου ή εγκληματικού χαρακτήρα, τότε ενισχύει τις αντικοινωνικές και καταστροφικές τάσεις του νέου, που εκτονώνεται μέσα από οργανωμένες πράξεις βίας, αφού η δύναμη της ομάδας μειώνει τους φόβους και τους όποιους ενδοιασμούς ή αντιστάσεις υπήρχαν μέσα του»(σελ. 116, 121).

Σύμφωνα με τον Γ. Λιάππα (1999), η χρήση ουσιών αρχίζει συνήθως στην εφηβεία. Οι έφηβοι στην περίοδο αυτή πειραματίζονται συχνά με τη χρήση ουσιών. Τις περισσότερες φορές ο νέος χρήστης πειραματίζεται με διάφορες ουσίες κάτω από τις προτροπές και τις πιέσεις των φίλων του. Η περιέργεια, η διαθεσιμότητα των ουσιών και η επίδραση των συναναστροφών επιδρούν σημαντικά στην έναρξη του πειραματισμού ενός ατόμου με ουσίες. Εξάλλου θεωρείται ότι υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ χρήσης ουσιών από φίλους και έναρξης της χρήσης από το νέο μέλος. Η στάση των φίλων απέναντι στις ουσίες και η αντίληψη που διαμορφώνει ο νέος χρήστης για τις ουσίες από το συντροφικό του περιβάλλον, φαίνεται ότι συνιστούν καθοριστικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τη δική του μελλοντική συμπεριφορά. Πολλές φορές η χρήση μιας ουσίας αποτελεί βασική απαίτηση μιας κοινωνικής ομάδας, προκειμένου να γίνει αποδεκτό ένα νέο μέλος της.

Οι υιοθετημένες απόψεις μιας κοινωνικής ομάδας είναι συχνά σε θέση να τροποποιήσουν και να κατευθύνουν τη συμπεριφορά ενός νέου μέλους, και

ειδικότερα στην προεφηβική περίοδο της ζωής του, όπου η επίδραση των γονιών αρχίζει να εξασθενεί σε σχέση με την επίδραση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, που συνεχώς αυξάνεται. Οι τοποθετήσεις μιας ομάδας αναφορικά με το ακίνδυνο της λήψης μιας ουσίας είναι αρκετά ικανές για να διαφοροποιήσουν και να κάμψουν τις επιφυλάξεις και τις αντιρρήσεις των νέων μελών. Σε πολλές των περιπτώσεων η χρήση κάποιας ουσίας θεωρείται ως ιδιαίτερο προσόν και δείγμα «δύναμης» ή «απελευθέρωσης».

Μέσα από αυτές τις διαδικασίες είναι δυνατόν ένα νεαρό άτομο να επαναπροσδιορίσει τις απόψεις του σχετικά με μια ουσία και να υιοθετήσει νέες θέσεις, τελείως αντίθετες από τις προϋπάρχουσες και τις κοινωνικά επικρατούσες. Η διαδικασία αυτή γίνεται πολύ πιο εύκολα όταν ο υποψήφιος χρήστης θεωρήσει τους νέους του συντρόφους σπουδαίους και «προοδευτικούς». Άρα, θα λέγαμε ότι οι συναναστροφές με διάφορες ομάδες υποκοινοτήτων είναι δυνατόν να επιδράσουν – τουλάχιστον εν μέρει – μεταβάλλοντας την αυτοεκτίμηση, τον προσανατολισμό και τις απόψεις ενός νέου μέλους κι ένα παραπάνω όταν το άτομο αυτό έχει αυξημένες ανάγκες για αναγνώριση και αποδοχή (Λιάππας, 1999).

Σύμφωνα άλλωστε και με την Ε. Δουρδούνη (2001), η κατανάλωση εξαρτησιογόνων ουσιών είναι συνήθως συνδεδεμένη με μια ομάδα φίλων. Η ανάγκη της παρέας και των φίλων είναι ζωτική για τον έφηβο και υπό τον φόβο της απόρριψης και της μοναξιάς είναι δύσκολο ν' αντισταθεί στην πίεσή τους. Συνήθως ο νέος χρήστης πειραματίζεται με τις διάφορες ουσίες κάτω από την πίεση των συνομηλίκων του, στο όνομα της ενότητας, της αποδοχής και της συντροφικότητας των μελών της ομάδας. Άλλοτε πάλι η χρήση της ουσίας θεωρείται ως δείγμα «απελευθέρωσης» από τις δομές της Πολιτείας, το πειστικό εκπαιδευτικό σύστημα και το οικογενειακό περιβάλλον.

Κατά τον Μ. Μαρσέλο (1997), σε αρκετές περιπτώσεις η χρήση αποτελεί θέμα γοήτρου μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Ο ενισχυτικός κοινωνικός ρόλος είναι ιδιαίτερα έντονος προκειμένου για ουσίες που οι αρχικές τους δοκιμές δεν είναι πάντοτε ευχάριστες, όπως στην περίπτωση του χασίς. Παρόλ' αυτά, η δυσάρεστη εμπειρία από τη χρήση τέτοιων ουσιών εξουδετερώνεται κάτω από την πίεση της παρέας, μέχρις ότου η επαναληπτική χρήση εγκαταστήσει αντοχή στα δυσάρεστα συμπτώματα και αφήσει έτσι να αναδυθούν οι ευχάριστες μόνο εμπειρίες της χρήσης.

Σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, η M. Zavalloni (1993) αναφέρει το εξής: «Νοητικά γεγονότα, όπως η αντίληψη του Εαυτού για τη χρήση τοξικών ουσιών ή ανάγκη του Εαυτού να τοποθετηθεί σε μια ομάδα, όπως αυτή των χρηστών, πρέπει να θεωρούνται ως συνεχόμενα του πολιτισμικού κόσμου, αφού κάθε ψυχολογική δράση μπορεί να θεωρηθεί ως ιδιότητα που αναδύεται από διαπροσωπικές / διομαδικές σχέσεις»¹.

Από την πλευρά τους, η Α. Β. Ρήγα και η Σ. Τριανταφυλλίδου (1996, 2001) αναφέρουν σχετικά το εξής: «Έχει διαπιστωθεί ότι η χρήση της ουσίας αποτελεί το κρίσιμο σημείο αναφοράς στο οποίο εδραιώνονται τα γεγονότα στο λόγο των χρηστών. Αυτή επιτρέπει συνήθως τη δημιουργία ιδιαίτερων αναμνήσεων από διάφορες συναντήσεις, εξόδους με τους φίλους, γνωριμίες που σε άλλη περίπτωση θα περνούσαν απαρατήρητες και θα λησμονούνταν κ.τ.λ., ενώ η αναφορά στην ουσία φαίνεται να είναι το πιο κοινό θέμα συζήτησης και επικοινωνίας μεταξύ των χρηστών και το πιο πρόσφορο μέσο επιβεβαίωσης των δεσμών και κοινών αξιών ανάμεσα στα μέλη της ομάδας»².

Σύμφωνα με τους Kandel και Yamaguchi (1990), η αρχική χρήση κάνναβης έχει βρεθεί ότι σχετίζεται με περιβαλλοντικές επιδράσεις, όπως η χρήση κάνναβης από τους συνομηλίκους και η πίεση των συνομηλίκων. Κατά τον Vaglum (1985), οι έφηβοι που έχουν αδύναμους δεσμούς με την οικογένειά τους εξαρτώνται περισσότερο από την υποστήριξη των φίλων και συνομηλίκων τους και τείνουν να προσαρμόζονται περισσότερο στα πρότυπα των συνομηλίκων³.

¹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά το σύγγραμμα: Ρήγα, Α.Β. (1997). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Μαυρομάτη, σελ. 20.

² Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά το σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (2001). *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις σε οργανισμούς, ομάδες και άτομα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 112 – 113.

³ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά το άρθρο: Poikolainen, K., Henriksson, A., Aalto – Setälä, M., Martunen, M., Anttila, T. and Lönnqvist, J. (2001). Correlates of initiation to cannabis use: a 5 – year follow – up of 15 – 19 year old adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 62, 175 – 180.

**5. Η ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ «ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ» ΣΤΑ ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΣΧΟΛΕΙΑ
ΚΑΙ Η ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ.**

Η 5^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται διακίνηση “ναρκωτικών” και χρήση χασίς και ότι ένας μαθητής της ηλικίας τους είναι εύκολο να προμηθευθεί χασίς αν το θελήσει».

Από την ανάλυση των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις που αναφέρονται στη διακίνηση «ναρκωτικών» στα σχολεία και στη χρήση και προμήθεια χασίς από εφήβους μαθητές, φαίνεται ότι στην έμμεση ερωτηματική πρόταση 7 (στα περισσότερα σχολεία σήμερα δεν γίνεται διακίνηση ναρκωτικών) παρόλο που το μεγαλύτερο ποσοστό (43%) δηλώνει άγνοια επί του θέματος, σημαντικό ωστόσο ποσοστό (31%) φαίνεται ότι δεν συμφωνεί με την άποψη ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα δεν γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών». Παρατηρείται, επομένως, πέρα από την κυρίαρχη τάση άγνοιας και μια σημαντική τάση διαφωνίας. Επιπλέον, στην έμμεση ερωτηματική πρόταση 15 (στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται χρήση χασίς), ενώ, το μεγαλύτερο ποσοστό (56%) απαντάει «Δεν ξέρω», σημαντικό ωστόσο ποσοστό (17% και 16%) απαντάει «Μάλλον Διαφωνώ» και «Μάλλον Συμφωνώ» αντίστοιχα, με αποτέλεσμα να κυριαρχεί μια τάση άγνοιας, η οποία βέβαια συνυπάρχει με μια τάση τόσο διαφωνίας όσο και συμφωνίας. Ακόμη, στην άμεση ερωτηματική πρόταση 20 (στο σχολείο μου γίνεται διακίνηση ναρκωτικών) το μεγαλύτερο ποσοστό (44%) απαντάει «Δεν ξέρω», ενώ σημαντικό ποσοστό (32%) απαντάει «Διαφωνώ Απόλυτα», γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να κυριαρχεί μια τάση άγνοιας, η οποία συνυπάρχει με μια σημαντική τάση διαφωνίας. Επιπρόσθετα, στην άμεση ερωτηματική πρόταση 26 (στο σχολείο μου δεν γίνεται χρήση χασίς) το μεγαλύτερο ποσοστό (51%) δηλώνει άγνοια, ενώ σημαντικό ποσοστό (23%) απαντάει «Συμφωνώ Απόλυτα», με αποτέλεσμα να επικρατεί μια τάση άγνοιας, η οποία όμως αυτή τη φορά συνυπάρχει με μια τάση συμφωνίας.

Παρατηρούμε επομένως ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των εφήβων του δείγματος απαντάει «Δεν ξέρω» στις παραπάνω ερωτηματικές προτάσεις. Η απάντηση αυτή βέβαια μπορεί να δηλώνει είτε την πραγματική τους άγνοια, είτε μια προσπάθεια απόκρυψης της αλήθειας εκ μέρους τους, καθώς πρόκειται για ιδιαίτερα κρίσιμες και σοβαρές ερωτήσεις. Ωστόσο φαίνεται ιδιαίτερα ύποπτο το γεγονός ότι το μεγαλύτερο

ποσοστό των εφήβων αναφέρει ότι δεν γνωρίζει αν γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών» και χρήση χασίς στο σχολείο του ή στα άλλα σχολεία, αφού το θέμα των «ναρκωτικών» είναι κάτι που απασχολεί και ενδιαφέρει ιδιαίτερα τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Ίσως κάποιο ποσοστό πράγματι να έχει άγνοια επί του θέματος, αλλά όχι ένα τόσο μεγάλο ποσοστό. Οι περισσότεροι έφηβοι πιθανόν να γνωρίζουν την πραγματικότητα της διακίνησης «ναρκωτικών» και χρήσης χασίς (είτε ως θεατές, είτε και ως πρωταγωνιστές), όμως προφανώς φοβούνται ν' αποκαλύψουν την πραγματική τους άποψη, γιατί έτσι απαλλάσσονται από κάθε ευθύνη που θα μπορούσε να τους αποδοθεί εάν έπρατταν διαφορετικά. Βέβαια το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των εφήβων του δείγματος στις συγκεκριμένες ερωτηματικές προτάσεις απαντάει «Δεν Ξέρω», ίσως να υποδηλώνει κάποιες μεθοδολογικές ελλείψεις και συγκεκριμένα ότι δεν καταφέραμε να κερδίσουμε την εμπιστοσύνη των εφήβων του δείγματος, έτσι ώστε να μας αποκαλύψουν τις πραγματικές τους απόψεις. Ο φόβος όμως που συνήθως υπάρχει γύρω από την αποκάλυψη τέτοιων κρίσιμων θεμάτων για τις ευθύνες που μπορούν να προκύψουν είναι συχνά πολύ πιο ισχυρός από τον οποιοδήποτε βαθμό εμπιστοσύνης που θα μπορούσε να αναπτυχθεί προς τον εκάστοτε ερευνητή ή την κάθε ερευνήτρια.

Αμέσως μετά την κυρίαρχη τάση άγνοιας, η οποία συγκεντρώνει και το μεγαλύτερο ποσοστό στις προτάσεις 7, 15, 20 και 26, παρατηρούμε ότι επικρατεί μια τάση διαφωνίας όσον αφορά τη διακίνηση «ναρκωτικών» στο σχολείο των εφήβων του δείγματος και τη χρήση χασίς στα περισσότερα σχολεία και το δικό τους, με εξαίρεση την ερωτηματική πρόταση 7, όπου ουσιαστικά συμφωνούν ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών». Ίσως η τάση αυτή διαφωνίας να δηλώνει την πραγματική τους άποψη, ίσως όμως – πράγμα που είναι μάλλον και το πιο πιθανό – να αποτελεί μια προσπάθεια αποπροσανατολισμού στην προσπάθεια που γίνεται για την εξεύρεση της αλήθειας. Σ' αυτό πιθανόν να συμβάλλει η αντιδραστική και επαναστατική φύση που συνήθως χαρακτηρίζει τα άτομα της εφηβικής ηλικίας.

Το βέβαιο είναι πάντως ότι τα συγκεκριμένα δεδομένα αδυνατούν να στηρίξουν το πρώτο μέρος της 5^{ης} υπόθεσής μας (το ότι δηλαδή οι έφηβοι μαθητές, ηλικίας 15 έως 18 ετών, θεωρούν ότι στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται διακίνηση «ναρκωτικών» και χρήση χασίς). Έτσι φαίνεται από την ανάλυση των αποκρίσεων των υποκειμένων. Όμως εμείς ίσως δεν θα έπρεπε να σταθούμε στο ότι το πρώτο μέρος της 5^{ης} μας υπόθεσης δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα, αλλά στο γιατί

μπορεί να μην επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα, στα κίνητρα που μπορεί να κρύβονται πίσω από τις απαντήσεις των υποκειμένων στις συγκεκριμένες ερωτηματικές προτάσεις (7, 15, 20, 26).

Ωστόσο από τις αποκρίσεις των υποκειμένων στις ερωτηματικές προτάσεις 8 και 29, φαίνεται ουσιαστικά ότι οι έφηβοι του δείγματος συμφωνούν όσον αφορά την ευκολία με την οποία μπορεί ένας έφηβος μαθητής να προμηθευτεί σήμερα χασίς, γεγονός που υποδεικνύει ότι το δεύτερο μέρος της 5^{ης} υπόθεσής μας επιβεβαιώνεται από τα συγκεκριμένα δεδομένα. Και η επιβεβαίωση αυτή ίσως έμμεσα και ως ένα βαθμό να επιβεβαιώνει την υπόθεση που παραπάνω απορρίφθηκε από τα δεδομένα, ότι δηλαδή στα περισσότερα σχολεία σήμερα γίνεται τουλάχιστον διακίνηση «ναρκωτικών», αν όχι χρήση χασίς, γεγονός που καθιστά δυνατή ή υποδεικνύει την εύκολη προμήθεια χασίς από έφηβους μαθητές.

Η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από εφήβους μαθητές αποκτά όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις, τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε τοπικό επίπεδο. Μάλιστα έχει βρεθεί ότι ανάμεσα στο 12% έως 50% όλων των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική έχει δοκιμάσει κάνναβη τουλάχιστον μια φορά. (Hammer, Anthony, Kraus, Miller, Weinberg, Bauman, Ivis, Perkonigg and Kokkevi). Επίσης, έχει βρεθεί ότι στους μαθητές Γυμνασίου της Αμερικής η χρήση κάνναβης αυξήθηκε από τα τέλη της δεκαετίας το '60 ως τη δεκαετία του '70, μετά μειώθηκε κατά τη δεκαετία του '80, ενώ αυξήθηκε σημαντικά μετά το 1992 (Bachman and Bauman). Ακόμη, έχει βρεθεί ότι στη Γαλλία το 49% των εφήβων ηλικίας 16 – 20 ετών έχει κάνει χρήση κάνναβης (Chabrolet, 2000), ενώ στην Ελλάδα το 22% των ατόμων ηλικίας 18 – 24 ετών έχει κάνει χρήση κάνναβης (Κοκκέβη, 2000)¹. Επιπλέον, οι τάσεις στην αυτοαναφερόμενη χρήση ουσιών σε έρευνες των Ελλήνων εφήβων μαθητών, ηλικίας 14 έως 18 ετών, δείχνουν μεγάλη αύξηση στη χρήση παράνομων ουσιών, από 6% το 1993 σε 13,7% το 1998 (Kokkevi, Terzidou, Politikou, Stefanis)².

Σε μια επιδημιολογική έρευνα του 1988 για τη χρήση και κατάχρηση ψυχοτρόπων ουσιών στην Ελλάδα από μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, βρέθηκε ότι

¹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά το άρθρο: Sydow, K., Lieb, R., Pfister, H., Höfler, M., Sonntag, H. and Wittchen, H. (2001). The natural course of cannabis use, abuse and dependence over four years: a longitudinal community study of adolescents and young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 347 – 361.

² Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά στο άρθρο: Kokkevi, A., Terzidou, M., Politikou, K. & Stefanis, C. (2000). Substance use among high school students in Greece: outburst of illicit drug use in a society under change. *Drug and Alcohol Dependence*, 58, 181 – 188.

η χρήση «ναρκωτικών» εντοπίζεται κυρίως στους μαθητές της Γ΄ Λυκείου και μάλιστα στα αγόρια, με βασική προτίμηση τα προϊόντα της κάνναβης, έναντι των κοριτσιών που προτιμούν τα ηρεμιστικά χάπια. Επιπλέον, βρέθηκε ότι οι ατομικοί, κοινωνικοί και εκπαιδευτικοί παράγοντες σχετίζονται σημαντικά με τη χρήση παράνομων ουσιών³. Ακόμη σύμφωνα με μια έρευνα του 1998, παρατηρείται διπλάσια αύξηση της αναφερόμενης συστηματικής ή περιστασιακής χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών, τόσο από τα αγόρια όσο και από τα κορίτσια. Όσον αφορά το είδος της προτιμώμενης ουσίας για συστηματική ή περιστασιακή χρήση, πρώτη ουσία αναφέρεται το χασίς με στατιστικά σημαντική διαφορά αγοριών και κοριτσιών (διπλάσια – τριπλάσια χρήση από αγόρια), ενώ δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ τους όσον αφορά τη χρήση άλλων ουσιών⁴.

Πολύ σημαντικά είναι τα στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα των Α. Κοκκέβη και Κ. Στεφανή του 1993 για τη διαχρονική πορεία της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών στο μαθητικό και γενικό πληθυσμό. Τα αποτελέσματα της έρευνας του 1993, η οποία πραγματοποιήθηκε σε πανελλήνιο αντιπροσωπευτικό δείγμα εφήβων μαθητών, ηλικίας 14 έως 18 ετών, συγκρίνονται με εκείνα της αντίστοιχης έρευνας του 1984, προκειμένου να εντοπιστούν οι μεταβολές που παρατηρούνται με το πέραμα του χρόνου σχετικά με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών.

Στην έρευνα αυτή προκύπτουν τα εξής σημαντικά στοιχεία: Το 6,1% του μαθητικού πληθυσμού δηλώνει πως έχει πάρει «ναρκωτικά» μία ή περισσότερες φορές στη ζωή του. Μαριχουάνα αναφέρει ότι έχει πάρει το 4,6%, η πλειοψηφία δηλαδή όσων έχουν πάρει «ναρκωτικά». Τάση για αύξηση από το 1984 στο 1993 παρουσιάζει η χρήση της μαριχουάνας από 3,9% σε 4,6%, μια τάση η οποία είναι εμφανέστερη στα αγόρια. Η μαριχουάνα στην Αθήνα, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, είναι η ουσία που έχει χρησιμοποιήσει η πλειοψηφία των μαθητών. Η εμπειρία με τη χρήση της συνηθέστερα χρησιμοποιούμενης παράνομης ουσίας, της μαριχουάνας, αυξάνεται σημαντικά με την ηλικία και φτάνει από το 1,5% στην ηλικία των 13 – 14 ετών στο 8,9% στην ηλικία των 17 – 18 ετών. Σε σχέση με το 1984, παρατηρείται αύξηση στη χρήση μαριχουάνας στα μεγαλύτερα παιδιά, ηλικίας 17 –

³ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Μαρσέλος, Μ., Κούτρας, Β., Υφαντής, Θ., Καφετζόπουλος, Ε., Φραγκίδης, Χ. & Μάλαμας, Μ. (1988). Χρήση και κατάχρηση ψυχοτρόπων ουσιών από μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 71, 102 – 124.

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά: Δημητρίου, Α., Μάλαμας, Μ., Παπαϊωάννου, Τ. & Μαρσέλος, Μ. (1998). Χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από τους μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, εις: 24^ο Ετήσιο Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο, 5 – 9 Μαΐου 1998, σ. 36 (Αθήνα, Ιατρική Εταιρεία Αθηνών).

18 ετών (από 7,2% το 1984 σε 8,9% το 1993). Το υψηλότερο ποσοστό εμπειρίας με παράνομες ουσίες, «ναρκωτικά», παρουσιάζουν οι μαθητές των ιδιωτικών σχολείων (9,4%), ακολουθούν οι μαθητές των τεχνικών / επαγγελματικών (8,6%) κι έπειτα οι μαθητές των δημόσιων σχολείων (4,8%). Τα υψηλότερα ποσοστά εμπειρίας με παράνομες ουσίες, «ναρκωτικά», έχουν οι μαθητές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης (7,7% και 7,6% αντίστοιχα). Ακολουθούν οι υπόλοιπες αστικές και οι ημιαστικές / αγροτικές περιοχές (4,4% και 4,3% αντίστοιχα). Όσον αφορά τη χρήση των «ναρκωτικών», δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των μαθητών που ανήκουν ανάμεσα στα τρία κοινωνικο – οικονομικά επίπεδα (ανώτερο, μέσο, κατώτερο).

Αυξημένα εμφανίζονται τα ποσοστά εκείνων των μαθητών που θεωρούν εύκολη την προμήθεια μαριχουάνας ανάμεσα στο 1984 και το 1993. Το ποσοστό είναι υψηλότερο σε όσους παίρνουν «ναρκωτικά». Το 8,8% των μαθητών όλης της Ελλάδας δηλώνουν ότι τους έχει προσφερθεί μαριχουάνα. Περισσότεροι μαθητές από τη Θεσσαλονίκη (12,5%) και την Αθήνα (10,8%) δηλώνουν πως τους προσφέρθηκε μαριχουάνα σε σύγκριση με τους μαθητές από τις λοιπές αστικές (7,2%) και τις ημιαστικές / αγροτικές περιοχές (5,4%). Το 16% των μαθητών της χώρας απαντούν πως υπάρχει πρόβλημα «ναρκωτικών» στο σχολείο τους. Πρόβλημα «ναρκωτικών» στο σχολείο τους αναφέρουν σε διπλάσιο ποσοστό οι μαθητές που έχουν πάρει «ναρκωτικά» (30%), σε σύγκριση με εκείνους που έχουν πάρει χάπια (17,6%) και με τους υπόλοιπους μαθητές (13,9%)⁵. Ακόμη, στην έρευνα του 1998 (Κοκκέβη, Τερζίδου, Πολιτικού, Στεφανής) αναφέρεται ότι η αύξηση στη χρήση παράνομων ουσιών τα 5 τελευταία χρόνια, και ειδικά της χρήσης κάνναβης παράλληλα με την αντίληψη της διαθεσιμότητας της κάνναβης, το ποσοστό των μαθητών που θεωρεί ότι μπορεί εύκολα ν' αποκτηθεί σχεδόν έχει διπλασιαστεί από το 1984 στο 1998 (από 33,5% σε 67,2%).

Όσον αφορά τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από μαθητές, ο M. Herbert (1999), μεταξύ άλλων, αναφέρει ότι η κατάχρηση των «ναρκωτικών» δεν είναι πια τόσο σπάνια στο μαθητικό πληθυσμό, ενώ γίνεται πιο συχνή κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Ο παράγοντας – κλειδί στη χρήση των «ναρκωτικών» είναι η διαθεσιμότητά τους και τα άτομα που θα παροτρύνουν τον έφηβο να τα δοκιμάσει.

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε σύγγραμμα: Κοκκέβη, Α. & Στεφανής, Κ. (1994). *Τα ναρκωτικά στην Ελλάδα: η διαχρονική πορεία της χρήσης, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στο γενικό και στο μαθητικό πληθυσμό*. Αθήνα: ΕΠΙΨΥ.

Γενικά, οι χρήστες έχουν μάθει τα «ναρκωτικά» από συνομηλίκους τους ή από άτομα τα οποία παρουσιάζουν άρνηση συμμόρφωσης στο κοινωνικά αποδεκτό ή ρέπουν προς την εγκληματικότητα. Η επαναστατικότητα, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η έλλειψη μιας αίσθησης ψυχικής υγείας (π.χ. κατάθλιψη) και οι μικρές φιλοδοξίες για μόρφωση είναι ανάμεσα στα χαρακτηριστικά που συνήθως συναντά κανείς στους εφήβους που παίρνουν «ναρκωτικά».

Όσον αφορά τη χρήση χασίς από εφήβους μαθητές, η Ε. Δουρδούνη (2001) αναφέρει τα εξής: «Η χρήση χασίς είναι ένα σύνηθες και πολύ διαδεδομένο φαινόμενο που κυριαρχεί κυρίως στην ηλικία των 13 – 18 ετών από τους εφήβους που θέλουν να δείξουν ότι μεγάλωσαν. Καταναλώνεται περισσότερο από όλες τις άλλες εξαρτησιογόνες ουσίες και αυτό γιατί έχει χάσει για πάρα πολλούς νέους, το στοιχείο του παράνομου, του εγκληματικού, του ασυνήθιστου.

Σύμφωνα με τελευταίες έρευνες το 1/3 όλων των νέων ηλικίας μεταξύ 13 – 20 ετών έχουν εμπειρίες με προϊόντα ινδικής κάνναβης. Οι ηλικίες κατά τις οποίες οι μαθητές αρχίζουν για πρώτη φορά να καταναλώνουν χασίς είναι μεταξύ 13 – 16 ετών, νεότερες όμως έρευνες αποδεικνύουν ότι οι μαθητές αρχίζουν να καταναλώνουν για πρώτη φορά χασίς σε ακόμη μικρότερες ηλικίες. Υπάρχουν μαθητές, που απλώς έχουν μόνο κάποιες γνώσεις θεωρητικές για την κάνναβη και τα προϊόντα της. Άλλοι πάλι, έχουν αρχίσει τη χρήση χασίς ή μαριχουάνας και έπειτα από λίγο καιρό σταματούν. Ένα άλλο ακόμη μέρος μαθητών κάνει περιστασιακή χρήση, και τέλος υπάρχουν εκείνοι που χρησιμοποιούν συχνά, σε καθημερινή πλέον βάση χασίς, με αποτέλεσμα η σωματική εξάρτηση που θα προέλθει να παίζει σημαντικό ρόλο στη διαιώνιση της χρήσης της τοξικής ουσίας καθώς και το “εισιτήριο” για τη γνωριμία με μια ισχυρότερη εξαρτησιογόνα ουσία.

Καθώς είναι πλέον γεγονός ότι πάρα πολλοί χρήστες είναι μαθητές, κρίνεται αναγκαίο το ενδιαφέρον των υπεύθυνων φορέων κάθε σχολικού συγκροτήματος για έγκαιρη δραστηριοποίηση και ανεύρεση λύσεων με σκοπό την αντιμετώπιση του προβλήματος.

Με την χρήση χασίς και γενικότερα με κάθε είδους ψυχοδραστικής ουσίας, ο έφηβος αναζητά κάτι το ξεχωριστό, το διαφορετικό, το καινούργιο. Ψάχνει να βρει τον εαυτό του, νοσταλγεί έναν άλλο κόσμο, στον οποίο έχει ξεπεραστεί αυτή η καθημερινή πραγματικότητα. Ο νέος εδώ αποδεικνύεται πολύ αδύναμος. Μέσα από τη χρήση αναζητά τη χαλάρωση αλλά και την ένταση, τη φαντασία και την αρμονία, τη δημιουργικότητα και το νόημα της ζωής.

Η ανωριμότητα της εφηβικής ηλικίας, ο εύπλαστος και αδιαμόρφωτος χαρακτήρας σε συνδυασμό με τη σωρεία των οικογενειακών προβλημάτων που κουβαλά το κάθε παιδί μέσα του, προβληματίζει τον καθένα για παροχή βοήθειας και συμπαράστασης σ' αυτά τα παιδιά και όχι εγκλεισμού και τιμωρίας τους» (σελ. 214 – 216).

Μόλις μια δεκαετία νωρίτερα, ο μέσος όρος της ηλικίας στην πλειοψηφία των τοξικομανών ήταν τα 30 χρόνια. Σύμφωνα με στοιχεία του Πανελληνίου Αντιναρκωτικού Αγώνα, από το 1980 έως σήμερα οι θάνατοι 25πλασιάστηκαν, ενώ ο μέσος όρος της ηλικίας των χρηστών κατεβαίνει δραματικά φτάνοντας στις μαθητικές ηλικίες. Από τους ταχύτερους ρυθμούς αύξησης στους θανάτους από εξαρτησιογόνες ουσίες στην Ευρώπη έχει η χώρα μας, όπου τελευταία το πρόβλημα εμφανίζεται συνεχώς αυξανόμενο, και μάλιστα με καλπάζουσες διαστάσεις, με το 60% των τοξικομανών να είναι κάτω των 21 ετών.

Από πρόσφατη σχετικά έρευνα (Ιούνιος 1995) που έγινε μέσα στο πλαίσιο της εβδομάδας καταπολέμησης των «ναρκωτικών», που κήρυξε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις χώρες της ΕΟΚ για την εξάπλωσή τους στα σχολεία προκύπτει ότι: Το 36% του συνόλου των μαθητών που πήραν μέρος στην έρευνα απάντησαν ότι έχουν κάνει τουλάχιστον μία φορά χρήση εξαρτησιογόνων ουσίας. Το 62% δήλωσε ότι εξαρτησιογόνες ουσίες κυκλοφορούν ελεύθερα στα σχολεία και ότι είναι πολύ εύκολο να τις προμηθευτεί κανείς. Το 6% δήλωσε ότι έχει δοκιμάσει «σκληρές» εξαρτησιογόνες ουσίες (1 στους 16).

Παιδιά και έφηβοι στην όμορφη ηλικία της νιότης τους δέσμιοι της εξάρτησης, ενώ θα έπρεπε να σφύζουν από ζωντάνια, χαρά, δυναμισμό, ανεμελιά, ευτυχία, ενδιαφέρον, αγάπη και όνειρα για τη ζωή και να διακρίνονται για την οξύνοια του νου, για την καθαρότητα του πνεύματος, τον ακμαίο χαρακτήρα, την όρεξη για αγώνα, πρόοδο και δουλειά, με σκοπό άριστες επιδόσεις στο σχολείο, εμπνεόμενα από υψηλά πρότυπα, αξίες, στόχους και ιδανικά. Δυστυχώς βλέπει έντονα κανείς σήμερα αποτυπωμένες πάνω τους τις δυσάρεστες επιπτώσεις της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών: τη νωθρότητα της σκέψης, την άμβλυση της κρίσης, την εξασθένηση της μνήμης, τη μείωση της νοητικής δραστηριότητας, μαζί με τη μείωση της επίδοσης και απόδοσης στα μαθήματα του σχολείου και τη γενικότερη αδιαφορία για ο,τιδήποτε, την επιθετικότητα, την απομόνωση, την εσωστρέφεια και την υποβάθμιση της προσωπικότητας. Ως επακόλουθο έρχεται και το τέλος του σχολείου. Η συστηματική χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών οδηγεί την πλειοψηφία των μαθητών

στη διακοπή της φοίτησής τους. Ο μέσος όρος διακοπής του σχολείου είναι τα 15,3 έτη (Δουρδούνη, 2001).

6. Η ΕΥΚΟΛΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΧΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΕΥΚΟΛΙΑ Ή ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΔΙΑΚΟΠΗΣ ΤΗΣ.

Η 6^η υπόθεση της έρευνάς μας υπήρξε η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει κανείς τη χρήση χασίς, αλλά δύσκολο να τη σταματήσει».

Από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις 5 (το χασίς μπορεί κανείς εύκολα να το ξεκινήσει, αλλά είναι δύσκολο να το σταματήσει) και 21 (το χασίς μπορεί κανείς να το σταματήσει οποιαδήποτε στιγμή το θελήσει), οι οποίες αναφέρονται στην παραπάνω υπόθεση, φαίνεται ότι η πλειοψηφία των εφήβων μαθητών του δείγματος τίθεται υπέρ της άποψης που θεωρεί ότι δεν είναι εύκολη η διακοπή της χρήσης χασίς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα συγκεκριμένα δεδομένα να οδηγούν αναμφίβολα στην επιβεβαίωση της 6^{ης} μας υπόθεσης.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι είναι αρκετά ενθαρρυντικό και αισιόδοξο το γεγονός ότι οι έφηβοι του δείγματος δείχνουν ότι έχουν κατανοήσει, έχουν συνειδητοποιήσει τους κινδύνους που κρύβει η χρήση χασίς, την ευκολία έναρξής της, η οποία όμως οδηγεί στη δυσκολία διακοπής της. Κι αυτό, γιατί θεωρείται πως, όταν κάποιος έχει επίγνωση του κινδύνου που μπορεί να κρύβει η χρήση μιας ουσίας είναι λιγότερο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση της.

Όσον αφορά τη δυσκολία διακοπής της χρήσης χασίς, ο Μ. Μαρσέλος (1997) υποστηρίζει ότι οι ουσίες που γίνονται αντικείμενο κατάχρησης ασκούν κάποια ευχάριστη επίδραση στην ψυχική σφαίρα, γεγονός που οδηγεί και στην τάση για επαναληπτική χρήση. Η βασική αυτή ιδιότητα των ψυχοτρόπων ουσιών, αν και δεν αρκεί από μόνη της για την εγκατάσταση εξάρτησης, αποτελεί κοινό γνώρισμα για όλες τις ουσίες που συγκαταλέγονται υπό το γενικό όνομα «ναρκωτικά».

Η απλή δοκιμή, η κοινωνική χρήση και η περιστασιακή κατάχρηση είναι δυνατόν να οδηγήσουν ορισμένα ευάλωτα άτομα σε μόνιμη ψυχαναγκαστική χρήση. Τα άτομα αυτής της κατηγορίας θα οδηγηθούν στη χρήση της ψυχοτρόπου ουσίας από καθαρά συναισθηματική παρόρμηση, γεγονός που αναγνωρίζει κι ο ίδιος ο λήπτης. Η ψυχαναγκαστική χρήση και κατάχρηση γίνονται στη λογική της διατήρησης κάποιας ψυχικής ισορροπίας, η οποία διαταράσσεται από την έλλειψη της ουσίας, με την εμφάνιση νευρικότητας και άγχους.

Μέσα στα πλαίσια της θεωρίας της μάθησης, η χρήση μιας ψυχοτρόπου ουσίας, είτε περιστασιακή είτε συστηματική, πρέπει να θεωρηθεί ως μια συμπεριφορά που αυτοτροφοδοτείται εξαιτίας της δράσης της ουσίας. Η ίδια η ουσία λειτουργεί ως ισχυρός θετικός ενισχυτής, όταν προκαλεί μια ευχάριστη εμπειρία στο λήπτη, και ως απλός ενισχυτής μιας συμπεριφοράς, όταν απαλώνει ορισμένα δυσάρεστα συμπτώματα που μπορεί να παρουσιάζει το άτομο, όπως π.χ. σε μια αγχώδη αντίδραση ή σε μια επώδυνη κατάσταση.

Η ψυχική εξάρτηση έχει ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα σπουδαιότερα από τα οποία είναι: 1) επιθυμία συνεχούς χρήσης ή κατάχρησης της ψυχοτρόπου ουσίας, 2) απουσία ή μικρή τάση για αύξηση της δόσης, 3) ψυχική μόνο εξάρτηση από κάποια ευχάριστη ενέργεια της ψυχοτρόπου ουσίας, 4) δυσάρεστα επακόλουθα, αν υπάρχουν, αφορούν κυρίως τον χρήστη. Η ένταση της ψυχολογικής εξάρτησης ποικίλλει ανάλογα με τη χρησιμοποιούμενη ουσία και με την προσωπικότητα του ατόμου.

Υπάρχει η άποψη ότι η τάση να συνεχιστεί η λήψη ουσιών μετά από μία αρχική δοκιμή, και μάλιστα ουσιών που είναι κοινωνικά αποδοκιμασμένες και εξοστρακισμένες, οφείλεται σε διαφορετικής υφής αρχική εμπειρία από την ουσία. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, στα άτομα αυτά η ουσία ή επιδρά πρωτογενώς ισχυρότερα ή απαλώνει αποτελεσματικότερα κάποια ψυχολογική ένταση. Στις περιπτώσεις αυτές, η λήψη της ουσίας θα έχει ισχυρότερη ενισχυτική δράση, επειδή και το αποτέλεσμα θα είναι εντονότερο. Ειδικά για το ρόλο που διαδραματίζει η μάθηση στην εγκατάσταση της εξάρτησης, πιστεύεται ότι υπάρχουν ορισμένοι εσωτερικοί και εξωτερικοί προδιαθεσικοί παράγοντες που καθιστούν το άτομο ευάλωτο στη συμπεριφορά ενίσχυσης από κάποια ψυχοτρόπο ουσία, όπως τα περιστασιακά ψυχολογικά προβλήματα (αγχώδεις κυρίως καταστάσεις που παρατηρούνται σε εφήβους ή σε μεγαλύτερα άτομα και οφείλονται σε οικογενειακή, κοινωνική ή οικονομική πίεση), μόνιμες ψυχολογικές διαταραχές (χρόνια αγχώδης νεύρωση, κατάθλιψη κ.τ.λ.), σωματική καταπόνηση (πείνα, κόπωση, πόνος) κ.α.

Η κατάχρηση ενός φαρμάκου και η συνακόλουθη εξάρτηση από αυτό καθορίζονται κατά πολύ από τις ιδιότητές του. Αυτό το γεγονός δεν πρέπει να παρερμηνεύεται και να μας κάνει να λησμονούμε ότι υφίσταται πάντοτε η έννοια του διπόλου άτομο – ουσία, που πρέπει να εξετάζεται μέσα σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Δεν ισχύει επομένως η αντίληψη ότι αρκεί μια απλή χορήγηση

μιας ουσίας, ακόμη και ακούσια, για να γίνει το άτομο «υπόδουλο» των ολέθριων ιδιοτήτων της.

Οι επιδράσεις της κάνναβης στην ψυχική σφαίρα, εκτός από τη δόση και την οδό χορήγησης, εξαρτώνται από την προσωπικότητα του ατόμου, τις προσδοκίες που τρέφει για την επίδραση της ουσίας, καθώς και από το περιβάλλον μέσα στο οποίο γίνεται η χρήση. Η κάνναβη καπνίζεται συνήθως σε ομάδες, στις οποίες αναπτύσσεται συμπεριφορά τελετουργική ή συντροφική. Το κάπνισμα μαριχουάνας προσδίδει στον οργανισμό σχετικά μικρές δόσεις κανναβινοειδών, που διακρίνονται για το ευφορικό αποτέλεσμά τους. Παρατηρείται κάποια μικρή επίδραση στην κινητική σφαίρα, που εκδηλώνεται με ελαφρά επιδείνωση του συντονισμού των κινήσεων. Ο έμπειρος καπνιστής έχει περισσότερη ευφορία, με ελάχιστη επιδείνωση των κινήσεων. Αντίθετα, ο πρωτόπειρος καπνιστής συνήθως παραπονιέται για μείωση των ψυχικών και των σωματικών ικανοτήτων, ενώ δύσκολα αναγνωρίζει κάποια ευφορική επίδραση (Μαρσέλος, 1997).

Ο F. Battisti (2001) υποστηρίζει σχετικά το εξής: «Οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους ο χρήστης “αφήνεται” στην εξάρτηση από τα “ναρκωτικά” είναι δυο: η ευφορία που νιώθει όταν κάνει χρήση και η ανάγκη να αφήσει κατά μέρος τα προβλήματά του. Στην πραγματικότητα, ο δεύτερος λόγος εμφανίζεται σε μια μεταγενέστερη φάση. Οι χρήστες “ναρκωτικών” εφηβικής και νεανικής ηλικίας θεωρούν τη χρήση μια ευχάριστη εμπειρία που βιώνουν με φίλους, ενώ παράλληλα βασίζονται στην ασφάλεια την οποία τους εγγυάται το οικογενειακό περιβάλλον (υποστήριξη από την οικογένεια, που δεν γνωρίζει την κατάστασή τους). Γύρω στην ηλικία των τριάντα, όταν αποκτούν κοινωνικές υποχρεώσεις που πηγάζουν από το γάμο, την απόκτηση παιδιών ή την εργασία, οι χρήστες καταφεύγουν στα “ναρκωτικά” προκειμένου να αποφύγουν το βάρος αυτών των υποχρεώσεων»¹.

Κατά τον Η. Κουρκούτα (2001), με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών ο έφηβος επιδιώκει να ανακτήσει τη χαμένη του αυτοπεποίθηση ή να εξαλείψει τα άγχη απόρριψης και τις αναστολές που τον διακατέχουν όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με την ομάδα. Η χρήση ουσιών υποτίθεται ότι συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση του εφήβου και στο αίσθημα ενηλικίωσής του. Θεωρείται μάλιστα ότι η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών ευνοεί και στηρίζει ναρκισσιστικά «ένα αδύναμο και εύθραυστο Εγώ». Πολλοί νέοι έχουν την αίσθηση ότι με τη χρήση μιας ουσίας το Εγώ τους

¹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά το σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (2001). *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις σε οργανισμούς, ομάδες και άτομα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 127.

«επεκτείνεται, εξαπλώνεται και συνδέεται απόλυτα με τους άλλους». Καταργούνται έτσι μέσα τους τα σύνορα ανάμεσα στο Εγώ και στο μη Εγώ, και συγχρόνως καταρρέουν όλες οι αναστολές, τα άγχη και οι άμυνες που περιστέλλουν τον εαυτό. Έτσι, ο νέος κατακτά ένα πρωτόγνωρο συναίσθημα ευφορίας, «ολότητας» και «ολοκλήρωσης του εαυτού», και αυτό τον ωθεί να επαναλάβει φυσικά τη συγκεκριμένη εμπειρία. Επίσης, η χρήση ουσιών συχνά χρησιμοποιείται από τους εφήβους ως αντικαταθλιπτικό μέσο για την αντιμετώπιση των καταστάσεων που «ρίχνουν το συναίσθημα του εαυτού».

Η χρήση ουσιών λειτουργεί ως υποστηρικτικός ή «κοινωνικοποιητικός μηχανισμός». Μέσω της χρήσης χασίς πολλά άτομα αποκτούν μεγαλύτερη άνεση στην επικοινωνία με τους άλλους, χαλαρώνουν, αισθάνονται ότι «γεμίζουν» και «νιώθουν πολύ καλύτερα». Εξίσου καλά αισθάνονται και με το σώμα τους, ενώ αποκτούν ένα αίσθημα πληρότητας, αυτονομίας και ελέγχου της εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Η επίδραση της χρήσης ουσιών είναι για τον έφηβο μια μοναδική εμπειρία πληρότητας σώματος και ψυχοδιανοητικών λειτουργιών. Πρόκειται λοιπόν για τη λειτουργία αποκατάστασης της «ενότητας ψυχής και σώματος», η οποία σαφώς διαρρηγνύεται σε περίπτωση ήπιων ή σοβαρότερων ψυχικών διαταραχών.

Από ψυχοδυναμική άποψη, αυτό που συμβαίνει είναι η κατάλυση των ανασταλτικών μηχανισμών του ατόμου (Υπερεγώ και μηχανισμοί άμυνας). Μέσω συγκεκριμένων ψυχοφυσιολογικών διεργασιών αυτές οι ουσίες επιδρούν χαλαρωτικά στο σώμα, οπότε και καθίστανται άχρηστοι οι εσωτερικοί μηχανισμοί άμυνας που το άτομο χρησιμοποιεί σε καταστάσεις πίεσης ή κινδύνου. Χωρίς αυτούς τους μηχανισμούς το άτομο καταφέρνει να νιώθει όμορφα, παρότι δεν υπάρχει το ανάλογο εξωτερικό ερέθισμα. Δεν είναι τυχαίο το ότι «όταν γίνεται κλίμα στην παρέα», τα μέλη της γελούν με το καθετί και «κολλάνε» χωρίς λόγο. Βάσει αυτών των κοινών εμπειριών δημιουργούνται αισθήματα «ενότητας του εαυτού με τον άλλο», τα οποία ενισχύουν το θετικό βίωμα, ενώ συγχρόνως ενισχύεται «το αίσθημα της παντοδυναμίας», δεδομένου ότι οι αμυντικοί μηχανισμοί που περιστέλλουν το Εγώ «πέφτουν σε αχρηστία».

Οι θετικές επιπτώσεις της χρήσης μιας ψυχοτρόπου ουσίας που ενισχύουν την επανάληψή της θα μπορούσαν να προσδιοριστούν ως εξής: 1) η αίσθηση της διαφορετικότητας από τους γονείς και τους άλλους ενήλικες ή συνομηλίκους, 2) η αίσθηση της συναισθηματικής ανεξάρτησης από τους γονείς και η αίσθηση της

αυτονομίας και της αυτοδυναμίας, 3) η αίσθηση του «ανήκειν» σε ένα ιδιαίτερο και ξεχωριστό κόσμο, 4) η αίσθηση του επικίνδυνου και του παιχνιδιού με το θάνατο, η οποία ενισχύει ακόμη περισσότερο το ναρκισσιστικό αίσθημα του εαυτού, 5) η αίσθηση του ατόμου ότι «μέσα από τη χρήση ναρκωτικών» παραβαίνει «κοινές δοξασίες και αντιλήψεις», και συγχρόνως παραβαίνει και αμφισβητεί το νόμο και τις απαγορεύσεις που αυτός επιβάλλει, 6) η ταύτιση με την ομάδα και η ενίσχυση του Εγώ, 7) η καταπολέμηση της μοναξιάς, της κατάθλιψης και άλλων αρνητικών συναισθημάτων.

Αξίζει, ωστόσο, να τονιστεί ότι όσο το άτομο απομακρύνεται και αποξενώνεται από τον υπόλοιπο κόσμο και την οικογένεια, τόσο αυξάνονται η αίσθηση της μοναξιάς, η κατάθλιψη, ο θυμός και η οργή για τους άλλους και, κατ' επέκταση, η ανάγκη χρήσης κατευναστικών ουσιών. Γίνεται οπότε εμφανές, ότι η χρήση και εξάρτηση από ουσίες αποτελεί ένα φαύλο κύκλο εγκλωβισμού του ατόμου σε μια ψυχική και κοινωνική στασιμότητα. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι οι αδύναμες ή υπερευαίσθητες προσωπικότητες που κάνουν χρήση χασίς στην πορεία καταλήγουν να αποδυναμώνονται ακόμη περισσότερο.

Η συστηματική συνέχιση της χρήσης εξαρτάται κυρίως από τις εσωτερικές ανάγκες του ατόμου (από το πόσο σοβαρές είναι οι ψυχικές ελλείψεις ή από το πόσο σοβαρή είναι η αδυναμία και η ευθραυστότητα του Εγώ) και φυσικά από το πόσο θετική ήταν η εμπειρία με τις συγκεκριμένες ουσίες. Η συνέχιση της χρήσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από τις κοινωνικές και οικογενειακές συγκυρίες. Όσο περισσότερο έχει το άτομο ανάγκη από τις «επιδράσεις» και τα «αποτελέσματα» των ουσιών (ψυχική εξάρτηση), τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να συνεχίσει τη συστηματική χρήση. Επιπλέον, όσο λιγότερες είναι οι ευκαιρίες και οι δυνατότητες το άτομο να επαναλειτουργήσει σε ένα αποδεκτό και συγχρόνως ελκυστικό κοινωνικό πλαίσιο, τόσο αυξάνεται η ανάγκη της χρήσης εκ μέρους του.

Το άτομο μέσα από τη χρήση θα εισέλθει αναπόφευκτα σε ένα πλέγμα σχέσεων, στη «δυναμική μιας ομάδας», με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το αίσθημα της ταυτότητας και τις ταυτίσεις του (ταύτιση με τα ιδεώδη της ομάδας, με τον αρχηγό, με την αντιεξουσιαστική συμπεριφορά κ.τ.λ.). Αξίζει να σημειωθεί το πόσο περιθωριακά ή παραβατικά είναι τα ιδεώδη και οι αρχές της ομάδας, στην οποία ο έφηβος εντάσσεται μέσω της χρήσης χασίς. Οι ταυτίσεις με άτομα «παρόμοιου στυλ» και η νέα αντίληψη του εαυτού, η οποία αναπτύσσεται μέσα από τα συγκεκριμένα πλέγματα σχέσεων συνιστούν σημαντικούς παράγοντες για τη διατήρηση της σχέσης

με τα «ναρκωτικά» και του ανάλογου τρόπου ζωής. Γι' αυτό και μία από τις βασικές αρχές των Θεραπευτικών Κοινοτήτων είναι η «απόλυτη» απομάκρυνση του χρήστη από το συγκεκριμένο τρόπο ζωής και, κυρίως, η «διάσπαση» των ταυτίσεων με αυτό το «χώρο», ταυτίσεις οι οποίες δημιουργούνται στη βάση κάποιων κοινών χαρακτηριστικών, όπως είναι το ντύσιμο και η εξωτερική εμφάνιση, η εικόνα του σώματος, ο τρόπος ομιλίας, συγκεκριμένες ιδέες και αντιλήψεις για την κοινωνία και τη ζωή κ.τ.λ. (Κουρκούτας, 2001).

7. Η ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΧΑΣΙΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΠΛΟ ΤΣΙΓΑΡΟ.

Η 7^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι το χασίς είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία απ' ότι το απλό τσιγάρο».

Από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις 6 (το τσιγάρο είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία απ' ότι είναι το χασίς), 16 (το χασίς βλάπτει περισσότερο την υγεία απ' ότι το απλό τσιγάρο) και 28 (το χασίς και το τσιγάρο είναι το ίδιο επικίνδυνα για την υγεία), φαίνεται ότι η πλειοψηφία των εφήβων του δείγματος συμφωνεί περισσότερο με την πρόταση 16, ότι δηλαδή το χασίς είναι πιο επικίνδυνο για την υγεία απ' ότι το απλό τσιγάρο, γεγονός που οδηγεί στην επιβεβαίωση της 7^{ης} υπόθεσής μας. Αξίζει βέβαια να σημειώσουμε ότι και στις τρεις προηγούμενες προτάσεις (6, 16 και 28), οι οποίες αναφέρονται στην παραπάνω υπόθεση, είναι σημαντικό το ποσοστό των εφήβων του δείγματος που δηλώνει άγνοια επί του θέματος (6 : 27%, 16 : 28%, 28 : 25%). Αυτό προφανώς δείχνει την ελλιπή ενημέρωση, πληροφόρησή τους γύρω από το συγκεκριμένο θέμα. Κι ενώ από τη μία μας κάνει αισιόδοξους το γεγονός ότι η πλειοψηφία των εφήβων του δείγματος φαίνεται ότι έχει επίγνωση της επικινδυνότητας της χρήσης χασίς, από την άλλη το σημαντικό ποσοστό των υποκειμένων που δηλώνουν άγνοια επί του θέματος μας τονίζει την ανάγκη της άμεσης και ουσιαστικής πληροφόρησής τους.

Όσον αφορά τη βλαπτικότητα του χασίς σε σχέση με το απλό τσιγάρο, ο M. Herbert (1999) αναφέρει το εξής: «Οι καπνιστές κάνναβης υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει βλαπτικό στοιχείο σε αυτή τους τη συνήθεια, ή τουλάχιστον, ότι αυτή δεν είναι περισσότερο επιβλαβής από τη χρήση καπνού ή αλκοόλ και ότι οι νομικοί περιορισμοί, που έχουν τεθεί όσον αφορά τη χρήση κάνναβης, δεν υπηρετούν κανένα σκοπό» (σελ. 188).

Κανείς βέβαια δεν μπορεί να αμφισβητήσει την ικανότητα της νικοτίνης να προκαλεί εθισμό σε εκείνους που τη χρησιμοποιούν. Μάλιστα σε μια πρόσφατη σχετικά έρευνα του 1997 σχετικά με την εξάρτηση από το αλκοόλ, τη νικοτίνη, τη μαριχουάνα και την κοκαΐνη στον πληθυσμό των ΗΠΑ, βρέθηκε ότι η νικοτίνη είναι πιο ικανή ουσία να προκαλέσει εθισμό από το αλκοόλ, τη μαριχουάνα και την

κοκαΐνη¹. Μάλιστα ο Ν. Μάνος (1997) στα «Βασικά Στοιχεία Ψυχιατρικής» αναφέρει το εξής: «Υπάρχει στερητικό σύνδρομο νικοτίνης που αρχίζει μέσα σε 24 ώρες μετά την ελάττωση ή διακοπή της χρήσης καπνού και ελαττώνεται στην ένταση μέσα σε λίγες μέρες ως πολλές εβδομάδες. Τα σημεία και συμπτώματα του είναι: σφοδρή επιθυμία για καπνό (νικοτίνη), ευερεθιστότητα ή θυμός, άγχος, δυσχέρεια στη συγκέντρωση, ανησυχία, ελάττωση του καρδιακού ρυθμού, αύξηση της όρεξης ή του βάρους, πονοκέφαλοι, αϋπνία κ.α.» (σελ. 565).

Παρόλ' αυτά όμως δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για το ότι η χρήση κάνναβης είναι πιο βλαπτική για την υγεία απ' ότι είναι η χρήση καπνού. Μάλιστα ο Ν. Μάνος (1997) αναφέρει σχετικά το εξής: «Καθώς το κάπνισμα της μαριχουάνας απελευθερώνει ακόμη μεγαλύτερη ποσότητα καρκινογόνων ουσιών από τον καπνό, η χρόνια και βαριά χρήση αυξάνει τον κίνδυνο κακοήθων νεοπλασιών» (σελ. 563). Πιο συγκεκριμένα, ο Μ. Μαρσέλος (1997) αναφέρει το εξής: «Ο καπνός από ένα "τσιγαρίλίκι" περιέχει περίπου πέντε φορές περισσότερες καρκινογόνες ουσίες από τον καπνό του κοινού τσιγάρου» (σελ. 155).

Σύμφωνα με την έρευνα των Α. Κοκκέβη και Κ. Στεφανή του 1993 για τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στο μαθητικό πληθυσμό βρέθηκε ότι η δοκιμή μαριχουάνας θεωρείται «ακίνδυνη» ή «ελαφρά επικίνδυνη» από το 19,5 (το 21,5% των αγοριών και το 17,7% των κοριτσιών). Η περιστασιακή χρήση της μαριχουάνας θεωρείται «ακίνδυνη» ή «ελαφρά επικίνδυνη» από το 13,2% (το 14,9 των αγοριών και το 11,7% των κοριτσιών) και η τακτική της χρήση θεωρείται «ακίνδυνη» ή «ελαφρά επικίνδυνη» από το 2,6% (το 3,7% των αγοριών και το 1,4% των κοριτσιών)². Ακόμη, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχιατρικής Υγιεινής στην Αθήνα, την πενταετία 1993 – 1998 παρατηρείται υπερδιπλασιασμός του ποσοστού των μαθητών που έκαναν δοκιμή ή χρήση «ναρκωτικών» ουσιών. Το πιο ανησυχητικό στοιχείο της έρευνας αυτής είναι το ότι η αύξηση που παρατηρείται στην χρήση «ναρκωτικών» από τους μαθητές

¹ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Kandel, D., Chen, K., Warner, L., Kessler, R. and Grant, B. (1997). Prevalence and demographic correlates of symptoms of last year dependence on alcohol, nicotine, marijuana and cocaine in the U.S. population. *Drug and Alcohol Dependence*, 44, 11 – 29.

² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε σύγγραμμα; Κοκκέβη, Α. & Στεφανής, Κ. (1994). *Τα ναρκωτικά στην Ελλάδα: η διαχρονική πορεία της χρήσης, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στο γενικό και μαθητικό πληθυσμό*. Αθήνα: ΕΠΙΨΥ.

συσχετίζεται με την μεταβολή στην στάση τους σχετικά με την επικινδυνότητα των «μαλακών ναρκωτικών» και ιδίως της κάνναβης³.

³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε σύγγραμμα: Φωτόπουλος, Τ. (1999). *Ναρκωτικά: πέρα από την δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σελ. 93.

**8. Η ΣΧΕΣΗ ΠΟΥ ΥΠΑΡΧΕΙ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΙΜΩΝ
(ΤΣΙΓΑΡΟ, ΑΛΚΟΟΛ) ΚΑΙ ΠΑΡΑΝΟΜΩΝ (ΧΑΣΙΣ, ΜΑΡΙΧΟΥΑΝΑ)
ΨΥΧΟΤΡΟΠΩΝ ΟΥΣΙΩΝ.**

Η 8^η υπόθεση τη έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας τους που χρησιμοποιούν συστηματικά νόμιμες ψυχοτρόπες ουσίες (τσιγάρο, αλκοόλ), παρά από μαθητές της ηλικίας τους που δεν χρησιμοποιούν συστηματικά τέτοιες ουσίες».

Από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις 11 (η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας μου που δεν καπνίζουν τσιγάρο, παρά από μαθητές της ηλικίας μου που καπνίζουν τσιγάρο) και 14 (η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από μαθητές της ηλικίας μου που καταναλώνουν συχνά αλκοόλ, παρά από μαθητές της ηλικίας μου που δεν καταναλώνουν συχνά αλκοόλ), φαίνεται ότι η πλειοψηφία των εφήβων του δείγματος συμφωνεί με την άποψη ότι η χρήση χασίς είναι πιο πιθανό να γίνει από εφήβους μαθητές που καπνίζουν και καταναλώνουν συχνά αλκοόλ, γεγονός που οδηγεί στην επιβεβαίωση της παραπάνω υπόθεσης. Συγκρίνοντας όμως τους μέσους όρους των απαντήσεων των υποκειμένων σε κάθε επιμέρους πρόταση (11:x = 2,45 και 14:x = 3,15) διαπιστώνουμε ότι η τάση διαφωνίας των υποκειμένων στην πρόταση 11 είναι πιο έντονη απ' ότι είναι η τάση συμφωνίας τους στην πρόταση 14. Προφανώς αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το χασίς συνδέεται περισσότερο με το τσιγάρο, παρά με το αλκοόλ, εξαιτίας του ότι και τα δυο καπνίζονται. Κι όταν κάποιος καπνίζει τσιγάρο είναι σαφώς πιο εύκολο να καπνίσει χασίς ή μαριχουάνα, καθαρά για λόγους τεχνικής, παρόλο που τελικά η τεχνική δεν είναι ακριβώς η ίδια. Κι αυτό, γιατί όπως αναφέρει ο Μ. Μαρσέλος (1997), «η διαδικασία καπνίσματος διαφέρει στις δυο περιπτώσεις. Ο καπνιστής κάνναβης δεν εισπνέει τον καπνό με τη συχνότητα που τον εισπνέει ο κοινός καπνιστής. Η τεχνική στο κάπνισμα της κάνναβης συνίσταται σε βαθιά εισπνοή και προσπάθεια να κρατηθεί ο καπνός μέσα στους πνεύμονες για 30 – 60 δευτερόλεπτα πριν από την επόμενη εισπνοή» (σελ. 150).

Σύμφωνα με την Α. Κοκκέβη (1988), υπάρχει υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στη χρήση νόμιμων και παράνομων ουσιών, μια σχέση βέβαια ασύμμετρη αφού οι χρήστες παράνομων ουσιών μπορεί στη συντριπτική πλειοψηφία τους να καπνίζουν

και να καταναλώνουν οινοπνευματώδη, ενώ αντίστροφα, μια μειοψηφία αυτών που καπνίζουν ή πίνουν χρησιμοποιούν «ναρκωτικά».

Κατά την Ε. Δουρδούνη (2001), οι μαθητές που καπνίζουν, ευκολότερα πίνουν και οινοπνευματώδη ποτά, ενώ ανάμεσα σ' αυτούς που καπνίζουν και πίνουν, πιο πολλοί χρησιμοποιούν και χάπια σε σύγκριση με εκείνους που δεν καπνίζουν. Ανάμεσα επίσης σε εκείνους που καπνίζουν, μπορεί κάποιος, κάποτε, να θελήσουν να δοκιμάσουν και το «τσιγαριλίκι», ενώ για όσους δεν καπνίζουν μειώνεται κατά πολύ αυτή η πιθανότητα. Οι έρευνες με νέους έχουν δείξει ότι απόσταση από το αλκοόλ κρατά το 17% των μη καπνιστών έναντι μόνο του 2% των καπνιστών. Ανάλογη είναι και η εμπειρία των νέων με τις εξαρτησιογόνες ουσίες, όπου το 23% των καπνιστών και μόνο το 3% των μη καπνιστών έχει δοκιμάσει ψυχοδραστικές ουσίες.

Όσον αφορά το αλκοόλ, είναι γνωστό ότι οι συνέπειες της χρήσης του είναι πιο άμεσες για τους νέους σε σχέση με του ενήλικες. Η αλκοόλη επηρεάζει πολύ περισσότερο τα παιδιά και τους εφήβους. Αυτό οφείλεται στο μικρότερο βάρος και τη μειωμένη δυνατότητα ανοχής του οργανισμού. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι τα παιδιά που θα δοκιμάσουν αλκοόλ στην προεφηβική ηλικία ή στην εφηβεία τους είναι ακριβώς αυτά που αποκτούν και μια έντονη ροπή στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Η κατάχρηση στο παρελθόν αλκοόλ, καπνού και μαριχουάνας οδηγεί σταθερά, τις περισσότερες φορές, στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών» (Δουρδούνη, 2001).

Σε μια έρευνα σχετικά με τα χαρακτηριστικά των εφήβων χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000, που έγινε εκ μέρους του ΚΕ.Θ.Ε.Α., βρέθηκε ότι το 98,2% των εφήβων που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000 ήταν καπνιστές. Μάλιστα παραπάνω από τους 4 στους 10 κάπνιζαν περισσότερα από 20 τσιγάρα ημερησίως. Όσον αφορά το αλκοόλ, βρέθηκε ότι οι 2 στους 3 έκαναν χρήση αλκοόλ.

Ο Ν. Μάντης (1997) αναφερόμενος στους νέους του σήμερα υποστηρίζει ότι καθώς κινούνται ανάμεσα στο ανικανοποίητο και στον κορεσμό ζητούν όλο και νέες εμπειρίες, δικαιολογούμενοι με την ανάγκη να μάθουν. «Μιλήστε μας για τα ναρκωτικά. Θέλουμε να μάθουμε», έγραφε ένα σύνθημα στον τοίχο ενός σχολείου. Να μάθουν τι και σε ποια βάση; Ας ξεκινήσουμε λοιπόν. Μάθημα πρώτον: Τα ναρκωτικά είναι ευφορικές ουσίες που... «Εντάξει, φθάνει, μας αρκεί, δεν θέλουμε να μάθουμε άλλο, καταλάβαμε. Ας δοκιμάσουμε λοιπόν για να έχουμε εμπειρίες...». Κι αυτή ακριβώς η ανάγκη για νέες και περισσότερο έντονες εμπειρίες είναι εκείνη

που συνήθως οδηγεί τους σημερινούς νέους – και όχι μόνο – σε σταδιακά υψηλότερα επίπεδα χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών¹.

Σε μια έρευνα του 1998 για τη χρήση «ναρκωτικών» στους γιους των πατεράδων με διαταραχές χρήσης ουσιών, βρέθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η προεφηβική χρήση καπνού και η διαταραχή συμπεριφοράς αποτελούν ισχυρούς παράγοντες πρόβλεψης της πρώιμης χρήσης κάνναβης από τους εφήβους. Τα παιδιά που κάνουν χρήση καπνού πριν από την εφηβεία, όπως κι αυτά που παρουσιάζουν διαταραχές συμπεριφοράς, θα πρέπει οπότε να είναι σημαντικοί στόχοι της παρέμβασης για την παρεμπόδιση της χρήσης κάνναβης. Επίσης, βρέθηκε ότι τα αγόρια των πατεράδων με διαταραχές χρήσης ουσιών κάνουν μεγαλύτερη χρήση καπνού, αλκοόλ και μαριχουάνας. Μάλιστα αναφέρεται ότι ο προσδιορισμός των χαρακτηριστικών των προεφήβων που οδηγούν στη χρήση αλκοόλ και κάνναβης στην πρώιμη εφηβεία μπορεί να είναι χρήσιμος για τον σχεδιασμό Προγραμμάτων Πρόληψης της χρήσης ουσιών για παιδιά και εφήβους που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου. Ακόμη, βρέθηκε ότι τα προγράμματα που επικεντρώνονται στην πρόληψη της πρωτοβουλίας χρήσης καπνού από τα παιδιά έχουν κάποια επιτυχία στη μείωση της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών από τους προ – εφήβους. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι η χρήση καπνού από τα παιδιά είναι ένα πολύ σημαντικό βήμα που οδηγεί στην πρώιμη χρήση κάνναβης, και υποδεικνύει ότι η πρόληψη της χρήσης καπνού από τα παιδιά, μπορεί να αποβεί χρήσιμη και βοηθητική για τη μείωση της χρήσης κάνναβης από τους προεφήβους και εφήβους².

Ακόμη, σε μια έρευνα του 1997 για την επίδραση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στην αρχική χρήση μαριχουάνας, βρέθηκε ότι οι τακτικοί χρήστες αλκοόλ ήταν πολύ πιο πιθανό να κάνουν χρήση μαριχουάνας απ' ό,τι οι μη χρήστες αλκοόλ, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες. Άλλες σημαντικές μεταβλητές και για τα δυο φύλα είναι η ύπαρξη δουλειάς, η ύπαρξη φίλων που κάνουν χρήση μαριχουάνας και η χρήση αλκοόλ τον περασμένο χρόνο³.

¹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά: Μάντης, Ν. (1997). Εφηβεία και σύγχρονη κοινωνία. Στο Β. Φίλιας (επιμ.), *Προβληματισμοί και επισημάνσεις Ι*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Clark, D., Kirisci, L. and Moss, H. (1998). Early adolescent gateway drug use in sons of fathers with substance use disorders. *Addictive Behaviors* 23, 561 – 566.

³ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Miller, D. and Miller, T. (1997). A test of socioeconomic status as a predictor of initial marijuana use. *Addictive Behaviors*, 22, 479 – 489.

Σε μια έρευνα του 1995, για τη χρήση ουσιών και συγκεκριμένα καπνού, αλκοόλ αλλά και παράνομων ουσιών στους μαθητές της Βόρειας Αγγλίας, βρέθηκε ότι το 21% κάπνιζε περιστασιακά και το 11% σε μια συχνή βάση. Επιπλέον, υπήρχε μεγάλη χρήση αλκοόλ, καθώς το 75% είχε χρησιμοποιήσει, ενώ το 20% έπινε τακτικά. Μια μειοψηφία των υποκειμένων του δείγματος (1,5%) ανέφερε τακτική χρήση παράνομων ουσιών. Η μεγαλύτερη, ωστόσο, χρήση νόμιμων ψυχοτρόπων ουσιών μας δείχνει έμμεσα τους κινδύνους της νομιμοποίησης. Ακόμη, βρέθηκε ότι οι έφηβοι που έδειχναν περισσότερες ενδείξεις αντικοινωνικής συμπεριφοράς στα 14 ήταν πιο πιθανό να κάνουν χρήση νόμιμων αλλά και παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών στα 17. Αναφέρεται, επίσης, ότι πρόσφατες έρευνες δείχνουν ότι οι περιβαλλοντικοί παράγοντες, όπως είναι το κάπνισμα και η χρήση αλκοόλ από τους γονείς και τους συνομηλίκους, ασκούν μεγαλύτερη επίδραση απ' ό,τι οι προσωπικοί στην πρόβλεψη της χρήσης ουσιών από τους εφήβους. Επιπλέον, βρέθηκε ότι οι έφηβοι που έχουν εμπειρία με τα «ναρκωτικά» στην πρώιμη εφηβεία είναι πιο πιθανό να παρουσιάσουν αργότερα προβλήματα επικοινωνίας, εγκατάλειψης του σχολείου και σεξουαλικά προβλήματα από αυτούς που δεν έχουν εμπειρία με τα «ναρκωτικά», ενώ θεωρείται ότι η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών κατά την πρώιμη εφηβεία αποτελεί παράγοντα πρόβλεψης της αντικοινωνικής συμπεριφοράς στη μετέπειτα εφηβεία⁴.

Ακόμη, σε μια έρευνα του 2001 για τη χρήση και κατάχρηση της κάνναβης, βρέθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η χρήση της κάνναβης σχετίζεται με τη χρήση άλλων νόμιμων ή παράνομων ουσιών. Επίσης, αναφέρεται ότι ανάμεσα στις ουσίες, το αλκοόλ και η νικοτίνη, έχουν βρεθεί να είναι οι πιο διαδεδομένες, οι οποίες ακολουθούνται από την κάνναβη, που είναι η περισσότερο διαδεδομένη παράνομη ουσία στον κόσμο⁵.

Στην έρευνα του 2000 για τη χρήση ουσιών ανάμεσα στους μαθητές Γυμνασίου στην Ελλάδα, αναφέρεται ότι η χρήση αλκοόλ είναι αρκετά υψηλή ανάμεσα στους Έλληνες εφήβους. Παρόλο που η πλειοψηφία των μαθητών πίνει μόνο περιστασιακά, το ποσοστό των τακτικών χρηστών αλκοόλ είναι ωστόσο ανάμεσα στα υψηλότερα της Ευρώπης. Υψηλή είναι βέβαια και η χρήση καπνού μεταξύ των Ελλήνων

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Adalbjarnardottir, S. and Rafnsson, F. (2002). Adolescent antisocial behavior and substance use: longitudinal analyses. *Addictive Behaviors*, 27, 227 – 240.

⁵ Για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Sydow, K., Lieb, R., Pfister, H., Höfler, M., Sonntag, H. and Wittchen, H. (2001). The natural course of cannabis use, abuse and dependence over four years: a longitudinal community study of adolescents and young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 347 – 361.

μαθητών. Η κατάσταση αυτή προφανώς οφείλεται – τουλάχιστον ως ένα βαθμό – στο γεγονός ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα που παράγει καπνό και αλκοόλ κι επομένως δεν υπάρχουν περιορισμοί στην πώλησή τους. Αυτό, σε συνδυασμό με το ότι και οι δυο αυτές ουσίες είναι κοινωνικά αποδεκτές, εξηγεί την ευρεία διάδοσή τους ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό⁶.

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Kokkevi, A., Terzidou, M. Politiku, K. & Stefanis, (2000). Substance use among high school students in Greece: outburst of illicit drug use in a society under change. *Drug and Alcohol Dependence*, 58, 181- 188.

**9. Η ΣΧΕΣΗ ΠΟΥ ΥΠΑΡΧΕΙ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ «ΜΑΛΑΚΩΝ» ΚΑΙ
«ΣΚΛΗΡΩΝ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ».**

Η 9^η υπόθεση της έρευνάς μας υπήρξε η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι η χρήση χασίς προκαλεί εξάρτηση και μπορεί να οδηγήσει στη χρήση "σκληρών ναρκωτικών"».

Από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις 4 (η χρήση χασίς δεν προκαλεί καμία εξάρτηση), 17 (η χρήση χασίς προκαλεί σωματική και ψυχολογική εξάρτηση) και 27 (η χρήση χασίς προκαλεί κυρίως ψυχολογική εξάρτηση), οι οποίες αναφέρονται στο πρώτο μέρος της 9^{ης} υπόθεσής μας, διαπιστώνουμε ότι η πλειοψηφία των εφήβων του δείγματος συμφωνεί με την άποψη ότι η χρήση χασίς προκαλεί εξάρτηση, γεγονός που οδηγεί στην επιβεβαίωση του πρώτου μέρους της 9^{ης} υπόθεσής μας. Όσον αφορά τώρα το είδος της εξάρτησης που προκαλεί η χρήση χασίς, μέσα από τις απαντήσεις τους τα υποκείμενα φαίνεται ότι συμφωνούν πιο έντονα με την άποψη ότι το χασίς προκαλεί σωματική και ψυχολογική εξάρτηση, παρά με την άποψη ότι το χασίς προκαλεί κυρίως ψυχολογική εξάρτηση. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι συμφωνούν με το ότι το χασίς προκαλεί ψυχολογική εξάρτηση αλλά δεν σταματούν εκεί. Θεωρούν ότι η χρήση χασίς πέρα από την ψυχολογική προκαλεί και σωματική εξάρτηση. Ωστόσο, απ' ό,τι φαίνεται, συμφωνούν με το ότι το χασίς προκαλεί περισσότερο ψυχολογική παρά σωματική εξάρτηση.

Επιπλέον, από την ανάλυση των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις 12 (στη χρήση σκληρών ναρκωτικών είναι πιο πιθανό να οδηγηθεί ένας μαθητής της ηλικίας μου που έχει κάνει χρήση χασίς, παρά ένας μαθητής της ηλικίας μου που δεν έχει κάνει χρήση χασίς) και 30 (ένας μαθητής της ηλικίας μου που έχει κάνει χασίς είναι λιγότερο πιθανό να οδηγηθεί στη χρήση πιο επικίνδυνων ναρκωτικών απ' ό,τι ένας μαθητής της ηλικίας μου που δεν έχει κάνει χρήση χασίς), οι οποίες αναφέρονται στο δεύτερο μέρος της 9^{ης} υπόθεσής μας, διαπιστώνουμε ότι η πλειοψηφία των εφήβων του δείγματος συμφωνεί περισσότερο με την άποψη ότι η χρήση χασίς μπορεί να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών», γεγονός που οδηγεί στην επιβεβαίωση του δεύτερου μέρους της 9^{ης} υπόθεσής μας. Συγκρίνοντας βέβαια τους μέσους όρους 3,70 και 2,99 διαπιστώνουμε ότι η τάση συμφωνίας των υποκειμένων στην πρόταση 12 είναι πιο έντονη απ' ό,τι η τάση διαφωνίας τους στην πρόταση 30.

Ίσως αυτό να συμβαίνει, διότι η ερωτηματική πρόταση 12 είναι πιο εύκολα κατανοητή σε σχέση με την ερωτηματική πρόταση 30, η οποία απαιτεί μεγαλύτερο βαθμό συγκέντρωσης προκειμένου να γίνει κατανοητή. Τα συγκεκριμένα, ωστόσο, δεδομένα δεν παύουν να επιβεβαιώνουν το δεύτερο μέρος της 9^{ης} υπόθεσής μας, ότι δηλαδή η χρήση χασίς μπορεί να οδηγήσει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών».

Σύμφωνα με τον Μ. Μαρσέλο (1997), οι υπέρμαχοι της θεωρίας της κλιμάκωσης υποστηρίζουν ότι τα άτομα που κάνουν συστηματική χρήση κοκαΐνης, αμφεταμινών, κατασταλτικών φαρμάκων και οπιούχων, αναφέρουν στο ιστορικό τους αρκετά συχνά προηγούμενη ή και ταυτόχρονη χρήση κάνναβης. Επίσης, αναφέρουν χρήση και κατάχρηση οινοπνεύματος και νικοτίνης. Είναι όμως γνωστό ότι από τα εκατομμύρια των καπνιστών και των συστηματικών ή περιστασιακών πτότων μόνο ένα απειροελάχιστο ποσοστό καταλήγει τελικώς στη χρήση οπιούχων. Σε παγκόσμια κλίμακα, οι ηρωινομανείς ανέρχονται σε εκατοντάδες χιλιάδες, σε σύγκριση με τα ανυπολόγιστα εκατομμύρια των κοινών καπνιστών ή των καπνιστών κάνναβης. Τα αίτια της τυχόν κλιμάκωσης δεν πρέπει να αναζητηθούν στις φαρμακολογικές ιδιότητες ή την εξαρτησιογόνο ισχύ της κάνναβης και της νικοτίνης, δεδομένου ότι ειδικά αυτές οι ουσίες δεν παρουσιάζουν διασταυρούμενη αντοχή με τα οπιούχα, τα κατασταλτικά ή τα ψυχοδιεγερτικά φάρμακα. Ίσως υπάρχει, πράγματι, κάποια κλιμάκωση στην όλη πορεία και διαδικασία της χρήσης, που συνήθως εισάγει το άτομο, εντελώς απληροφόρητο, στο λαβύρινθο της μαύρης αγοράς και στην κοινωνική πίεση του στιγματισμού και της περιθωριοποίησης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τη θεωρία της κλιμάκωσης (escalation – progression – stepping stone theory), ο χρήστης ξεκινώντας από τις ήπιες ψυχοτρόπες ουσίες φθάνει να χρησιμοποιεί τις πιο δραστικές, τα λεγόμενα «σκληρά ναρκωτικά». Μάλιστα, όπως παρατηρεί ο Μ. Battisti (2001), η κλιμάκωση από την πρώτη φορά έως τη χρήση «σκληρών ναρκωτικών» επέρχεται μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα¹. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Α. Καστελλάκη (1997), έχει βρεθεί ότι στις Η.Π.Α., όσο νωρίτερα πραγματοποιείται η δοκιμή μαριχουάνας, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες υπάρχουν για μετέπειτα χρήση ηρωίνης ή κοκαΐνης.

Από την πλευρά του, ο Η. Κουρκούτας (2001), υποστηρίζει τα εξής:»Η πλειονότητα των εφήβων καταλήγει στη χρήση «σκληρών ναρκωτικών» έχοντας

¹Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σχετικά το σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (2001). *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις σε οργανισμούς, ομάδες και άτομα*. Αθήνα Ελληνικά Γράμματα, σελ. 123 – 138.

περάσει από τα λεγόμενα "ελαφρά ναρκωτικά". Εντούτοις, η σχέση των δυο αυτών παραμέτρων (μαλακά – σκληρά) δεν είναι αιτιώδης, δεδομένου ότι η συντριπτική πλειοψηφία των νέων που κάνει χρήση χασίς ή μαριχουάνας δεν φτάνει απαραίτητα στα "σκληρά ναρκωτικά". Συνεπώς, υπάρχει συσχέτιση και όχι αιτιακή σχέση. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι η χρήση χασίς από του έφηβους πρέπει να γίνεται αποδεκτή, καθώς μακροπρόθεσμα συμβάλλει στην "παθητικοποίησή" τους και αναστέλλει την αυτονομία τους. Εξάλλου, οι ψυχικές παρενέργειες από τη μακρόχρονη χρήση χασίς σε κάποιους νέους είναι σοβαρές» (σελ. 424).

Ο Κ. Γρίβας (1993) υποστηρίζει σχετικά το εξής: «Δεν υπάρχει αιτιολογική σχέση ανάμεσα στη χρήση της μαριχουάνας και τη χρήση της ηρωίνης. Δεν υπάρχει κάποια ένδειξη ότι η χρήση της μαριχουάνας οδηγεί στη χρήση ηρωίνης» (σελ. 144). Από τη μεριά του, ο Μ. Herbert (1999) θεωρεί ότι το χασίς μπορεί να επιφέρει ανοχή στη χρήση και ότι σε περίπτωση μακροχρόνιας χρήσης οδηγεί κυρίως σε ψυχολογική εξάρτηση. Η κάνναβη είναι αυτό που λέμε το πρώτο βήμα στη χρήση παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών διότι, παρόλο που το κάπνισμά της δεν θα οδηγήσει απαραίτητα στη χρήση ηρωίνης, οι περισσότεροι εθισμένοι στα «σκληρά ναρκωτικά» φαίνεται ότι έχουν ξεκινήσει με κάνναβη, πριν φτάσουν στην ηρωίνη.

Σχετικά με το ερώτημα εάν η χρήση χασίς αποτελεί ή όχι τον προθάλαμο για «σκληρότερα ναρκωτικά», ο Γ. Λιάππας (1999) αναφέρει το εξής: «Σε αρκετές δυτικές κοινωνίες η μετάβαση από το χασίς σε άλλες ουσίες αποτελεί συχνό τρόπο χρήσης ουσιών. Αντίθετα, στις παραδοσιακές κοινωνίες οι χρήστες παραμένουν σταθεροί στο χασίς και είναι αρνητικά τοποθετημένοι απέναντι στη χρήση άλλων ουσιών. Κυρίως στις δυτικές κοινωνίες η χρήση μαριχουάνας φαίνεται ότι σχετίζεται θετικά με την τάση του χρήστη για "επαναστατικότητα" και αντισυμβατικότητα» (σελ. 164).

Κατά τον Μ. Πλωρίτη (1990), θα πρέπει να καταπολεμηθεί η τρέχουσα αντίληψη πως δεν είναι επικίνδυνη η χρήση των «μαλακών ναρκωτικών» (μαριχουάνας, χασίς) που «δεν βλάπτουν – λένε – περισσότερο απ' το τσιγάρο» και που «δε δημιουργούν εξάρτηση». Η άποψη αυτή αποτελεί τρομερή παγίδα. Κι αυτό γιατί το «μαλακό ναρκωτικό» συνηθίζει το χρήστη να χρησιμοποιεί ουσίες δήθεν ευδαιμονικές. Και η εξοικείωση μ' αυτές, ο κορεσμός απ' αυτές, τον οδηγεί συχνότατα να αναζητήσει άλλες, πιο «αποτελεσματικές». Αλλά ακόμη κι αν δεν τις αναζητήσει, θα του τις προσφέρουν οι άλλοι και κυρίως οι έμποροι, οι οποίοι θα φροντίσουν να τον «μπολιάσουν» πρώτα με τα «ακίνδυνα ναρκωτικά», για να του

«πασάρουν» έπειτα τα «σκληρά», τα οποία είναι πολύ πιο κερδοφόρα γι' αυτούς και πολύ πιο ψυχοφθόρα για τον ίδιο το χρήστη.

Αξίζει κανείς να προσέξει την ακόλουθη μαρτυρία ενός χρήστη από τη Δράμα... «Είμαι 35 ετών εργολάβος σιδεράς, δηλαδή αναλαμβάνω δημόσια έργα. Ξεκίνησα τη χρήση των "μαλακών ναρκωτικών" από 19 ετών, μετά το Λύκειο. Έπεσα και εγώ σ' αυτά παρασυρόμενος διότι όλοι οι φίλοι – συνάδελφοί μου ήταν της ίδιας φάρας. Αλλά εγώ μόλις ήπια το πρώτο τσιγάρο είχα και ένα κιλό τσάμπα, γιατί έπεσα μέσα στους μεγαλονταβάδες. Μέχρι ηλικίας 24 ετών ασχολούμουν αποκλειστικά με το μαύρο. Μετά, όπως και οι υπόλοιποι συνάδελφοί μου, δοκιμάσαμε την πρέζα. Ήταν ένα από τα μεγαλύτερα λάθη της ζωής μου, διότι η πρέζα έχει έντονα την ιδιότητα της εξάρτησης...» (Εθνικό Συμβούλιο Κατά των Ναρκωτικών, 1990).

Ο Kandel και οι συνεργάτες του (1996) έχουν προτείνει ένα μοντέλο στο οποίο το συσσωρευτικό πρότυπο της χρήσης «ναρκωτικών» χαρακτηρίζεται από σταδιακά υψηλότερα επίπεδα χρήσης «ναρκωτικών», από τον καπνό ή το αλκοόλ στην κάνναβη, στην κοκαΐνη, στο κρακ κ.τ.λ. Επίσης, βρήκαν ότι οι έφηβοι που έχουν την εμπειρία του κρακ, είχαν εμπειρία με άλλα «ναρκωτικά» σε προηγούμενες ηλικίες, με μέσο όρο έναρξης του καπνίσματος στα 11,1 χρόνια και της χρήσης κάνναβης στα 12,7 χρόνια. Από την πλευρά τους, οι Fergusson και Horwood (1997) βρήκαν ότι η χρήση κάνναβης από τους προέφηβους σχετίζεται με μετέπειτα χρήση ουσιών, νεανική παραβατικότητα, σχολική αποτυχία και ανεργία².

Σε μια έρευνα του 1998 για την ανάπτυξη διαταραχών χρήσης ουσιών κατά την εφηβεία, βρέθηκε ότι όταν η έναρξη της διαταραχής χρήσης ουσιών γίνεται κατά την εφηβεία περιλαμβάνει περισσότερες ουσίες και η κλιμάκωση της χρήσης είναι πιο γρήγορη και απότομη, παρά όταν η έναρξη της χρήσης ουσιών συμβαίνει στην ενήλικη ζωή. Επιπλέον, αναφέρεται ότι η πρωτοβουλία για χρήση ουσιών τυπικά χαρακτηρίζεται από μια αναπτυσσόμενη ακολουθία χρήσης αλκοόλ ή καπνού που ακολουθείται από μαριχουάνα κι έπειτα από άλλες παράνομες ουσίες, όπως είναι η κοκαΐνη και η ηρωίνη (Kandel and Faust, 1975 · Welte and Barnes, 1985 · Kandel and Davies, 1996). Κατά τους Kandel και Logan (1984), η επιθυμία για τη χρήση μαριχουάνας και άλλων παραισθησιογόνων φθάνει στο αποκορύφωμά της κατά την εφηβεία. Η εξάρτηση από τη μαριχουάνα είναι πιο συχνή μεταξύ των εφήβων και των

² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Clark, D., Kirisci, L. and Moss, H. (1998). Early adolescent gateway drug use in sons of fathers with substance use disorders. *Addictive Behaviors*, 23, 561 – 566.

νεαρών ενηλίκων (ηλικίας 15 έως 24 ετών) απ' ότι είναι η εξάρτηση από την κοκαΐνη ή την ηρωΐνη³.

Σε μια έρευνα του 2001 σχετικά με τη χρήση, κατάχρηση και εξάρτηση από την κάνναβη, βρέθηκε ότι από τους χρήστες χασίς που κάνουν τακτική χρήση, η πλειοψηφία αναφέρει τακτική χρήση για τουλάχιστον 1 χρόνο, η οποία σχετίζεται με αύξηση των δόσεων και της συχνότητας αλλά και με αύξηση της χρήσης άλλων παράνομων ουσιών, όπως είναι οι αμφεταμίνες, τα παραισθησιογόνα, τα διεγερτικά, τα οπιούχα (Merill, Perkonigg and Fergusson). Ακόμη, αναφέρεται ότι οι χρήστες κάνναβης είναι πολύ πιο πιθανό από τους μη χρήστες να κάνουν χρήση άλλων παράνομων ουσιών, όπως κοκαΐνης, διεγερτικών, παραισθησιογόνων, οπιούχων, αλλά και αλκοόλ και νικοτίνης (Merill and Fergusson). Αν και πολλές έρευνες δείχνουν ότι της χρήσης άλλων παράνομων ουσιών συχνά προηγείται η χρήση κάνναβης (Fergusson and Horwood, 2000), επίσης έχει βρεθεί ότι της χρήσης κάνναβης συχνά προηγείται η χρήση αλκοόλ και νικοτίνης (Kandel and Pederson). Ακόμη όμως δεν έχει διευκρινιστεί εάν η χρήση κάνναβης στην εφηβεία προκαλεί τη χρήση άλλων παράνομων ουσιών ή εάν η χρήση κάνναβης είναι δείκτης άλλων παραγόντων που επίσης προκαλούν τη χρήση άλλων παράνομων ουσιών (Merill et al., 1999)⁴.

Τέλος, όσον αφορά το εάν και κατά πόσο η χρήση χασίς μπορεί να προκαλέσει σωματική εξάρτηση, ο Γ. Λιάππας (1999) αναφέρει σχετικά το εξής: «Η επικρατέστερη άποψη είναι ότι η ινδική κάνναβη δεν προκαλεί σωματικού τύπου εξάρτηση, αν και έχουν εκφραστεί και αντίθετες γνώμες» (σελ. 165). Συναφής είναι και η άποψη του καθηγητή ιατροδικαστικής, Γ. Αγιουτάντη, ο οποίος αναφέρει το εξής: «Αντίθετα απ' ότι συμβαίνει με τα οπιούχα, η παρατεταμένη χρήση του χασίς δεν παρουσιάζει σωματικό σύνδρομο από χρόνια δηλητηρίαση...». Αλλά και ο καθηγητής φαρμακολογίας, Μ. Μαρσέλος υποστηρίζει ότι «η μακροχρόνια λήψη κανναβινοειδών δεν έχει συσχετιστεί με την εγκατάσταση σωματικής εξάρτησης». Σχετική είναι και η άποψη του καθηγητή ψυχιατρικής, Κ. Στεφανή, ο οποίος αναφέρει ότι «η κάνναβη δεν δημιουργεί βιολογική εξάρτηση», αλλά και των γενικών

³ Για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Clark, D., Kirisci, L. and Tarter, R. (1998). Adolescent versus adult onset and the development of substance use disorders in males. *Drug and Alcohol Dependence*, 49, 115 – 121.

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Sydow, K., Lieb, R., Pfister, H., Höfler, M., Sonntag, H. And Wittchen, H. (2001). The natural course of cannabis use, abuse and dependence over four years: a longitudinal community study of adolescents and young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 347 – 361.

αρχιάτρων, Α. Δαβαρούκα και Γ. Σουρέτη, που υποστηρίζουν ότι «το χασίς δεν δημιουργεί εθισμό...δεν αναπτύσσει σωματική εξάρτηση»⁵.

⁵ Για παραπάνω πληροφορίες, βλέπε σχετικά το σύγγραμμα: Γρίβας, Κ. (1993). *Κάνναβη, μαριχουάνα, χασίς*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, σελ. 141 – 143.

10. ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΣΗΜΕΡΙΝΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ «ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ».

Η 10^η υπόθεση της έρευνάς μας υπήρξε η εξής: «Οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι ενημερώνονται περισσότερο από την τηλεόραση για το θέμα των "ναρκωτικών"».

Συγκρίνοντας τους μέσους όρους των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις που αναφέρονται στις πηγές ενημέρωσης των εφήβων μαθητών για το θέμα των «ναρκωτικών» διαπιστώνουμε ότι η πλειοψηφία των εφήβων της έρευνας αναφέρει ότι έχει ενημερωθεί για τα «ναρκωτικά» περισσότερο από την τηλεόραση ($x = 3,48$). Ως δεύτερη πηγή ενημέρωσης αναφέρονται οι γονείς ($x = 3,17$), έπειτα οι καθηγητές ($x = 3,04$), οι εφημερίδες / τα περιοδικά ($x = 3,03$), οι ειδικοί επιστήμονες ($x = 2,74$), οι φίλοι ($x = 2,65$), ο – η σύντροφος ($x = 2,27$) και τελευταία τα αδέρφια ($x = 2,10$). Επομένως τα συγκεκριμένα δεδομένα φαίνεται ότι επιβεβαιώνουν την παραπάνω μας υπόθεση.

Και κάτι τέτοιο βέβαια είναι αναμενόμενο, αν αναλογιστεί κανείς το βαθμό στον οποίο έχει επικρατήσει στη ζωή μας σήμερα η τηλεόραση, τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζει κάθε στιγμή εκατομμύρια ανθρώπων, χωρίς διάκριση ηλικίας, φύλου, φυλής, κοινωνικού, οικονομικού, μορφωτικού και πολιτισμικού επιπέδου. Κι αυτή η άμεση και τρέχουσα προβολή των διαφόρων τηλεοπτικών ερεθισμάτων έχει τη δύναμη να διαμορφώσει αντιλήψεις, στάσεις και απόψεις που θα εκφραστούν μέσα από ανάλογες αντιδράσεις και συμπεριφορές. Είναι ανάγκη επομένως, για την αποτροπή πρόκλησης βλαβερών συνεπειών στη ζωή των ανθρώπων, να αξιοποιηθεί όσο γίνεται πιο ανθρώπινα και δημιουργικά, η τεράστια αυτή δύναμη των μέσων μαζικής ενημέρωσης και ιδιαίτερα της τηλεόρασης.

Το γεγονός ότι ως δεύτερη σε σημαντικότητα πηγή ενημέρωσης αναφέρονται οι γονείς ($x = 3,17$) και ως τρίτη οι καθηγητές ($x = 3,04$) από τους εφήβους μαθητές του δείγματος είναι ιδιαίτερα αισιόδοξο, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι δυο αυτοί βασικοί φορείς αγωγής του αναπτυσσόμενου ατόμου, οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί, επιτελούν σε σημαντικό βαθμό το απαραίτητο έργο της πληροφόρησης των παιδιών και των εφήβων για θέματα που σχετίζονται, άμεσα και έμμεσα, με τα «ναρκωτικά». Βέβαια εκείνο που είναι πιο σημαντικό, δεν είναι αν και κατά πόσο σήμερα οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί ενημερώνουν τα παιδιά και τους εφήβους σχετικά με τα

«ναρκωτικά», αλλά το είδος και η ποιότητα των πληροφοριών που τους παρέχουν, ένα στοιχείο όμως το οποίο είναι εκτός των ενδιαφερόντων και των στόχων της παρούσας έρευνας.

Σχετικά με το ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση αντιλήψεων και συμπεριφορών αναφορικά με το θέμα των «ναρκωτικών», ο Μ. Μαρσέλος (1997) παρατηρεί ότι: «οι διαφημίσεις ορισμένων νόμιμων αλλά τοξικών ουσιών, όπως το οινόπνευμα και ο καπνός, προδιαθέτουν το κοινό σε κατάχρηση» (σελ. 237).

Η Μ. Παναγιωτοπούλου (1990), αναφέρει με τη σειρά της τα εξής: «Η άμεση επίδραση της οικογένειας σταματάει εκεί όπου αρχίζει ένας καταγισμός μηνυμάτων, που από πολύ νωρίς αγγίζουν το παιδί, μέσα από την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τη διαφήμιση, τον Τύπο, τα έντυπα, την κοινότητα των συνομηλίκων. Καταγισμός καθόλου τυχαίος, αριστοτεχνικά στημένος, που οι γονείς καλούνται να αποκρούσουν μέσα από έναν καθημερινό αγώνα σαφέστατα άνισο.

Με τις δυνατότητες που διαθέτει σήμερα η τεχνολογία, τα ΜΜΕ έχουν αποκτήσει τεράστια δύναμη και η επίδρασή τους είναι αναμφισβήτητα μεγαλύτερη στα νεαρής ηλικίας άτομα. Το γεγονός αυτό αφήνει περιθώρια τεράστιας ευθύνης, τόσο για το θετικό όσο και για τον αρνητικό τους ρόλο...Κι αυτό, γιατί τα ΜΜΕ διαμορφώνουν αντίληψη και άποψη, εμποδώνουν αξίες, παρεμβαίνουν στη συνείδηση, προβάλλουν και, επομένως, υποβάλλουν και πρότυπα συμπεριφοράς.

Η σημερινή κατάσταση είναι γνωστή σε όλους μας. Η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τα έντυπα και η διαφήμιση σπάνια στέκονται υπεύθυνα απέναντι στην ελληνική νεολαία και τα σύγχρονα προβλήματά της. Αντίθετα, συχνότατα λειτουργούν σαν διάυλοι περιθωριακών αντιλήψεων, προετοιμάζοντας το ιδεολογικό έδαφος για ατομικές λύσεις και αναζήτηση τεχνητών παραδείσων. Συστηματικά αποπροσανατολίζουν μακριά από τα προβλήματα που πραγματικά ταλανίζουν καθημερινά τους νέους.

Τα πρότυπα και οι αξίες που τα ΜΜΕ προβάλλουν είναι συνήθως η θεοποίηση της ατομικότητας, η εύκολη ζωή, το εύκολο χρήμα, τα καταναλωτικά αγαθά, η βία, η υστερία του ανταγωνισμού, η εμπορευματοποίηση των ανθρωπίνων σχέσεων, η επικράτηση των ισχυρών σε βάρος των αδυνάτων, η άμεση ή έμμεση διαφήμιση «ναρκωτικών».

Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν ένα τεράστιο πεδίο δράσης για την Πρόληψη αν το ήθελαν, ιδιαίτερα σήμερα που έχει αναπτυχθεί

πληθώρα ιδιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών αλλά και καναλιών τηλεόρασης σε όλη την Ελλάδα»¹.

¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε σχετικά: Παναγιωτοπούλου, Μ. (1990). Ναρκωτικά: πρόληψη, σημερινή πραγματικότητα, προτάσεις. Στο Π. Μπενάς (επιμ.), *Ναρκωτικά: κοινωνικά αίτια, πρόληψη, θεραπεία*, (σσ. 238 – 239). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

11. Η ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΧΡΗΣΗΣ ΝΟΜΙΜΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΝΟΜΩΝ ΨΥΧΟΤΡΟΠΩΝ ΟΥΣΙΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥΣ ΕΦΗΒΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ.

Η 11^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι από τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες οι μαθητές της ηλικίας τους χρησιμοποιούν περισσότερο χασίς – μαριχουάνα, ενώ από τις νόμιμες (τσιγάρο, αλκοόλ) καταναλώνουν περισσότερο τσιγάρο».

Συγκρίνοντας τους μέσους όρους των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (2A, 2B, 2Γ, 2Δ, 2Ε, 2ΣΤ) που αναφέρονται στη συχνότητα χρήσης παράνομων ουσιών, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι του δείγματος αναφέρουν ότι από τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες οι σημερινοί έφηβοι μαθητές καταναλώνουν περισσότερο χασίς – μαριχουάνα ($x = 2,29$), γεγονός που οδηγεί στην επιβεβαίωση του πρώτου μέρους της 11^{ης} υπόθεσής μας. Δεύτερη σε συχνότητα χρήσης παράνομη ουσία έρχεται το Ecstasy ($x = 1,98$), έπειτα η ηρωίνη ($x = 1,89$), η κοκαΐνη ($x = 1,83$), οι αμφεταμίνες ($x = 1,79$) και το Lsd ($x = 1,78$). Όσον αφορά το Lsd μάλιστα, αξίζει να αναφέρουμε ότι κάποιος από τους εφήβους του δείγματος, αναφερόμενος στο Lsd σημείωσε στο ερωτηματολόγιό του το εξής: «Δεν είναι πια της μόδας». Το γεγονός αυτό υποδεικνύει αναμφισβήτητα το ρόλο και την επίδραση της μόδας στη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από τους σημερινούς ανθρώπους και ιδιαίτερα τους εφήβους, οι οποίοι συχνά δέχονται χωρίς ενδοιασμούς και αντιδράσεις τις όποιες επιρροές της. Έπειτα, συγκρίνοντας μεταξύ τους, τους μέσους όρους που αφορούν τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες διαπιστώνουμε ότι πέρα από τη χρήση χασίς – μαριχουάνας δεν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στη συχνότητα χρήσης των υπολοίπων παράνομων ψυχοδραστικών ουσιών.

Συγκρίνοντας τώρα τους μέσους όρους των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (2Ζ, 2Η) που αναφέρονται στις νόμιμες ψυχοτρόπες ουσίες, διαπιστώνουμε ότι τα υποκείμενα της έρευνας στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι οι σημερινοί έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) καταναλώνουν περισσότερο, συχνότερα τσιγάρο ($x = 4,45$) απ' ότι αλκοόλ ($x = 4,07$), πράγμα που οδηγεί στην επιβεβαίωση του δεύτερου μέρους της 11^{ης} υπόθεσής μας. Το γεγονός βέβαια ότι στην πλειονότητά τους τα υποκείμενα της έρευνας αναφέρουν ότι οι σημερινοί έφηβοι μαθητές καπνίζουν και πίνουν με μεγάλη συχνότητα δεν είναι καθόλου αισιόδοξο, ενθαρρυντικό για το μέλλον αυτού του κόσμου, αυτών των ανθρώπων, καθώς είναι

αμφίβολο αν και κατά πόσο θα μπορέσουν ν' αντισταθούν, έχοντας αποκτήσει τέτοιες συνήθειες, στην «πρόκληση» των υπολοίπων και μάλιστα παράνομων ψυχοδραστικών ουσιών.

Όσον αφορά την αύξηση της χρήσης και κατάχρησης κάνναβης τα τελευταία χρόνια, ο Μ. Μαρσέλος (1997) αναφέρει το εξής: «Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταστροφή στη χρήση κάνναβης, η οποία είναι χαρακτηριστική τα τελευταία 30 χρόνια, τόσο στην Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ. Παλιότερα το κάπνισμα χασίς ήταν περιορισμένο σε συγκεκριμένες υποομάδες, οι οποίες είχαν δικούς τους πολιτιστικούς και ηθικούς κανόνες... Από το 1960 όμως και μετά παρατηρείται μία γενικευμένη χρήση χασίς, η οποία αφήνει πλέον τα κοινωνικά γκέτο και εξαπλώνεται σε όλα τα στρώματα και σε όλες τις ηλικίες. Η διάδοση αυτή πρωτοξεκίνησε από τις ΗΠΑ και κατέκλυσε τη Δυτική Ευρώπη... Σε όλο τον κόσμο, ο συνολικός αριθμός των ατόμων που κάνουν σήμερα συστηματική χρήση κάνναβης υπολογίζεται στα 350.000.000 (δηλαδή 7 – 10% του συνολικού πληθυσμού της γης). Σε κάθε καταναλωτή αντιστοιχούν περίπου 200g ακατέργαστης κάνναβης το χρόνο. Εάν λάβει κανείς υπόψη του όλους εκείνους που κάποτε δοκίμασαν κάνναβη, καταλήγει σε ποσοστό 15% του πληθυσμού που έχει ηλικία μεγαλύτερη των 18 ετών» (σελ. 158 – 160).

Όπως παρατηρεί ο Κ. Γρίβας (1993), η κάνναβη κατέχει την τέταρτη θέση ανάμεσα σε όλες τις νόμιμες και παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες που καταναλώνονται διεθνώς για ευφορικούς σκοπούς, μετά την καφεΐνη, τη νικοτίνη και το αλκοόλ. Επίσης, κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα σε όλες τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες που χρησιμοποιούνται παγκοσμίως για τους ίδιους λόγους.

Σύμφωνα με τον Ν. Μάνο (1997), η κατάχρηση και εξάρτηση από την κάνναβη αρχίζει συνήθως μεταξύ 15 – 25 ετών. Από τα τρία στοιχεία της εξάρτησης (καταναγκαστική χρήση, ανοχή, στερητικό σύνδρομο), οι χρήστες που έχουν εξάρτηση από κάνναβη εμφανίζουν κυρίως καταναγκαστική χρήση. Ανοχή παρουσιάζεται σε άτομα που κάνουν χρόνια χρήση, αλλά όσον αφορά το στερητικό σύνδρομο, αν και έχουν αναφερθεί κάποια στερητικά συμπτώματα, εντούτοις η κλινική τους σημασία είναι αβέβαιη.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας που πραγματοποιήθηκε από ομάδα πανεπιστημιακών με επικεφαλή τον καθηγητή κ. Κ. Στεφανή και την επίκουρο καθηγήτρια κ. Άννα Κοκκέβη, κατά το τέλος του έτους 1996, διαπιστώθηκε ότι πάνω από 100.000 μαθητές υπήρξαν θύματα των αδίστακτων εμπόρων «ναρκωτικών». Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι στο 8,8% των μαθητών ηλικίας 14 – 18 ετών οι έμποροι

του θανάτου έχουν προσφέρει χασίς και μαριχουάνα, ενώ στο 3 – 4% των μαθητών προσφέρθηκε ηρωίνη. Τα αγόρια και τα κορίτσια βρέθηκε ότι μπαίνουν στο δρόμο της ηρωίνης από τα 14 τους χρόνια. Το 35% των νέων έχει δοκιμάσει τουλάχιστον μία φορά εξαρτησιογόνες ουσίες. Το 18,2% των παιδιών της ηλικίας του σχολείου απαντά πως υπάρχει πρόβλημα διακίνησης ψυχοτρόπων ουσιών στους σχολικούς χώρους. Διπλάσιος αριθμός αγοριών (8%) έχουν δοκιμάσει εξαρτησιογόνες ουσίες περισσότερο από μια φορά στη ζωή τους, ενώ το ποσοστό στα κορίτσια διαμορφώνεται στο 4,2%. Τα πιο υψηλά ποσοστά έχουν οι μαθητές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης 7,7% και 7,6% αντίστοιχα, ενώ ακολουθούν οι υπόλοιπες αστικές περιοχές με ποσοστό 4,4% και οι αγροτικές με ποσοστό 4,3%. Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι αρκετά υψηλό ποσοστό μαθητών θεωρεί τη δοκιμή και τη χρήση ουσιών «ακίνδυνη» ή «ελαφρά επικίνδυνη». Συγκεκριμένα η δοκιμή της μαριχουάνας θεωρείται «ακίνδυνη» από το 19,5% των μαθητών, ενώ της ηρωίνης από το 10,7% των μαθητών.

Επιπλέον, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα (Μάρτιος, 1997) πρωτοπόρα ουσία έναρξης θεωρείται η κάνναβη με ποσοστό 58,5%. Κατά την ίδια έρευνα διαπιστώθηκε ότι, όσον αφορά την ηλικία έναρξης της χρήσης ουσιών, ένα μεγάλο ποσοστό γύρω στο 61,2% αρχίζει σε ηλικία 13 –15 ετών, το 27,9% αρχίζει σε ηλικία 16 – 18 ετών και τέλος ένα ποσοστό της τάξης 9,5% αρχίζει σε ηλικία μόλις 9 – 12 ετών (Δουρδούνη, 2001).

Σημαντικά είναι τα ευρήματα της έρευνας που εκπόνησε ο ΚΕ.Θ.Ε.Α. για τα χαρακτηριστικά των εφήβων χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000. Συγκεκριμένα βρέθηκε ότι παραπάνω από 8 στους 10 είχαν την πρώτη τους επαφή με τις παράνομες ψυχοτρόπες ουσίες ως την ηλικία των 15 ετών. Παραπάνω από 7 στους 10 ξεκίνησαν τη χρήση με κάνναβη κατά μέσο όρο στα 14,1 έτη. Το 39,5% των αγοριών και το 21,6% των κοριτσιών είχαν την κάνναβη ως κύρια ουσία χρήσης – κατάχρησης – εξάρτησης. Σχεδόν ένας στους 4 που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000 ήταν κορίτσι. Ο μέσος όρος ηλικίας προσέλευσης στη Στροφή κι την Πλεύση ήταν 17,9 έτη για τα αγόρια και 17,7 έτη για τα κορίτσια. Όσον αφορά την εκπαίδευσή τους, μόνο το 43,7% των εφήβων χρηστών πήγαινε σχολείο. Παραπάνω από τους μισούς είχαν διακόψει το σχολείο κατά μέσο όρο στα 15,8 έτη. Μάλιστα το 11% των αγοριών και το 8% των κοριτσιών είχαν ως ανώτατο επίπεδο ολοκληρωμένης εκπαίδευσης το δημοτικό.

Ακόμη, σύμφωνα με μια έρευνα του ΚΕ.Θ.Ε.Α. το 1995 για τα χαρακτηριστικά των ατόμων κατά την πρώτη επαφή για θεραπεία, βρέθηκε ότι το 62% όσων προσέγγισαν τα θεραπευτικά κέντρα χρησιμοποίησαν ως πρώτη ουσία στη ζωή τους την κάνναβη, ενώ ο μέσος όρος ηλικίας έναρξης της χρήσης οποιασδήποτε ουσίας ήταν τα 16 έτη. Επιπλέον, μια πρόσφατη έρευνα του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγιεινής αποκαλύπτει ότι το 16,7% του πληθυσμού της Αθήνας και το 12,2% του πληθυσμού της Ελλάδας κάνει χρήση ή έχει δοκιμάσει, έστω και μία φορά, «ναρκωτικά». Στους μαθητές το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει στο 17,9%.

Σε μια έρευνα του 1997 για την εξάρτηση από τη νικοτίνη, το αλκοόλ, τη μαριχουάνα και την κοκαΐνη στον πληθυσμό των ΗΠΑ, βρέθηκε ότι οι εξαρτήσεις από το αλκοόλ, τη μαριχουάνα και την κοκαΐνη είναι περισσότερες ανάμεσα στα έφηβα κορίτσια απ' ό τι στα έφηβα αγόρια, αλλά σημαντικά διαφορετικές μόνο για την κοκαΐνη. Επίσης βρέθηκε, όσον αφορά τους ενήλικες, ότι οι τιμές εξάρτησης είναι υψηλότερες ανάμεσα στους άνδρες απ' ό τι ανάμεσα στις γυναίκες για το αλκοόλ και τη μαριχουάνα, αλλά χαμηλότερες για τη νικοτίνη¹.

Ακόμη, σε μια έρευνα του 2001 για τη χρήση, κατάχρηση και εξάρτηση από την κάνναβη, η οποία πραγματοποιήθηκε σε άτομα ηλικίας 14 έως 24 ετών, βρέθηκε ότι ποσοστό 5,5% είχε οδηγηθεί σε κατάχρηση κάνναβης και 2,2% σε εξάρτηση. Επίσης βρέθηκε, ότι οι άνδρες κάνουν χρήση και κατάχρηση κάνναβης πολύ πιο συχνά από τις γυναίκες. Η πλειοψηφία των μεγαλύτερων υποκειμένων της έρευνας (18 έως 24 ετών) είχε μειώσει τη χρήση κάνναβης με την πάροδο του χρόνου, ενώ τα νεότερα υποκείμενα (14 έως 17 ετών) είχαν αυξήσει τη χρήση και οδηγήθηκαν σε κατάχρηση ή εξάρτηση. Τα μεγαλύτερα υποκείμενα βρέθηκε ότι άρχιζαν νωρίτερα τη χρήση ή κατάχρηση κάνναβης απ' ό τι τα νεότερα. Αναφέρεται βέβαια ότι η πιθανότητα της κατάχρησης κάνναβης ή της εξάρτησης από αυτή είναι σχετικά χαμηλή (8%).

Στην ίδια έρευνα βρέθηκε ότι η φυσική πορεία της χρήσης κάνναβης είναι κάπως διαφορετική: περίπου οι μισοί από τους χρήστες κάνναβης σταμάτησαν αυθόρμητα τη χρήση στα 20, ενώ άλλοι αναφέρουν περιστασιακή ή πιο συχνή χρήση κάνναβης. Επιπλέον, αναφέρεται ότι η μεγαλύτερη χρήση κάνναβης γίνεται στη Νέα Ζηλανδία, έπειτα στην Αμερική και στην Κεντρική Ευρώπη. Μικρότερη χρήση γίνεται στις περιφερειακές χώρες της Ευρώπης (Fergusson and Smart). Σε σύγκριση

¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Kandel, D., Chen, K., Warner, L., Kessler, R. and Grant, B. (1997). Prevalence and demographic correlates of symptoms of last year dependence on alcohol, nicotine, marijuana and cocaine in the U.S. population. *Drug and Alcohol Dependence*, 44, 11 – 29.

με τις άλλες παράνομες ουσίες, μόνο μια μικρή ομάδα χρηστών κάνναβης αναπτύσσουν κατάχρηση ή εξάρτηση (Weinberg and Perkonigg). Η κάνναβη από μόνη της ως ουσία δεν συνδέεται σημαντικά με την ανάπτυξη εξάρτησης, γι' αυτό και είναι πολύ περιορισμένη η εξάρτηση στους χρήστες κάνναβης. Το πρότυπο της χρήσης κάνναβης που επικρατεί περιγράφεται ως «παροδική διασκεδαστική χρήση χωρίς μετέπειτα κινδύνους και αυθόρμητη, ξαφνική ελάττωση της χρήσης». Η θέληση, πρωτοβουλία για τη χρήση της κάνναβης ολοκληρώνεται για τους περισσότερους ως τα 20 και το 60% όλων των χρηστών κάνναβης ξαφνικά σταματάει τη χρήση μεταξύ των 23 και 30 ετών, καθώς έρχονται αλλαγές στους κοινωνικούς ρόλους (δουλειά, γάμος, πατρότητα) που θεωρούνται ασυμβίβαστες με τη χρήση κάνναβης (Kandel, Silbereisen, Hammer, Johnston and Chen). Ακόμη, αναφέρεται ότι η ηλικία από 14 έως 20 ετών είναι η πιο κρίσιμη για την έναρξη της χρήσης κάνναβης και η ηλικία μετά τα 16 η πιο κρίσιμη για την ανάπτυξη κατάχρησης και εξάρτησης (Anthony and Kandel)².

Σύμφωνα με μια έρευνα του 2001 για την έναρξη της χρήσης κάνναβης σε εφήβους μαθητές 15 έως 19 ετών, αναφέρεται ότι η έναρξη της χρήσης κάνναβης είναι συχνά το πρώτο βήμα στη χρήση παράνομων ουσιών. Ποσοστό 21,4% αναφέρει ότι κάνει πότε πότε χρήση κάνναβης. Από τους 139 χρήστες, το 89,2% αναφέρει ότι έχει κάνει χρήση κάνναβης μια ή λίγες φορές³.

Ακόμη, στην έρευνα του 2000 για τη χρήση ουσιών ανάμεσα στους μαθητές Γυμνασίου στην Ελλάδα (Kokkevi, Terzidou, Politikou, Stefanis), αναφέρεται ότι στην Ελλάδα η χρήση παράνομων ουσιών και κυρίως της κάνναβης αυξήθηκε απότομα από το 1993 ανάμεσα στους μαθητές, ενώ νέες ουσίες όπως το ecstasy και άλλες συνθετικές ουσίες (Lsd και αμφεταμίνες) έκαναν την είσοδό τους στη σκηνή των «ναρκωτικών». Επίσης, αναφέρεται ότι η Ελλάδα δεν είναι πια, όπως ήταν για πολλά χρόνια, ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης με χαμηλή χρήση παράνομων ουσιών (Hibell and European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction,

² Για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Sydow, K., Lieb, R., Pfister, H., Höfler, M., Sonntag, H. and Wittchen, H. (2001). The natural course of cannabis use, abuse and dependence over four years: a longitudinal community study of adolescents and young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 347 – 361.

³ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Poikolainen, K., Henriksson, A., Aalto – Setälä, M., Martunnen, M., Anttila, T. and Lönnqvist, J. (2001). Correlates of initiation to cannabis use: a 5 – year follow – up of 15 – 19 year old adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 62, 175 – 180.

1997). Παρόλα αυτά όμως η Ελλάδα παραμένει σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με την Αμερική (Bachman et al., 1998)⁴.

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε το άρθρο: Kokkevi, A., Terzidou, M., Politiku, K. & Stefanis, C. (2000). Substance use among high school students in Greece: outburst of illicit drug use in a society under change. *Drug and Alcohol Dependence*, 58, 181 – 188.

**12. ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΑΝ ΝΑ ΟΔΗΓΗΣΟΥΝ ΕΝΑΝ ΕΦΗΒΟ ΜΑΘΗΤΗ
ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΧΡΗΣΗ ΧΑΣΙΣ.**

Η 12^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι τα οικογενειακά προβλήματα αποτελούν το σημαντικότερο παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας τους στην πρώτη χρήση χασίς».

Συγκρίνοντας τους μέσους όρους των αποκρίσεων των υποκειμένων σε καθεμία από τις προτάσεις (3Α, 3Β, 3Γ, 3Δ, 3Ε, 3ΣΤ, 3Ζ, 3Η, 3Θ) που αναφέρονται στην παραπάνω υπόθεση, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι της έρευνας στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς είναι η μαγκιά ($x = 3,99$). Έπειτα ακολουθούν τα οικογενειακά προβλήματα ($x = 3,73$), μετά η περιέργεια ($x = 3,64$), η αδυναμία του χαρακτήρα ($x = 3,42$), η πίεση της παρέας ($x = 3,35$), η ερωτική απογοήτευση ($x = 3,05$), η αναζήτηση νέων, έντονων συγκινήσεων ($x = 2,98$), η σχολική αποτυχία ($x = 2,55$) και τέλος η αμφισβήτηση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας ($x = 2,52$). Βλέπουμε λοιπόν ότι τα οικογενειακά προβλήματα αναφέρονται από τους εφήβους του δείγματος ως δεύτερος σε σημαντικότητα παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς. Ως ο πιο σημαντικός παράγοντας αναφέρεται η μαγκιά ($x = 3,99$), από τον οποίο πολύ λίγο απέχει ο αναφερόμενος ως δεύτερος σε σημαντικότητα παράγοντας, τα οικογενειακά προβλήματα ($x = 3,73$). Και καθώς τα οικογενειακά προβλήματα αναφέρονται ότι βρίσκονται ανάμεσα στους σημαντικότερους παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση χασίς, γίνεται φανερό ότι η 11^η υπόθεσή μας, παρόλο που δεν επιβεβαιώνεται άμεσα από τα συγκεκριμένα δεδομένα, περισσότερο ωστόσο επιβεβαιώνεται παρά απορρίπτεται από τα παραπάνω δεδομένα. Σε καμία βεβαίως περίπτωση δεν πρέπει να υποτιμηθεί η σημαντικότητα των υπολοίπων παραγόντων, οι οποίοι παρόλο που αναφέρονται ως λιγότερο σημαντικοί από τους εφήβους του δείγματος, συμβάλλουν αναμφισβήτητα, σε διαφορετικό κάθε φορά βαθμό, στην εκδήλωση του φαινομένου της αρχικής χρήσης κάνναβης από εφήβους μαθητές.

Κατά την Α. Κοκκέβη (1988), οι αιτιολόγοι παράγοντες που συνδέονται με τη χρήση παράνομων ουσιών στους εφήβους διακρίνονται σε δυο μεγάλες κατηγορίες.

Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται οι κοινωνικοί – περιβαλλοντικοί παράγοντες και περιλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας, το βαθμό διαθεσιμότητας της ουσίας, την έκθεση του ατόμου σ' αυτή, το πολιτισμικό πλαίσιο χρήσης, την επίδραση της οικογένειας και των συνομηλίκων. Στη δεύτερη κατηγορία υπάγονται ατομικοί παράγοντες και περιλαμβάνουν την προσωπικότητα, τη συμπεριφορά ή την ενδεχόμενη ψυχοπαθολογία του ατόμου.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες και ειδικά τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας και τις επιπτώσεις τους στους νέους, θεωρείται ότι αρκετά από τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας έχουν κάνει το άτομο ευάλωτο στην αναζήτηση διαφόρων μορφών φυγής από τα καθημερινά προβλήματα.

Τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στη χρήση παράνομων ουσιών αναφέρονται συνοπτικά ως εξής:

- α) Τα κοινωνικά ξεριζώματα που απομονώνουν από την ευρύτερη οικογένεια, αφαιρούν από το άτομο το αίσθημα του «ανήκειν» σε μια κοινωνική ομάδα, του αφαιρούν την ταυτότητα και ευνοούν τη δημιουργία υποπολιτιστικών ομάδων.
- β) Η εξασθένηση των παραδοσιακών αξιών και θεσμών. Η εκκλησία, το σχολείο, η οικογένεια ασκούν περιορισμένο ρόλο με συνέπεια την εξασθένηση ή ακόμη και την απουσία ιδανικών. Από τη μια το άτομο είναι πιο ελεύθερο στη σημερινή κοινωνία, αλλά από την άλλη είναι περισσότερο μοναχικό, κλεισμένο στον εαυτό του.
- γ) Η ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο όντας απρόσωπο και απαιτητικό και δίνοντας έμφαση στη συσσώρευση, όχι πάντα απαραίτητων, γνώσεων δεν παρέχει τις ευκαιρίες για την κοινωνικοποίηση του παιδιού και του εφήβου.
- δ) Η αλλαγή στη δομή της οικογένειας. Στην πυρηνική μορφή της οικογένειας που σήμερα επικρατεί, οι ρόλοι συνεχώς αλλάζουν ή και αντιστρέφονται, οι συναισθηματικοί δεσμοί εξασθενούν και οι συνακόλουθες δυσλειτουργίες οδηγούν σε διαρκώς αυξανόμενα ποσοστά στη διάλυση της οικογένειας, με αποτέλεσμα το παιδί να στερείται όλο και περισσότερο από πρότυπα ταύτισης.
- ε) Η σύγχρονη «φαρμακευτική» κοινωνία, όπου η υγεία και η προσαρμογή των ατόμων εξαρτάται, όλο και περισσότερο, από τις φαρμακευτικές ουσίες. Το φάρμακο περιβάλλεται με μαγικές ιδιότητες, ενώ διαρκώς πληθαίνουν τα γονεϊκά πρότυπα φυγής από τις δυσχέρειες της καθημερινής ζωής με τη χρήση κάποιας ουσίας.
- στ) Η «καταναλωτική» κοινωνία, στην οποία κυριαρχούν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η διαφήμιση, που δημιουργούν ένα κλίμα

ευδαιμονισμού και καλλιεργούν στο άτομο την τάση για άμεση ικανοποίηση και εξάλειψη οποιασδήποτε ανάγκης με τη χρήση κάποιου προϊόντος.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας έχουν ειδικότερες επιπτώσεις στους νέους. Πολλοί νέοι σήμερα αισθάνονται έντονη ανησυχία για την επαγγελματική τους προοπτική, για το ενδεχόμενο να μείνουν άνεργοι ή να ζήσουν στο περιθώριο. Η παράταση των σπουδών, εξάλλου, οδηγεί στην παράταση της οικονομικής εξάρτησης και την καθυστέρηση της ψυχολογικής ωρίμανσης. Ο σημερινός νέος, υπερπροστατευόμενος από τους γονείς, είναι πιο εύθραυστος και η αγωνιστικότητά του για τη ζωή είναι μειωμένη. Επιπλέον, ο γρήγορος ρυθμός τεχνολογικής ανάπτυξης επιτείνει την ανισότητα στις γνώσεις και δυσχεραίνει την επικοινωνία γονιού – παιδιού, μεγαλώνοντας το χάσμα ανάμεσα στις γενιές. Όλα τα παραπάνω ενισχύουν τη δυσλειτουργία των σχέσεων μέσα στην οικογένεια και συντελούν στην προσχώρηση σε ομάδες συνομηλίκων που διαμορφώνουν τη δικιά τους «κουλτούρα» που, πολύ συχνά, ενώ προβάλλεται ως αντίδραση στον κατεστημένο τρόπο ζωής, γίνεται αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης. Όλες οι τεχνικές του σύγχρονου μάρκετινγκ χρησιμοποιούνται για να δημιουργήσουν νέες ανάγκες και επιθυμίες. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, καθώς και η αυξημένη δυνατότητα μετακινήσεων, ενισχύουν τη διάδοση της «κουλτούρας των νέων» και τη διεθνοποιούν ως κοινωνικό φαινόμενο.

Ένας δεύτερος περιβαλλοντικός παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών είναι η διαθεσιμότητά τους. Ο βαθμός διαθεσιμότητας της συγκεκριμένης ουσίας, ο βαθμός έκθεσης του ατόμου σ' αυτή και οι κοινωνικές αντιδράσεις στη χρήση της αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στην πιθανότητα να τη χρησιμοποιήσει το άτομο, καθώς και στο βαθμό διάδοσής της στον πληθυσμό.

Ένας τρίτος και ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει ένα έφηβο στη χρήση είναι η οικογένεια. Οι οικογενειακοί παράγοντες επιδρούν στη χρήση «ναρκωτικών» με ποικίλους τρόπους. Η δυσλειτουργία μέσα στην οικογένεια, η αντικοινωνική ή εγκληματική συμπεριφορά των γονιών και οι ακατάλληλες μορφές διαπαιδαγώγησης συνδέονται με την ανάπτυξη αντικοινωνικής συμπεριφοράς στα παιδιά, στα πλαίσια της οποίας εμφανίζεται και η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών.

Σωστές διαπροσωπικές σχέσεις και σταθερότητα στους συναισθηματικούς δεσμούς με την οικογένεια, αντιθέτως, προστατεύουν τον έφηβο από τη χρήση

ψυχοτρόπων ουσιών. Απουσία στενής σχέσης με τους γονείς, έλλειψη παρακολούθησης και εποπτείας του παιδιού, έλλειψη ενδιαφέροντος για τις δραστηριότητές του, έλλειψη ή ασυνέπεια στις μεθόδους πειθαρχίας, όπως και υπερβολική συναισθηματική εμπλοκή με το παιδί, υπερβολική αυστηρότητα ή, αντίθετα, παραχωρητικότητα, καθώς και πολύ χαμηλές ή πολύ υψηλές προσδοκίες από μέρους των γονιών για την εκπαίδευση των παιδιών τους, αναφέρονται στους αιτιολογικούς παράγοντες της χρήσης «ναρκωτικών».

Επιπλέον, η οικογένεια επιδρά στη χρήση ουσιών και μέσω των προτύπων που προσφέρει στον έφηβο. Οι έφηβοι που καπνίζουν ή πίνουν οινοπνευματώδη έχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό γονείς που καπνίζουν ή πίνουν. Οι χρήστες «ναρκωτικών» έχουν, επίσης, σε υψηλότερο ποσοστό γονείς που καπνίζουν, πίνουν, χρησιμοποιούν «ναρκωτικά», υπνωτικά, αμφεταμινούχα ή κάνουν υπερβολική χρήση οινοπνευματωδών. Ακόμη, γονείς με προβλήματα ψυχικής υγείας και αλκοολισμό συναντώνται, επίσης, με μεγαλύτερη συχνότητα στις οικογένειες όσων κάνουν χρήση «ναρκωτικών» ουσιών.

Η επίδραση της ομάδας των συνομηλίκων αποτελεί επίσης έναν πολύ σημαντικό παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν έφηβο μαθητή στην αρχική χρήση κάποιας ψυχοτρόπου ουσίας, και ιδιαίτερα της κάνναβης, στην οποία κυριαρχεί το πρότυπο της ομαδικής – συντροφικής χρήσης. Η παρέα, και ιδιαίτερα οι στενοί φίλοι που χρησιμοποιούν ουσίες, η στάση των φίλων απέναντι στις ουσίες αλλά και αντίληψη που έχει ο έφηβος για τη χρήση ουσιών από τους άλλους, συνιστούν καθοριστικούς παράγοντες της δικής του συμπεριφοράς. Στην κατάχρηση κάποιας ουσίας, όμως, καθώς και στην εμπλοκή του ατόμου με βαρύτερες ουσίες από την κάνναβη, φαίνεται να παίζουν σημαντικότερο ρόλο παράγοντες που συνδέονται με την παθολογία της οικογένειας ή με τα σαφώς αποκλίνοντα ψυχολογικά χαρακτηριστικά ή την ψυχοπαθολογία του ατόμου.

Όσον αφορά τώρα τους ατομικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν έναν έφηβο μαθητή στην πρώτη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών, τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της εφηβείας συγκαταλέγονται μεταξύ των σημαντικότερων ατομικών παραγόντων. Μάλιστα δεν είναι καθόλου τυχαίο πως η κατεξοχήν ηλικία έναρξης νόμιμων και παράνομων ουσιών είναι η εφηβεία.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της εφηβικής ηλικίας είναι η έντονη επιθυμία και τάση του εφήβου να αποκτήσει νέες εμπειρίες, να πειραματιστεί με νέες καταστάσεις, να δοκιμάσει νέες μορφές συμπεριφοράς και τρόπου ζωής. Μέσω αυτής

της διαδικασίας αποκτά σιγά σιγά αυτονομία, ανεξαρτησία, καθώς και επιδεξιότητες που θα του επιτρέψουν να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα στον κόσμο των ενηλίκων. Η επιρροή και η επίδραση των γονιών και της οικογένειας υποχωρεί και τη θέση της παίρνει η επίδραση των συνομηλίκων. Κύριο χαρακτηριστικό του εφήβου αποτελεί και η ονομαζόμενη «εφηβική ατρωτότης», η αντίληψη δηλαδή του εφήβου πως δεν απειλείται από τους κινδύνους που εμπεριέχει μια ριψοκίνδυνη ή αντίθετη προς την υγεία συμπεριφορά.

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά κάνουν τον έφηβο ιδιαίτερα ευάλωτο στη χρήση ουσιών. Η πίεση των συνομηλίκων την κατάλληλη στιγμή αποτελεί έναν από τους βασικότερους καθοριστικούς παράγοντες για την πρώτη χρήση. Με τον τρόπο αυτό ο έφηβος επιτυγχάνει την κοινωνική αποδοχή από τους συνομηλίκους του, ενώ μοιράζεται μαζί τους νέες εμπειρίες. Μπορεί ακόμη να βρίσκει έτσι τρόπους να ελέγχει τη συναισθηματική του κατάσταση, να τονώσει τη μειωμένη του αυτοπεποίθηση, να αυτοπροσδιοριστεί ως ανεξάρτητος άνδρας ή ως χειραφετημένη κοπέλα. Σημαντικό ρόλο για τη συνέχιση της συμπεριφοράς παίζουν τόσο οι φυσιολογικές αντιδράσεις που προκαλεί η ουσία στον οργανισμό, όσο και οι κοινωνικές ενισχύσεις που θα δεχτεί το άτομο για αυτή τη συμπεριφορά του. Ακόμη και στις περιπτώσεις που η φυσιολογική επίδραση της ουσίας στον οργανισμό δεν είναι τόσο θετική αλλά είναι θετικές οι ενισχύσεις από το κοινωνικό περιβάλλον του εφήβου, τότε η συμπεριφορά τείνει να επαναλαμβάνεται.

Αλλά και οι κοινωνικές αξίες θεωρείται ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην έναρξη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών από έφηβους μαθητές. Στάσεις, αξίες, πεποιθήσεις συμβατές με αυτές της κοινωνίας, δηλαδή η διατήρηση «δεσμών» με την υφιστάμενη κοινωνία, έχει αποδειχτεί ότι προστατεύουν το άτομο τόσο από την αντικοινωνική συμπεριφορά, όσο και από τη χρήση «ναρκωτικών». Στους κοινωνικούς αυτούς «δεσμούς» περιλαμβάνονται οι δεσμοί με τους γονείς και την οικογένεια, το ενδιαφέρον για το σχολείο και την εκπαίδευση και η αποδοχή των βασικών κοινωνικών αξιών. Αντίθετα, θεωρείται ότι η απομάκρυνση από τις καθιερωμένες κοινωνικές αξίες, όπως και το μειωμένο θρησκευτικό ενδιαφέρον, σχετίζονται θετικά με τη χρήση ουσιών. Επίσης θετική συσχέτιση με την έναρξη της χρήσης «ναρκωτικών» παρουσιάζει και η θετική στάση απέναντι στη χρήση τους.

Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του εφήβου παίζουν, επίσης, ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην έναρξη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών. Συγκεκριμένα, μια ποικιλία χαρακτηριστικών προσωπικότητας, όπως έντονη ανάγκη για ανεξαρτησία,

εξέγερση, αντίσταση στις παραδοσιακές μορφές εξουσίας, ανοχή στην αποκλίνουσα συμπεριφορά, χαρακτηριστικά δηλαδή τυπικά των εφήβων που απομακρύνονται από τα κοινωνικά στερεότυπα, συνδέονται με την έναρξη αλλά και τη συνέχιση της χρήσης «ναρκωτικών». Ακόμη, έχει βρεθεί ότι η χρήση «ναρκωτικών» συνδέεται με χαμηλή αυτοεκτίμηση, χαμηλή σχολική επίδοση και χαμηλό επίπεδο εκπαιδευτικής φιλοδοξίας για το μέλλον.

Πολύ σημαντικός είναι και ο ρόλος αποκλίνουσων μορφών συμπεριφοράς για την εκδήλωση του φαινομένου της χρήσης ουσιών. Η αντικοινωνική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία και, γενικότερα, η επιρρέπεια σε προβληματική και αποκλίνουσα συμπεριφορά αυξάνουν σημαντικά την πιθανότητα χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών. Η χρήση «ναρκωτικών» αποτελεί συνήθως μια μορφή προβληματικής συμπεριφοράς μέσα σ' ένα πλέγμα άλλων μορφών αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Το καταθλιπτικό συναίσθημα έχει, επίσης, επισημανθεί στους παράγοντες επικινδυνότητας τόσο στην έναρξη, όσο και στη συνέχιση της χρήσης ουσιών, που λειτουργεί σαν ένα είδος αυτοθεραπευτικής συμπεριφοράς.

Έναν άλλο σημαντικό προγνωστικό παράγοντα στη χρήση παράνομων ουσιών αποτελεί και η συστηματική ή βαριά χρήση νόμιμων ουσιών, όπως ο καπνός, τα οινόπνευματώδη, η χρήση ψυχοφαρμάκων χωρίς ιατρική συνταγή, καθώς και η ηλικία έναρξης της χρήσης. Όσο μικρότερη η ηλικία έναρξης, τόσο αυξάνεται η πιθανότητα εξάρτησης από τη συγκεκριμένη ουσία ή εμπλοκής και με βαρύτερες, περισσότερο βλαπτικές ουσίες. Τα δεδομένα που προκύπτουν από την έρευνα στο μαθητικό πληθυσμό της χώρας μας δίνουν ενδείξεις για μια προοδευτική και κατά στάδια συσσωρευτική χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Συνήθως παρουσιάζεται το φαινόμενο της σταδιακής εμπλοκής με ουσίες, αρχίζοντας από τις κοινωνικά αποδεκτές, όπως ο καπνός και τα οινόπνευματώδη, και προχωρώντας σε ουσίες όπως η χρήση κάνναβης και στη συνέχεια βαρύτερων «ναρκωτικών», με πιθανό τελικό στάδιο την ηρωίνη. Η σταδιακή εμπλοκή του ατόμου στη χρήση όλο και βαρύτερων ουσιών δεν σημαίνει βέβαια πως υπάρχει απαραίτητα και αιτιολογική σχέση μεταξύ διαφόρων ουσιών. Η πολλαπλή χρήση ουσιών αποδεικνύει αυξημένη προδιάθεση ορισμένων ατόμων στην εξάρτηση από ψυχοτρόπες ουσίες. Το γεγονός αυτό ενισχύεται κι από το εύρημα πως όσο μικρότερη είναι η ηλικία έναρξης χρήσης ουσιών, τόσο αυξάνει η πιθανότητα για εξάρτηση και προβληματική χρήση. Η έναρξη της χρήσης «ναρκωτικών» πριν την ηλικία των 15 ετών συνδέεται με

αυξημένο κίνδυνο κατάχρησης και εξάρτησης από ψυχοτρόπες ουσίες αλλά και με προβλήματα αλκοολισμού και αντικοινωνικής προσωπικότητας (Κοκκέβη, 1988).

Σύμφωνα με τον Β. Φίλια (1990), στη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών οδηγεί ο αλλοτριωμένος και αλλοτριωτικός χαρακτήρας της σύγχρονης ζωής, το «άξενο» των πόλεων, η αντικειμενικοποίηση του ανθρώπου, η αποπροσωποποίηση των ανθρωπίνων σχέσεων και η εξατομίκευση της ζωής. Επίσης, η ανασφάλεια, η αβεβαιότητα, η έλλειψη εμπιστοσύνης στο μέλλον του ανθρώπου και της ανθρωπότητας. Ακόμη, η αύξηση των προσδοκιών του μέσου ανθρώπου, που επιφέρει αγεφύρωτη διάσταση ανάμεσα στο επιθυμητό και το δυνατό με αποτέλεσμα τη μόνιμη αίσθηση του ανικανοποίητου. Ο καταναλωτισμός, η ανία, ο κορεσμός.

Κατά τον Η. Κουρκούτα (2001), οι πρώιμες οικογενειακές εμπειρίες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην έναρξη της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών. Τα βιώματα βίας στην παιδική ηλικία αποτελούν έναν από τους προγνωστικούς παράγοντες της χρήσης «ναρκωτικών» στην εφηβεία (Brook, Whiteman & Finch, 1993). Οι διαρκείς συγκρούσεις, η έντονη οργή, η έλλειψη αποδοχής και υποστήριξης αποτελούν ισχυρούς παράγοντες πρόβλεψης χαλαρών και μη σταθερών δεσμών, που με τη σειρά τους οδηγούν στη χρήση «ναρκωτικών» ουσιών. Μάλιστα, όπως διαπίστωσαν ο Brook και οι συνεργάτες του (1993), ο «αδύναμος δεσμός» στη σχέση γονέα – παιδιού οδηγεί σε «δυσλειτουργικές» ή «απροσάρμοστες» συμπεριφορές (επαναστατικότητα, έλλειψη ευθύνης και ανοχή στις παρεκκλίσεις), συμπεριφορές που οδηγούν τελικά στη χρήση «ναρκωτικών» ουσιών. Επιπλέον, η έρευνα της Χείλαρη (1992), η οποία επιχείρησε να συσχετίσει κάποιους παράγοντες, όπως η οικογένεια και η προσωπικότητα του εφήβου με την έναρξη της χρήσης «ναρκωτικών», δείχνει ότι η αρνητική στάση των γονέων συνδέεται με πρώιμη χρήση «ναρκωτικών» ουσιών.

Αλλά και οι διάφορες κοινωνικές παράμετροι συμβάλλουν σημαντικά στην εκδήλωση του φαινομένου της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών. Η στρεσογόνα ανταγωνιστική κοινωνία, η οποία απαιτεί έναν άκρατο δυναμισμό, που οι υπερβολικά ευαίσθητοι ή ευάλωτοι νέοι δεν διαθέτουν, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μέσα τους μια έντονη ανάγκη διαφυγής. Η καταναλωτική, φαρμακευτική και εξαρτησιακή κοινωνία και η ανάγκη του «εδώ και τώρα». Αλλά και το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο δεν ευνοεί την προσωπική ανάπτυξη, αλλά εστιάζεται περισσότερο στην τεχνική τελειοποίηση. Ακόμη, η πυρηνική οικογένεια, η οποία καλείται μόνη της να

συγκρατήσει το νέο στους κόλπους της με τρόπο ελκυστικό και ταυτόχρονα να διαχειριστεί τις συμπεριφορές «κρίσης».

Στη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών συμβάλλουν επίσης και διάφορες ψυχικές παράμετροι, όπως η ανάγκη να επιτύχει κανείς εσωτερική νηνεμία, απόλαυση και η ανάγκη φυγής από μια αφόρητη εσωτερική ή εξωτερική πραγματικότητα, καθώς επίσης και η ανησυχία και αντιδραστικότητα του έφηβου. Οι έφηβοι αισθάνονται συνήθως έντονη ανάγκη για ανεξαρτησία και οριοθέτηση της αυτονομίας από τους περιοριστικούς ή καταπιεστικούς γονείς, όπως τους χαρακτηρίζουν. Βιώνουν ως καταπιεστικές, αγχωτικές, εγκλωβιστικές τις παραδοσιακές μορφές εξουσίας και αντιστέκονται σ' αυτές. Παρουσιάζουν ανοχή στην αποκλίνουσα συμπεριφορά, ενώ αναζητούν συνεχώς νέες, ξεχωριστές εμπειρίες. Δεν μπορούν συνήθως ν' αντισταθούν στις επιρροές και τις προκλήσεις των συνομηλίκων τους, γεγονός που δείχνει ότι για τον έφηβο η αποδοχή από τους άλλους είναι εξίσου σημαντική, όσο και η ανάγκη διαφοροποίησης από την οικογένεια. Συχνά βιώνουν μια εσωτερική συναισθηματική αστάθεια κι έναν συγκρουσιακό εσωτερικό κόσμο, που πολλές φορές δεν συνειδητοποιούν και δεν γνωρίζουν πώς να χειριστούν. Επίσης, αδυνατούν να διαχειριστούν την οργή και την απόγνωση που προκαλούν οι ατέλειες, οι αδυναμίες και ελλείψεις των γονεϊκών μορφών. Πολύ συχνά οι έφηβοι παρουσιάζουν χαμηλή αυτοπεποίθηση, άγχος και αναστολές, αλλά μέσα από τη χρήση κατακτούν ένα πρωτόγνωρο συναίσθημα ευφορίας, «ολότητας» και «ολοκλήρωσης του εαυτού», γεγονός που οδηγεί στην επανάληψη αυτής της εμπειρίας.

Η υπερβολική χρήση των μεταβατικών ταυτίσεων από τον έφηβο αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα που θα μπορούσε να οδηγήσει στη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Ο έφηβος συνήθως δημιουργεί φανταστικές εικόνες μεγαλείου για τον εαυτό του, με τις οποίες ταυτίζεται και κατά αυτόν τον τρόπο καταφέρνει να αντέχει τις στερήσεις, απογοητεύσεις, αποτυχίες και διαψεύσεις της πραγματικότητας. Άρα, οι μεταβατικές ταυτίσεις αποτελούν ένα αντίβαρο στην αρνητική πλευρά της πραγματικότητας κι επομένως είναι χρήσιμες όταν ο έφηβος τις χρησιμοποιεί ως ένα βαθμό. Όταν όμως ο έφηβος χρησιμοποιεί μόνο τις μεταβατικές ταυτίσεις για την απόκτηση αυτοπεποίθησης, τότε παρασύρεται σε φαντασιωτικές ιστορίες και δεν καταφέρνει να πραγματωθεί μέσα από φυσιολογικές διαδικασίες κοινωνικοποίησης και συμμετοχής στις διαπροσωπικές σχέσεις. Έτσι ο έφηβος αποσύρεται σε ένα φαντασιωτικό μεγαλείο για να αντισταθμίσει τις απογοητεύσεις και μπορεί να

καταλήξει και στη χρήση χασίς, η οποία καταπραΰνει τα άγχη του, αλλά ενισχύει την εσωστρέφεια και το κλείσιμο στον φαντασιωτικό του κόσμο.

Πολλοί ειδικοί υποστηρίζουν ότι η χρήση ουσιών ευνοεί και στηρίζει ναρκισσιστικά «ένα αδύνατο και εύθραυστο Εγώ» (Krystal & Raskin, 1970). Άλλοι πάλι εκφράζουν την άποψη ότι με τη βοήθεια των ουσιών ο έφηβος παραμένει δεμένος σε μια φαντασιωτική / συμβιωτική προσκόλληση με το περίγυρο και τους άλλους, εξαλείφοντας με τον τρόπο αυτό το αίσθημα της μοναξιάς και της αποξένωσης ή της απόστασης που μπορεί να νιώθει απέναντι στους άλλους. Πιο συγκεκριμένα, είναι η αίσθηση που έχουν πολλοί νέοι, ότι με τη χρήση κάποιας ουσίας το Εγώ τους «επεκτείνεται, εξαπλώνεται και συνδέεται απόλυτα με τους άλλους». Κι αυτό, γιατί καταργούνται όλες οι αναστολές, τα άγχη και οι άμυνες που περιστέλλουν τον εαυτό. Έτσι ο έφηβος κατακτά ένα πρωτόγνωρο συναίσθημα ευφορίας, «ολότητας» και «ολοκλήρωσης του εαυτού», πράγμα που ενισχύει την επανάληψη μιας τέτοιας εμπειρίας. Επιπλέον, πολλοί συγγραφείς τονίζουν τη χρήση ουσιών ως αντικαταθλιπτικού μέσου για την αντιμετώπιση των καταστάσεων που «ρίχνουν το συναίσθημα του εαυτού», οι οποίες συναντώνται ιδιαίτερα συχνά κατά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας (Κουρκούτας, 2001).

Κατά τον Μ. Μαρσέλο (1997), μεταξύ των παραγόντων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν ένα έφηβο μαθητή στην έναρξη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών είναι η έλλειψη κινήτρων και η αδυναμία επικέντρωσης σε μακροχρόνια προγράμματα και στόχους που αποτελεί προστάδιο κατάθλιψης, την οποία το άτομο προσπαθεί να ξεπεράσει χρησιμοποιώντας χασίς. Πολύ σημαντικά επηρεάζουν τους εφήβους και οι διαφημίσεις νόμιμων αλλά τοξικών ουσιών, οι οποίες προδιαθέτουν σε κατάχρηση. Μάλιστα, οι διαφημίσεις νόμιμων ψυχοδραστικών ουσιών έμμεσα καλλιεργούν μια υποβόσκουσα στον σύγχρονο πολιτισμό νοοτροπία αυτόβουλης χημικής παρέμβασης στην ψυχική σφαίρα και στα συναισθήματα.

Σύμφωνα με τον Μ. Herbert (1999), είναι, πραγματικά, σπάνια εξαίρεση να συναντήσει κανείς ένα νέο εθισμένο στα «ναρκωτικά» χωρίς πολύ σοβαρά οικογενειακά προβλήματα. Αυτό δε σημαίνει ότι τα προβλήματα αυτά είναι η πραγματική αιτία του εθισμού, αλλά μάλλον ότι η λήψη «ναρκωτικών» είναι ένας από τους πολλούς τρόπους για να αντιμετωπίσει κανείς φαινομενικά τα δυσεπίλυτα προσωπικά του προβλήματα, ένας τρόπος όμως που είναι πολύ της μόδας.

Το γεγονός ότι οι έφηβοι ζουν σε μια κοινωνία που είναι προσανατολισμένη προς τα «ναρκωτικά» θεωρείται ότι επηρεάζει πολύ σημαντικά την πιθανότητα

χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών εκ μέρους τους. Αμέτρητα είναι τα ηρεμιστικά και τα αντικαταθλιπτικά που χορηγούνται στους ενήλικες προκειμένου να κάνουν «πιο εύκολη» τη ζωή τους. Έχοντας τέτοια πρότυπα οι έφηβοι δεν έχουν μάθει, δυστυχώς, ν' αντέχουν τον πόνο, γεγονός που πολύ εύκολα τους οδηγεί στην προσπάθεια αποφυγής του μέσω της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών.

Πολύ σημαντική κρίνεται η καταστροφική ή υπέρμετρη χρήση του μηχανισμού της φυγής από τους εφήβους. Με τα «ναρκωτικά», αυτό που κάνει κανείς είναι να αρνείται τα προβλήματά του, αν και μόνο πρόσκαιρα. Ο δρόμος όμως της φυγής είναι απατηλός και συνήθως οδηγεί σε σοβαρότερα προβλήματα από αυτά που στην αρχή υπάρχουν. Τα «ναρκωτικά» είναι ένας αυτοκαταστροφικός τρόπος ζωής. Το κύριο αίτιο της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών για ένα μεγάλο ποσοστό εφήβων είναι η επιθυμία τους να ξεφύγουν από τα προβλήματα της εφηβείας, ακριβώς αυτά τα προβλήματα που κάνουν τη φάση αυτή την πιο δύσκολη της ζωής τους. Τα άτομα με τις περισσότερες πιθανότητες να κάνουν χρήση είναι όσα είναι ήδη δυστυχισμένα, όσα υποφέρουν από άγχος ή κατάθλιψη, έχουν μειωμένο αυτοσεβασμό και χαμηλές προσδοκίες ή όσα προσπαθούν να ξεφύγουν από την καθημερινή πραγματικότητα.

Ο Dr. Stephen Pittel, ένας αμερικάνος ειδικός, που έχει μελετήσει τις επιδράσεις των «ναρκωτικών» και τη θεραπεία από αυτά για δυο δεκαετίες περίπου, γράφει ότι τα νεαρά άτομα «στρέφονται συνήθως στη μαριχουάνα κατά τη διάρκεια της εφηβείας, γιατί δεν έχουν αναπτύξει τις κατάλληλες εσωτερικές δυνάμεις που θα τους βοηθήσουν να αντιμετωπίσουν το νέο αναπτυξιακό φαινόμενο». Με αυτή την έννοια, η χρήση κάνναβης είναι εν δυνάμει επικίνδυνη για του έφηβους, αν καταλήξει να αντικαταστήσει τις ρεαλιστικές λύσεις των προβλημάτων τους (Herbert, 1999).

Κατά τον Δ. Μητρόπουλο (1999), συγκεκριμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, όπως ο ριψοκίνδυνος χαρακτήρας, το άγχος, η καταπίεση, ο φόβος, η απογοήτευση, η κατάθλιψη, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η επιθετικότητα, η δυσκολία προσαρμογής και η μη αποδοχή του εαυτού και της πραγματικότητας συσχετίζονται θετικά με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Επίσης, η έλλειψη στοργής και αγάπης, η κόντρα στις απαγορεύσεις των γονιών και της κοινωνίας, η αδυναμία επικοινωνίας και η μοναξιά, η γοητεία του απαγορευμένου και του επικίνδυνου, η περιέργεια και η αναζήτηση νέων εμπειριών, η ανάγκη απόκτησης ταυτότητας από τους εφήβους, η εύκολη προμήθεια «ναρκωτικών», η έλλειψη ενημέρωσης για τα «ναρκωτικά», η μαγκιά, η σχολική αποτυχία, η ερωτική απογοήτευση. Ακόμη, η ανικανότητα αντιμετώπισης δύσκολων καταστάσεων και λήψης σοβαρών αποφάσεων, η αδυναμία

προγραμματισμού της ζωής, η επιδίωξη εύκολων λύσεων, η έλλειψη αυτοσεβασμού, η ανάγκη ευφορίας, χαλάρωσης και ηρεμίας αλλά και η αίσθηση ότι αυξάνεται η αυτογνωσία και η δημιουργικότητα.

«Εάν υποθέσουμε ότι οι χρήστες ψυχοδραστικών ουσιών επιδιώκουν ένα συγκεκριμένο επίπεδο και είδος ερεθισμού μέσω της χρήσης, την κατεύθυνση της έντασης των αισθητηριακών αντιλήψεων και την αντιστάθμιση της έλλειψης ή της συρροής των ερεθισμάτων, τότε θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι η πλούσια σε εξωτερικά ερεθίσματα ζωή στο αστικό κέντρο έχει επιφέρει κορεσμό, στρέφοντας τους νέους στην αναζήτηση του "καινούργιου" ή του "έντονου"» (Α. Β. Ρήγα & Σ. Τριανταφυλλίδου, 2001, σελ. 119).

Σύμφωνα με τον F. Battisti (2001), η πρώτη χρήση αναφέρεται σε ηλικία 16 έως 19 ετών και συνδέεται με το οικογενειακό ιστορικό. Η χρήση ξεκινά συνήθως ως διασκέδαση στο πλαίσιο της φιλικής παρέας, όπου γίνεται κατανάλωση «μαλακών ναρκωτικών» (μαριχουάνας ή χασίς). Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια ενός 27χρονου χρήστη: «Όταν ήμουν 17, οι φίλοι μου ήδη κάπνιζαν για κάποιον καιρό. Μια μέρα ζήτησα από ένα φίλο μου να με αφήσει να δοκιμάσω. Τον έπεισα να με αφήσει να καπνίσω λέγοντας ότι θα ήταν η μοναδική φορά που θα το έκανα...».

Σύμφωνα με την Α.Β. Ρήγα (1989), οι αλλαγές στην περίοδο της εφηβείας συντελούνται δυναμικά μέσα από ψυχολογικές συγκρούσεις, ανατροπές και αντιθέσεις γνώμων μεταξύ εφήβου και οικογένειας, μεταξύ εφήβου και γενικότερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Κατά τον Ν. Μάντη (2001), οι έφηβοι γίνονται αναπόφευκτα αποδέκτες τραυματικών γεγονότων και ψυχοπιεστικών καταστάσεων και διέρχονται κρίσεις, με αποτέλεσμα να βιώνουν την ανασφάλεια, το φόβο και το άγχος.

«Στην εφηβεία επισυμβαίνει μια βιολογική μεταμόρφωση, η οποία γίνεται διαφορετικά αντιληπτή, βιώνεται διαφορετικά από έφηβο σε έφηβο. Αυτές οι βιολογικές αλλαγές προκαλούν στον έφηβο πολλές ακραίες αντιδράσεις, που είναι η απάντηση στις συγκρούσεις του εσωτερικού του κόσμου και στις επιδράσεις του περιβάλλοντος. Πρόκειται ουσιαστικά για μια αντίδραση του υποκειμένου στις εσωτερικές συγκρούσεις που βιώνει, η οποία εκδηλώνεται μ' έναν τρόπο άναρχο, βίαιο, επιθετικό» (Μάντης, 2001)¹.

¹Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (2001). *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις σε οργανισμούς, ομάδες και άτομα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 314.

Η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από τους νέους χρήστες γίνεται κατανοητή ως ένα κομμάτι της «πολιτισμένης απάντησής τους προς τη συνεχώς αυξανόμενη τεχνολογική ανάπτυξη του σημερινού πολιτισμού μας» (Coffield & Gofton, 1994 · Rigas, 1995). Οι νέοι πλησιάζουν στην αρχή το «μαλακό ναρκωτικό» με την ίδια λογική, το ενδιαφέρον και την περιέργεια που πλησιάζουν και τα άλλα καταναλωτικά αγαθά (Coffield & Gofton, 1994). Η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία δίνει έμφαση στην ανθρώπινη επιλογή, στην εμπειρία, τη φαντασία, τη μόδα, το στυλ και την ταυτότητα ενός μέρους της σημερινής νεολαίας (Ρήγα και Τριανταφυλλίδου, 1997).

«Ακροβατώντας μεταξύ της ηρωοποίησης του εαυτού και της αυτοαπόρριψης, τα υποκείμενα δομούν την εσωτερική τους πραγματικότητα στη βάση του φόβου της μη – αποδοχής από τους γύρω τους και της ανάγκης να δηλώσουν τη διαφορετικότητά τους... Με αδύναμο Εγώ, με υπερτροφικό Ιδανικό Εγώ, φέροντας τις μνήμες ενός παρελθόντος δύσκολων παιδικών χρόνων και προχωρώντας προς την ωριμότητα, τα υποκείμενα αναζητούν στη χρήση την κάθαρση και την αίσθηση παντοδυναμίας που αυτή προσφέρει. Παράλληλα όμως δημιουργούν τη δική τους κουλτούρα, ένα συλλογικό αλλά και ατομικό προσανατολισμό» (Ρήγα, 1997, σελ. 57).

Σχετικά με τις προβληματικές οικογενειακές καταστάσεις και το ρόλο τους στη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών, ένας 24χρονος χρήστης αναφέρει τα εξής: «...Δε στηρίζομαι στους γονείς μου, δεν περιμένω να βρω τίποτα από αυτούς... εντάξει... με όλο αυτό βγαίνει μια αποξένωση... Από τους γονείς μου δεν περιμένω πια καμιά ανταπόκριση... το μόνο που τους νοιάζει είναι το τι γνώμη θα έχουν οι άλλοι γι' αυτούς... και τι εικόνα θα δείχνουν αυτοί έξω από το σπίτι... Αν τους μιλήσω (για το γεγονός της χρήσης), αυτό θα επιδεινώσει πιο πολύ τα πράγματα... η θέση τους είναι πολύ... εντελώς αρνητική...».

Αναφορικά με τους λόγους έναρξης της χρήσης ουσιών, ένας 23χρονος χρήστης αναφέρει τα ακόλουθα: «...Ξεκίνησα πριν από πέντε χρόνια... με χασίς... και συνεχίζω ακόμα να καταναλώνω... περιέργεια ήταν ο λόγος που ξεκίνησα... όχι δε με ώθησε τίποτε άλλο... όχι... σίγουρα όχι... από καθαρή περιέργεια... Κοίτα από ψυχολογική άποψη ήμουν πάρα πολύ χάλια... δηλαδή ήμουν πάρα πολύ πεσμένος... είχα χάσει και την όρεξή μου ωστόσο να κάνω ο,τιδήποτε... είχα βαρεθεί πάρα πολύ τη ζωή μου... τη συνεχόμενη ρουτίνα της ζωής και έτσι ήθελα να δοκιμάσω κάτι καινούργιο... Ένιωθα πάρα πολύ μεγάλη ψυχολογική βία για το θέμα

του στρατού...κοίτα...η θητεία για μένα είναι μια φυλακή, όπου είσαι υποχρεωμένος να είσαι εκεί πέρα για δυο χρόνια, να χάσεις καθετί από την προσωπικότητά σου, να πάψεις να είσαι ο εαυτός σου, να γίνεις ένα πιόνι στα χέρια κάποιων μεγάλων...γίνεσαι ένα πιονάκι και σε πάνε από εδώ κι από εκεί και σε κάνουν να ξεχάσεις ότι είσαι άνθρωπος...Με έχουν πιέσει πάρα πολύ οι γονείς μου να πάω στρατό...και δεν έχω πάει ακόμη... μου λένε πήγαινε στο στρατό πια να γίνεις άνθρωπος...επειδή δεν τους αρέσει και ο τρόπος σκέψης μου και γενικά η εμφάνισή μου...Κοίτα να σου πω...ο πατέρας μου είναι τι να σου πω...πολύ συντηρητικός άνθρωπος...με τον πατέρα μου έχουμε πάρα πολλές συγκρουόμενες απόψεις και δεν γίνεται να έχουμε κάποια επικοινωνία...».

Και συνεχίζει λέγοντας τα εξής: «...Να σου δώσω χαρακτηρισμούς (των ιδεών μου δηλαδή)...κοίτα διακρίνομαι από πολύ έντονο μηδενισμό...εντάξει με έχει επηρεάσει και πάρα πολύ στην προσωπική μου ζωή...δηλαδή αρνούμαι πάρα πολλά πράγματα που οι άλλοι τα θεωρούν ωραία...Κοίτα να σου πω...ας πούμε...αυτό εκφράζεται πιο πολύ στις σχέσεις μου με την κοινωνία...πιστεύω ότι όπως είναι αυτή τη στιγμή ο κόσμος και με τα κοινωνικά συστήματα που έχει δεν πρόκειται να πάει παραπέρα...Δεν είναι αντίδραση αυτό που νιώθω απέναντι στο κοινωνικό σύστημα...είναι αηδία που μου προκαλεί το κοινωνικό σύστημα...Η μητέρα μου...μου ασκεί πάρα πολύ ψυχολογική πίεση...θα τη χαρακτήριζα υπερπροστατευτική...η άρνησή της είχε σχέση με ό,τι είχε σχέση μαζί μου...Μόλις πω θα ακολουθήσω κάποιο δικό μου δρόμο μου λένε: Ωχ!...τι πας να κάνεις πάλι και δεν έχει μάθει πια από αυτά που έχεις κάνει...είναι καιρός να συμμαζευτείς...να σκεφτείς ωριμότερα την κατάσταση...είσαι τόσο χρονών γαϊδούρι...ακριβώς έτσι μου λένε...και δεν έχεις καταφέρει να κάνεις τίποτα...σε μια δουλειά δεν έχεις στεριώσει...εμάς δεν μας λογαριάζεις καθόλου και όλα αυτά...».

Πολύ σημαντικά είναι και τα λόγια ενός 25χρονου χρήστη, ο οποίος αναφέρει τα ακόλουθα: «...Συμβιβαστική διαβίωση...γενικά μια ζωή στην πίεση εντελώς...δεν μπορώ να ισχυρισθώ ότι οι γονείς μου είναι φίλοι μου...ούτε γενικά ότι τους συμπαθώ...η μεγαλύτερη απόρριψη που είχα ήταν από τον πατέρα μου...Εκτόνωνα και εκτονώνω μια ενεργητικότητα με το να προκαλώ κάποιους άλλους...πάντα μου αρέσει να παίζω στα όρια...στα άκρα...Με τρελαίνει να παίζω με τον κίνδυνο...Γίνονται υποχείρια του συστήματος...οι άνθρωποι γενικά...δεν μπορούν να δουν πέρα από το προφανές και συμβιβάζονται πάρα πολύ εύκολα σε μια μιζέρια...».

Επιπλέον, ένας 26χρονος χρήστης αναφέρει τα εξής απευθυνόμενος στο οικογενειακό του περιβάλλον: «...Η μητέρα μου δεν με βοηθάει...δεν προσπαθεί να με καταλάβει...είναι κολλημένη στις ιδέες της...κάποιες ιδιαιτερότητες δικές μου κατακρίνονται...ό,τι και να κάνω είναι λάθος...απλά εγώ δεν έγινα ενσάρκωση των ονείρων των γονιών μου...»².

Σε μια έρευνα του 1997 για τη μελέτη της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης ως παράγοντα πρόβλεψης της αρχικής χρήσης μαριχουάνας, βρέθηκε ότι για τα αγόρια ο μέσος όρος βαθμολογίας στο σχολείο, η ευγένεια, ο χρόνος που αφιερώνουν στους φίλους και η προσκόλλησή τους στους φίλους ήταν σημαντικοί παράγοντες πρόβλεψης της αρχικής χρήσης χασίς. Για τα κορίτσια, η πρώιμη καταπίεση και η χαμηλή σχολική επίδοση ήταν σημαντικοί παράγοντες πρόβλεψης της αρχικής χρήσης χασίς. Τα ευρήματα της έρευνας αυτής υποδεικνύουν ότι οι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες που είναι υπεύθυνοι για τη χρήση μαριχουάνας είναι διαφορετικοί για τ' αγόρια απ' ότι για τα κορίτσια και ότι οι μελλοντικοί ερευνητές πρέπει να αναζητήσουν την ύπαρξη μη γραμμικών σχέσεων ανάμεσα στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και στη χρήση ουσιών από τους εφήβους³.

Σε μια έρευνα του 2001 σχετικά με την έναρξη της χρήσης κάνναβης, βρέθηκε ότι η έναρξη της χρήσης κάνναβης σχετίζεται με το αρσενικό γένος, την απουσία της μητέρας, τη συχνή έλλειψη ενδιαφέροντος και την πρώιμη σεξουαλική εμπειρία. Οι παράγοντες αυτοί φαίνεται ότι είναι χρήσιμοι για την πρόβλεψη της χρήσης κάνναβης στους εφήβους. Τα προβλήματα των γονέων στην ανατροφή του παιδιού (Vicary and Lerner, 1986), και το διαζύγιο των γονέων (Pedersen and Hammer) έχουν επίσης θεωρηθεί σημαντικοί παράγοντες για την έναρξη της χρήσης κάνναβης από τους εφήβους. Ακόμη και μετά τον έλεγχο των περιβαλλοντικών επιδράσεων, η αρχική χρήση κάνναβης βρέθηκε ότι σχετίζεται με το αρσενικό γένος, τη διακοπή του σχολείου και τα προβλήματα ψυχικής υγείας (Hammer and Vaglum, 1990). Ακόμη, βρέθηκε ότι η απουσία της μητέρας από το σπίτι σχετίζεται σημαντικά με την αρχική χρήση κάνναβης. Αυτή μπορεί να δηλώνει την έλλειψη ελέγχου και φροντίδας στη ζωή του εφήβου. Επίσης, θεωρείται ότι τα ψυχικά και σωματικά προβλήματα μπορεί να αποτελούν παράγοντες πρόβλεψης της αρχικής χρήσης κάνναβης, ενώ η αρχική

² Τα αποσπάσματα αυτά των συνεντεύξεων προέρχονται από το σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (1997). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Μαυρομάτη, σελ. 19 – 121.

³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Miller, D. and Miller, T. (1997). A test of socioeconomic status as a predictor of initial marijuana use. *Addictive Behaviors*, 22, 479 – 489

χρήση κάνναβης από τον έφηβο θεωρείται ότι μπορεί να είναι ένας τρόπος να εκφράσει δύσκολα συναισθήματα που σχετίζονται με την απουσία της μητέρας.

Στην ίδια έρευνα αναφέρεται ότι έχει βρεθεί πως οι συστηματικοί χρήστες κάνναβης έχουν φτωχή σχολική επίδοση πριν την έναρξη χρήσης της κάνναβης (Fergusson and Horwood, 1997). Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, επίσης, δείχνουν ότι η φτωχή σχολική επίδοση αποτελεί παράγοντα πρόβλεψης της αρχικής χρήσης κάνναβης. Ακόμη, βρέθηκε ότι η έλλειψη ενδιαφέροντος σχετίζεται σημαντικά με την αρχική χρήση κάνναβης. Η έλλειψη αυτή ενδιαφέροντος θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη κατάθλιψης. Η καταθλιπτική διάθεση είναι κοινή ανάμεσα στους εφήβους (Sadler, 1993) και η κατάθλιψη των εφήβων έχει βρεθεί ότι σχετίζεται σημαντικά με τη χρήση ουσιών (Hodgman, 1990 and Kaplan et. al., 1984). Η καταθλιπτική διάθεση έχει βρεθεί ότι αποτελεί παράγοντα πρόβλεψης της έναρξης χρήσης μαριχουάνας στους μη χρήστες εφήβους και επίσης της χρήσης άλλων παράνομων ουσιών στους εφήβους που χρησιμοποιούν μαριχουάνα (Paton et al., 1977). Μάλιστα αναφέρεται ότι σε μια προσπάθεια αυτό – θεραπείας οι έφηβοι μπορεί να χρησιμοποιούν την κάνναβη ως χημικό ρυθμιστή της διάθεσής τους (Sadler, 1993)⁴.

⁴ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Poikolainen, K., Henriksson, A., Aalto – Setälä, M., Martunen, M., Anttila, T. and Lönnqvist, J. (2001). Correlates of initiation to cannabis use: a 5 – year follow – up of 15 – 19 year old adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 62, 175 – 180.

13. ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΑΝ ΝΑ ΟΔΗΓΗΣΟΥΝ ΕΝΑ ΕΦΗΒΟ

ΜΑΘΗΤΗ ΣΤΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΧΑΣΙΣ.

Η 13^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει έναν μαθητή της ηλικίας τους στη συστηματική χρήση χασίς είναι η παρέα με άτομα που κάνουν χρήση χασίς».

Συγκρίνοντας τους μέσους όρους των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (4Α, 4Β, 4Γ, 4Δ, 4Ε, 4ΣΤ) που αναφέρονται στην παραπάνω υπόθεση, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι η παρέα με άτομα που κάνουν χρήση χασίς αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα ($x = 3,66$) που θα μπορούσε να οδηγήσει ένα έφηβο μαθητή στη συστηματική χρήση χασίς. Ως δεύτερος σε σημαντικότητα παράγοντας αναφέρεται η αδυναμία αντιμετώπισης των δυσκολιών της ζωής ($x = 3,52$), έπειτα τα οικογενειακά προβλήματα ($x = 3,34$), η κοινωνική απομόνωση και ο στιγματισμός ($x = 3,14$), η ευφορία που προκαλεί η χρήση ($x = 3,14$) και τέλος η αναζήτηση εντονότερων συγκινήσεων ($x = 22,94$). Οπότε η 13^η υπόθεσή μας φαίνεται ότι επιβεβαιώνεται από τα παραπάνω δεδομένα. Ωστόσο, η σημαντικότητα όλων αυτών των παραγόντων στην εκδήλωση του φαινομένου της συστηματικής χρήσης χασίς είναι αναμφισβήτητη.

Σύμφωνα με τον Μ. Μαρσέλο (1997), η θεώρηση μιας ψυχοτρόπου ουσίας δεν είναι ποτέ αυστηρά φαρμακολογική, επειδή συνυπάρχει η γενικότερη κοινωνική στάση απέναντι στη συγκεκριμένη ουσία, η οποία κάποιες φορές είναι από μόνη της καθοριστική για τον κοινωνικό εξοστρακισμό και τον ψυχολογικό αφανισμό του ατόμου, δηλαδή είναι καταστροφικότερη από τις φαρμακολογικές και τις τυχόν τοξικές ιδιότητες της ψυχοτρόπου ουσίας. Το ενδιαφέρον του ατόμου για τη δοκιμή και τη χρήση διαφόρων ουσιών σε συνάρτηση με τη συνολική δόμηση της προσωπικότητας και το ευρύτερο ή στενότερο κοινωνικό περιβάλλον αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που οδηγούν στη συστηματική χρήση ψυχοτρόπων ουσιών.

Έχει παρατηρηθεί ότι οι έφηβοι μπορούν να αντιμετωπίσουν θετικά τη χρήση κάποιας ψυχοτρόπου ουσίας, μόνο και μόνο επειδή η ουσία αυτή έχει καταδικαστεί από το σύνολο της «καθωσπρέπει» κοινωνικής τάξης. Η χρήση ουσιών που θεωρούνται απορριπτέες προδιαθέτει στην περιθωριοποίηση του ατόμου και στην

κατάχρηση. Το άτομο, όντας στιγματισμένο, θα παγιδευτεί σε κάποια συγκεκριμένη ομάδα, που λειτουργεί ταυτόχρονα και ως τροφοδότης της ουσίας.

Τα άτομα που κάνουν χρήση απαγορευμένων ψυχοδραστικών ουσιών εμφανίζουν αρκετά συχνά τη χαρακτηριστική ψυχολογική εικόνα της υποομάδας, που συνήθως φέρει και το στίγμα του περιθωριακού αποβλήτου. Αυτό μπορεί να προδιαθέσει σε μόνιμη ψυχική υπερένταση, η οποία τελικώς ανακυκλώνει την επαναληπτική χρήση της ψυχοτρόπου ουσίας.

Η συνέχιση της χρήσης καθορίζεται από διάφορους παράγοντες. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν η αποδοχή μέσα σε κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, η διευκόλυνση των διαπροσωπικών σχέσεων, η απόλαυση του φαρμακολογικού αποτελέσματος, η πεποίθηση ότι κάποια συμπεριφορά ή δημιουργική εργασία είναι αδύνατον να επιτευχθεί χωρίς την επίδραση της ψυχοτρόπου ουσίας, η ενσωμάτωση κάποιας ουσίας στη διασκέδαση και τους τρόπους χαλάρωσης. Η αντίληψη ότι η ψυχοδραστική ουσία βελτιώνει την απόδοση του ατόμου με την απελευθέρωση δημιουργικών δυνάμεων και ότι ανεβάζει την ποιότητα ζωής με την αποδοτικότερη ξεκούραση και διασκέδαση, οδηγεί σε συστηματική χρήση διαφόρων ψυχοτρόπων ουσιών.

Όσον αφορά την κάνναβη, η εγκατάσταση ψυχολογικής εξάρτησης, εκτός από τις φαρμακολογικές επιδράσεις της κάνναβης, επηρεάζεται από την δόμηση της προσωπικότητας του ατόμου και από τον κοινωνικό περίγυρο μέσα στον οποίο γίνεται κάθε φορά η χρήση. Η κάνναβη καπνίζεται συνήθως σε ομάδες, στις οποίες αναπτύσσεται τελετουργική ή συντροφική συμπεριφορά. Με την κατάλληλη συντροφιά εκδηλώνεται φλυαρία, αυξημένο αίσθημα επικοινωνίας και συντροφικότητας, καθώς επίσης και χαρακτηριστική ιλαρότητα (Μαρσέλος, 1997).

Πολύ σημαντικοί, επίσης, παράγοντες για τη συστηματική χρήση κάποιας ψυχοτρόπου ουσίας είναι η προσωπικότητα του ατόμου, η συγκεκριμένη ατομική συγκυρία, η άγνοια του ατόμου, ο στιγματισμός και η περιθωριοποίησή του, ο εγωκεντρισμός, ο ηδονισμός, η ανασφάλεια και η κοινωνική ανωριμότητα, η αδυναμία αντιμετώπισης των δυσκολιών της ζωής και λήψης σοβαρών αποφάσεων, η αδυναμία προγραμματισμού της ζωής, η έλλειψη κινήτρων και στόχων, καθώς επίσης και η έλλειψη αυτοσεβασμού.

Όπως αναφέρουν οι Α. Β. Ρήγα και Σ. Τριανταφυλλίδου (2001), για πολλούς νέους η χρήση «ναρκωτικών» ουσιών είναι συνδεδεμένη με τη διασκέδαση. Επιπλέον, το «ναρκωτικό» εμφανίζεται ως ένα αντικείμενο που διαμεσολαβεί στην

«ύφανση» των κοινωνικών σχέσεων στις υποομάδες των χρηστών, με αποτέλεσμα καμία ένταξη στην ομάδα να μην νοείται ως ολοκληρωμένη εάν ο «νεοφερμένος» δεν υιοθετήσει τις συμπεριφορές των μελών της ως προς τη χρήση. Πρόκειται δηλαδή για μια συγκεκριμενοποίηση του πνεύματος που συνενώνει την ομάδα.

Κατά τον Peele (1985), οι χρήστες «ναρκωτικών» είναι άτομα που δεν βρίσκουν μεγάλη ικανοποίηση στις συνθήκες ζωής τους, τις οποίες επιδιώκουν να υπερβούν καταφεύγοντας σε αλλοιώσεις της αντίληψης μέσω της χρήσης ουσιών. Αλλά η προσπάθεια υπέρβασης της καθημερινής πραγματικότητας δεν αποτελεί σπάνιο και ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των χρηστών «ναρκωτικών», αλλά αναζήτηση των περισσότερων νέων ανθρώπων, που βιώνουν ως «ουτοπικά» τα σχέδια για ευρείες κοινωνικές αλλαγές (Battisti, 1989). Οι νέοι άνθρωποι συνειδητά ή σε κάποιο επίπεδο βάθους γνωρίζουν τι χρειάζονται: να «γνωρίσουν τον Εαυτό», να «εκφραστούν», να «προσεγγίσουν βαθύτερα τους Άλλους». Συχνά το επιθυμητό μέσω της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών είναι η άμεση «κατάκτηση» αυτών των ικανοτήτων, χωρίς να χρειαστεί να καταβληθεί μεγάλη προσπάθεια γι' αυτό. Έτσι, η γνώση του εσωτερικού περιεχομένου, η ικανότητα αυτοέκφρασης και η συλλογικότητα παίρνουν τη μορφή της «στιγμιαίας φώτισης» υπό την επίδραση της ψυχοτρόπου ουσίας (Shibayama, 1998).

Εφόσον ξεπεραστεί ψυχολογικά το ταμπού της χρήσης «ναρκωτικών», η χρήση γίνεται πιο συχνή και κλιμακώνεται σταδιακά μέχρι τα «σκληρότερα ναρκωτικά». Το κάπνισμα ψυχοδραστικών ουσιών αποτελεί ουσιαστικά έναν τρόπο ζωής (life style), που συνήθως οδηγεί στην ανάγκη για κατανάλωση ουσιών με ολοένα μεγαλύτερη επίδραση στον οργανισμό. Υπάρχει μια σαφής τάση στους εξαρτημένους να μειώνουν το εύρος των κοινωνικών τους σχέσεων, διατηρώντας σχέσεις μόνο με τους ανθρώπους με τους οποίους μοιράζονται πράγματι κοινά ενδιαφέροντα (δηλαδή με τους άλλους εξαρτημένους ή με φίλους που μοιράζονται το ίδιο ενδιαφέρον για το «κάπνισμα» ή την κατανάλωση ψυχοτρόπων ουσιών). Μέσα σε αυτήν την στενότερη ενδοομάδα πραγματοποιείται και η μύηση στα «σκληρότερα ναρκωτικά» (Battisti, 2001).

Από την πλευρά του, ο Ν. Μάντης (2001) αναφέρει σχετικά τα εξής: «Η παραβατικότητα είναι μια μορφή κοινωνικής παρέκκλισης, η οποία υπερβαίνει τα όρια κοινωνικά παραδεκτών πράξεων και εκτείνεται εντός των ορίων της παραβίασης των κοινωνικών κανόνων. Οι παραβατικές πράξεις είναι εκδηλώσεις ιδιαίτερων συμπεριφορών που βλάπτουν ατομικά, συλλογικά ή κοινωνικά αγαθά, αξίες ή

δικαιώματα... Ο παραβατικός έφηβος, με την εκδήλωση της επίμεμπτης συμπεριφοράς του, τίθεται στο κοινωνικό περιθώριο και στιγματίζεται. Οι νέοι που ζουν έξω από το κύριο σώμα του εκάστοτε κοινωνικού συνόλου βιώνουν την απόρριψη κατά τρόπο που τους οδηγεί σε παρέκκλιση · μια παρέκκλιση που θα συντηρείται από έναν εγγεγραμμένο αρνητισμό, ο οποίος ενδεχομένως θα οδηγήσει τον έφηβο σε όλο και πιο έντονες πράξεις παραβατικότητας» (σελ. 316, 318)¹.

Σύμφωνα με τον Η. Κουρκούτα (2001), οι αδύναμες ή υπερευαίσθητες προσωπικότητες που κάνουν χρήση χασίς καταλήγουν με το χρόνο να αποδυναμώνονται ακόμη περισσότερο. Εδώ ακριβώς βρίσκει την εφαρμογή του το σχήμα του Rado (1938), που έχει ως εξής: Αίσθημα κατάθλιψης έναντι μιας ματαιωτικής εμπειρίας → Πρώτη εμπειρία χρήσης «ναρκωτικών» ουσιών → Απολαυστική εμπειρία με συνοδευτικό αίσθημα αύξησης της αυτοεκτίμησης και ενίσχυσης του ναρκισσισμού → Αίσθηση ενδυνάμωσης του Εγώ → Εξαφάνιση του αισθήματος ευφορίας → Επιστροφή στην πραγματικότητα, που βιώνεται ως ακόμη πιο επώδυνη → Ενοχή → Κατάθλιψη μπροστά στη ματαιώση... κι έπεται η συνέχεια ενός φαύλου κύκλου. Επιπλέον, η έρευνα της Χείλαρη (1992) δείχνει ότι η παρότρυνση από συνομηλίκους και οι διαφορές στις αντιλήψεις και στις επιδιώξεις γονέων και παιδιών συσχετίζονται θετικά με το πέρασμα σε πιο συστηματική χρήση «ναρκωτικών» ουσιών.

Κατά τον Κ. Γρίβα (1993), οι χρήστες της κάνναβης, για λόγους ερευνητικούς και στατιστικούς, κατατάσσονται σε 4 κατηγορίες με κριτήριο τη συχνότητα και τη διάρκεια της χρήσης. Πειραματικοί θεωρούνται οι χρήστες, οι οποίοι έχουν καταναλώσει κάνναβη μία ή μερικές φορές για λόγους περιέργειας ή πειραματισμού. Περιστασιακοί ή ευκαιριακοί θεωρούνται εκείνοι που κάνουν χρήση κάνναβης 1 – 3 φορές την εβδομάδα. Τακτικοί ή συστηματικοί χρήστες θεωρούνται όσοι κάνουν καθημερινά χρήση κάνναβης για χρονικό διάστημα μέχρι και δυο χρόνια, ενώ χρόνιοι χρήστες θεωρούνται όσοι κάνουν καθημερινή χρήση κάνναβης περισσότερο από δυο χρόνια.

Πολύ ενδιαφέροντα είναι κάποια αποσπάσματα συνεντεύξεων αναφορικά με τους λόγους που συνήθως οδηγούν στη συστηματική χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Ένας 26χρονος χρήστης αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής: «... Είναι πολύ πιθανό να τα ξαναρχίσω... κοίτα... όταν περνάω δύσκολες περιόδους... άμα δεν βρεθεί κάποιος

¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα παραπάνω, βλέπε σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (2001). *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις σε οργανισμούς, ομάδες και άτομα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

να με βοηθήσει... σίγουρα θα πέσω ξανά εκεί... δεν είναι στήριγμα... απλώς σε κάνουν να ξεχνάς... εντάξει μπορεί να είναι και αυτό... να αποφεύγω τα προβλήματά μου με αυτόν τον τρόπο... τι να σου πω (μετά τι γίνεται)... ή προσπαθείς να βρεις λύσεις στα προβλήματα σου... ή προσπαθείς πάλι να τα ξεχάσεις... ναι... κατά κάποιον τρόπο ναι (είναι φαύλος κύκλος)...». Επιπλέον, ένας 23χρονος χρήστης αναφέρει το εξής: «...Αυτό που είπες ότι ζω, όπως θέλω εγώ, κάνω ό,τι θέλω εγώ, δεν ισχύει εντελώς... κατάλαβες... ότι είναι πάρα πολλά πράγματα που δεν μπορώ να κάνω, επειδή θα υπάρχει πάντα η απόρριψη... ναι (επειδή έκανα χρήση)...» Ακόμη, ένας 24χρονος χρήστης αναφέρει σχετικά το εξής: «... Άμα συναντήσω μεγάλη δυσκολία σου λέω ότι είναι πολύ πιθανό να ... ξαναπέσω εκεί πέρα... απλά εντάξει... δεν μπορώ να προβλέψω το μέλλον...» (Ρήγα, 1997)².

Όσον αφορά τους παράγοντες που οδηγούν στη συστηματική χρήση ψυχοτρόπων ουσιών, ο M. Herbert (1999) υποστηρίζει τα εξής: «Τα αίτια που ωθούν κάποιον στη συστηματική χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών για μεγάλα χρονικά διαστήματα είναι πολλά και ποικίλα. Ίσως υπάρχουν στοιχεία αντίδρασης, δηλαδή αυτό που οι γονείς αποδοκιμάζουν και φοβούνται · επίσης, μπορεί τα «ναρκωτικά» να ασκούν μια ιδιαίτερη έλξη στον έφηβο, ιδιαίτερα όταν γνωρίζει ότι αυτό είναι κάτι που οι γονείς του δεν είχαν ποτέ δοκιμάσει. Άλλο αίτιο ίσως είναι η πίεση που δέχεται ο έφηβος από τους συνομηλίκους αναζητώντας και βιώνοντας καινούργιες εμπειρίες. Τα στοιχεία του κινδύνου και της ανάλογης έξαψης σίγουρα αυξάνουν την έλξη προς τον πειραματισμό με τα «ναρκωτικά». Όμως, όσο κι αν οι ποικίλοι αυτοί παράγοντες συμβάλλουν στην απόφαση του εφήβου να πάρει «ναρκωτικά», το κύριο αίτιο για ένα μεγάλο ποσοστό εφήβων είναι η επιθυμία τους να ξεφύγουν από τα προβλήματα της εφηβείας ακριβώς αυτά τα προβλήματα που κάνουν τη φάση αυτή την πιο δύσκολη της ζωής τους» (σελ. 184).

Όσον αφορά τις θετικές επιδράσεις της κάνναβης, οι οποίες ενισχύουν την επανάληψη της χρήσης της, θεωρείται ότι η χρήση κάνναβης δημιουργεί ένα αίσθημα ευεξίας, το οποίο με τη σειρά του κάνει τις σκέψεις και τα αισθήματα του ατόμου να φαντάζουν πιο ζωντανά και με μεγαλύτερη σημασία. Η αίσθηση του χρόνου και του τόπου αλλοιώνεται, η ορθή κρίση χάνεται, ενώ τα συναισθήματα είναι υπερβολικά (Herbert, 1999).

² Τα αποσπάσματα των συνεντεύξεων προέρχονται από το σύγγραμμα: Ρήγα, Α. Β. (1997). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Μαυρομάτη, σελ. 19 – 121.

Κατά τον Μ. Μαρσέλο (1997), το κάπνισμα μαριχουάνας προσδίδει στον οργανισμό σχετικά μικρές δόσεις κανναβινοειδών, που διακρίνονται για το ευφορικό τους αποτέλεσμα. Μεγάλες δόσεις είναι δυνατόν να προκαλέσουν διάφορες διαταραχές στην αντίληψη. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται διάφορες παραισθήσεις ακουστικών και οπτικών ερεθισμάτων, όπως επίσης και το αίσθημα ότι ο χρόνος επιβραδύνεται ή έχει σχεδόν σταματήσει. Γενικά, η εμπειρία περιγράφεται ως ευχάριστη, απτή και γλαφυρή. Όσον αφορά τις οπτικές παραστάσεις, δυναμώνουν τα χρώματα και γίνονται σαφέστερα τα περιγράμματα. Όσον αφορά την μουσική ή την ομιλία, αυξάνεται η πιστότητα του ήχου και η «διάστασή» του μέσα στο χώρο. Κατά αντίστοιχο τρόπο, επιτείνονται και οι άλλες αισθήσεις, όπως η αφή, η όσφρηση και η γεύση. Σε σχετικά μεγάλες δόσεις μετά το ευφορικό και το παραισθησιογόνο αποτέλεσμα, παρουσιάζεται κατά κανόνα ληθαργικότητα και βαθύς ύπνος. Όταν οι δόσεις είναι πολύ μεγάλες, η διαστρέβλωση της αντίληψης γίνεται τόσο ισχυρή, ώστε να φτάνει στα όρια των ψευδαισθήσεων.

Όσον αφορά τις επιδράσεις της κάνναβης στη σεξουαλική σφαίρα, μικρές δόσεις κάνναβης αυξάνουν την οργασμική ικανοποίηση, χωρίς βέβαια να υπάρχει γνήσια αφροδισιακή δράση. Η κάνναβη δεν αυξάνει την σεξουαλική ικανότητα, αλλά στα πλαίσια της γενικής αλλαγής της αντίληψης επιτείνει την γενετήσια ηδονή. Επιπλέον, έχει αποδειχθεί ότι το κάπνισμα κάνναβης προξενεί ελαφρά αναλγησία, αρκεί το άτομο να έχει την προσοχή του στραμμένη αλλού και όχι στο επώδυνο ερέθισμα. Αντίθετα, εάν η προσοχή στραφεί στο επώδυνο ερέθισμα, τότε όχι μόνο δεν υπάρχει αναλγησία, αλλά το αίσθημα του πόνου βιώνεται εντονότερα και διαρκεί περισσότερο (υπεραλγησία). Το τελικό αποτέλεσμα όμως δεν εξαρτάται μόνο από τις φαρμακολογικές ιδιότητες της ίδιας της ουσίας αλλά και από το ψυχολογικό και χαρακτηρισιολογικό υπόστρωμα του χρήστη (Μαρσέλος, 1997).

Σύμφωνα με τον Κ. Γρίβα (1993), τα αποτελέσματα της κάνναβης στο χρήστη εξαρτώνται από το είδος και την ποιότητά της, τη διάρκεια της χρήσης της και τη δοσολογία της, τον τρόπο παρασκευής και λήψης της, τις κλιματολογικές και πολιτιστικές συνθήκες, και τέλος την πείρα, την ψυχολογική κατάσταση αλλά και τις προσδοκίες του ίδιου του χρήστη. Όταν λαμβάνεται από το αναπνευστικό σύστημα (με κάπνισμα), η δράση της κάνναβης αρχίζει μέσα σε λίγα λεπτά και διαρκεί 2 έως 4 ώρες. Όταν λαμβάνεται από το πεπτικό σύστημα (με βρώση ή πόση), η δράση της αρχίζει σε 30 – 40 λεπτά και διαρκεί 5 έως 12 ώρες. Τα αποτελέσματά της, καθώς εξαρτώνται από μια ποικιλία παραγόντων, είναι διαφορετικά από άτομο σε άτομο. Η

λήψη συνηθισμένων δόσεων κάνναβης σε ψυχικό επίπεδο επιφέρει μια αίσθηση χαλάρωσης, ηρεμίας και ευφορίας με την οποία συνυπάρχει υπνηλία, όταν χρήστης είναι μόνος ή εκδήλωση αυθόρμητου γέλιου, αν είναι παρέα με άλλους. Η κοινωνική και η ερωτική συμπεριφορά του χρήστη επηρεάζονται συνήθως θετικά. Η σεξουαλική συμπεριφορά επηρεάζεται θετικά, γιατί η επικέντρωση της προσοχής του χρήστη στη συγκεκριμένη δραστηριότητα και η αντίληψη της επιβραδυνόμενης ροής του χρόνου, καθιστούν την ερωτική συνεύρεση περισσότερο ελκυστική.

Σε μια έρευνα του 2002 σχετικά με την αντικοινωνική συμπεριφορά των εφήβων και τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών αναφέρεται ότι ανάμεσα στους αρκετούς παράγοντες κινδύνου για τη χρήση ουσιών από τους εφήβους είναι και η αντικοινωνική συμπεριφορά (Durant, Elliot, Jessor and Kandel). Στην πραγματικότητα, η επιθετική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία οδηγεί στην αντικοινωνική συμπεριφορά, η οποία σχετίζεται με τη χρήση ουσιών στην εφηβεία (Blick, Kellam and Pulkkinen). Επίσης, οι επιδράσεις των γονιών και των συνομηλίκων έχουν βρεθεί ότι είναι σημαντικές για τη χρήση ουσιών (Argy, Chassin, Newcomb and Peterson), όπως και για την αντικοινωνική συμπεριφορά των εφήβων (Jessor, Petterson, Butter and Vuchinich)³.

Ακόμη, σε μια έρευνα του 2001 σχετικά με την έναρξη της χρήσης κάνναβης στους εφήβους αναφέρεται ότι οι παράγοντες κινδύνου για την κατάχρηση ουσιών ανάμεσα στους εφήβους έχουν κατηγοριοποιηθεί σε κοινωνικο – περιβαλλοντικούς, διαπροσωπικούς, ενδοπροσωπικούς, οικογενειακούς και παράγοντες που σχετίζονται με την κατάχρηση «ναρκωτικών» (Hawkins et al., 1992). Η χρήση κάνναβης από νέους ανθρώπους έχει βρεθεί ότι σχετίζεται με παράγοντες όπως η νοητική – ψυχική υγεία, αλλά και κοινωνικούς και συμπεριφοριστικούς παράγοντες (Hansen, Yamaguchi, 1990). Οι αιτίες της χρήσης κάνναβης δεν είναι απαραίτητα οι ίδιες με τις αιτίες της πρώτης χρήσης. Η πρώτη χρήση κάνναβης είναι ένα βασικό βήμα, γιατί είναι συχνά η πρώτη εμπειρία με παράνομες ουσίες (Van)⁴.

Σύμφωνα με τον Γ. Λιάππα (1999), κοινά χαρακτηριστικά προσωπικότητας που αρκετά συχνά συναντούμε στους χρήστες είναι το άγχος, η κατάθλιψη, η ανάγκη για

³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Adaldjarnardottir, S. and Rafnsson, F. (2002). Adolescent antisocial behavior and substance use: longitudinal analyses. *Addictive Behaviors*, 27, 227 – 240.

⁴ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα, βλέπε άρθρο: Poikolainen, K., Henriksson, A., Aalto – Setälä, M., Martunnen, M., Anttila, T. And Lönnqvist, J. (2001). Correlates of initiation to cannabis use: a 5 – years follow – up of 15 – 19 year old adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 62, 175 – 180.

συναισθηματική εξάρτηση, η έλλειψη τάσης για συμμόρφωση, η συναισθηματική αστάθεια, η υποχονδρίαση, η αμυντικότητα, η επιθετικότητα, η δυσκολία ελέγχου των παρορμήσεων και η δυσκολία ανοχής της ματαίωσης.

Όπως υποστηρίζει η Ε. Δουρδούνη (2001), για να δημιουργηθεί και να υπάρξει το πρόβλημα της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών θα πρέπει να συνυπάρξουν τρεις παράγοντες: η προσωπικότητα, η ψυχοτρόπος ουσία και ο κοινωνικός περίγυρος που συμβάλλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και διευκολύνει τη διακίνηση της ουσίας και τη μύηση σ' αυτήν. Οι παράγοντες αυτοί βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης. Ο ένας επιδρά πάνω στον άλλο και ταυτόχρονα εξαρτάται από τον άλλο. Η σχέση αυτή παριστάνεται σχηματικά με ένα τρίγωνο, στις κορυφές του οποίου βρίσκονται το άτομο, η ουσία και το περιβάλλον. Το πλέγμα αυτών των ενδοψυχικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών παραγόντων είναι το πλέον αντιπροσωπευτικό για την αιτιολογική προσέγγιση του θέματος της κατάχρησης ψυχοδραστικών ουσιών. Έτσι, είναι πλέον αποδεκτό, ότι η ουσιοεξάρτηση οφείλεται στο συνδυασμό ειδικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας με επιδράσεις από το μικροκοινωνικό (κυρίως την οικογένεια) και από το γενικότερο κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον.

Όπως αναφέρει η Τ. Αναγνωστοπούλου (1993), υπάρχουν αρκετές θεωρίες στο χώρο της ψυχολογίας, οι οποίες προσπαθούν να εξηγήσουν τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο οδηγείται στην εξάρτηση. Οι πιο σημαντικές αναφέρονται σε δυο διαφορετικές πλευρές της λειτουργίας της ψυχοδραστικής ουσίας στη ζωή του χρήστη. Η πρώτη άποψη, η οποία ανήκει στη σχολή των Συμπεριφοριστών, αναφέρεται στη βασική ιδιότητα όλων των ψυχοτρόπων ουσιών να οδηγούν σε μείωση του άγχους, το οποίο αρχικά αισθάνεται το άτομο. Η μείωση αυτή λειτουργεί σαν ενίσχυση της περαιτέρω χρήσης της ουσίας και καταλήγει στη δημιουργία ενός φαύλου κύκλου, και αυτό γιατί το άτομο πρέπει να πάρει την ουσία για να μειωθεί το άγχος του και τα αρνητικά συναισθήματα που βιώνει. Αντίθετα, η άποψη των ψυχαναλυτών, οι οποίοι επικεντρώνονται στις σχέσεις ενός ατόμου με τα αντικείμενα του κόσμου του (object relations), θεωρεί ότι προϋπάρχει κάποιο πρόβλημα με την προσωπικότητα του εξαρτημένου ατόμου, με αποτέλεσμα η χρήση των ψυχοτρόπων ουσιών να αποσκοπεί όχι απλά στη δημιουργία ευφορίας, αλλά στην κάλυψη του εσωτερικού κενού που αισθάνεται ο χρήστης.

Ψυχαναλυτές, όπως ο Kernberg και ο Kohut, τονίζουν ότι η εξάρτηση οφείλεται σε δομικά προβλήματα της προσωπικότητας, τα οποία δημιουργήθηκαν κατά την

παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα το εξαρτημένο άτομο μεγάλωσε σε ένα περιβάλλον, όπου οι γονείς δεν ανταποκρίθηκαν σε όλες τις ανάγκες του παιδιού και δεν το δέχτηκαν άνευ όρων. Η πιο σημαντική συνέπεια ενός τέτοιου προβληματικού περιβάλλοντος είναι ότι τα παιδιά αυτά καταλήγουν να έχουν μια κακή εικόνα για τον εαυτό τους και να αδυνατούν να αντιμετωπίσουν μόνοι τους στρεσογόνες καταστάσεις. Η έλλειψη εσωτερικής δομής που θα τους βοηθούσε να καταπολεμήσουν τον κατακερματισμό, το άγχος και την κακή εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους οδηγεί τα άτομα αυτά σε εξωτερικά ερεθίσματα, όπως τα «ναρκωτικά», με σκοπό να ηρεμήσουν και να ανακουφιστούν. Είναι χαρακτηριστικό ότι συχνά οι χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών αναφέρουν ότι «αισθάνονται ένα εσωτερικό κενό» και μόνο όταν χρησιμοποιούν ουσίες «αισθάνονται φυσιολογικοί».

Τα εξαρτημένα άτομα είτε δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τι αισθάνονται τη συγκεκριμένη στιγμή, είτε κατακλύζονται από συναισθήματα που δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν. Οι ψυχοτρόπες ουσίες αποτελούν τον κύριο τρόπο που χρησιμοποιούν τα εξαρτημένα άτομα για να αντεπεξέλθουν στην πίεση των συναισθημάτων τους. Ακόμη, πολλά εξαρτημένα άτομα δεν μπορούν να νιώσουν χαρά και ευχαρίστηση. Οι ουσίες είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορούν να νιώσουν ικανοποίηση και ανακούφιση από αρνητικά συναισθήματα.

Όσον αφορά τις συνθήκες υψηλού κινδύνου σε εφήβους, οι οποίες συνήθως σε συνδυασμό μεταξύ τους οδηγούν στη χρήση ουσιών, έχουν βρεθεί μια σειρά από παράγοντες, οι οποίοι παρουσιάζουν υψηλή συσχέτιση με την μετέπειτα χρήση ουσιών, όπως η τάση για επαναστατικότητα και προσωπική ανεξαρτησία, η χαμηλή αυτοεκτίμηση και η κατάθλιψη, η μικρή επιθυμία και τα περιορισμένα κίνητρα για μάθηση και επιτυχία, καθώς επίσης και οι χαμηλοί βαθμοί και οι συχνές απουσίες από το σχολείο (Αναγνωστοπούλου, 1993).

Σύμφωνα με τον L. Tolstoi (1999), η κατανάλωση ψυχοτρόπων ουσιών από τους ανθρώπους δεν γίνεται τόσο από αρέσκεια ή επειδή αυτό τους ευχαριστεί ή τους διασκεδάζει, αλλά κυρίως από την επιθυμία τους να καταπνίξουν τις απαιτήσεις της συνείδησής τους. Καταφεύγουν σε αυτές για να ξεφύγουν από το συναίσθημα της αισχύνης που τους πλημμυρίζει όταν έχουν πράξει κάτι αντίθετο προς τη συνείδησή τους ή για να έλθουν από πριν σε μια κατάσταση που θα τους επιτρέψει να θέσουν σε εφαρμογή πράξεις, τις οποίες αποδοκιμάζει η συνείδηση. Η βασικότερη αιτία επομένως της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών είναι η ανάγκη των ανθρώπων να καταπνίξουν τη φωνή της λογικής τους, έτσι ώστε να γίνουν ανίκανοι

να διακρίνουν την ασυμφωνία ανάμεσα στον τρόπο που ζουν και στις τύψεις τις συνείδησής τους.

Κατά τον Β. Φίλια (1990), υπάρχουν πολλοί παράγοντες που οδηγούν το σύγχρονο άνθρωπο στη χρήση και κατάχρηση ψυχοδραστικών ουσιών. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται ο κλωνισμός ή «κατολίσθηση» των αξιών, η «πτώχευση» ή απουσία των νοημάτων της ζωής, η διάχυτη επιθετικότητα και επιθετική ανταγωνιστικότητα, που δημιουργούν την αίσθηση μιας αιωρούμενης και συνεχούς απειλής, η απομάκρυνση του ανθρώπου από τη φύση και οι παραβιάσεις όλων των φυσικά δεδομένων ρυθμών της ύπαρξης, που προκαλούν διαταράξεις και ανισορροπίες όλων των ειδών, αλλά και η μαλθακοποίηση που αποτελεί συνακόλουθο μια λαθεμένης αντίληψης «ευζωίας», η οποία προκαλεί μείωση των φυσικών και ψυχικών αντιστάσεων. Επίσης, η τεχνητά καλλιεργούμενη κάθετη άνοδος του επιπέδου προσδοκιών του μέσου ανθρώπου, που επιφέρει αγεφύρωτη διάσταση ανάμεσα στο επιθυμητό και το δυνατό, με αποτέλεσμα τη μόνιμη αίσθηση του αποτυχημένου, η επιτάχυνση του κορεσμού, που πραγματώνεται στην όλη διαδικασία του καταναλωτισμού και δημιουργεί τεράστιες εξαρτήσεις του ανθρώπου από τα πράγματα και την ανάγκη μιας συνεχούς «ανανέωσης» μέσα από αυτά, καθώς επίσης και το ασυγκράτητο κυνήγι «εμπειριών», που παρεμποδίζει τη σταθεροποίηση της προσωπικότητας και την κάνει υποχείρια μιας οργανωμένης ετεροκατεύθυνσης από κυκλώματα συμφερόντων, που ελέγχουν και βιομηχανοποιούν τον ελεύθερο χρόνο.

Σύμφωνα με την έρευνα της Χείλαρη (1992), η παρότρυνση από συνομηλίκους και οι διαφορές στις αντιλήψεις και στις επιδιώξεις γονέων και παιδιών συσχετίζονται θετικά με το πέρασμα σε πιο συστηματική χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Μάλιστα, πρόκειται για ένα συμπέρασμα που ισχύει και σε διεθνές επίπεδο (Κουρκούτας, 2001).

14. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΧΑΣΙΣ

ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΕΦΗΒΟ ΜΑΘΗΤΗ.

Η 14^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 έως 18 ετών) θεωρούν ότι τα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς αποτελούν τη σημαντικότερη συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν μαθητή της ηλικίας τους».

Συγκρίνοντας τους μέσους όρους των αποκρίσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (5Α, 5Β, 5Γ, 5Δ, 5Ε, 5ΣΤ, 5Ζ, 5Η) που αναφέρονται στην παραπάνω υπόθεση, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι η σοβαρότερη συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή είναι οι επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική υγεία ($x = 4,02$). Έπειτα αναφέρονται τα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς ($x = 3,71$), η κοινωνική απομόνωση και ο στιγματισμός ($x = 3,63$), τα προβλήματα στη σχέση με το άλλο φύλο ($x = 3,59$), τα οικονομικά προβλήματα ($x = 3,32$), τα προβλήματα στη σχέση με τους φίλους ($x = 3,30$), τα προβλήματα με το νόμο και την αστυνομία ($x = 3,18$) και τέλος η πτώση της σχολικής επίδοσης ($x = 3,13$). Το γεγονός ότι τα προβλήματα στη σχέση με τους γονείς αναφέρονται ως δεύτερη σε σημαντικότητα συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή από το σύνολο των οκτώ προτεινόμενων συνεπειών, δείχνει ότι η 14^η υπόθεσή μας παρόλο που δεν επιβεβαιώνεται άμεσα, περισσότερο ωστόσο επιβεβαιώνεται παρά απορρίπτεται από τα συγκεκριμένα δεδομένα.

Πάντως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι αρκετά αισιόδοξο το γεγονός ότι οι έφηβοι του δείγματος φαίνεται ότι έχουν επίγνωση της βλαπτικότητας του χασίς, με αποτέλεσμα να αναφέρουν τις επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική υγεία ως τη σημαντικότερη συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή. Αξίζει, επίσης, να παρατηρήσουμε τη σημασία που δίνουν οι έφηβοι στις σχέσεις τους με τους γονείς, καθώς τα προβλήματα στη σχέση αυτή αναφέρονται ως δεύτερη σε βαθμό σοβαρότητας συνέπεια της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή. Αντίθετα, οι έφηβοι δεν φαίνεται να δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην ποιότητα της σχολικής τους επίδοσης, καθώς αναφέρουν την πτώση της σχολικής επίδοσης ως τη λιγότερο σημαντική συνέπεια (σε σχέση με τις υπόλοιπες που αναφέρονται) της συστηματικής χρήσης χασίς για έναν έφηβο μαθητή.

Σύμφωνα με τον M. Μαρσέλο (1997), τα κανναβινοειδή ασκούν κεντρική κατασταλτική επίδραση, η οποία εκδηλώνεται με φαινομενική ηρεμία, ενώ εμφανίζουν συνέργεια με άλλα κατασταλτικά φάρμακα, όπως οι βενζοδιαζεπίνες και το αλκοόλ. Πιο συγκεκριμένα, τα κανναβινοειδή ασκούν ανασταλτική επίδραση στον πολλαπλασιασμό κυττάρων που σχετίζονται με το ανοσολογικό σύστημα του ανθρώπου. Η καταστολή του ΚΝΣ εκδηλώνεται με αταξία, δηλαδή με αποσυντονισμό των κινήσεων, ενώ παρουσιάζεται και επίταση των τενοντίων αντανακλαστικών. Άλλες κεντρικές δράσεις των κανναβινοειδών είναι η ελαφρά υποθερμική επίδραση, που φαίνεται ότι ασκείται απευθείας στο θερμορρυθμιστικό κέντρο. Για την εμφάνιση υποθερμίας απαιτούνται σχετικά μεγάλες δόσεις. Επιπλέον, είναι γνωστή η ορεξιογόνος επίδραση του χασίς, το οποίο συνδέεται με την υπερκατανάλωση διαφόρων γλυκών, και μάλιστα γλυκών με πολλά σιρόπια. Η προτίμηση αυτή για τα σιροπιαστά γλυκά έχει αποδοθεί σε μια σχετική ξηροστομία που προξενεί το χασίς, το οποίο μειώνει τη σιελόρροια.

Σε κεντρική επίδραση αποδίδονται οι μεταβολές του καρδιακού ρυθμού (ταχυκαρδία) και της αρτηριακής πίεσης (ελαφρά αύξηση), που παρατηρούνται σε μικρές δόσεις. Μεγάλες δόσεις προκαλούν το αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα, δηλαδή βραδυκαρδία και πτώση της αρτηριακής πίεσης. Οι χρόνιοι καταναλωτές χασίς παρουσιάζουν υπεραιμία στα μάτια, η οποία εγκαθίσταται ανεξάρτητα από την οδό χορήγησης, μετά από χρόνια χρήση κανναβινοειδών, ενώ παρουσιάζεται και μείωση της ενδοφθάλμιας πίεσης.

Όσον αφορά το αναπνευστικό σύστημα, το κάπνισμα της κάνναβης μπορεί να προκαλέσει πονόλαιμο, βρογχίτιδα και εμφύσημα. Σχετικά με τους ενδοκρινείς αδένες, η μόνη σαφής ενδοκρινική επίδραση της κάνναβης είναι η αναστολή της έκλυσης αντιδιουρητικής ορμόνης, που οδηγεί σε αυξημένη διούρηση και συχνοουρία, κατά τρόπο ανάλογο με την επίδραση του οινοπνεύματος. Η μακροχρόνια κατάχρηση κάνναβης επιφέρει ορισμένες βασικές μεταβολές των γεννητικών ορμονών, οι οποίες έχουν αντίκτυπο στη σεξουαλική συμπεριφορά του άνδρα. Οι βαρείς καπνιστές μαριχουάνας εμφανίζουν σημαντική ελάττωση της libido, καθώς και του αριθμού των σπερματοζωαρίων, ενώ η μακροχρόνια κατάχρηση κάνναβης συνοδεύεται αρκετά συχνά από γυναικομαστία.

Η οξεία τοξικότητα από κάνναβη είναι πιθανότερο να παρατηρηθεί σε άτομα που κάνουν χρήση χασισέλαιου, το οποίο είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε δραστικά συστατικά. Τα συμπτώματα της οξείας δηλητηρίασης αφορούν κυρίως έντονες διαταραχές της

συμπεριφοράς, με υπερδιέγερση και στοιχεία τοξικής ψύχωσης. Η κλινική εικόνα περιλαμβάνει πανικό, ιδιαίτερα σε άτομα που δεν είχαν κάποια προηγούμενη εμπειρία, παράνοια, ανησυχία, βίαιες αντιδράσεις και επιθετικότητα.

Το συστηματικό κάπνισμα κάνναβης συνοδεύεται από κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά συμπεριφοράς, όπως είναι η απάθεια, οι παιδαριώδεις εκλογικεύσεις, η καθήλωση στο παρόν, μέσα σε ένα πλαίσιο φαντασιώσεων, και η αδυναμία προγραμματισμού του μέλλοντος με τρόπο δημιουργικό και ρεαλιστικό, με λίγα λόγια, όλα τα στοιχεία της χαλαρής και ανεκτικής συμπεριφοράς του ατόμου που «ζει για το σήμερα». Η ανικανότητα επιδίωξης μακροχρόνιων στόχων έχει ως συνέπεια την απώλεια του ενδιαφέροντος του χρήστη για ο,τιδήποτε έχει σχέση με υποχρεώσεις ή συνεπή και μακροχρόνια προσπάθεια, όπως είναι η εκπαίδευση, η δουλειά, οι διαπροσωπικές σχέσεις κ.τ.λ.

Στον άνθρωπο, οι δόσεις στις οποίες λαμβάνονται τα κανναβινοειδή, με κάπνισμα ή από του στόματος, δεν οδηγούν σε ανάπτυξη αξιοσημείωτης ανοχής. Οι περισσότεροι χρήστες κάνναβης περιορίζουν μόνοι τους τις δόσεις σε χαμηλά επίπεδα, τα οποία δεν επαρκούν για την εγκατάσταση ανοχής. Έχει περιγραφεί, άλλωστε, το φαινόμενο της αντίστροφης ανοχής, που χαρακτηρίζεται από ευαισθητοποίηση του ατόμου στις φαρμακολογικές ενέργειες των κανναβινοειδών, μετά από επανειλημμένες λήψεις. Υπάρχουν αρκετοί παράγοντες που θα μπορούσαν να εξηγήσουν αυτό το φαινόμενο. Με την επανειλημμένη λήψη κανναβινοειδών το άτομο εξοικειώνεται με τα φαρμακολογικά αποτελέσματα και τη διαδικασία της χρήσης, με αποτέλεσμα να διατηρείται κάποια ηρεμία, που είναι απαραίτητη για την απόλαυση της ευφορικής δράσης. Επιπλέον, δεν πρέπει να αγνοείται ο παράγοντας της πείρας στην τεχνική του καπνίσματος της κάνναβης, δεδομένου ότι είναι διαφορετικό από το κάπνισμα κοινών τσιγάρων. Η προοδευτική λοιπόν βελτίωση της τεχνικής αυτής αυξάνει την απορρόφηση των δραστικών συστατικών και επιτείνει το φαρμακολογικό αποτέλεσμα.

Η μακροχρόνια λήψη κανναβινοειδών δεν έχει συσχετιστεί με την εγκατάσταση σωματικής εξάρτησης, με αποτέλεσμα η απότομη διακοπή της λήψης να μην συνοδεύεται από κάποιο δριμύ σύνολο συμπτμάτων που θα δικαιολογούσε τη χρησιμοποίηση του όρου «σύνδρομο στέρησης». Παρόλα αυτά, αναφέρονται ορισμένα ήπια στερητικά συμπτώματα, όπως άγχος, κατάθλιψη, διαταραχές στον ύπνο, εφιδρώσεις, μυϊκή αδυναμία και ελαφρά τρέμουλα. Εμφανίζεται επομένως το

σύνολο των συμπτωμάτων, τα οποία είναι χαρακτηριστικά για ουσίες που εγκαθιστούν ψυχολογική μάλλον, παρά σωματική εξάρτηση (Μαρσέλος, 1997).

Κατά τον J. Kalat (1999), οι χρήστες μαριχουάνας αντιμετωπίζουν ορισμένους κινδύνους υγείας. Η οδήγηση υπό την επήρεια μαριχουάνας ενέχει ανάλογο κίνδυνο με την οδήγηση υπό την επήρεια οινοπνεύματος, ενώ το μακροχρόνιο κάπνισμα τσιγάρων μαριχουάνας αυξάνει σαφώς τον κίνδυνο για καρκίνο στον πνεύμονα. Παρόλα αυτά όμως, οι χρήστες μαριχουάνας συνήθως δεν πεθαίνουν από υπερβολική δόση, όπως συμβαίνει με τους χρήστες κοκαΐνης και οπιούχων, και αυτό γιατί ακόμη και εξαιρετικά μεγάλες δόσεις μαριχουάνας είναι απίθανο να επηρεάσουν την αναπνοή ή τον καρδιακό ρυθμό.

Σύμφωνα με τον Ν. Μάνο (1997), σε άτομα που κάνουν χρήση κάνναβης για πολλά χρόνια, θεωρείται ότι μπορεί να εμφανιστεί μια κατάσταση απώλειας των ενδιαφερόντων και ελάττωσης της στοχοκατευθυνόμενης συμπεριφοράς, π.χ. το να πάει το άτομο στο σχολείο, στη δουλειά του κ.τ.λ., ακόμα και όταν έχει να πάρει την ουσία για πολύ καιρό (σύνδρομο έλλειψης κινητοποίησης). Άλλες επιπλοκές της χρόνιας λήψης κάνναβης μπορεί να είναι η κατάθλιψη, το άγχος, η ευερεθιστότητα, η ανηδονία. Σε περίπτωση λήψης υψηλών δόσεων η κάνναβη λειτουργεί σαν ψευδαισθησιογόνο και το άτομο μπορεί να έχει ένα «κακό» ταξίδι με έντονο άγχος μέχρι πανικό, με παρανοειδή ιδεασμό, με παραληρητικές ιδέες ή ψευδαισθήσεις, με αποπροσωποποίηση και αποπραγματοποίηση, ενώ τροχαία ατυχήματα, συχνά θανατηφόρα, μπορεί να συμβούν.

Όσον αφορά τις σωματικές επιπλοκές, η χρόνια χρήση κάνναβης μπορεί να προκαλέσει παραρρινική κολπίτιδα, φαρυγγίτιδα, βρογχίτιδα με έντονο και επίμονο χρόνιο βήχα, εμφύσημα ή πνευμονική δυσπλασία, ενώ αυξάνεται ο κίνδυνος κακοήθων νεοπλασιών, εφόσον το κάπνισμα κάνναβης απελευθερώνει μεγάλη ποσότητα καρκινογόνων ουσιών (Μάνος, 1997).

Κατά την Ε. Δουρδούνη (2001), η χρόνια χρήση κάνναβης μπορεί να προκαλέσει διατάραξη της ισορροπίας της μεμβράνης των νευρικών κυττάρων, τροποποιώντας τη λειτουργία των νευρομεταβιβαστών, εγκεφαλική ατροφία, με αποτέλεσμα διαταραχές στη σκέψη και την προσωπικότητα του ατόμου, απουσία κινήτρων και ενδιαφέροντος για τη ζωή ή για επαγγελματικές, εκπαιδευτικές δραστηριότητες με πλήρη παθητικότητα και ραθυμία, διαταραχές στη λειτουργία και στον πολλαπλασιασμό των κυττάρων όλου του οργανισμού. Επιπλέον, μπορεί να προκαλέσει βλάβες στα γονίδια των χρωματοσωμάτων, με κίνδυνο να γεννηθούν

ανάπηρα ή ελαττωματικά παιδιά, ελάττωση της ζωτικότητας και του αριθμού των σπερματοζωαρίων, με κίνδυνο την υπογεννητικότητα ή και τη στέρωση, μείωση της άμυνας του οργανισμού στις διάφορες ασθένειες, γεγονός που διευκολύνει την ταχύτερη εκδήλωση διαφόρων λοιμώξεων, καθώς επίσης και σοβαρές αλλοιώσεις στο αναπνευστικό σύστημα, λόγω των καρκινογόνων ουσιών που περιέχει η κάνναβη.

Όπως υποστηρίζει ο Γ. Λιάππας (1999), η συστηματική χρήση χασίς έχει ενοχοποιηθεί κατά καιρούς για ορισμένες μορφές δυσλειτουργίας σε κοινωνικό και ατομικό επίπεδο. Οι δυσλειτουργίες αυτές είναι η αύξηση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς και της εγκληματικότητας, η ελάττωση της παραγωγικής απόδοσης του χρήστη και η συχνότερη εμφάνιση ψυχιατρικών διαταραχών. Επίσης, αναφέρεται ότι το χασίς κατά τη διάρκεια της χρήσης του επηρεάζει τις ανώτερες νοητικές λειτουργίες, γεγονός που έχει ως συνέπεια την πρόκληση πολλών τροχαίων ατυχημάτων. Υποστηρίζεται, ακόμη, ότι η μακροχρόνια χρήση προκαλεί χρόνια οργανικό ψυχοσύνδρομο, ορμονικές και χρωματοσωμικές ανωμαλίες, καθώς και διαταραχές στο έμβρυο, όταν η ουσία χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

15. ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΜΕ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΣΗΜΕΡΑ ΝΑ ΠΕΡΙΟΡΙΣΤΕΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΡΑΓΔΑΙΑΣ ΕΞΑΠΛΩΣΗΣ ΤΩΝ «ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ» ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Η 15^η υπόθεση της έρευνάς μας ήταν η εξής: «Οι έφηβοι μαθητές (ηλικίας 15 ετών έως 18 ετών) θεωρούν ότι η ενίσχυση της Πρόληψης αποτελεί το σημαντικότερο τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να περιοριστεί το πρόβλημα της ραγδαίας εξάπλωσης των "ναρκωτικών" στην Ελλάδα».

Συγκρίνοντας τους μέσους όρους των απαντήσεων των υποκειμένων στις προτάσεις (6Α, 6Β, 6Γ, 6Δ, 6Ε, 6ΣΤ, 6Ζ, 6Η, 6Θ) που αναφέρονται στην παραπάνω υπόθεση, διαπιστώνουμε ότι οι έφηβοι του δείγματος στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι η θέληση του ανθρώπου να μείνει μακριά από τα «ναρκωτικά» ($x = 4,19$) αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα που θα μπορούσε να συμβάλει στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα. Έπειτα ακολουθεί η ενίσχυση της θεραπείας ($x = 3,93$), η ενίσχυση της Πρόληψης ($x = 3,89$), η ενίσχυση του θεσμού της οικογένειας ($x = 3,87$), η βελτίωση των ανθρωπίνων σχέσεων ($x = 3,77$), η ύπαρξη ψυχολόγων στα σχολεία ($x = 3,75$), η ύπαρξη ενός σωστού επαγγελματικού προσανατολισμού ($x = 3,55$), η ενίσχυση της καταστολής ($x = 3,44$) και τέλος η αποποινικοποίηση των «μαλακών ναρκωτικών» ($x = 2,75$). Το γεγονός ότι η ενίσχυση της Πρόληψης αναφέρεται από τους έφηβους της έρευνας ως ο τρίτος σε σημαντικότητα παράγοντας, από το σύνολο των εννέα προτεινόμενων παραγόντων, που θα μπορούσε να οδηγήσει στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα, δείχνει ότι παρόλο που η 15^η υπόθεσή μας δεν επιβεβαιώνεται άμεσα, ωστόσο περισσότερο επιβεβαιώνεται παρά απορρίπτεται από τα παραπάνω δεδομένα.

Αξίζει βέβαια να παρατηρήσουμε τη μεγάλη σημασία που δίνουν οι έφηβοι στην ανθρώπινη θέληση, η οποία θεωρείται ότι μπορεί να κατανικήσει τα πάντα. Σίγουρα τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της εφηβείας, όπως είναι το πάθος, η ζωντάνια, η ονειροπόληση και η φαντασία, συμβάλλουν κατά πολύ στη διαμόρφωση αυτής της πεποίθησης. Επιπλέον, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι έφηβοι του δείγματος δίνουν ιδιαίτερη σημασία στον τομέα της Θεραπείας και στην πλειοψηφία τους θεωρούν ότι η Θεραπεία μπορεί να συμβάλει τουλάχιστον τόσο, όσο και η Πρόληψη στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην

Ελλάδα. Το γεγονός αυτό μπορεί να υποδεικνύει είτε ότι έχουν υπερτιμήσει την αξία της Θεραπείας, είτε ότι έχουν υποτιμήσει τη σπουδαιότητα της Πρόληψης, ή και τα δυο μαζί. Αξίζει, ακόμη, να παρατηρήσουμε ότι οι έφηβοι της έρευνας στην πλειονότητά τους τίθενται κατά της αποποινικοποίησης των «μαλακών ναρκωτικών», καθώς θεωρούν ότι ο συγκεκριμένος παράγοντας μπορεί να συμβάλλει το λιγότερο (σε σχέση με τους άλλους που αναφέρονται) στον περιορισμό του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών» στην Ελλάδα. Και κάτι τέτοιο είναι σαφώς ιδιαίτερα αισιόδοξο και ενθαρρυντικό τόσο για το παρόν, όσο και για το μέλλον αυτών των ανθρώπων.

Σύμφωνα με την Μ. Παναγιωτοπούλου (1990), η έννοια της «Πρόληψης» αναφέρεται στην προσπάθεια εντοπισμού και στη συνέχεια καταπολέμησης και εξάλειψης όλων εκείνων των αιτιών που συμβάλλουν στη γένεση του προβλήματος των «ναρκωτικών». Όλα δε τα προτεινόμενα μέτρα αποβλέπουν στο να καταστήσουν τα νεαρά άτομα ικανά να αντιστέκονται στην πρόκληση των «ναρκωτικών».

Όπως παρατηρεί ο Γ. Σφακιανάκης (2001), η σύγχρονη κοινωνία αντιμετωπίζει τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών ως ένα παθολογικό σύμπτωμα, πίσω από το οποίο βρίσκεται ένας νέος που αντιμετωπίζει δύσκολες καταστάσεις και προσπαθεί να αποφύγει τα συναισθήματά του. Αλλά το πρόβλημα της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών είναι δείγμα μιας βαθύτερης κρίσης των κοινωνικών και ηθικών αξιών, η οποία μας αφορά όλους. Ο ρόλος των ενηλίκων είναι καθοριστικός για την Πρόληψη των εξαρτήσεων. Όλοι μπορούμε με τον τρόπο μας και από τη θέση που βρισκόμαστε να συμβάλλουμε στην Πρόληψη, όταν επιτρέπουμε στους νέους να βρουν τη θέση τους στον κόσμο, όταν τους ενθαρρύνουμε να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, να δοκιμάζουν τις δυνάμεις τους, να πιστεύουν στον εαυτό τους, να βιώνουν καινούργιες εμπειρίες, να μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες, να αποκτούν νέες δεξιότητες, να αναζητούν εναλλακτικές λύσεις, να συμμετέχουν σε δημιουργικές δραστηριότητες, δίνοντας νόημα στη ζωή τους, μαθαίνοντας να δημιουργούν και να συνεργάζονται. Σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορούμε να ορίσουμε την Πρόληψη ως την αποτροπή από καταστάσεις και γεγονότα που προκαλούν αρνητικές συνέπειες. Οι δραστηριότητες της Πρόληψης στοχεύουν στη δημιουργία εμπειριών που ενισχύουν τους ανθρώπους να διαχειρίζονται με επιτυχία εν δυνάμει δύσκολες καταστάσεις, ώστε τελικά να αποφεύγεται το ανεπιθύμητο γεγονός.

Κατά τον Μ. Herbert (1999), ο καλύτερος τρόπος βοήθειας είναι σαφώς η Πρόληψη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών. Τακτικές που στοχεύουν στην πρόκληση

φόβου, όπως ιστορίες τρόμου για τους κινδύνους του καπνού, του αλκοόλ ή της χρήσης «ναρκωτικών», δεν έχουν αποδειχθεί αποτελεσματικές ως αποτρεπτικοί παράγοντες. Μάλιστα θεωρείται ότι σε κάποιες περιπτώσεις υποθάλπτουν την περιέργεια για τα «ναρκωτικά». Η ήρεμη και αντικειμενική ενημέρωση αντίθετα, είναι περισσότερο πιθανό ότι θα προειδοποιήσει τους έφηβους για τους κινδύνους. Το σχολείο, ως ένας χώρος όπου περνούν καθημερινά πολλές ώρες οι έφηβοι, θεωρείται ότι είναι ο πιο κατάλληλος χώρος για την πληροφόρηση των εφήβων σχετικά με τα «ναρκωτικά». Μάλιστα, η δυνατότητα που έχει το σχολείο να προσφέρει ακριβείς πληροφορίες, μπορεί να ικανοποιήσει την έμφυτη περιέργεια των εφήβων σχετικά με το θέμα. Θεωρείται βέβαια πως η ενημέρωση δεν πρέπει να δίνεται, με τη μορφή ενός προκατασκευασμένου μαθήματος, αλλά θα πρέπει, όπως κάθε άλλο επιτυχημένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, να έχει ικανούς δασκάλους και ένα καλά διαρθρωμένο πρόγραμμα μαθημάτων. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα για την Πρόληψη των «ναρκωτικών» θα μπορούσαν τουλάχιστον να κάνουν τα νεαρά άτομα περισσότερο επιφυλακτικά και ικανά να μπορούν να κάνουν διαφοροποιήσεις σχετικά με τα «ναρκωτικά». Κι αυτό είναι αναμφισβήτητο είναι πολύ σημαντικό όφελος.

Από τις έρευνες που σχετίζονται με την αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων προκύπτουν κάποια πολύ σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τη δομή και το περιεχόμενό τους. Καταρχήν, κρίνεται απαραίτητο να αποφεύγουμε τις υπερβολικές δηλώσεις για τα «ναρκωτικά», καθώς με τον τρόπο αυτό είναι πολύ εύκολο να υποτιμηθούν οι απόψεις και τα λόγια μας, που μπορεί ωστόσο να έχουν μεγάλη βαρύτητα. Έπειτα, είναι απαραίτητο οι δάσκαλοι, που εφαρμόζουν εκπαιδευτικά προγράμματα, να γνωρίσουν τα πιστεύω και την γνώμη των μαθητών τους προτού αποφασίσουν να εφαρμόσουν ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα Πρόληψης. Είναι πολύ βασικό να γνωρίζουμε τι ξέρουν οι μαθητές για τα «ναρκωτικά». Όσο πιο εξοικειωμένοι είναι οι μαθητές με τα «ναρκωτικά», τόσο πιο πιθανό είναι να απορρίψουν διάφορες δηλώσεις κατά των «ναρκωτικών» που γίνονται στα μαθήματα αυτά. Μαθήματα που στοχεύουν μόνο στην Πρόληψη της χρήσης «ναρκωτικών» είναι πιθανό να είναι λιγότερο αποτελεσματικά από ό,τι μαθήματα που έχουν μετριοπαθείς στόχους. Οι μετριοπαθείς αυτοί στόχοι του δασκάλου θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν μείωση της πιθανότητας του πειραματισμού με κάποιο συγκεκριμένο «ναρκωτικό», προαγωγή μιας συγκεκριμένης στάσης προς τα «ναρκωτικά», αποσαφήνιση των λόγων που μπορεί να οδηγήσουν στο να πάρει κάποιος «ναρκωτικά» σε ειδικές καταστάσεις.

Είναι πολύ σημαντικό να υπάρξει επανατροφοδότηση κατά την εφαρμογή των εκπαιδευτικών μαθημάτων για τα «ναρκωτικά», είτε μέσα από ατομικές συζητήσεις και γραπτή εργασία, είτε με συστηματική έρευνα. Οι πληροφορίες που με αυτό τον τρόπο θα συγκεντρωθούν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη βελτίωση των μελλοντικών προγραμμάτων. Σε καμία όμως περίπτωση δεν πρέπει να παρασυρόμαστε από εντυπώσεις της στιγμής, μια και τα άμεσα αποτελέσματα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τα «ναρκωτικά» δεν μπορούν να μας πουν πολλά πράγματα για τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματά τους (Herbert, 1999).

Σύμφωνα με τον J. Bergeret (1999), κάθε πρόληψη του κινδύνου για εξάρτηση προϋποθέτει ένα προβληματισμό για τους όρους ζωής και σκέψης που αναφέρονται στο σώμα, στους άλλους και στον κόσμο, που δεν αφορούν μόνο τα υποκείμενα που αναγνωρισμένα κινδυνεύουν να κάνουν χρήση «ναρκωτικών», αλλά που μας αφορά όλους, στο βαθμό που είμαστε λίγο πολύ συλλογικά υπαίτιοι για τον τρόπο ζωής και σκέψης που επιλέγουμε και ο οποίος προετοιμάζει την έλευση της χρήσης «ναρκωτικών». Όταν σε μια οικογένεια, σε μια κοινωνία, σε έναν πολιτισμό, δεχόμαστε χωρίς αντίδραση ότι η παραμικρή αϋπνία, ο παραμικρός πονοκέφαλος, η παραμικρή κούραση, ή το παραμικρό πάχος μπορούν να εξαλειφθούν με τη μαγική συνδρομή μιας χημικής ουσίας, πώς τότε να μην είμαστε όλοι συλλογικά και αλληλέγγυα υπεύθυνοι για όλες αυτές τις «νεο – ανάγκες», που κάνουμε να καθρεφτίζονται στα βλέμματα των νέων, που τα ανικανοποίητα και οι φιλοδοξίες τους, οι αγωνίες και οι ανάγκες τους είναι το ίδιο έντονες με τις δικές μας, ενώ, επιπλέον, οι νέοι περιμένουν από μας να τους προτείνουμε καλύτερα πρότυπα για νοητική επεξεργασία.

Είναι βέβαιο ότι οι έμφυτες ανεπάρκειες στο σωματικό και στον ψυχικό εξοπλισμό προδιαθέτουν τους μελλοντικούς ενήλικες για διαταραχές σχέσεων. Μια εύκολη μορφή έκφρασης τέτοιων διαταραχών μπορεί στις μέρες μας να αποτελεί η τοξικοεξάρτηση. Πολύ συχνά όμως τα άτομα που ορίζονται ως «πιθανοί» χρήστες είναι αυτά που φαίνεται να έχουν μια πολύ αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους και αυτά που είναι ανεπαρκώς εξοπλισμένα για να αντισταθούν στην πίεση της ομάδας, και ειδικότερα στην πίεση των ομάδων που εμφανίζουν άλλες δυσκολίες κοινωνικής προσαρμογής, ιδίως όταν τα άτομα αυτά βρίσκονται στην καταθλιπτική τους φάση. Πρόκειται για άτομα που περιστοιχίζονται από ένα αρνητικό περιβάλλον, το οποίο τους παραστάθηκε άσχημα κατά τη φάση της διαμόρφωσης της προσωπικότητάς

τους, καθώς στερήθηκαν τα αναγκαία ταυτοποιητικά πρότυπα κατά τη στιγμή της εισόδου τους στην οιδιπόδεια φάση και, αργότερα, στην κρίση της εφηβείας τους.

Η Πρόληψη της τοξικοεξάρτησης, όπως κάθε πρόληψη των κοινωνικών διαπροσαρμογών, προϋποθέτει την αναθεώρηση πολλών από τις εκπαιδευτικές μας συνήθειες. Πολύ συχνά οι διδάσκοντες, όπως και οι γονείς, πιστεύουν ότι μπορούν να «παίζουν» με τα πραγματικά ενδιαφέροντα των παιδιών και των εφήβων. Σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχει καμία συνέπεια και καμία συνοχή, όταν βρισκόμαστε μπροστά σε μια «δύσκολη» περίπτωση, δηλαδή μπροστά σε ένα άτομο με τις οξύτερες ταυτοποιητικές δυσκολίες, το οποίο προσδοκά, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο, να ασχοληθούμε μαζί του ήρεμα και μέσα σε ένα συναισθηματικό κλίμα, όπου ο καθένας διατηρεί την ταυτότητά του, την προσωπική του θέση, τις ευθύνες του, χωρίς υπεκφυγές.

Το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα, έρμαιο των αλλεπάλληλων αποσπασματικών μεταρρυθμίσεων και εγκλωβισμένο στις επιφανειακές επιδόσεις, είναι δυστυχώς ανέτοιμο να κατανοήσει τους νέους και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Αντί να είναι η ευκαιρία για μια ευτυχή απεμπλοκή της εξελικτικής διαδικασίας, το πέρασμα από το σχολικό θεσμό γίνεται μερικές φορές η αφορμή μιας σοβαρής αποτυχίας, η οποία είναι συχνά δύσκολο να επανορθωθεί. Η πιο εύκολη βέβαια στάση στην παιδαγωγική είναι να μιλάει κανείς γύρω από το πρόβλημα, αντί να ασχοληθεί με το να μάθει στους νέους πώς να θέτουν σωστά σε λειτουργία το δικό τους μηχανισμό σκέψης. Υπάρχει, άλλωστε, η άποψη ότι διευκολύνονται τα πράγματα με τον πολλαπλασιασμό των ειδικών τμημάτων, όπου θεωρητικά επιχειρείται η αναπλήρωση των σχολικών απωλειών, ενώ στην ουσία δεν γίνεται τίποτε άλλο από την παγίωση των υπάρχουσων μειονεξιών. Μετατίθεται αμοιβαία η ευθύνη από τον έναν χώρο στον άλλον, από την οικογένεια στους διδάσκοντες, από τους διδάσκοντες στους γιατρούς και στους ψυχολόγους κ.ο.κ., ενώ, αντίθετα, το υποκείμενο θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί πραγματικά, για μια φορά τουλάχιστον στη ζωή του, με τρόπο εξατομικευμένο και συνολικό. Και ενώ συμβαίνουν όλα αυτά, μας προκαλεί και έκπληξη στην συνέχεια η έλλειψη συναισθηματικής συγκρότησης σε τόσους πολλούς νέους στην εποχή μας.

Βεβαίως δεν τίθεται θέμα να κατηγορήσουμε αποκλειστικά τους διδάσκοντες, ούτε μονομερώς τους γονείς, ούτε μόνο τους πολιτικούς, τα μέσα επικοινωνίας, τους δημοσιογράφους κ.τ.λ. Η αναγκαία προληπτική δράση είναι υπόθεση όλων μας. Δεν μπορεί να περιοριστεί επιλέγοντας ως στόχο της μόνο τις δηλωμένες

τοξικοεξαρτήσεις. Με μια πληρέστερη ενημέρωση χρειάζεται να βοηθήσουμε τις οικογένειες να γνωρίσουν καλύτερα τα προβλήματα στη σχέση τους με τα παιδιά τους. Χρειάζεται να ενισχυθεί όχι τόσο η «αυθεντία», με τη στενή και καταναγκαστική έννοια του όρου, αλλά ο ρυθμιστικός ρόλος του συνολικού οικογενειακού περιβάλλοντος στις κρίσεις της οιδιπόδειας φάσης ή της εφηβείας και να συνειδητοποιηθεί εγκαίρως η αναγκαιότητα της παρέμβασης ενός ειδικού, στις περιπτώσεις που αυτό απαιτείται (Bergeret, 1999).

Όπως αναφέρει ο Β. Αλεβίζου (1993), το έργο της Πρόληψης σήμερα βασίζεται στην αντιμετώπιση των αιτιών της εξάρτησης διαμέσου της εκπαίδευσης, η οποία αποσκοπεί στον εφοδιασμό των νέων με γνώσεις και ικανότητες να αντισταθούν στην προσφορά της ουσίας και στις πιέσεις των άλλων. Αυτό επιτυγχάνεται με προγράμματα αγωγής υγείας, που έχουν ως βάση το σχολείο, με επέκταση στην οικογένεια και στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον. Η εκπαίδευση στηρίζεται σε σύγχρονες μεθόδους ενεργητικής μάθησης, ώστε οι πληροφορίες που ενσωματώνονται στο πρόγραμμα εκπαίδευσης να γίνονται κατανοητές και αποδεκτές από τους μαθητές. Οι γνώσεις θα πρέπει να παρέχονται από τη μικρή ηλικία και να διοχετεύονται προσεκτικά διαμέσου προγραμμάτων σχολικής υγιεινής, ώστε σε μεγαλύτερη ηλικία οι μαθητές να έχουν συνειδητοποιήσει τους κινδύνους που κρύβει η χρήση «ναρκωτικών» ουσιών.

Ειδικά στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η ενημέρωση θα πρέπει να είναι προσεκτική, τεκμηριωμένη και χωρίς στοιχεία υπερβολής. Η επιλογή των διαφόρων ομιλητών θα πρέπει να γίνεται με μεγάλη προσοχή. Πολλοί «ειδικοί», με ίδιες αντιλήψεις για τα «ναρκωτικά», αναλύσκονται σε ευχολόγια, εντυπωσιασμούς και αφηγήσεις με έντονα φορτισμένο συναισθηματικό περιεχόμενο. Η κατάλληλη συμμετοχή γνωστών μουσικών, αθλητών και «αστέρων» της τέχνης θα μπορούσε να είναι ιδιαίτερα βοηθητική. Η έκφραση αρνητικής γνώμης για τα «ναρκωτικά» από «ινδάλματα» των νέων μπορεί να είναι περισσότερο επωφελής από την παραίνεση ενός αυστηρού και λιγότερο αποδεκτού από τους μαθητές καθηγητή ή διευθυντή του σχολείου. Απαραίτητη θεωρείται εξάλλου και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα εξάρτησης με εκπαιδευτικά προγράμματα, καθώς και των γονέων με διαλέξεις και πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Η στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τοξικομανία και σε ψυχοπαθολογικές εκδηλώσεις, κυρίως την κατάθλιψη, υποδηλώνει τη μεγάλη προληπτική σημασία της έγκαιρης επισήμανσης και αντιμετώπισης της ψυχικής

διαταραχής στις νεαρές ηλικίες που είναι ιδιαίτερα ευάλωτες, κυρίως όταν συντρέχουν και άλλοι προδιαθεσιακοί παράγοντες.

Η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών είναι ιδιαίτερα έντονη και πιθανή κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας, ενώ γονεϊκοί παράγοντες, επίδραση συνομηλίκων και κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες συνθέτουν τη βάση, πάνω στην οποία δημιουργείται η απόφαση για τη χρήση της ψυχοτρόπου ουσίας. Η εκπαίδευση με γνώμονα την αξία της ζωής και τη διατήρηση της υγείας, όταν μάλιστα έχει αρχίσει έγκαιρα, θεωρείται ότι θα είναι ιδιαίτερα βοηθητική και αποτελεσματική για τους νέους ανθρώπους (Αλεβίζου, 1993).

Σύμφωνα με την Μ. Χουρδάκη (1990), η προσωπικότητα του τοξικομανούς παρουσιάζεται τραυματισμένη, με ασθενική αντίσταση, με χαμηλή αυτοεκτίμηση, οδυνηρό συναίσθημα περιθωριοποίησης, απαισιοδοξία, ταλαιπωρημένα παιδικά βιώματα κ.α. Από την άλλη πλευρά, η ψυχική υγεία είναι η ικανότητα του ατόμου να αντιμετωπίζει τόσο τα ατομικά όσο και τα γενικότερα θέματα του κοινωνικού συνόλου, με τις πιο συμφέρουσες για τον άνθρωπο και τη θετική εξέλιξη, λύσεις. Είναι, επομένως, φανερό πως η προσωπικότητα του τοξικομανούς βρίσκεται πολύ μακριά από μια τέτοια, ψυχικής υγείας, συμπεριφορά.

Βασικός στόχος της Πρόληψης είναι η διαμόρφωση συγκροτημένης θετικής, με ψυχική υγεία, προσωπικότητας του νέου ανθρώπου, που αγαπά τη ζωή και αγωνίζεται για αυτή. Αυτή η συγκροτημένη προσωπικότητα είναι το δυνατό όπλο, που μπορούμε να αντιπαραθέσουμε στην απειλή των «ναρκωτικών», γιατί μπορεί να δώσει τη δυνατότητα στο νέο άνθρωπο να πει το όχι στην πρόκληση των «ναρκωτικών».

Η διαμόρφωση θετικής προσωπικότητας είναι μια μακρά παιδευτική διαδικασία, που προσδιορίζεται από γενικότερες επιδράσεις της κοινωνικής ζωής και συγκεκριμενοποιείται στις κοινωνικές υποομάδες, την οικογένεια, το σχολείο, τις ελεύθερες ομάδες συνομηλίκων. Οι ρίζες της τοποθετούνται σίγουρα στα πρώτα χρόνια της ζωής, όπου ο ρόλος του γονέα φωτίζεται με τη νέα ιδιότητα – της εποχής μας – του παιδαγωγού. Εδώ έχει τη θέση της η στάση των γονέων απέναντι στο παιδί, υπερπροστατευτική, απορριπτική, ανταγωνιστική, συνεργατική κ.α., έκφραση της ψυχολογίας της προσωπικότητας, που και αυτή με τη σειρά της διαμορφώνεται από προσωπικά του βιώματα, πολλαπλές ανάγκες βιοπορισμού, ποιότητα ζωής, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές συνθήκες κ.α. Η παγκόσμια κίνηση γύρω από τις «Σχολές Γονέων» έφερε στην επιφάνεια τούτη την αλληλοεξάρτηση της ψυχολογίας των γονέων – παιδιών και ξεκαθαρίζοντας το έδαφος από το άδικο παιχνίδι των

ενοχών, στρέφει τους γονείς προς το δρόμο της γνώσης, της συνεννόησης και του διαλόγου με το παιδί, της ενθάρρυνσης, της παραδοχής, της ανάθεσης των ευθυνών της ηλικίας, στην κριτική αντιμετώπιση του κάθε προβλήματος της κοινής ζωής τους. Όλα αυτά τα στοιχεία οργανώνουν την ψυχική υγεία και εφοδιάζουν την προσωπικότητα με δύναμη στον αγώνα της Πρόληψης.

Όσον αφορά το σχολείο, θεωρείται ότι διαδραματίζει ένα διπλό ρόλο: τη μάθηση και την καλλιέργεια της οργανωμένης θετικής προσωπικότητας. Ο δεύτερος αυτός ρόλος, όμως, οδηγεί συχνά προς την αντίθετη κατεύθυνση: παθητική προσωπικότητα, έλλειψη αυτοεκτίμησης, πρωτοβουλίας, αισιοδοξίας, κινήτρων και στόχων. Το σχολείο θα μπορούσε να γίνει βασικός φορέας Πρόληψης όχι μόνο με τις σχετικές διαλέξεις και την επιμόρφωση, αλλά κυρίως με την ουσιαστική συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών, με την ενίσχυση δραστηριοτήτων πρωτοβουλίας, την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και την εξασφάλιση ευκαιριών ελεύθερης έκφρασης της προσωπικότητας του μαθητή, αλλά και με την εποικοδομητική συνεργασία με τους γονείς και την γνώση των συνθηκών ζωής και του περιβάλλοντος του παιδιού. Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και μάλιστα σε θέματα εφηβείας είναι πρωταρχική ανάγκη.

Πολύ σημαντικός είναι και ο ρόλος της ομάδας των συνομηλίκων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου, άρα και στην Πρόληψη της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών. Η συμμετοχή των εφήβων σε δημιουργικές ομάδες προβληματισμού και διαλόγου, η συμμετοχή τους σε κοινή δράση, σε κοινούς στόχους, αθλητικούς, οικολογικούς, πολιτικούς, φιλειρηνικούς, επιμορφωτικούς, θα μπορούσε πολύ σημαντικά να βοηθήσει στο έργο της Πρόληψης της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών κατά την ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο της εφηβικής ηλικίας. Πολύ σημαντική κρίνεται βέβαια και η επίδραση των μέσων μαζικής ενημέρωσης για την Πρόληψη της χρήσης ουσιών, των οποίων η ποιότητα και το περιεχόμενο είναι ανάγκη να αναπροσαρμοστούν ανάλογα με τα δεδομένα που κάθε φορά επικρατούν στην υπάρχουσα κοινωνία.

Πολύ βοηθητικός θα μπορούσε, επίσης, να αποβεί ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Πρόκειται για τον λαϊκό φορέα που έχει τη δυνατότητα να κινητοποιήσει τη γειτονιά, τους δημότες, τους γονείς, τους νέους, τους επιστήμονες, σε κοινή αντίσταση κατά των «ναρκωτικών», χωρίς την οποία κάθε Πρόληψη θα είναι αποσπασματική και ευκαιριακή. Έπειτα, είναι ανάγκη η Τοπική Αυτοδιοίκηση να προχωρήσει στην οργάνωση συγκεκριμένου προγράμματος που θα στρέφεται,

διαμέσου ενός «Κέντρου Φιλίας και Πρόληψης» προς δυο βασικές κατευθύνσεις: α) στους έφηβους – νέους, με τη δημιουργία ομάδων προβληματισμού και συζητήσεων σε θέματα της προσωπικότητάς τους, κοινωνικών προβλημάτων, σχέσεων με τους γονείς και το άλλο φύλο, θέματα εργασίας, καθώς και με συμβουλευτική, σε συνεργασία με ψυχολόγο – κοινωνικό λειτουργό, και β) στους γονείς, με τη λειτουργία «Σχολέων Γονέων» για την επιμόρφωσή τους σε θέματα εφηβείας και σε συμβουλευτική από ψυχολόγους, με αντικείμενο τη διαμόρφωση σωστής, ώριμης προσωπικότητας του νέου ανθρώπου (Χουρδάκη, 1990).

Πέρα όμως από την Πρόληψη, αρκετά σημαντικός είναι και ο ρόλος της Καταστολής, για την οποία ο Μ. Πλωρίτης (1990), αναφέρει τα εξής: «Η ποινική αντιμετώπιση ακόμα και του περιστασιακού και στιγμιαίου χρήστη “ναρκωτικών”, όχι μόνο δεν τον αποτρέπει από τη χρήση τους, αλλά, αντίθετα, τον προτρέπει και τον εκπαιδεύει σ’ αυτή. Γιατί οι φυλακές και οι εκτοπίσεις είναι η Μεγάλη της Ναρκομανίας Σχολή, το “πιο σπουδαίο πανεπιστήμιο διαφθοράς και εγκλήματος”, καθώς λέει ένας νέος που είχε αρχίσει να “φουμάρει” στα 11 του χρόνια!

Καιρός πια η νομοθεσία μας για τα “ναρκωτικά” να πάψει να είναι νομοθεσία τυφλής “νομιμότητας” και να γίνει (όπως σε τόσες άλλες χώρες) νομοθεσία κοινωνικής “σκοπιμότητας”: να μην καταδικάζει και να μην στιγματίζει αδιάκριτα όποιον συλληφθεί με κάποιο “σώμα εγκλήματος” στα χέρια... να διαχωρίσει τα θύματα από τους θύτες (τους εμπόρους), τους “δόλιους” επαγγελματίες από τους “δόλιους” ερασιτέχνες, βοηθώντας τους τελευταίους ν’ απαγκιστρωθούν απ’ τη λατρεία του “πράματος” που τους εξαναγκάζει σε εμπορία του.

Αν δεν αναμορφωθεί πάνω σε τέτοιες βάσεις η νομοθεσία μας, όχι μόνο δεν θα καταπολεμηθεί η ναρκο – πληγή, αλλά και θα εξακολουθήσει ν’ απλώνεται ολοένα και περισσότερο. Είναι πλέον ανάγκη να καταργηθεί το γρηγορότερο δυνατό ο αστυνομικός “σωφρονισμός” των ναρκομανών και ο εγκλεισμός τους σε “ψυχιατρεία”, σε χώρους όπου βασιλεύει η άγνοια, η βαρβαρότητα, η εκμετάλλευση, ο εκβιασμός.

Επιπλέον, η δημιουργία Κέντρων Αποτοξίνωσης, Κέντρων Αποκατάστασης και Κέντρων Συμβουλευτικής, επανδρωμένων με ειδικούς επιστήμονες, είναι ανάγκη απόλυτης προτεραιότητας, που δεν σηκώνει καμιά αναβολή με καμιά δικαιολογία... Φυσικά, η αληθινή, η ριζική λύση είναι η εξάλειψη των βαθύτερων αιτιών της ναρκομανίας. Η αλλαγή των βιοτικών συνθηκών, η ουσιαστική Παιδεία, οι υγιείς ανθρώπινες σχέσεις, η δημιουργία και η κάλυψη ενδιαφερόντων για τους νέους, η επαγγελματική τους εξασφάλιση» (Πλωρίτης, 1990, σελ. 77 – 79).

Κατά τον F. Battisti (2001), ο ρόλος της Θεραπείας είναι αρκετά σημαντικός στην αντιμετώπιση του προβλήματος της ραγδαίας εξάπλωσης των «ναρκωτικών». Όμως, όπως αναφέρει, ο εξαρτημένος συχνά επιδιώκει την εισαγωγή του στην κοινότητα όχι επειδή επιθυμεί να απεξαρτηθεί, αλλά επειδή τον αναγκάζουν εξωγενείς παράγοντες, όπως οι κακές συνθήκες υγιεινής, οι περιορισμοί της οικογένειας, η έλλειψη χρημάτων, ο κίνδυνος φυλάκισης. Μάλιστα, αναφέρεται ότι στο άρθρο 47 του Ιταλικού Νόμου περί εξάρτησης ορίζεται ότι για τις μικρές παραβάσεις υπάρχει η δυνατότητα επιλογής μεταξύ της φυλάκισης ή της ένταξης σε Θεραπευτική Κοινότητα για υποχρεωτική θεραπεία.

Η ζωή μέσα στη Θεραπευτική Κοινότητα αποτυπώνει τόσο την απομόνωση που βιώνουν τα μέλη όσο και τις νέες ευκαιρίες που τους δίνονται. Μέσα στην Κοινότητα, ο εξαρτημένος από τη μια καταλύει παλιές σχέσεις, αλλά από την άλλη δημιουργεί νέες σχέσεις με καινούργιους ανθρώπους και με ένα εξίσου σημαντικό περιβάλλον εργασίας. Αυτό το τελευταίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τους έφηβους και τους μετεφήβους που εντάσσονται σε Κοινότητα, καθώς δεν έχουν ακόμη διαμορφώσει ξεκάθαρη κοινωνική και επαγγελματική ταυτότητα. Κύριος σκοπός της Θεραπευτικής Κοινότητας είναι να βοηθήσει τα μέλη της να διαμορφώσουν προσωπική και κοινωνική υπόσταση, πράγμα που επιτυγχάνεται μέσα από την εκπλήρωση των καθηκόντων και μέσα από την εργασία.

Το είδος της εργασίας που ασκείται στα Κέντρα Απεξάρτησης είναι χειρονακτικού τύπου και δεν απαιτεί πνευματική συγκέντρωση. Για τα άτομα που βγαίνουν από ένα παρελθόν βαριάς εξάρτησης, αυτό μπορεί να είναι βοηθητικό. Δεν είναι όμως τόσο βοηθητικό για τους σπουδαστές που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο ή το πανεπιστήμιο και που κατά συνέπεια δεν μπορούν να ασχοληθούν με πνευματικές δραστηριότητες. Η εκμάθηση μιας τέχνης αναπαριστά μια πλήρη αλλαγή σε σχέση με το μαθησιακό παρελθόν τους. Επιπρόσθετα, τα μέλη της Κοινότητας παρακολουθούνται συνήθως στενά σε όλες τις στιγμές της καθημερινής τους ζωής, ενώ ακόμη και η κατανάλωση συγκεκριμένων προϊόντων που περιέχουν εθιστικές ουσίες, όπως τα φάρμακα, ο καφές, ο καπνός και το αλκοόλ, μπορεί να απαγορεύεται.

Η αξία της παραγωγικής διαδικασίας μέσα στην Κοινότητα έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι συμβάλλει στην ψυχολογική ανάρρωση των ατόμων και στην κοινωνική ολοκλήρωση μέσα στην ομάδα. Η πιο σημαντική παράμετρος για τα μέλη είναι οι προοπτικές ασφάλειας, γαλήνης και εμπιστοσύνης που προσφέρει η Κοινότητα ως βάση προσωπικού τρόπου ζωής και ως «μοντέλο» κοινωνικής ζωής. Ο σκοπός των

Θεραπευτικών Κοινοτήτων είναι κυρίως η κοινωνική ολοκλήρωση των ατόμων, η οποία έπεται της αποτοξίνωσης που επιτυγχάνεται με ιατρικά μέσα (Battisti, 2001).

Κατά την Μ. Παναγιωτοπούλου (1990), η σωστή αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των νεαρών ατόμων θα μπορούσε πολύ σημαντικά να βοηθήσει στον περιορισμό του προβλήματος της χρήσης και κατάχρησης «ναρκωτικών» ουσιών στη σύγχρονη κοινωνία. Ένας βασικός τομέας στη ζωή του παιδιού και του έφηβου είναι η ψυχαγωγία, καθώς υπάρχει η ανάγκη να διοχετεύσουν κάπου τον τεράστιο δυναμισμό που διαθέτουν. Σήμερα όμως δεν υπάρχει, δυστυχώς, το κατάλληλο κλίμα και η ανάλογη υποδομή για να διοχετεύσουν κάπου δημιουργικά τον δυναμισμό τους. Έτσι, η ανάγκη της νεολαίας για άθληση εξαντλείται στην τηλεόραση, στην κερκίδα και εκτονώνεται στο χουλγκανισμό και στη βία. Η ανάγκη για πολιτιστική δραστηριότητα και επικοινωνία εγκλωβίζεται μέσα στην καφετέρια, όπου καταστέλλεται, αντί να διοχετεύεται, ο δυναμισμός των νεαρών ατόμων. Η εξωσχολική απασχόληση και ο ελεύθερος χρόνος διατίθενται από μέρους των νέων παιδιών στα κατευθυνόμενα μέσα ψυχαγωγίας, pub, bar, cafe και disco, τα οποία, δυστυχώς, αποτελούν και το σημείο αναφοράς τους.

Ο έφηβος αλλά και ο προέφηβος καταφεύγουν συνήθως στα κέντρα αυτά για να βρουν τη συντροφιά των συνομηλίκων τους, καθώς δεν έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν κάτι καλύτερο να κάνουν. Τα στέκια αποτελούν μια ανάγκη των παιδιών αυτής της ηλικίας τα οποία, στην προσπάθειά τους να απαλλαγούν από την παιδική τους ταυτότητα και να διαμορφώσουν την ταυτότητα του ενήλικου, προσπαθούν πρώτα απ' όλα να ανεξαρτητοποιηθούν από τους γονείς τους.

Σε καμία άλλη περίοδο της ζωής του ανθρώπου η κοινότητα των συνομηλίκων δεν είναι τόσο σημαντική όσο στην περίοδο της εφηβείας. Η επίδραση των συνομηλίκων πάνω τους είναι πολύ πιο δυνατή από εκείνη των γονιών ή των εκπαιδευτικών. Εκεί νιώθουν τον εαυτό τους ελεύθερο, βιώνουν και επιβεβαιώνουν την ατομικότητά τους. Εκεί μέσα ζυγίζουν τον εαυτό τους, βλέπουν τι αξίζουν, τι μετράνε σε σύγκριση με τους άλλους. Γι' αυτό και επιδιώκουν, με κάθε τρόπο, την αναγνώριση της παρέας, στην οποία γίνονται αποδεκτοί μόνο εφόσον έχουν αποκτήσει κοινά ενδιαφέροντα και ίδιες συνθήκες ζωής.

Στα στέκια τα παιδιά αναζητούν την επικοινωνία, τη συζήτηση μεταξύ τους. Εκεί μέσα καταδικάζονται αξίες, εμπεδώνονται καινούργιες, διαμορφώνεται η σύγχρονη αντίληψη και συμπεριφορά. Εκεί διαπλάθεται ακόμη και η κοσμοαντίληψη. Στην κατάλληλη όμως ατμόσφαιρα του στεκιού «δικτυώνονται» και τα «βαποράκια».

Αυτός ο τρόπος ψυχαγωγίας είναι βέβαια συνέπεια της νέας κοινωνίας και της αρχιτεκτονικής δομής των πόλεων. Δυστυχώς, οι νέοι σήμερα δεν έχουν ουσιαστικά εναλλακτικές λύσεις. Δεν παρέχονται από την πλευρά της Πολιτείας δυνατότητες επιλογής για την τόνωση π.χ. του ερασιτεχνικού αθλητισμού και της ερασιτεχνικής πολιτιστικής δραστηριότητας, καθώς και για κάθε μορφή δημιουργικής απασχόλησης και ενδιαφερόντων της νεολαίας που είναι αποφασιστικά στοιχεία για την Πρόληψη. Στις υπάρχουσες συνθήκες θεωρείται καθοριστικό να ενισχύονται οι πρωτοβουλίες κι η αυτενέργεια προς αυτή την κατεύθυνση σ' όλους τους χώρους όπου συχνάζουν νεαρά άτομα. Σημαντικό ρόλο σε τέτοιες προσπάθειες μπορεί να παίξει η Τοπική Αυτοδιοίκηση, η ενίσχυση της οποίας θα μπορούσε να βοηθήσει στην αξιοποίηση προγραμμάτων που αφορούν τον ελεύθερο της νεολαίας.

Σε κάποιες χώρες οι γονείς, στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν το τεράστιο πρόβλημα των «ναρκωτικών», αποφάσισαν να συμμετέχουν οι ίδιοι σ' αυτές τις εκδηλώσεις των παιδιών τους και να διασκεδάζουν μαζί τους, μέσα στα ίδια κέντρα. Έτσι, με την πρωτοβουλία αυτή των γονιών άλλαξε η ατμόσφαιρα σ' αυτούς τους χώρους, δόθηκε μια ευκαιρία να επικοινωνήσουν οι γονείς με τα παιδιά τους έξω από το στενό οικογενειακό τους περιβάλλον και βρήκαν από κοινού πια και άλλους τρόπους ψυχαγωγίας. Το γεγονός αυτό βέβαια οδήγησε στην απομάκρυνση των εμπόρων «ναρκωτικών» από αυτούς τους χώρους. Χαρακτηριστικό της πρωτοβουλίας αυτής των γονιών ήταν ότι δεν την επέβαλαν, αλλά ότι έγινε χωρίς ενδοιασμούς αποδεκτή από τους έφηβους (Παναγιωτοπούλου, 1990).

Επιπλέον, η ύπαρξη ενός σωστού επαγγελματικού προσανατολισμού θα μπορούσε σημαντικά να συμβάλλει στον περιορισμό του προβλήματος της εξάπλωσης των «ναρκωτικών». Κατά την Μ. Χουρδάκη (1995), ο επαγγελματικός προσανατολισμός είναι ένα θέμα όχι μόνο της εφηβείας, αλλά ολόκληρης της ζωής του ατόμου. Πρόκειται για την επιστημονική βοήθεια που δίνεται στον έφηβο, στο άτομο, να διαλέξει ένα επάγγελμα, σύμφωνα με την προσωπικότητα, το χαρακτήρα, τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την εκλογή επαγγέλματος είναι εμπειρικοί, αστάθμητοι. Είναι η οικονομική κατάσταση του εφήβου, η κοινωνική θέση των γονιών του, η πόλη ή το χωριό που μεγαλώνει, η άγνοια των επαγγελμάτων, οι γνωριμίες που έχει ή δεν έχει. Ακόμη και οι εφημερίδες με το γνωστό «ζητείται». Κι όμως η εκλογή του επαγγέλματος είναι πολύ σοβαρό θέμα για να το αφήσουμε στην τύχη. Ο Pascal, ο γνωστός Γάλλος φιλόσοφος, έγραψε στο κλασικό βιβλίο του

«Σκέψεις» το εξής: «Η εκλογή επαγγέλματος αποτελεί τη σοβαρότερη πράξη στη ζωή του ατόμου. Όλες οι άλλες δεν είναι παρά προοίμιο ή συνέπειες της πράξης αυτής».

Σήμερα εξάλλου το επάγγελμα δεν είναι μια απλή απασχόληση. Κάποτε έτσι ξεκίνησε, αλλά σήμερα μας παίρνει τον περισσότερο χρόνο της ζωής μας και τον περισσότερο χρόνο της ημέρας μας. Έτσι, αν μια τέτοια σοβαρή απασχόληση δεν ανταποκρίνεται στις αναζητήσεις, στα ενδιαφέροντα του ατόμου, θα είναι μια διαρκής φθορά του νευρικού συστήματος. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις των ανθρώπων που από το άγχος της κακής επιλογής του επαγγέλματός τους σπάνε τελικά και ζητούν ψυχιατρική βοήθεια. Είναι λοιπόν ένα μέτρο κοινωνικής οργάνωσης και ψυχικής υγείας το να διαπιστώσουμε και να επιμείνουμε στο θέμα του επαγγελματικού προσανατολισμού. Γι' αυτό και μας ενδιαφέρει να μάθουμε πως περνάει ο έφηβος τον ελεύθερο χρόνο του, γιατί ο ελεύθερος χρόνος είναι ακριβώς αυτός που δίνει το δικαίωμα στον άνθρωπο να παρουσιάσει τον εσωτερικό του κόσμο και να δείξει τις βαθύτερες επιθυμίες και ανάγκες του.

Στην Ελλάδα, οι περισσότεροι γονείς παρουσιάζονται να θέλουν να εισαχθούν τα παιδιά τους σε κάποια ανώτατη σχολή. Αλλά για να μπου σε μια τέτοια σχολή πρέπει η νοημοσύνη τους να συνηγορεί. Αποφασίζουν όμως οι γονείς, πέρα από τη νοημοσύνη των παιδιών τους, και είναι ένας από τους λόγους που φθάνουμε στις γνωστές αποτυχίες. Δεν είναι ο μόνος βέβαια, αλλά είναι ένας σοβαρός λόγος. Στις συνεχείς αποτυχίες του εφήβου στις πανελλήνιες εξετάσεις οι γονείς συνήθως συζητούν τα πάντα, εκτός από το τι το μυαλό του παιδιού τους αντέχει, τι το πνευματικό του δυναμικό σηκώνει.

Πέρα όμως από το δείκτη νοημοσύνης και το είδος της νοημοσύνης (θεωρητική, πρακτική), για τη σωστή επαγγελματική επιλογή πολύ σημαντικός παράγοντας είναι η προσωπικότητα του νέου, ο χαρακτήρας του. Ακόμη κι ένας άνθρωπος που έχει δυνατή νοημοσύνη δεν μπορεί να είναι το ίδιο επιτυχημένος σε όλα τα επαγγέλματα. Κι αυτό, γιατί η δημιουργική έκφραση, αξιοποίηση της νοημοσύνης σε κάποιο συγκεκριμένο επαγγελματικό τομέα προϋποθέτει την ύπαρξη διαφορετικών κάθε φορά χαρακτηριστικών προσωπικότητας, ανάλογα με τις απαιτήσεις που υπάρχουν σε κάθε επαγγελματικό τομέα. Βλέπουμε λοιπόν πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η μελέτη της προσωπικότητας του ατόμου για την κατάλληλη επιλογή επαγγέλματος. Το γεγονός αυτό βέβαια συνήθως οι γονείς το αγνοούν. Αλλά οι άνθρωποι της εποχής μας αποτυγχάνουν όχι τόσο γιατί τους λείπει η νοημοσύνη, αλλά οι προσαρμοστικές ικανότητες, οι ικανότητες δηλαδή της προσωπικότητας.

Όταν στον επαγγελματικό προσανατολισμό τελειώσει η μελέτη της προσωπικότητας του ατόμου, τότε γίνεται «σύνθεση», μελέτη δηλαδή όλων των στοιχείων του ατόμου, του εφήβου και συντάσσεται το υπεύθυνο πόρισμα, το οποίο λαμβάνει ο έφηβος υπό την παρουσία των γονέων του. Είναι ανάγκη ο ειδικός να συζητήσει το θέμα με τους γονείς αναλύοντάς το. Κι αυτό, γιατί πολλές φορές μόλις απομακρύνονται αρχίζουν συζήτηση με το παιδί τους, σε αλλιώςτική κατεύθυνση. Κι ένα παραπάνω, όταν ο γονέας πηγαίνει στον ειδικό για να του επαληθεύσει τις δικές του προσδοκίες και επιδιώξεις. Σ' αυτή την περίπτωση, εάν ο ειδικός δεν συμφωνήσει με τις δικές του απόψεις, τότε ο γονιός δυσανασχετεί και διαφωνεί στη συνέχεια με το παιδί του. Για τούτο και ο ειδικός παρέχει τα υπάρχοντα στοιχεία και στις δυο πλευρές. Βέβαια το πόρισμα του επαγγελματικού προσανατολισμού δεν είναι σε καμιά περίπτωση υποχρεωτικό να οδηγηθεί σε πρακτική εφαρμογή. Η τελική απόφαση ανήκει στον ίδιο τον έφηβο, ο οποίος είναι πολύ σημαντικό να βοηθηθεί από τη διάθεση συνεργασίας των γονιών του.

Η συνεχής ανάπτυξη του ατόμου σε όλα τα στάδια της ζωής του, προς όλες τις διαστάσεις των υποχρεώσεών του, η «διαβίου Παιδεία», η καλλιέργεια του εσωτερικού κόσμου, είναι θεμελιακές προϋποθέσεις προσέγγισης, κατάκτησης, ικανοποίησης, δημιουργίας και στον εργασιακό χώρο και σε κάθε σχέση με το επάγγελμά του.

Είναι αυτονόητο πως η έννοια της Συμβουλευτικής ενυπάρχει σε κάθε προσέγγιση επαγγελματικού προσανατολισμού και βοήθειας προς τον μαθητή, αλλά και προς το ενήλικο άτομο. Μάλιστα αναφέρεται ότι η συμβουλευτική αποτελεί έναν ευρύτατο τομέα της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας με ιδιαίτερη μορφή και ιδιαίτερη πρακτική για κάθε κατηγορία επιμέρους προβλημάτων που συνήθως αντιμετωπίζει ο σύμβουλος (π.χ. συμβουλευτική γάμου, συμβουλευτική αποκλινόντων εφήβων, συμβουλευτική εξαρτημένων ατόμων, επαγγελματική συμβουλή).

Ως συμβουλευτική μπορεί να οριστεί η βοήθεια που προσφέρεται προς το άτομο ώστε να μπορέσει να βοηθήσει τον εαυτό του, να διερευνήσει δηλαδή αυτό μόνο του το πρόβλημα που αντιμετωπίζει, να διευκρινίσει τις συγκρούσεις που αντιμετωπίζει, να ανακαλύψει τις διάφορες εναλλακτικές κατευθύνσεις, που του ανοίγονται, ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος και να πάρει τις τελικές αποφάσεις, όσον αφορά το τι θα κάνει. Η συμβουλευτική παρέμβαση μπορεί να γίνεται είτε σε ατομικό είτε σε ομαδικό επίπεδο. Η συμβουλευτική σε ατομικό επίπεδο δίνει στο άτομο την ευκαιρία να αναπτύξει στενότερη σχέση και επαφή με το σύμβουλο και να μειώσει

τους αμυντικούς του μηχανισμού, ενώ η ομαδική συμβουλευτική δίνει στο άτομο την ευκαιρία να μοιραστεί τα προβλήματά του με τους άλλους και να ανταλλάξει βοήθεια για την επίλυσή τους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στον σχολικό επαγγελματικό προσανατολισμό χρησιμοποιείται κυρίως η ομαδική συμβουλευτική. Όταν όμως υπάρχουν έντονα και ιδιάζοντα προβλήματα, η ομαδική συμβουλευτική σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποκαταστήσει την ατομική (Χουρδάκη, 1995).

Σύμφωνα με την Μ. Παναγιωτοπούλου (1990), ο κύριος παράγοντας που αποδιοργανώνει σήμερα την προσωπικότητα τόσο μεγάλου αριθμού νέων και τους κάνει ευάλωτους στη χρήση «ναρκωτικών» είναι η δυσκολία εξεύρεσης εργασίας, η μεγάλη ανασφάλεια και ο ανελέητος ανταγωνισμός για την επιβίωσή τους. Ο παράγοντας αυτός σφραγίζει σήμερα την εποχή μας. Οι νέοι καλούνται να ενταχθούν σε μια κοινωνία που τους επιφυλάσσει μια αμφίβολη επιβίωση. Οι θέσεις εργασίας λιγοστεύουν διαρκώς. Ζητούνται συνεχώς όλο και περισσότερα εφόδια, όλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση. Όλα αυτά όμως τα προσόντα αποκτώνται με οικονομική άνεση και συστηματική καθοδήγηση. Και δεν είναι λίγοι εκείνοι που στερούνται και τα δύο. Έτσι, ο ανταγωνισμός και η ανασφάλεια γίνονται πηγή άγχους, αγωνίας, απόγνωσης. Η εικόνα αυτή αποτελεί τη σημερινή πραγματικότητα σε όλες τις ανεπτυγμένες και βιομηχανικές χώρες, και ιδιαίτερα στις χώρες της ΕΟΚ.

Παρά την αμφισβήτηση που υπάρχει όσον αφορά το κατά πόσο η ανεργία μπορεί να οδηγήσει στη χρήση «ναρκωτικών», η ιταλική κυβέρνηση παρουσίασε μια εμπειριστατωμένη στατιστική έρευνα, στην οποία αναφέρεται ότι σε 28.000 τοξικομανείς υπό θεραπεία, το 66% ήταν σταθερά άνεργοι όταν μνήθηκαν στα «ναρκωτικά» και το 10% ήταν υποαπασχολούμενοι. Μάλιστα από αυτό το 76% συνολικά (66% + 10%), το 60% δεν προχώρησαν πέρα από την 8^η σχολική τάξη και το 16% πέρα από το δημοτικό. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι δεν είχαν τα στοιχειώδη εφόδια για να σταθούν στον ανελέητο ανταγωνισμό που κυριαρχεί σήμερα στην αγορά εργασίας.

Είναι αλήθεια ότι η καταπολέμηση της διάδοσης των «ναρκωτικών» είναι ένα πολύ δύσκολο έργο. Όσο η πραγματικότητα θα δημιουργεί στους νέους αξεπέραστα κοινωνικά και, κατά συνέπεια, ψυχολογικά αδιέξοδα, τόσο η ζήτηση των «ναρκωτικών» θα αυξάνει. Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος που μας απομένει είναι ο αγώνας για την Πρόληψη. Το πώς δηλαδή θα φτιάξουμε παιδιά ώριμα και κατάλληλα θωρακισμένα, έτσι ώστε ακόμη και δίπλα τους να βρίσκονται τα «ναρκωτικά» και να τους προσφέρονται δωρεάν να μην δέχονται να τα πάρουν. Για να το πετύχουμε

βέβαια αυτό, είναι απαραίτητο να ενεργοποιηθούμε όλοι μας και να συμβάλλουμε σε μια πανεθνική κινητοποίηση με κύριο αίτημα την Πρόληψη. Να πιέσουμε την Πολιτεία, σε συνεργασία με τους κοινωνικούς φορείς που ασχολούνται με το πρόβλημα, να μελετήσουν επιτέλους τους παράγοντες που συμβάλλουν στην εξάπλωση των «ναρκωτικών» και, με βάση αυτούς, να προχωρήσουν στο σχεδιασμό, στη θεσμοθέτηση και την υλοποίηση ενός προγράμματος Πρόληψης, με το σεβασμό και την ευαισθησία, που το πρόβλημα επιβάλλει (Παναγιωτοπούλου, 1990).

Επιπλέον, η ύπαρξη ψυχολόγων στα διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα θα μπορούσε πολύ σημαντικά να βοηθήσει στον περιορισμό του προβλήματος της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών από εφήβους μαθητές. Σύμφωνα με τους E. Bosseti, S. Goulfier και A. Thiriet (2000), ο σχολικός ψυχολόγος είναι ένας επαγγελματίας του οποίου οι ειδικές αρμοδιότητες βρίσκονται στη διάθεση των λειτουργιών του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως επίσης και στη διάθεση όλων εκείνων που επιθυμούν να προσφύγουν σ' αυτόν (γονείς, κηδεμόνες, σύλλογοι, κ.α.). Για την ώρα το πεδίο παρέμβασής του καλύπτει το νηπιαγωγείο και το δημοτικό. Ο επιστήμονας αυτός κατέχει το δικό του τρόπο ανάλυσης και παρέμβασης, που απορρέει από τη θεωρητική και πρακτική του κατάρτιση. Ο σκοπός του είναι να βοηθήσει τον κάθε άνθρωπο στην επίλυση των συγκρούσεών του, στην εξέλιξή του, καθώς και στη βελτίωση της προσωπικότητάς του.

Ο θεσμικός του ρόλος είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Αυτή άλλωστε είναι μία από τις ιδιαιτερότητες του επαγγέλματός του. Στο σχολείο δημιουργούνται σχέσεις ανάμεσα στους συμμετέχοντες, που εξαρτώνται από την προσωπικότητα των ατόμων, όπως επίσης και από τους ρόλους και το δυναμικό του καθενός. Ο σχολικός ψυχολόγος ασκεί, λοιπόν, μια ειδικότητα η οποία έχει την ίδια φύση με τις ειδικότητες των άλλων ψυχολόγων. Ο προσδιορισμός «σχολικός» σημαίνει ότι ο συγκεκριμένος επαγγελματίας είναι προσαρτημένος στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, και ότι το πεδίο παρέμβασής του είναι το σχολείο. Αυτός ο δεσμός του επιτρέπει να γνωρίζει εκ των έσω αυτό το χώρο όπου ζουν παιδιά και να κατανοήσει τις αλληλεπιδράσεις, να φωτίσει τις συμπεριφορές και να βελτιώσει την επικοινωνία, της οποίας οι δυσλειτουργίες αποτελούν συχνά πηγή δυσκολιών που εμφανίζονται στο σχολείο: επικοινωνία ανάμεσα σε οικογένειες και εκπαιδευτικούς, ανάμεσα σε παιδιά και δασκάλους, σε παιδιά μεταξύ τους, σε γονείς και παιδιά.

Η γνώση της παιδαγωγικής, και των κύκλων σπουδών, σε συνδυασμό με τη γνώση των σταδίων της ψυχολογικής ανάπτυξης του παιδιού, του παρέχει μια

συγκεκριμένη αρμοδιότητα σε ό,τι αφορά στις μαθησιακές δυσκολίες. Εκτός από τα συνήθη θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία του επαγγέλματος, ο σχολικός ψυχολόγος είναι σε θέση να δοκιμάζει σε καθημερινή βάση τις γνώσεις που διαθέτει. Οι δυσκολίες ενός παιδιού, που εντοπίζονται από τους ενηλίκους, ερμηνεύονται από αυτούς σαν δυσλειτουργίες σε σχέση με τα δικά τους πρότυπα. Όσο για τον ψυχολόγο, αυτός αξιολογεί το περιεχόμενο και τη σημασία των διαφόρων συμπτωμάτων. Κατά την ανάλυσή του, ο σχολικός ψυχολόγος χρησιμοποιεί τις θεωρητικές γνώσεις του αναφορικά με το παιδί, όπως επίσης και τις γνώσεις που του προσφέρει η συχνή επαφή του με ένα μεγάλο αριθμό παιδιών της ίδιας ηλικίας. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να μετριάσει το βαθμό των δυσκολιών και, αν δεν του έχει απευθυνθεί κάποιο αίτημα από το ίδιο το παιδί, να παρέμβει μόνο συμβουλευτικά στους γονείς. Η κατανόηση αυτών των δυσκολιών του επιτρέπει να κερδίσει χρόνο και να προβεί σε μια ουσιαστική πρόληψη, χωρίς καθυστέρηση.

Ο σχολικός ψυχολόγος, στο πλαίσιο μιας ομαδικής εργασίας, προσφέρει τις γνώσεις του για την πρόληψη των σχολικών δυσκολιών, για την επεξεργασία και την πραγματοποίηση του παιδαγωγικού σχολικού σχεδιασμού, για τη σύλληψη, την εκτέλεση και την αξιολόγηση των μέτρων ατομικής ή συλλογικής βοήθειας, προς όφελος των μαθητών με δυσκολίες, και για την ένταξη νεαρών ατόμων με ειδικές ανάγκες. Επιπλέον, συμμετέχει με συγκεκριμένο τρόπο στην ανάπτυξη του σχολικού θεσμού, στην ένταξη και στην επιτυχία όλων των παιδιών στο σχολείο.

Στην Ελλάδα δεν έχει νομοθετηθεί ακόμη ο θεσμός του σχολικού ψυχολόγου. Γι' αυτό είναι ανάγκη να κινητοποιήσουμε Συλλόγους Γονέων, Δημοτικούς φορείς, Οργανώσεις Εκπαιδευτικών (από το Νηπιαγωγείο μέχρι το Λύκειο) και όλους όσους ασχολούνται με το παιδί, προκειμένου να απαιτήσουν να αναγνωριστεί δια νόμου ο θεσμός του σχολικού ψυχολόγου. Η σύγχρονη ζωή με τις γνωστές πιέσεις της και τη σύγχυση αξιών, στον κοινωνικό και στον οικογενειακό χώρο, έχει επιφέρει σε ατομικό επίπεδο και ιδιαίτερα στην τρυφερή παιδική ηλικία έναν επικίνδυνο αποπροσανατολισμό στην ψυχοσωματική οργάνωση της προσωπικότητας. Τα κυκλώματα της «ψυχαγωγίας» και η «προσφορά» τους στη νεολαία έχουν γίνει ο φόβος και ο τρόμος των σύγχρονων οικογενειών. Δεν έχουμε το δικαίωμα να καθυστερήσουμε κι άλλο.

Πολλά ιδιωτικά σχολεία έχουν ήδη προσλάβει σχολικούς ψυχολόγους. Στη Γαλλία, πολλά Δημοτικά Συμβούλια και άλλες οργανώσεις (εκπαιδευτικών, γονέων κ.τ.λ.) δραστηριοποιούνται συμβάλλοντας και οικονομικά στη στήριξη του θεσμού

του σχολικού ψυχολόγου, αφού ανήκει στην άμεση δικαιοδοσία τους. Μέχρι να εγκριθεί νομοθετικά ο θεσμός στον τόπο μας, τα Δημοτικά Συμβούλια, με τη συνεργασία γονέων και εκπαιδευτικών, μπορούν να κινητοποιηθούν και να προσλάβουν σχολικούς ψυχολόγους ή παιδοψυχολόγους ως συμβούλους, με την οικονομική συνδρομή και των οικογενειών, στους οποίους θα απευθύνονται οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς των μαθητών των τοπικών σχολείων. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πρώτο ξεκίνημα προς την πραγματοποίηση αυτού του τόσο χρήσιμου θεσμού (Bosseti, Goulfier, Thiriet, 2000).

Όσον αφορά το βαθμό στον οποίο θα μπορούσε να βοηθήσει η αποποινικοποίηση των «μαλακών ναρκωτικών» στην αντιμετώπιση του προβλήματος της μη ελεγχόμενης χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών, ο Μ. Μαρσέλος (1997) υποστηρίζει τα εξής: «Το σπουδαιότερο επιχείρημα για την εφαρμογή κατασταλτικών μέτρων, τα οποία μερικές φορές είναι ιδιαίτερα αυστηρά, είναι η θεωρία της κλιμάκωσης. Σύμφωνα, με τη θεωρία αυτή, οι καταναλωτές κάνναβης έχουν την τάση να κλιμακώνουν τη φαρμακευτική τους εξάρτηση, προχωρώντας σε άλλες, περισσότερο επικίνδυνες ουσίες, όπως η κοκαΐνη, η μορφίνη και η ηρωίνη. Το χασίς χαρακτηρίζεται ως "κατώφλι" ή "πύλη εισόδου" για το πέρασμα σε ιδιαίτερα επικίνδυνες ουσίες. Η θεωρία αυτή είναι δημοφιλής σε νομικούς κύκλους, όπως φαίνεται και από τις νομοθετικές ρυθμίσεις των περισσότερων χωρών, όπου το χασίς αντιμετωπίζεται όπως τα πολύ ισχυρότερα ψυχοτρόπα φάρμακα του τύπου των οπιούχων. Αντίθετα, αρκετοί υποστηρίζουν ότι αυτή η ισοπεδωτική θεώρηση όλων των ψυχοτρόπων ουσιών είναι ο κατεξοχήν προδιαθεσικός παράγοντας προς την κλιμάκωση και όχι κάποια τάση που δημιουργεί το ίδιο το χασίς. Η εξήγηση που δίνουν είναι ότι το άτομο, το οποίο έχει συνηθίσει από την κρατική προπαγάνδα να αντιμετωπίζει το χασίς με τον ίδιο τρόπο όπως και την ηρωίνη, θα εκπλαγεί όταν πρωτοδοκιμάσει χασίς και διαπιστώσει ότι δεν είναι τόσο επικίνδυνο όσο το είχαν πληροφορήσει. Το επόμενο βήμα, ίσως, θα είναι να θελήσει να δοκιμάσει και ηρωίνη, επειδή ακριβώς δεν εμπιστεύεται πλέον την επίσημη κρατική ενημέρωση και πληροφόρηση. Από την άλλη μεριά, τα αυστηρά κατασταλτικά μέτρα φέρνουν τους καταναλωτές κάνναβης κοντά σε άτομα που διακινούν ισχυρότερα ψυχοτρόπα φάρμακα, είτε μέσω της παράνομης αγοράς είτε μέσα σε φυλακές. Η επαφή αυτή αποτελεί, πιθανότατα από μόνη της, προδιαθεσικό παράγοντα για το πέρασμα σε άλλες φαρμακευτικές εξαρτησιογόνες ουσίες» (σελ. 161 – 162).

Σχετικά με το θέμα της αποποινικοποίησης των «μαλακών ναρκωτικών», η Ε. Δουρδούνη (2001) αναφέρει τα εξής: «Η διάκριση μεταξύ “μαλακών” και “σκληρών ναρκωτικών” αφορά ουσιαστικά και κατά κύριο λόγο την εξαίρεση των προϊόντων της κάνναβης (χασίς, μαριχουάνα) από τις υπόλοιπες εξαρτησιογόνες ουσίες ως μη επικίνδυνων και επομένως τη νομιμοποίηση και την ελεύθερη διακίνησή τους. Πάνω σ’ αυτό, η Έκθεση της Εξεταστικής Επιτροπής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, έχοντας σταθμίσει τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της νομιμοποίησης και έχοντας λάβει υπόψη τα πειράματα φιλελευθεροποίησης σε όλο τον κόσμο, πρότεινε να εξακολουθήσει η κάνναβη να είναι παράνομη εξαρτησιογόνα ουσία. Δεν υπάρχουν με κανένα τρόπο πειστικά στοιχεία που να δικαιολογούν τη διάκριση της μεταχείρισης των χρηστών ανάλογα με τον χαρακτηρισμό των “ναρκωτικών” ως “σκληρών” ή “μαλακών”. Αντίθετα, στοιχεία και επίσημα κείμενα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα λεγόμενα “μαλακά ναρκωτικά” είναι πολύ επικίνδυνα γιατί: α) έχουν ψυχοτοξικές συνέπειες, β) δημιουργούν έντονη ψυχική εξάρτηση και γ) αποτελούν το προστάδιο για το πέρασμα στα “σκληρά ναρκωτικά”.

Για το πόσο “αθώα” είναι τα “ελαφρά” ή “μαλακά ναρκωτικά”, οι σχετικές έρευνες πάνω σ’ αυτό είναι απορριπτικές για τέτοιου είδους χαρακτηρισμούς. Πολλές βέβαια είναι οι Εκθέσεις Κυβερνητικών Επιτροπών καθώς και οι υποστηρικτές της πρότασης για νομιμοποίηση και ελεύθερη χρήση “μαλακών ναρκωτικών” προβάλλοντας ως επιχειρήματα ότι η κάνναβη και τα προϊόντα της: α) δεν προκαλούν τοξικομανία, β) δεν επιφέρουν συμπτώματα σωματικής εξάρτησης και στερητικού συνδρόμου, γ) δεν έχουν αρνητικά βιολογικά αποτελέσματα, αλλά και σε κάθε άλλη περίπτωση τα αποτελέσματά τους είναι υποδεέστερα από τα αντίστοιχα που προκαλεί η χρήση του αλκοόλ και του καπνού, δ) δεν αποτελούν “προστάδιο” για τη χρήση άλλων εξαρτησιογόνων ουσιών, ε) δεν αποτελούν παράγοντα εγκληματικότητας. Εύγλωττη απόδειξη για το αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα αποτελούν οι χώρες όπου εφαρμόστηκε το πείραμα της ελεύθερης διακίνησης των “μαλακών ναρκωτικών” (π.χ. Ολλανδία, Ισπανία), στις οποίες παρουσιάστηκε έξαρση στη χρήση των «σκληρών ναρκωτικών», γιατί κανείς, αρχίζοντας από τα “μαλακά”, σιγά σιγά εθίζεται και καταλήγει και στα “σκληρά”...» (σελ. 138 – 139).

Σχετικά με το θέμα, ο Β. Αλεβίζου (1993) αναφέρει τα ακόλουθα: «Δεδομένου ότι το κίνητρο του κέρδους συμβάλλει αποφασιστικά στη διάδοση των “ναρκωτικών”, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η νομιμοποίησή τους και η χορήγηση της ουσίας σε δηλωμένους χρήστες από Υγειονομικές ή άλλες υπηρεσίες, θα μπορούσε να οδηγήσει

σε δραστική μείωση της διάδοσης των "ναρκωτικών". Εντούτοις, ο αρχικός πειραματισμός της νομιμοποίησης στην Αγγλία είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η διάδοση ηρωίνης, λόγω μη ελεγχόμενης συνταγογράφησης και αργότερα οι γιατροί που εξουσιοδοτήθηκαν να την αναγράφουν διαπίστωσαν περιορισμένη αποτελεσματικότητα του μέτρου στη θεραπεία της εξάρτησης. Η νομιμοποίηση παράνομων ουσιών αναμένεται να αυξήσει την τάση για δοκιμαστική χρήση. Η νομιμοποίηση της χρήσης μαριχουάνας στις ΗΠΑ είχε ως αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός νέων που δοκίμασε την ουσία να συνεχίσουν τη χρήση ουσιών» (σελ. 60).

Από την πλευρά του, ο Κ. Τσαρούχας (1997) υποστηρίζει τα εξής: «Ανεξάρτητα από το τι έχει ειπωθεί και γραφεί γύρω από την αναγκαιότητα διάκρισης ή όχι των εξαρτητικών ουσιών, το πρόβλημα δεν παύει να είναι ιδιαίτερα οξύ, όταν μάλιστα η συγκεκριμένη θέση, "σκληρά ή μαλακά ναρκωτικά", πρέπει να βγει προς τα έξω σε μια καμπάνια διαφώτισης κυρίως των νέων. Παρότι η εξομοίωση των "ναρκωτικών" ουσιών είναι θεωρητικά σωστή – γιατί η οποιαδήποτε χρήση "ναρκωτικής" ουσίας ξεκινά από τη λαθεμένη θέση ότι μπορούμε να λύσουμε τις εσωτερικές μας διαμάχες και τα αδιέξοδα με τη λήψη κάποιων φαρμακευτικών σκευασμάτων – είναι επιστημονικά ατεκμηρίωτη. Η φαρμακολογική δράση και επικινδυνότητα διαφέρει από ουσία σε ουσία. Αυτό το παραδέχονται οι επιστήμονες. Άλλωστε την παραδοχή αυτή έκανε πρώτος ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, όταν κατέταξε τις εξαρτητικές ουσίες σε διάφορες ομάδες, ανάλογα με τον βαθμό και τον τύπο εξάρτησης που προκαλούν... Είναι ωστόσο επιτακτική η διενέργεια μιας σωστής ενημερωτικής καμπάνιας που θα πρέπει να καταδικάζει χωρίς διακρίσεις τη χρήση νόμιμων ή παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών, "σκληρών" ή "μαλακών", αποδεκτών κοινωνικά ή όχι, και η οποία να διευκρινίζει, με σαφήνεια, επιστημονική γνώση και τεκμηρίωση, το βαθμό επικινδυνότητας της κάθε ουσίας, χωρίς να υπεισέρχεται το οποιοδήποτε στοιχείο συναισθηματικής εμπλοκής» (σελ. 31 – 32).

Πολύ εντατικά με το θέμα της ποινικοποίησης ή όχι των «ναρκωτικών» έχει ασχοληθεί ο Τάκης Φωτόπουλος (1999), σύμφωνα με τον οποίο το καλό ταυτίζεται με τη φιλελευθεροποίηση και το κακό με την καταστολή ή και αντίστροφα. Κατά την άποψή του, κοινό στοιχείο και των δυο ακραίων απόψεων είναι η μη αναγωγή των αιτιών της μαζικής εξάπλωσης της χρήσης «ναρκωτικών», τα τελευταία 20 περίπου χρόνια, στο ίδιο το θεσμικό πλαίσιο της σημερινής κοινωνίας, δηλαδή το κρατούν κοινωνικό και οικονομικό μοντέλο, αλλά σε επιμέρους θεσμούς και μηχανισμούς που ουσιαστικά αποτελούν τις αναπόφευκτες συνέπειες του μοντέλου αυτού. Έτσι, οι

απόψεις αυτές, παίρνοντας δεδομένο το θεσμικό πλαίσιο, όχι μόνο δεν εξηγούν τα πραγματικά αίτια του φαινομένου αλλά και προτείνουν εξίσου επικίνδυνες για το κοινωνικό σύνολο λύσεις. Γιατί, αν η καταστολή οδηγεί στην αύξηση της εγκληματικότητας και της κρατικής βίας και καταπίεσης, η φιλελευθεροποίηση δεν μπορεί παρά να καταλήξει στην κοινωνία της «φαρμακευτικής καταστολής» και της χαύνωσης.

Όσον αφορά την προσφορά των «ναρκωτικών», δεν είναι, όπως απλοϊκά παρουσιάζεται το θέμα από τους οπαδούς της φιλελευθεροποίησης, τα υπερ – κέρδη των μαυραγοριτών «ναρκωτικών» που την ενισχύουν. Όσο το οικονομικό μοντέλο υποχρεώνει εκατομμύρια ανθρώπων να ζουν από την παραγωγή «ναρκωτικών», η προσφορά θα εξακολουθεί ν' αυξάνει, ανεξάρτητα από το αν τα κέρδη τα καρπούνται παράνομοι μαφιόζοι ή ευπρεπείς κύριοι των πολυεθνικών, των σουπερμάρκετ κ.α. Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατη μελέτη του Αγγλικού Εργατικού Κόμματος, η φιλελευθεροποίηση θα οδηγήσει στην μονοκαλλιέργεια «ναρκωτικών» σε πολλές χώρες στον Νότο, με πιθανές δραματικές συνέπειες στην προσφορά. Η φιλελευθεροποίηση επομένως δεν λύνει το πρόβλημα της εξάπλωσης της ζήτησης «ναρκωτικών», εκτός αν δεχτούμε τις αφελείς εξηγήσεις του Νομπελίστα Milton Friedman, ότι, «η γοητεία του παράνομου καρπού είναι ο κύριος λόγος της αυξανόμενης ζήτησης».

Οι φιλελεύθερες προσεγγίσεις προσπαθούν να αποκοινωνικοποιήσουν το φαινόμενο ανάγοντας την επιλογή της χρήσης σε ένα «ατομικό – ψυχολογικό γεγονός», όπου ο σημαντικότερος κοινωνικός παράγοντας που παρεμβαίνει βοηθητικά είναι η πολιτική της καταστολής. Γύρω από αυτόν τον μύθο πλάθεται ένα ολόκληρο πλέγμα άλλων μύθων για να τον δικαιώσουν. Καταρχήν, θεωρείται ότι η ευθύνη για την εξάπλωση της εξάρτησης, καθώς και για την αύξηση των θανατηφόρων κρουσμάτων ανήκει στις ρυθμίσεις που καθιστούν δυνατή τη λειτουργία της μαύρης αγοράς, δηλαδή την ποινικοποίηση. Όπως είναι όμως γνωστό, στην Ιταλία, η προσωπική κατοχή όλων των «ναρκωτικών», από την κάνναβη μέχρι την κοκαΐνη, είχε αποποινικοποιηθεί ήδη από το 1975. Το αποτέλεσμα ήταν ότι μέσα σε 10 χρόνια η χρήση «ναρκωτικών» πολλαπλασιάστηκε και η Ιταλία απέκτησε το μεγαλύτερο ποσοστό στον κόσμο κατά κεφαλή θανάτων από υπερβολική δόση. Γι' αυτό και το 1990 η προσωπική κατοχή επαναποινικοποιήθηκε. Αντίστοιχα, στην Ισπανία η προσωπική κατοχή όλων των «ναρκωτικών» αποποινικοποιήθηκε το 1983, με αποτέλεσμα την έκρηξη της συναφούς προς τα «ναρκωτικά» εγκληματικότητας

και την επαναφορά της ποινικοποίησης της προσωπικής κατοχής όλων των «ναρκωτικών» το 1992.

Επιπλέον, θεωρείται ότι δεν είναι τα «ναρκωτικά» τα ίδια που έχουν αρνητικές συνέπειες στους χρήστες και την κοινωνία, αλλά η απαγόρευσή τους. Όμως, κάθε άλλο παρά «αξιοπρεπή και παραγωγική ζωή» είναι δυνατόν να έχουν κατά κανόνα οι χρήστες, όπως ισχυρίζονται οι οπαδοί της νομιμοποίησης. Όπως παραστατικά περιέγραψε τις συνέπειες των «ναρκωτικών» ένας χρήστης, «πληρώνεις για να μην έχεις επιλογή». Ακόμη, οι υπερασπιστές της φιλελευθεροποίησης θεωρούν ότι δεν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ «ναρκωτικών», νικοτίνης και αλκοόλ. Φυσικά, δεν υπάρχει αμφιβολία για την τοξικότητα, σε διάφορους βαθμούς, των ουσιών αυτών. Το να τοποθετούνται όμως όλες «στο ίδιο τσουβάλι» για να δικαιολογηθεί η νομιμοποίηση των «ναρκωτικών» δύσκολα μπορεί να δικαιολογηθεί. Μολονότι λοιπόν η λύση στο πρόβλημα των «ναρκωτικών», οπωσδήποτε δεν βρίσκεται στην καταστολή, αποτελεί επικίνδυνη υπεραπλούστευση η άποψη ότι η νομιμοποίηση θα έχει ανασταλτικές συνέπειες στην εξάπλωση των «ναρκωτικών».

Είναι βέβαιο ότι η λύση δεν βρίσκεται στην ποινικοποίηση της κατάχρησης «ναρκωτικών». Όχι μόνο διότι η κατασταλτική πολιτική δεν έχει καμία δυνατότητα επιτυχίας, αλλά το κυριότερο, διότι μεταθέτει την κοινωνική ευθύνη για το πρόβλημα στα θύματα, τα οποία θεωρεί υπαίτια για την κατάστασή τους. Από την άλλη πλευρά, είναι πολύ πιθανό ότι η νομιμοποίηση όλων των «ναρκωτικών», θα οδηγήσει πολλούς ανθρώπους σε κατάσταση «μη επιλογής», όπως χαρακτηρίζουν την κατάστασή τους οι ίδιοι οι τοξικομανείς. Έτσι, η ελεύθερη διάθεση των «ναρκωτικών» όχι μόνο δεν πρόκειται να σταματήσει την εξάπλωσή τους, καθώς και την εξάπλωση της συναφούς εγκληματικότητας, αλλά αντίθετα θα συντελέσει σημαντικά στη διαδικασία κοινωνικής αδρανοποίησης εκείνων των κοινωνικών στρωμάτων – ιδιαίτερα των νέων – που υφίστανται τις συνέπειες της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης.

Η λύση στο πρόβλημα θα έπρεπε να στοχεύει στην αποτροπή της παραπέρα εξάπλωσης της κατάχρησης «ναρκωτικών» και την παράλληλη κοινωνική ενίσχυση των εξαρτημένων. Η ενίσχυση αυτή θα μπορούσε να πάρει τη μορφή προγραμμάτων εκούσιας ένταξης που θα είχαν ως τελικό στόχο την ενδυνάμωση της ατομικής αυτονομίας των εξαρτημένων. Ενδιάμεσοι στόχοι θα ήταν ή απεξάρτησή τους από τους «εμπόρους του θανάτου» και, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό, η απεξάρτησή τους από τα ίδια τα «ναρκωτικά». Μια λύση σαν την προτεινόμενη θα μπορούσε να συνοδευθεί με αντίστοιχες αλλαγές στη νομοθεσία, που θα αντιμετώπιζαν την

εξάρτηση από τα «ναρκωτικά» ως κοινωνικό πρόβλημα και όχι ως ποινικό αδίκημα. Έτσι, η παραγωγή, διακίνηση και εμπορία «ναρκωτικών» θα έπρεπε να συνεχίσει να αποτελεί κοινό ποινικό αδίκημα, ενώ η κατοχή για προσωπική χρήση θα μπορούσε να αποτελέσει ιδιότυπο αδίκημα που θα την καθιστά μεν «παράνομη», αλλά δεν θα επιτρέπει σε καμία περίπτωση να οδηγούνται οι χρήστες στη φυλακή. Αντίθετα, οι χρήστες για τους οποίους υπάρχουν ενδείξεις εξάρτησης θα έπρεπε να παραπέμπονται στα κοινοτικά κέντρα για να ακολουθηθεί η διαδικασία απεξάρτησης και επανένταξής τους.

Επομένως, το συμπέρασμα είναι ότι το πρόβλημα των «ναρκωτικών» δεν είναι θέμα καταστολής ή φιλελευθεροποίησης, αλλά άρσης των αιτίων που οδηγούν στη μαζική παραγωγή και κατανάλωσή τους. Η μόνη, οπότε, μακροπρόθεσμη λύση είναι η μεταβολή του ίδιου του θεσμικού πλαισίου, δηλαδή η υιοθέτηση ενός καινούργιου κοινωνικού και οικονομικού μοντέλου. Βραχυπρόθεσμα, θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί τόσο η πολιτική της καταστολής της χρήσης όσο και η πολιτική της φιλελευθεροποίησης. Το εμπόριο «ναρκωτικών», είτε νόμιμο είτε παράνομο, είναι εγκληματικό για το κοινωνικό σύνολο. Σε μια διαδικασία αναβίωσης των τοπικών κοινοτήτων, η Πρόληψη και η Θεραπεία θα έπρεπε να ανατεθούν στην πρωτοβουλία αυτό – οργανωμένων και κατάλληλα εκπαιδευμένων πολιτών, στο επίπεδο της συνοικίας ή του δήμου και όχι στο κράτος και στους εμπόρους (Φωτόπουλος, 1999).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι γεγονός ότι οι περισσότερες από τις αρχικές μας υποθέσεις επιβεβαιώνονται από τα δεδομένα της παρούσας έρευνας. Αλλά ακόμη κι εκείνες οι υποθέσεις που δεν επιβεβαιώνονται άμεσα από τα δεδομένα, είτε επιβεβαιώνονται έμμεσα είτε τείνουν περισσότερο να επιβεβαιώνονται παρά να απορρίπτονται από τα δεδομένα.

Στο σύνολο τους, τα δεδομένα της παρούσας έρευνας φαίνονται αρκετά αισιόδοξα και ενθαρρυντικά για το παρόν αλλά και για το μέλλον των εφήβων (τουλάχιστον του δείγματος), αν δεχθούμε ότι η συμπεριφορά ενός ατόμου αποτελεί συνήθως έκφραση των ιδιαίτερων απόψεων και βαθύτερων πεποιθήσεων του. Είναι αρκετά αισιόδοξο το γεγονός ότι οι έφηβοι της έρευνας δείχνουν ότι έχουν συνειδητοποιήσει την αξία της ύπαρξης αντικειμενικής πληροφόρησης γύρω από τα «ναρκωτικά» και την αναγκαιότητα της έγκαιρης έναρξής της. Και είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό το γεγονός ότι οι έφηβοι αυτοί δείχνουν ότι έχουν επίγνωση της επικινδυνότητας της χρήσης κάνναβης, της οποίας οι κίνδυνοι όλο και περισσότερο αγνοούνται με το πέρασμα του χρόνου.

Βέβαια είναι αρκετά αμφίβολο, αν και κατά πόσο τα αποτελέσματα της έρευνας μας θα ήταν τόσο αισιόδοξα και ενθαρρυντικά, σε περίπτωση που η έρευνα αυτή γινόταν όχι σε περιφερειακό αλλά σε κάποιο αστικό εκπαιδευτικό ίδρυμα. Και είναι εύλογο να υπάρχουν τέτοιες σοβαρές αμφιβολίες, καθώς δεν μπορεί ν' αγνοηθεί η επίδραση του εκάστοτε κοινωνικού πλαισίου, το οποίο μέσω των ιδιαίτερων ερεθισμάτων που κάθε φορά παρέχει, επιδρά στη διαμόρφωση διαφορετικών ανθρωπίνων πεποιθήσεων, στάσεων αλλά και αξιών ζωής.

Κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων της έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια κάποιας διδακτικής ώρας μέσα στη σχολική τάξη, έγινε παρατήρηση της συμπεριφοράς των υποκειμένων. Τα περισσότερα υποκείμενα έδειχναν ενδιαφέρον για το περιεχόμενο των ερωτηματολογίων κι ευχαρίστηση για τη διαδικασία συμπλήρωσής τους. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι από τους εφήβους της έρευνας έδειχναν ικανοποιημένοι που ασχολούνταν μ' ένα τόσο επίκαιρο και ενδιαφέρον γι' αυτούς θέμα, που είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν ελεύθερα τις προσωπικές τους απόψεις γύρω από αυτό. Μάλιστα, αρκετοί από τους εφήβους του δείγματος, αμέσως μετά τη χορήγηση των

ερωτηματολογίων, έδειξαν έκπληξη ανακαλύπτοντας το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου, τους προκάλεσε εντύπωση το γεγονός ότι κάποιος-α ερευνητής-τρια προσέγγιζε ένα θέμα που τους προβληματίζει ιδιαίτερα, ότι κάποιος ενδιαφερόταν έντονα γι' αυτούς, για τις δικές τους στάσεις, απόψεις, πεποιθήσεις. Το γεγονός αυτό, όπως φάνηκε, ενίσχυσε σημαντικά την αυτοεκτίμηση τους, την αίσθηση της ιδιαιτερότητας τους και ταυτόχρονα το ενδιαφέρον τους για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Από την άλλη μεριά, υπήρχαν και ορισμένα υποκείμενα, περιορισμένα σε αριθμό, που έδειχναν να μην ενδιαφέρονται για το περιεχόμενο της έρευνας, που φάνηκαν να μην εκτιμούν, να μην αναγνωρίζουν τον βαθμό στον οποίο θα μπορούσαν να συνεισφέρουν, μέσα από την ειλικρινή παράθεση των ιδιαίτερων απόψεών τους, στη διερεύνηση του τόσο σοβαρού κοινωνικού προβλήματος της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών. Βέβαια, σε κάθε έρευνα είναι μάλλον αναπόφευκτο να υπάρχουν και κάποια υποκείμενα που να μην ενδιαφέρονται για το περιεχόμενο της, που να μην έχουν διάθεση να συνεργαστούν. Σημασία, όμως έχει ποια είναι η στάση της πλειοψηφίας των υποκειμένων μιας έρευνας. Και είναι ενθαρρυντικό το γεγονός ότι στην παρούσα έρευνα η πλειοψηφία των υποκειμένων έδειξε ενδιαφέρον για το περιεχόμενο της και διάθεση συνεργασίας για την ορθή διεξαγωγή της.

Η αλήθεια είναι ότι δεν έχουν διεξαχθεί πολλές έρευνες γύρω από τις απόψεις των εφήβων μαθητών για θέματα σχετικά με τα «ναρκωτικά». Κι αυτό σαφώς αποτελεί μια έλλειψη μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου ερευνητικού πεδίου. Με την διερεύνηση των απόψεων των εφήβων σχετικά με τα «ναρκωτικά», της πιο κρίσιμης ηλικιακής ομάδας για την έναρξη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών, μπορεί πολύ σημαντικά να βοηθηθεί το έργο της Πρόληψης, του σημαντικότερου, κατά την άποψη μας, παράγοντα, μέσω του οποίου μπορεί σήμερα να περιοριστεί το πρόβλημα της συνεχώς αυξανόμενης χρήσης και κατάχρησης ψυχοδραστικών ουσιών. Για τούτο και οι μελλοντικοί ερευνητές θα ήταν απαραίτητο, αρκετά βοηθητικό, να επικεντρώσουν τις προσπάθειες τους στη διερεύνηση των απόψεων των εφήβων (τόσο των μαθητών, όσο κι εκείνων που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο) γύρω από θέματα που σχετίζονται, άμεσα κι έμμεσα, με τα «ναρκωτικά», συμβάλλοντας έτσι από τη δική τους θέση και με τον δικό τους τρόπο, στην αναστολή της περαιτέρω εξάπλωσης του προβλήματος της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών στη σύγχρονη κοινωνία.

ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΗ

Ο σχεδιασμός, η οργάνωση, η εφαρμογή και η ολοκλήρωση της παρούσας έρευνας υπήρξε πραγματικά μια πολύτιμη, πρωτόγνωρη, ανεπανάληπτη, μοναδική εμπειρία. Η διεξαγωγή και ολοκλήρωση κάθε σταδίου της έρευνας προσέφερε ιδιαίτερη κάθε φορά εμπειρική γνώση και ικανοποίηση, λόγω των διαφορετικών απαιτήσεων που περιλάμβανε το καθένα από αυτά.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το πρωταρχικό στάδιο της επιλογής και συγκεκριμενοποίησης του ερευνητικού ζητήματος, αυτό υπήρξε αρκετά ενδιαφέρον, λόγω των πολλαπλών επιλογών που περιλάμβανε και της αίσθησης ελευθερίας που παρείχε στον ερευνητή για προσωπική επιλογή ενός θέματος που ατομικά τον ενδιαφέρει. Παρόλα αυτά, στο στάδιο αυτή δημιουργήθηκαν αρκετοί προβληματισμοί, εξαιτίας της ανάγκης επιλογής του περισσότερο κατάλληλου θέματος, εκείνου που θα κρατούσε σταθερά, σε υψηλά επίπεδα το ενδιαφέρον και την προσπάθεια του ερευνητή.

Ιδιαίτερα ευχάριστο και δημιουργικό υπήρξε το επόμενο στάδιο, εκείνο του σχεδιασμού του ερωτηματολογίου της έρευνας. Παρόλο που το στάδιο αυτό υπήρξε αρκετά επίπονο και χρονοβόρο, εξαιτίας και της έλλειψης προηγούμενης εμπειρίας σχετικά με τον τρόπο σχεδιασμού ενός ερωτηματολογίου, η ολοκλήρωσή του προσέφερε μια μοναδική αίσθηση δημιουργίας και ικανοποίησης, γεγονός που ενίσχυσε σημαντικά την αυτοεκτίμηση, το ενδιαφέρον αλλά και την μετέπειτα προσπάθεια του ερευνητή.

Με ιδιαίτερη αγωνία αναμένονταν τα αποτελέσματα της πιλοτικής έρευνας, τα οποία τελικά υπήρξαν αρκετά θετικά και με τον τρόπο αυτό προσέφεραν την απαραίτητη ανατροφοδότηση στις προσπάθειες του ερευνητή, ενισχύοντας έτσι την δημιουργική συνέχιση του εναπομείναντος ερευνητικού έργου.

Η κανονική χορήγηση των ερωτηματολογίων της έρευνας υπήρξε μια πολύ ευχάριστη, ενδιαφέρουσα και γεμάτη ζωντάνια εμπειρία. Η άμεση αλληλεπίδραση με τους εφήβους μαθητές του δείγματος δημιούργησε κάποια πολύ έντονα συναισθήματα ευχαρίστησης, σεβασμού αλλά και νοσταλγίας προς την τόσο ενδιαφέρουσα από κάθε άποψη (βιοσωματικά, νοητικά, συναισθηματικά, κοινωνικά, πολιτισμικά) περίοδο αυτή της ζωής, την εφηβική ηλικία. Η στάση των περισσότερων εφήβων της έρευνας υπήρξε πραγματικά αξιόλογη, εκπληκτικά ώριμη, ανάλογη της

σοβαρότητας που απαιτεί η διερεύνηση ενός τόσο σημαντικού ψυχοκοινωνικού προβλήματος, της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών.

Με ιδιαίτερο ενδιαφέρον πραγματοποιήθηκε η διεξαγωγή των ευρημάτων της έρευνας, προκειμένου να διαπιστωθεί και να προσδιοριστεί το είδος και η ποιότητα των δεδομένων της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας.

Πολύ σημαντικό υπήρξε το στάδιο της ερμηνείας των ευρημάτων της έρευνας, κατά το οποίο προσφέρθηκε η δημιουργική δυνατότητα του ελεύθερου σχολιασμού και της κριτικής αξιολόγησης των ευρημάτων της έρευνας, αλλά και της παράθεσης σχετικών ερευνητικών και βιβλιογραφικών δεδομένων. Παρόλο που στο στάδιο αυτό υπήρξε πολύ έντονη η αίσθηση της προσωπικής δημιουργίας του ερευνητή, της άμεσης, ελεύθερης, αυθόρμητης και ειλικρινούς παράθεσης των ιδιαίτερων απόψεων και βαθύτερων πεποιθήσεων του, επρόκειτο ωστόσο για το πιο δύσκολο, το περισσότερο απαιτητικό από τα στάδια της έρευνας.

Σημαντική αίσθηση ελευθερίας και δημιουργίας παρείχε και το στάδιο διεξαγωγής των συμπερασμάτων, κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε μια συνολική θεώρηση, αξιολόγηση και εκτίμηση των επιμέρους ευρημάτων της έρευνας, παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα της παρατήρησης της συμπεριφοράς των υποκειμένων κατά την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, ενώ αναφέρθηκαν συγκεκριμένες προτάσεις για περαιτέρω ερευνητικές προσπάθειες.

Ο σχεδιασμός και η ολοκλήρωση κάθε επιμέρους σταδίου οδήγησε βήμα βήμα, στην διεξαγωγή της έρευνας αυτής. Επρόκειτο πραγματικά για μια πρωτόγνωρη και συναρπαστική διαδικασία, η οποία οδήγησε στην εμπειρική γνώση του τρόπου οργάνωσης, εκτέλεσης και ολοκλήρωσης μιας έρευνας, μιας γνώσης απαραίτητης, μιας εμπειρίας πολύ σημαντικής για οποιαδήποτε μετέπειτα επαγγελματική σταδιοδρομία στο χώρο της Ψυχολογίας. Και είναι ιδιαίτερη η ικανοποίηση, μοναδική η ευχαρίστηση που προσφέρει η αίσθηση της επίτευξης αυτού του ερευνητικού εγχειρήματος.....αξιόλογοι οι στόχοι, υψηλές οι προσδοκίες, οι απαιτήσεις, σημαντικά τα όνειρα για το μέλλον....

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα έρευνα γίνεται προσπάθεια να διερευνηθούν οι απόψεις των εφήβων μαθητών σχετικά με τα «ναρκωτικά» και ειδικά με τα χασίς. Και είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και σημαντικές οι απόψεις των εφήβων μαθητών για θέματα σχετικά με τα «ναρκωτικά», καθώς θεωρείται ότι η εφηβική ηλικία αποτελεί την πιο κρίσιμη περίοδο της ζωής για την έναρξη της χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών, ενώ οι επιδράσεις που δέχεται το άτομο κατά τη διάρκεια της κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικές για την πορεία της μετέπειτα εξέλιξής του.

Αν δεχτούμε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά τις περισσότερες φορές αποτελεί έκφραση και προέκταση των βαθύτερων πεποιθήσεων του ατόμου, καταλαβαίνουμε ότι, μέσω της διερεύνησης των απόψεων εφήβων μαθητών για θέματα σχετικά με τα «ναρκωτικά», μπορούμε να εντοπίσουμε τα κενά που υπάρχουν στις γνώσεις και παρεμβαίνοντας άμεσα και ουσιαστικά με σκοπό την πλήρη κάλυψή τους να βοηθήσουμε στην πρόληψη της συμπεριφοράς της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών.

Πολύ σημαντικός, καθοριστικός για την πρόληψη της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών είναι ο ρόλος του σχολείου, για αυτό και η κατάλληλη, η δημιουργική αξιοποίηση των δυνατοτήτων του για άμεση και ουσιαστική ενημέρωση, αποτελεί πλέον αναμφισβήτητα επιτακτική ανάγκη.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την διερεύνηση των απόψεων των εφήβων μαθητών της έρευνας – μαθητών ενός περιφερειακού λυκείου – είναι στο σύνολό τους αρκετά αισιόδοξα και ενθαρρυντικά, καθώς υποδεικνύουν τις επιφυλάξεις, τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες των εφήβων του δείγματος γύρω από το πρόβλημα των «ναρκωτικών». Το γεγονός βέβαια αυτό δεν πρέπει να μας κάνει να θεωρούμε ότι η εικόνα αυτή επικρατεί στα περισσότερα ελληνικά σχολεία σήμερα, οπότε η δουλειά που πρέπει να γίνει στον τομέα της πληροφόρησης και γενικά της Πρόληψης είναι περιορισμένη. Μια τέτοια, απερίσκεπτη θεώρηση θα μπορούσε να αποβεί ιδιαίτερα βλαπτική για τους ίδιους τους εφήβους, γι' αυτό και δεν δικαιολογούνται να γίνονται τέτοια λάθη. Η σωστή αντιμετώπιση των εφήβων, η κατάλληλη εκπαίδευσή τους απαιτεί σοβαρότητα, υπευθυνότητα, γνωστική ευελιξία, δυνατότητα ομαδικής και ταυτόχρονα εξατομικευμένης προσέγγισης και παρέμβασης, και πάνω από όλα τα απαραίτητο ήθος και την αναγκαία διάθεση συνεργασίας, που αποτελούν την κινητήρια δύναμη για οποιαδήποτε προσπάθεια.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να τονίσουμε πόσο σημαντικό είναι για την πρόληψη κάθε αποκλίνουσας, παραβατικής συμπεριφοράς – άρα και της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών – το παιδί και ο έφηβος να έχουν μάθει ν' αντέχουν τη στέρηση, την αποτυχία, τον πόνο. Κι αυτό, γιατί, όπως αναφέρει ο Η. Κουρκούτας (2001), δεν είναι ο πόνος που αποπροσανατολίζει τον άνθρωπο, αλλά η σύγχυση. Η αποτυχία λειτουργεί αποπροσανατολιστικά και τραυματικά για παιδιά και εφήβους που δεν είχαν εμπειρίες αποτυχίας στο παρελθόν. Η ευθύνη των γονέων, όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα, είναι αρκετά μεγάλη. Κι αυτό, γιατί το παιδί μαθαίνει να αντέχει τις αποτυχίες του, όταν ο γονέας συμβιβαστεί με την ιδέα ότι δεν έχει το τέλειο παιδί, αλλά και όταν έχει μάθει και ο ίδιος να αντιμετωπίζει ψύχραιμα, χωρίς πανικό, τις δικές του αποτυχίες.

Από την πλευρά του, ο γνωστός ψυχαναλυτής Ferenzi (1982), υποστηρίζει ότι: «ένα παιδί πρέπει να βιώσει υπέρμετρη αγάπη, τρυφερότητα και φροντίδα για να συγχωρέσει στους γονείς του το γεγονός ότι το έφεραν στον κόσμο δίχως να το ρωτήσουν». Ναι, σίγουρα ένα παιδί έχει ανάγκη να βιώσει την αγάπη, τη φροντίδα, την τρυφερότητα των γονιών του, μια και τα βιώματα αυτά κρίνονται απαραίτητα και καθοριστικά για την ομαλή ανάπτυξη του. Όσο απαραίτητα και βοηθητικά είναι όμως, όταν προσφέρονται σε φυσιολογικό βαθμό, τόσο βλαπτικά κι επιβαρυντικά γίνονται, όταν προσφέρονται απεριόριστα, όταν οι γονείς χάνουν την επιθυμητή ισορροπία και φθάνουν σε υπερβολές, κάτι που συμβαίνει πολύ συχνά στις μέρες μας, κι ένα παραπάνω στα πλαίσια της ελληνικής οικογένειας και κοινωνίας.

Στο σημείο αυτό όμως, αξίζει να αναφέρουμε την άποψη του Winnicott (1971), ο οποίος υποστηρίζει το εξής: «Ο γονέας δεν χρειάζεται να μεγαλώσει το παιδί, αλλά να το συνοδεύσει στην ανάπτυξή του». Παρόλο δηλαδή που η ανατροφή των παιδιών αποτελεί πολλές φορές μια επίπονη διαδικασία, σε καμία περίπτωση δεν πρόκειται για μια «πορεία θυσίας» της ζωής και της προσωπικότητας του γονέα για χάρη του παιδιού. Το γεγονός αυτό όμως φαίνεται ότι δεν το έχουν συνειδητοποιήσει σήμερα αρκετοί, και κυρίως οι Έλληνες γονείς, οι οποίοι συχνά διακατέχονται από έντονα υπερπροστατευτικές τάσεις, επιβαρύνοντας με τον τρόπο αυτό, χωρίς συνήθως να το γνωρίζουν, την ομαλή, ολόπλευρη και ουσιαστική ανάπτυξη των παιδιών τους.

Κλείνοντας θα ήταν σημαντικό να απευθύνουμε ένα, κατά την άποψή μας, ζωτικής σημασίας μήνυμα στους γονείς, στους εκπαιδευτικούς και γενικά σε όλους όσους ασχολούνται με την διαπαιδαγώγηση και εκπαίδευση των παιδιών και των εφήβων. Για να αποβεί αποτελεσματική η οποιαδήποτε προσπάθεια που θα

απευθύνεται στα παιδιά και τους εφήβους, πρέπει πρώτα από όλα να κατανοηθεί το εξής σημαντικό: «Τόσο τα παιδιά όσο και οι έφηβοι δεν έχουν ανάγκη από κηρύγματα και υπερβολικές νουθεσίες, αλλά από ζωντανά παραδείγματα και πράξεις». Όταν οι ίδιοι οι ενήλικες πράττουν ουσιαστικά τα αντίθετα από αυτά που διδάσκουν στους εφήβους, τότε δεν θα έπρεπε και ούτε έχουν το δικαίωμα να απαιτούν από αυτούς να κάνουν πράξη όλα όσα τους διδάσκουν, εκείνα που τους συμβουλεύουν. Πάντοτε οι πράξεις είναι πιο δυνατές από τα λόγια κάποιου. Στις πράξεις, στα έργα κρύβεται μεγαλύτερο μέρος αλήθειας απ' ό,τι στις λέξεις, στα λόγια. Κι αυτό φαίνεται ότι το έχουν καταλάβει πολύ καλά τόσο τα παιδιά, όσο και οι έφηβοι σήμερα.

Επομένως, δεν έχει κανένα νόημα οι ενήλικες να εξακολουθούν να υποτιμούν τις δυνατότητες των παιδιών και των εφήβων, να μην σέβονται, να μην υπολογίζουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους. Το θετικό και μάλιστα έμπρακτο παράδειγμα των ίδιων, το οποίο θα είναι σύμφωνο με τα λεγόμενά τους, θα αποτελέσει και το πιο σημαντικό πρότυπο προς μίμηση για τα παιδιά και τους εφήβους, κάτι που απουσιάζει πολύ έντονα από την εποχή μας. Το «ζωντανό» παράδειγμα των ενηλίκων είναι εκείνο που θα μειώσει τη σύγχυση των σημερινών εφήβων, θα αυξήσει την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη τους, θα ενισχύσει την αυτοεκτίμηση αλλά και τα κίνητρά τους με απώτερο στόχο την ουσιαστική ανάπτυξη και πολύπλευρη εξέλιξη της προσωπικότητάς τους. Για τούτο, και το τόσο σημαντικό έργο της Πρόληψης της χρήσης και κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών θα μπορούσε να αποφέρει σπουδαία, ιδιαίτερα αξιόλογα αποτελέσματα έχοντας ως βασική αξία και αρχή του το άμεσο και έμπρακτο παράδειγμα των ενηλίκων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ελληνική

1. Ανδρεαδάκης, Ν., Καϊλα, Μ., Ξανθάκου, Γ., Τσαμπαρλή, Α., Φιλίππου, Γ. & Χρίστου, Κ. (1995). *Η σχολική αποτυχία: από την «οικογένεια» του σχολείου στο «σχολείο» της οικογένειας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
2. Γαλανοπούλου, Κ. (1998). Κρίση ταυτότητας στην εφηβεία. Στο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος και συν. (επιμ.), *Διαφυλικές Σχέσεις*, τόμ. Β΄, σσ.343-348. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
3. Γεωργίου, Σ. (2000). *Σχέση σχολείου – οικογένειας και ανάπτυξη του παιδιού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
4. Γρίβας, Κ. (1993). *Κάναβη, μαριχουάνα, χασίς*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
5. Δημητρόπουλος, Ε. (1994). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα: Έλλην.
6. Δήμου, Γ. (1998). *Απόκλιση, στιγματισμός*. Αθήνα: Gutenberg.
7. Δουρδούνη, Ε. (2001). *Εξαρτησιογόνες ουσίες και ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στην παιδική και εφηβική ηλικία*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
8. Επιτροπή Ρεθύμνου Πρόληψης & Αντιμετώπισης Ναρκωτικών. (1993). Πρόληψη της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών: ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών, *Πρακτικά Α΄ Σεμιναρίου Εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης*, 25-26/1/1992, Ρέθυμνο.
9. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (1999). *Συμπλήρωμα στην ελληνική βιβλιογραφία για τα ναρκωτικά για το έτος 1998*. Αθήνα: ΕΚΤΕΠΝ.
10. Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (1996). *Ετήσια αναφορά με τα χαρακτηριστικά των ατόμων κατά την πρώτη επαφή για θεραπεία για το έτος 1995*. Αθήνα: ΚΕΘΕΑ.
11. Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (2001). *Απολογισμός του έργου του ΚΕΘΕΑ κατά το 2000*. Αθήνα: ΚΕΘΕΑ.
12. Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (2001). *Χαρακτηριστικά των εφήβων χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών που προσέγγισαν τη Στροφή και την Πλεύση το 2000*. Αθήνα: ΚΕΘΕΑ.

13. Κοκκέβη, Α. & Στεφανής, Κ. (1994). *Τα ναρκωτικά στην Ελλάδα: η διαχρονική πορεία της χρήσης, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στο γενικό και στο μαθητικό πληθυσμό*. Αθήνα: ΕΠΙΨΥ.
14. Κομίλη, Α. (1989). *Βασικές αρχές και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας στην ψυχολογία*. Αθήνα: Οδυσσέας.
15. Κορώσης, Κ. (1997). *Έφηβοι και οικογένεια*. Αθήνα: Gutenberg.
16. Κουρκούτας, Η. (2001). *Η ψυχολογία του εφήβου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
17. Λιάππας, Γ. (1999). *Ναρκωτικά: εθιστικές ουσίες, κλινικά προβλήματα, αντιμετώπιση*. Αθήνα: Πατάκη.
18. Μακράκης, Β. (1997). *Ανάλυση δεδομένων στην επιστημονική έρευνα με τη χρήση του SPSS: από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
19. Μάνου, Κ. (1990). *Στάσεις εφήβων ή πώς μας βλέπουν και τι θέλουν οι έφηβοι*. Αθήνα: Βιβλία Για Όλους.
20. Μάνου, Ν. (1997). *Βασικά στοιχεία κλινικής ψυχιατρικής*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
21. Μάντης, Ν. (1997). Εφηβεία και σύγχρονη κοινωνία. Στο Β. Φύλιας (επιμ.), *Προβληματισμοί και Επισημάνσεις Ι*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
22. Μαρσέλος, Μ. (1997). *Εξαρτησιογόνες ουσίες*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
23. Μάτσα, Κ. (2001). *Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές...το αίνιγμα της τοξικομανίας*. Αθήνα: Άγρα.
24. Μητρόπουλος, Δ. (1999). *Τα ναρκωτικά και η αντιμετώπισή τους*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
25. Μπενάς, Π. (επιμ.) (1990). *Ναρκωτικά: κοινωνικά αίτια, πρόληψη, θεραπεία*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
26. Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1985). *Εξελικτική ψυχολογία. Τόμος Δ*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη.
27. Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας. Τόμος Α*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη.
28. Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας. Τόμος Β*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη.
29. Ρήγα, Α.Β. (1997). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις και ψυχοκοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Μαυρομμάτη.

30. Ρήγα, Α.Β. (1998). Ενδοοικογενειακές συγκρούσεις εφήβων με ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά και σχολική αποτυχία. Στο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος και συν. (επιμ.), *Διαφυλικές Σχέσεις*, τόμ. Β', σσ.542-548. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
31. Ρήγα, Α.Β. (2000). *Παραδόσεις Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
32. Ρήγα, Α.Β. (2001). *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις σε οργανισμούς, ομάδες και άτομα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
33. Ρήγα, Α.Β. & Τριανταφυλλίδου, Σ. (1996). Η ψυχοκοινωνική ταυτότητα των νεαρών χρηστών χασίς. Εγω-οικολογική προσέγγιση. *Πρακτικά Συνεδρίου Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Δελφοί.
34. Τριανταφυλλίδου, Σ. (2000). *Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις νέων, χρηστών τοξικών ουσιών*. Διδακτορική διατριβή.
35. Τσαλκατίδου, Ε. (1995). *Η αξιολόγηση της σχολικής επίδοσης του μαθητή*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
36. Τσαρούχας, Κ. (1997). *Η διεθνής των ναρκωτικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
37. Τσιάντης, Γ. & Μανωλόπουλος, Σ. (επιμ.) (1988). *Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής*. Αθήνα: Καστανιώτη.
38. Φωτόπουλος, Τ. (1999). *Ναρκωτικά: πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
39. Χαραλάμπους, Κ. (1991). *Στοιχεία μεθοδολογίας*. Αθήνα: Λήδρα.
40. Χουρδάκη, Μ. (1995). *Ψυχολογία της οικογένειας: εξελικτική, σχολική, εφηβείας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
41. Χουρδάκη, Μ. (2000). *Ναρκωτικά: πρωτογενής τομέας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

2. Ξένη.

1. Adalbjarnardottir, S. & Rafnsson, F. (2002). Adolescent antisocial behavior and substance use: longitudinal analyses. *Addictive Behaviors*, 27, 227-240.

2. Bell, J. (2001). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.
3. Bergeret, J. (1999). *Τοξικοεξάρτηση και προσωπικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
4. Bosseti, E., Goulfier, S. & Thiriet, A. (2000). *Ο σχολικός ψυχολόγος, το παιδί και οι γονείς του*. Αθήνα: Θυμάρι.
5. Clark, D., Kirisci, L. & Moss, H. (1998). Early adolescent gateway drug use in sons of fathers with substance use disorders. *Addictive Behaviors*, 23, 561-566.
6. Clark, D., Kirisci, L. & Tarter, R. (1998). Adolescent versus adult onset and the development of substance use disorders in males. *Drug and Alcohol Dependence*, 49, 115-121.
7. Courtecuisse, V., Fortin, J., Pain, J. & Selosse, J. (1998). *Βία στο σχολείο...βία του σχολείου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
8. Gilvarry, E., McCarthy, S. & McArdle, P. (1995). Substance use among schoolchildren in the north of England. *Drug and Alcohol Dependence*, 37, 255-259.
9. Herbert, M. (1999). *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
10. Husen, T. (1991). *Η αμφισβήτηση του σχολείου*. Αθήνα: Προτάσεις.
11. Javeau, C. (1996). *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο: το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
12. Kalat, J. (1999). *Βιολογική Ψυχολογία. Τόμος Α*. Αθήνα: Έλλην.
13. Kandel, D., Chen, K., Warner, L., Kessler, R. & Grant, B. (1997). Prevalence and demographic correlates of symptoms of last year dependence on alcohol, nicotine, marijuana and cocaine in the U.S. population. *Drug and Alcohol Dependence*, 44, 11-29.
14. Kokkevi, A., Terzidou, M., Politou, K. & Stefanis, C. (2000). Substance use among high school students in Greece: outburst of illicit drug use in a society under change. *Drug and Alcohol Dependence*, 58, 181-188.
15. Miller, D. & Miller, T. (1997). A test of socioeconomic status as a predictor of initial marijuana use. *Addictive Behaviors*, 22, 479-489.

16. Poikolainen, K., Henriksson, A., Aalto-Setälä, M., Martunnen, M., Anttila, T. & Lonnqvist, J. (2001). Correlates of initiation to cannabis use: a 5-year follow up of 15-19 year old adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 62, 175-180.
17. Robinson, R. (1997). *Το μανιφέστο της κάνναβης*. Αθήνα: Δίοδος.
18. Rock, M. (2001). *Η αλήθεια για τα «ναρκωτικά»*. Αθήνα: Κέδρος.
19. Sydow, K., Lieb, R., Pfister, H., Höfler, M., Sonntag, H. & Wittchen, H. (2001). The natural course of cannabis use, abuse and dependence over four years: a longitudinal community study of adolescents and young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 347-361.
20. Tolstoi, L. (1999). *Γιατί οι άνθρωποι κάνουν χρήση ναρκωτικών ουσιών*. Αθήνα: Καστανιώτη.
21. Zavalloni, M. & Louis – Guérin, C. (1996). *Κοινωνική Ταυτότητα και Συνείδηση. Εισαγωγή στην Εγω-Οικολογία* (επιμ. Α.Β. Ρήγα). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.